

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

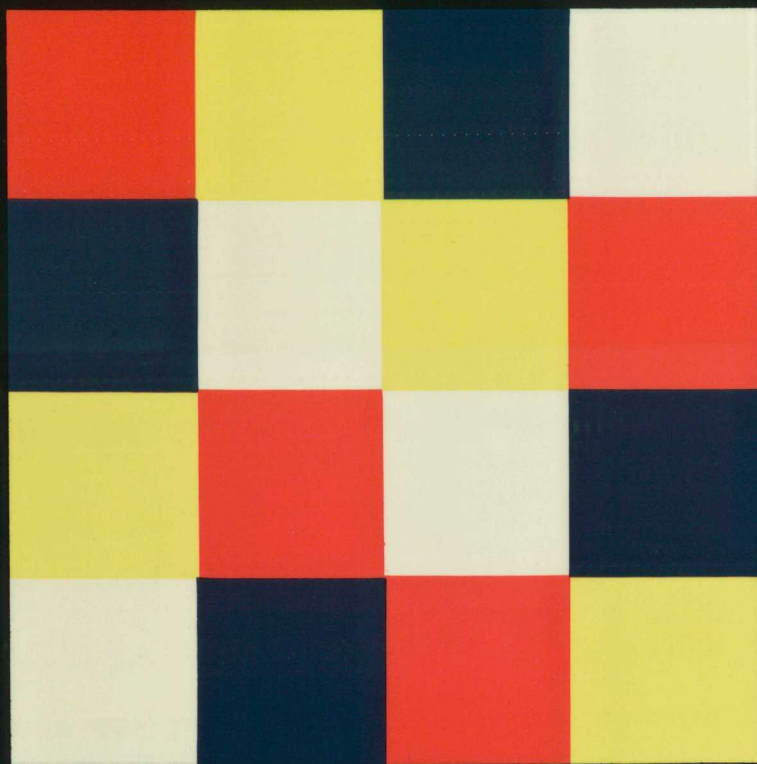
Låginkomst- problemet

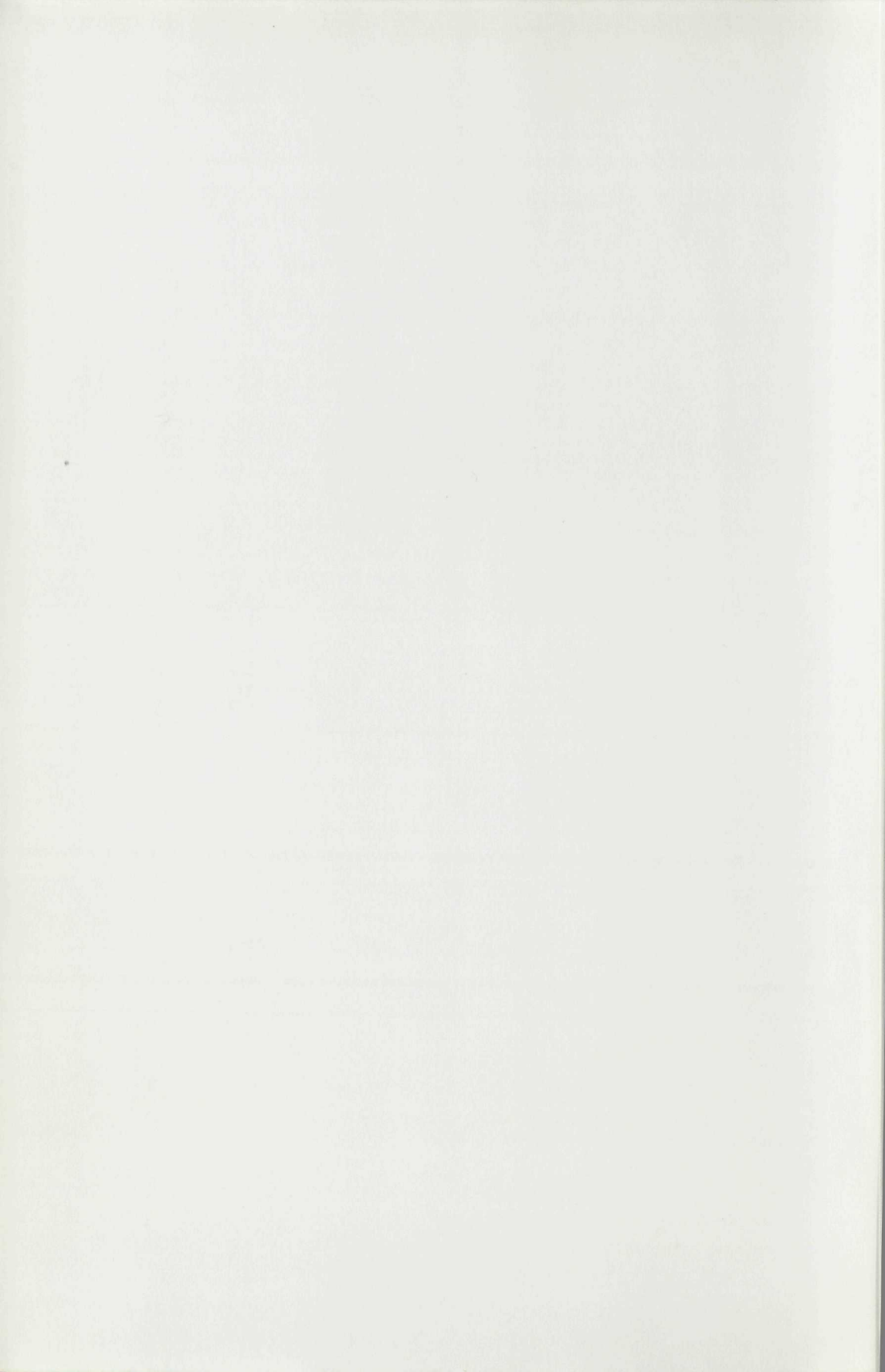
1972 : 77

2002

Diskuterat av

Lars Söderström

Statens offentliga utredningar

1972: 77

Inrikesdepartementet

Låginkomstproblemet

av Lars Söderström

Stockholm 1972

ISBN 91-38-01358-4

Utgivet av Berlingska boktryckeriet i Lund

1972

1000 exemplar

Laginkonstproblem

av L. S. Sjöström

Föreliggande betänkande har utarbetats av fil. lic. Lars Söderström, Lund, inom ramen för låginkomstutredningens arbete. Betänkandet innehåller i första hand fördelningsteoretiska studier som anknyter till författarens tidigare publicerade arbete rörande inkomstfördelningens utseende (SOU 1971: 39). För de ställningstaganden som görs i betänkandet står författaren.

Innehåll

Kapitel 1 <i>Betänkandets syfte och avgränsningar</i>	7	4.4.2 Pålägg	67
1.1 Uppdraget	7	4.4.3 System med negativ inkomstskatt	68
1.2 Inkomstmåttet	9	4.4.4 SKI:s närmare utformning	69
1.3 Begränsning i jämförelseinkomsten. Nödinkomst	10	4.5 Dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga (DOA)	71
1.4 Inkomstslagen	11	Kapitel 5 <i>Avslutande kommentarer</i>	75
1.5 Låginkomstkriterier	12		
1.6 Betänkandets uppläggning	15		
Kapitel 2 <i>Angående möjligheterna att lösgöra den sociala vinsten</i>	19	Noter	83
2.1 Inledning	19	Not A <i>Fördelningsteoretisk orientering</i>	85
2.2 System med mellanhand (SMH)	20	A.1 Paretos lag	85
2.3 Mellanhandens beteenderegler	23	A.2 Den sociologiska skolan	87
2.4 SMH:s begränsningar. Kompletterande beskattning	28	A.3 Avtalshypotesen	92
2.5 Närmare om arbetsförmedlingen	32	A.4 Faktorpriserna som allokeringssystem	94
2.6 Slutsatser	36	A.4.1 Arbetet i sig	94
Kapitel 3 <i>Grundtrygghet genom bidrag</i>	39	A.4.2 Arbetets effekter	95
3.1 System med vinstkonton (SVK)	39	A.4.3 Arbetarnas incitament	97
3.2 SVK med maximerade bidrag per period	41	Not B <i>Några löneteoretiska problem</i>	101
3.3 SVK med kompletterande pensions-system	43	B.1 Arbetsmarknaden	101
3.4 Om SVK:s funktion över tiden	48	B.2 Meriterings- och befordringsvägen	104
3.5 Angående ändamålsbundna bidrag	53	B.3 Om den nyklassiska fördelnings-teorin	108
Kapitel 4 <i>Grundtrygghet vid otillräckligt arbete</i>	59	B.3.1 Marginalproduktivitetsteorin och E-kurvorna	109
4.1 Inledning	59	B.3.2 Den marginella fördelningsprincipen	110
4.2 Sysselsättningen vid SMH	60	B.3.3 Uttömningsproblemet	111
4.3 Sysselsättningen utan SMH	62	B.3.4 Tidelementet	115
4.4 System med kompletteringsinkomster (SKI)	65	B.4 Om arbetslivets struktur	115
4.4.1 Reservarbeten	66	B.4.1 Arbetets natur	115
		B.4.2 Arbetslivets struktur	116
		B.4.3 Jaques' ansvarsmätningar	117
		B.5 Kommentar	120

Not C Om personernas efterfrågan på
arbetsinsatser i den sociala produktionen 123

C.1 Allmänt om aktivitetsvalet vid lin-
jära restriktioner 123

C.2 Kommentar 125

C.3 Individens fritidsanvändning . . . 126

C.4 Den totala insatsefterfrågan vid
full valfrihet och endast en typ av
befattningar 129

C.5 Den totala insatsefterfrågan vid
odelbarheter i valmöjligheterna.
Eljest full valfrihet. Endast en typ
av befattningar 131

C.6 Övertidsarbete i tillägg till ordina-
rie arbete 133

Not D Om nyttomaximeringsantagan-
det 136

Not E Om de ekonometriska förkla-
ringarnas problematik 143

E.1 Inledning 143

E.2 Problemorientering 144

E.3 Faktorkatalogens innehåll . . . 145

E.4 Två skattningsproblem . . . 149

E.5 Faktorkatalogens struktur . . . 153

E.6 Sammanfattande kommentar . . 157

Litteratur 160

1.1 Uppdraget

Detta betänkande har initierats av lågin-komstutredningen. I uppdraget ingår att beakta det avsnitt i utredningens direktiv, vari sägs att:¹

»Undersökningen bör gå ut på att dels statistiskt kartlägga den reella inkomstfördelningen med särskild inriktning på avvikelserna nedåt från genomsnittet, dels belysa orsakerna till att vissa grupper inte fått den andel av den allmänna standardstegringen som framstår som rättvis. Den bör söka skapa en grund för att bedöma vilka metoder som kan komma ifråga för att höja inkomstnivån för de personer och grupper det gäller. Det bör i möjlig mån klarläggas huruvida den låga inkomsten beror på personliga förhållanden eller på mera allmän-giltiga omständigheter.»

Den första delen av detta uppdrag — att »statistiskt kartlägga den reella inkomstfördelningen» — har vad gäller de *kontanta* inkomsterna redovisats i betänkandet *Den svenska köpkraftsfördelningen 1967* (SOU 1971: 39). Särskilda redovisningar görs där av inkomsttagarna med lägre än genomsnittlig inkomst. Sagda betänkande bör ses som en bilaga till det föreliggande. En motsvarande bilaga avseende de *icke-kontanta* inkomsternas fördelning har planerats, men arbetet härmed har ej slutförts. Anledningen härtill är inte bara att en dylik kartläggning visade sig svårare och mera resurskrävande än beräknat.² Viktigare är att en sådan kartläggning har begränsat intresse för diskus-

sionen av »låginkomstproblemets» natur och principiella lösningsmöjligheter.

Den andra delen av det angivna uppdraget — att »belysa orsakerna till att vissa grupper inte fått den andel av den allmänna standardstegringen som framstår som rättvis» — har delvis presenterats i ovannämnda betänkande. Utan att begreppet »rättvis andel av standardstegringen» ges någon närmare tolkning, presenteras där uppgifter om hur stor del av inkomstfördelningens ojämnheter, som kan hänföras till olika variabler. Av dessa uppgifter framgår att inkomstojämnheten till övervägande del — cirka 50 procent — kan hänföras till olikheter i inkomsttagarnas sysselsättningsvolym samt att variationer i timförtjänster och kapitalinnehav svarar för ungefär hälften vardera av den återstående inkomstojämnheten. I nämnda betänkande belyses också den socio-ekonomiska befolkningsstrukturen samt inkomsternas sammansättning i olika inkomstklasser.

Det är viktigt att framhålla att här antydda förfaringssätt inte leder fram till *förklaringar* av den iakttagbara inkomstojämnheten eller av olika befolkningskategoriers inplaceringar i inkomststrukturen. Förklaringar kan inte nås med rent statistiska me-

¹ Direktiven i sin helhet finns återgivna i SOU 1970: 34.

² För detta ändamål fanns som mest 12 000 kr avsatta.

toder. För det första kräver sådana förklaringar att det finns specificerade hypoteser som skall testas. Dessa hypoteser måste hämtas utanför det empiriska materialet och måste kunna göras begripliga inom ramen för en eller annan allmän teori. För det andra kan man med statistiska metoder bara förkasta hypoteser, aldrig bevisa deras sanning. Den statistiska metodens begränsningar i dessa avseenden diskuteras i not E till detta betänkande.

Det inses lätt att man inte kan räkna med att ge en *fullständig* förklaring av vad som bestämmer inkomstfördelningens utseende i ett visst samhälle vid ett visst tillfälle. Alltför många omständigheter inverkar härvidlag. Till de tänkbara faktorerna hör så vitt skilda ting som utvecklingen på världsmarknaden, löntagarorganisationernas agerande, skattepolitiken, reglerna för deltagande i arbetsmarknadsutbildning, giftermålsfrekvensen och nativiteten, benägenheten att arbeta som familjedagmamma samt mycket annat. Det kan bara konstateras att en orsaksanalys utifrån alla dylika faktorer ej låter sig göras. På detta område måste forskningen begränsas till resonemang om allmänna sammanhang under förenklade — men inte nödvändigtvis orealistiska — förutsättningar om »normala förhållanden», »*ceteris paribus*» etc. Begärs något annat har man orimliga anspråk.

Vi kan alltså lämna frågan om vilka de »egentliga» orsakerna till alltför låga inkomster är. Detta behöver inte ske med något större beklagande, ty en fruktbar utgångspunkt för resonemangen kan tas i konstaterandet att *låginkomstproblemet består däri att det finns alltför låga inkomster*. Detta skulle vara en meningslös trivialitet om det inte vore så att det finns många kända metoder att göra en alltför låg inkomst högre och att dessa metoder inte förutsätter kunskap om orsaken till att låga inkomster genereras i vårt ekonomiska system. Genom att använda dessa metoder, dvs. genom att ändra systemet för inkomstilldelningen, kan låginkomstproblemet lösas oavsett hur det ekonomiska systemet i övrigt ser ut. Exempel på en sådan åtgärd är

införandet av ett system med negativ inkomstskatt. Genom att dylika system införs i resonemanget får detta en normativ ansats. Det blir inte längre fråga om att vetenskapligt förklara hur inkomstbildningen i verkligheten sker, utan det blir fråga om att vetenskapligt pröva hur den skulle ske under olika förutsättningar samt att på något sätt värdera de samhällsförhållanden, som kan förväntas uppkomma om de antagna förutsättningarna bleve verklighet.

Angivna ansats rimmar väl med den andra meningen i det citerade direktivavsnittet. Det sägs där att utredningen »bör söka skapa en grund för att bedöma vilka metoder som kan komma ifråga för att höja inkomstnivån för de personer och grupper det gäller», dvs. för dem som har alltför låg inkomst. Ovanstående resonemang ger ett bestämt svar på denna fråga, nämligen att de metoder som kan komma ifråga måste vara generella. Det är uteslutet att man skulle kunna skaffa sig en förteckning över alla tänkbara orsaker till att alltför låga inkomster kan uppträda och att man för var och en av dessa skulle kunna finna ett verksamt motmedel, som med kort varsel kunde tillgripas. Även om detta i princip vore möjligt skulle en dylik fördelningspolitik lamslå den ekonomiska politiken i övrigt. Alternativet är generella regler för inkomstilldelningen som *garanterar* att inga alltför låga inkomster uppstår. I så fall gäller det att finna kompletterande system för inkomsternas fördelning, som så att säga lever sitt eget liv oberoende av utvecklingen på världsmarknaden, befolkningens hälsotillstånd m.m. I absolut mening låter sig detta självfallet inte ske, men ett relativt oberoende kan ändå åstadkommas. Exempel på detta ges av folkpensionssystemet e.d.

Mera exakt gäller vår frågeställning hur reglerna för inkomstilldelningen bör utformas samt hur utrymme för kompletterande inkomstilldelningar bör skapas. Detta är en välfärdsekonomisk frågeställning, ty det kan sägas vara önskvärt att låginkomstproblemet lösas på ett sätt som ger medborgarna maximalt utbyte av den ekonomiska verksamheten. Fördelningspolitiska vinster måste

alltså vägas mot allokeringspolitiska förluster. Efter vad vi kunnat utröna är det möjligt att åstadkomma även ambitiösa lösningar på låginkomstproblemet, som är praktiskt taget utan kostnader eller rent av medför allokeringspolitiska vinster. Det är så långt vårt resonemang går.

Även om de lösningsmetoder som skall presenteras i det följande innebär måttliga kostnader eller eventuellt vinster för befolkningen som helhet, är det självklart att de enskilda personerna berörs i högst varierande grad och att det för vissa personer kan bli fråga om högst betydande nedskärningar i den *relativa* levnadsstandarden. Detta utgör onekligen en komplikation för fördelningspolitiken, som vi dock inte har ansett oss ha anledning att gå närmare in på.

Vår tolkning av den del av uppdraget som avhandlas i detta betänkande har därmed motiverats. Tolkningen innebär att våra överväganden skall gälla möjligheterna att ändra reglerna för inkomsttilldelningen på ett sådant sätt att befolkningen kan försäkras slippa drabbas av alltför låga inkomster. Detta är låginkomstproblemet. De möjligheter som skall anses värda att beakta förutsättes vara sådana att låginkomstproblemet kan lösas till en ringa kostnad.

1.2 Inkomstmåttet

Med en persons inkomst skall här förstås *värdet av de rättigheter som under en viss period tillfaller personen och med vars hjälp personen kan utöva direkt kontroll över de socialt producerade varornas och tjänsternas användande*. Dessa rättigheter utgår antingen i form av naturaförmåner, dvs. rätt till vissa specificerade varor och tjänster, eller i form av köpkraft, varmed nyttjande- och/eller äganderätten till varor och tjänster kan förvärvas.

Det bör observeras att inkomsten i denna mening avser *erhållandet* av ifrågavarande rättigheter och inte *utövandet* av de användningsmöjligheter som rättigheterna ger. Vidare bör det observeras att personernas inkomster här ses som juridiska storheter och inte, vilket ibland sker, som en mängd varor

och tjänster, subjektiv tillfredsställelse e.d.

Med *social* produktion förstås produktion, vars resultat (goden) tillfaller någon annan person än producenten, dvs. produktion som tar sikte på att vara socialt nyttig. I den totala samhälleliga produktionen ingår även producenternas egenproduktion eller självhushållning, ofta benämnd fritidsverksamhet. Denna räknas vanligen inte in i nationalinkomsten och skall här lämnas utanför diskussionen om inkomstfördelningen. Sammalunda görs beträffande de socialt producerade goden, som används för att tillgodose försvaret, rättsväsendet, utrikesförvaltningen, grundskolan och vissa andra kollektiva ändamål. Beträffande dessa verksamhetsområden ges inte de enskilda personerna några *direkta* kontrollmöjligheter. Vad som återstår är alltså den *privatiserade* delen av den sociala produktionens resultat. Det är fördelningen av denna som föreliggande studie avhandlar. När här fortsättningsvis talas om *goden* avses, om ej annat sägs, enbart socialt producerade och i fördelningen privatiserade varor och tjänster.

Det förutsätts genomgående att endast sådana rättigheter, som personerna frivilligt kan utöva, ingår i deras inkomster. Tillgång till bostad, förplägnad m.m. i samband med fängelsevistelse, obligatorisk militärtjänst m.m. räknas således ej som personliga inkomster. Däremot räknas utryckningsbidrag, gratis universitetsutbildning e.d. som personlig inkomst.

Utövandet av sådana rättigheter, som inkomsterna möjliggör, kan också utövas utan att inkomst föreligger. Det sammanhänger bl.a. med att personerna i viss utsträckning kan *spara* sina utövandemöjligheter (rättigheter) från en period till en annan och således i en senare period kan utöva flera (större) rättigheter än vad inkomsten under den senare perioden i sig medger. Till en del sammanhänger det också med att personerna kan *låna* dylika rättigheter och således tidigarelägga utövandet av de rättigheter som inkomsterna ger.

Båda dessa omständigheter medför att det inte kan sättas likhetstecken mellan personernas inkomster och utövande av de

kontrollmöjligheter inkomster ger. Dessa förhållanden gör det också möjligt för summan av personernas inkomster att vara större eller mindre än värdet av de goden som inkomsterna avser. Är detta värde exempelvis 96 miljarder kronor är det ej orimligt att personernas tilldelade inkomster under samma period är, säg, 120 miljarder kronor. Balans kan ändå uppkomma för så vitt personerna i genomsnitt uppskjuter 20 procent av sina tilldelade kontrollmöjligheter till ett senare tillfälle. Om personerna finner för gott att ha en gradvis växande reserv av rättigheter kan en övertäckning av detta slag fortgå permanent. Till detta kommer att vissa rättigheter är sådana att fullt utnyttjande ej blir aktuellt, varför en övertäckning ej vållar några problem. Som exempel kan nämnas att alla människor kan ges rätt att gratis besöka en viss utställning utan att utställningsresurserna behöver avpassas som om alla människor samtidigt skulle välja att utnyttja denna rätt.

I sammanhanget kan också erinras om banksystemets möjligheter att åstadkomma en kreditexpansion. Antages för enkelhetens skull att alla inkomster utgår i form av köpkraft och att inkomsttagarna i genomsnitt genom inlåning i bank sparar, säg, 20 procent och att bankernas likviditetskvot är 40 procent, kan det lätt konstateras att det faktiska mottagandet av erhållna eller lånade köprättigheter kan bli i storleksordningen 113 procent av den ursprungliga inkomsten.^{3, 4} För att undvika inflation i detta fall måste den sociala produkten övertecknas med mindre än vad ett 20-procentigt sparande i sig medger. I det aktuella räkne-

exemplet kan överteckningen vara 10 procent.⁵

Av vad som nu sagts kan slutsatsen dras att det måste vara ett missförstånd att betrakta inkomstilldelningen som en fråga om »kakstyckning». En viss övertäckning kan oftast utan olägenheter förevara, varför summan av personernas inkomster normalt kan hållas större än värdet av de goden inkomsterna gäller. Som visats kan övertäckning även kombineras med en kreditexpansion utan att prisstegringar behöver bli följden. Helt kan man emellertid inte bortse från att det finns en ändlig mängd goden att fördela och att inkomstilldelningen ej kan lösas från beroende av detta faktum, men det kan sägas att sambandet mellan »kakan» och dess delar är mindre strikt än vad som ibland görs gällande.

Med dessa påpekanden har vi velat klargöra naturen hos det inkomstbegrepp som användes i denna studie. Eftersom huvud delen av inkomsterna i Sverige utgörs av tilldelade köprättigheter synes det lämpligt att använda kronor som måttenhet.

1.3 Begränsning i jämförelseinkomsten — Nödinkomst

Vi finner det inte meningsfullt att vid jämförelser av olika personers inkomster utgå från personernas totalinkomst enligt avsnitt 1.2. Detta får nämligen absurda konsekvenser på så sätt att exempelvis svårt sjuka personer kommer att betraktas som »höginkomsttagare», medan de i själva verket lever under besvärande villkor. För att und-

³ Antag att den ursprungliga inkomsten är 100. Med angivna procenttal erhålles då följande expansionsförlopp:

utgifter	80	+	9,6	+	90,9
inkomster och lån	100	+	12	+	113,6
sparande	20	+	2,4	+	22,7
ökning i bankreserver	8	+	0,96	+	9,1

Resultatet är summor av oändliga geometriska serier.

⁴ Här skisserat fenomen kan vara en av förklaringarna till att det i de svenska nationalräkenskaperna år efter år kan iakttagas att

svenskarnas utgifter överstiger inkomsterna.

⁵ Om fördelningsbara goden är värda 100 kan den tilldelade inkomsten vara 110, ty då blir de faktiska utgifterna, som utgör 90,9 procent av inkomsten, lika med 100. Jfr fotnot 3.

vika detta slags implikationer utelämnar vi vid bedömningen av en persons inkomstmöjlighet de behovsprövade inkomster personen kan förväntas erhålla i rent livsuppehållande syfte. Uttryckt på annat sätt betraktar vi insatser för att undvika akuta nödsituationer som ett politiskt åtagande utan fördelningspolitisk betydelse. Ifrågasvarande inkomster benämnes *nödinkomster*.

Uppenbarligen är det svårt att avgränsa nödinkomsterna från andra inkomster utan ett visst mått av godtycke. Detta är emellertid främst ett empiriskt problem. Inom ramen för de principiella resonemang som huvudsakligen skall föras i detta betänkande är det fullt tillräckligt att förutsätta att en dylik avgränsning kan göras. För att undvika missförstånd skall sägas att vi med nödinkomster inte avser all slags sjukvård, all socialhjälp etc. Betydande inslag i sjukvården m.m. är inte inriktad på att avhjälpa akut nöd, utan på att göra livet lättare för mottagaren. I sådana fall är sjukvården m.m. enligt vår uppfattning ej utan fördelningspolitisk betydelse.

1.4 Inkomstslagen

I olika sammanhang, exempelvis i skattelagstiftningen och nationalräkenskaperna, förekommer uppdelningar av personernas inkomster i olika komponenter. Valet av indelning är mer eller mindre godtyckligt och görs lämpligen med hänsyn till de frågeställningar indelningen avser att belysa. I förevarande sammanhang är det inkomstilldelningen som skall diskuteras. Det betyder att vi har behov av en inkomstuppdelning som avspeglar reglerna för inkomstilldelningen.

I avsnitt 1.3 har begreppet *nödinkomst* införts. Detta bibehålles och lämnas, som nämnts, utanför vår fördelningspolitiska diskussion.

Återstoden av personernas inkomster uppdelas i *premieinkomster* och *friinkomster*. De förra utgår som *kompensation* för gjorda insatser i den sociala produktionen. En persons premieinkomst definieras följaktligen som den *minsta* inkomst personen behöver

erhålla för att vilja göra den insats i den sociala produktionen som personen gör. I den mån en viss insats är särskilt attraktiv kan det inte uteslutas att »mottagaren» är beredd att betala något för att få göra denna insats. Det är då fråga om en utgift och inte en inkomst.

Friinkomsten definieras som en restpost. Den utgör alltså vad som återstår sedan akut nöd är avhjälp och vederbörlig kompensation för gjorda insatser utgått. Det är ofrånkomligt att det fördelningspolitiska intresset främst knyts till friinkomsten. Till skillnad från premieinkomsten, som har en strikt allokeringsspolitisk uppgift, står friinkomsten till förfogande för rent fördelningspolitiska överväganden. Dess fördelande är en moralisk och inte en ekonomisk fråga, men det skall genast sägas att storleken på friinkomsten inte är oberoende av hur den fördelas. Det kan nämligen inte uteslutas att sättet för friinkomstens fördelning (och indirekt storleken på de belopp som därigenom utbetalas) inverkar på personernas villighet att göra insatser i den sociala produktionen och därmed på den totala premieinkomst som behöver utgå för att ett visst produktionsresultat skall erhållas. Till detta har vi anledning återkomma.

Friinkomsten i sin tur uppdelas i tre komponenter, benämnda *bidrag*, *ersättningar* och *pålägg*. Dessa termer skall inte sammanblandas med motsvarande uttryck i andra sammanhang.

Bidragen utgår utan förbehåll vad gäller faktiska insatser i produktionen. I den mån förbehåll ges är de relaterade till personernas egenskaper eller yttre förhållanden, såsom ålder, kön, utbildning, bostadsort, barninnehav e.d. Folkpensionerna är det i Sverige viktigaste exemplet på bidrag i denna mening.

Med pålägg förstår vi de inkomster, som utgår för faktiska insatser i produktionen och som utgår *utöver* premieinkomsterna. Påläggerna i denna mening kan tillfalla både arbetare och sparare. Avtalsförhandlingar gäller sättet för påläggets fördelning på dessa kategorier.

Ersättningarna är ersättning för löner vid

Total produktion						
Social produktion						Privat produktion = »fritids- verksamhet»
Kollektiv användning	Privatiserad användning = personlig totalinkomst					
	Nöd- inkomst	Friinkomst			Premie- inkomst	
		Bidrag	Ersätt- ningar	Pålägg		
		← Föremålet för intresset i detta betänkande →				

Tablå 1.1

dokumenterad arbetsförmåga, arbetslöshet m.m. Gränsen mellan ersättningar och bidrag är flytande, men vi håller fast vid denna uppdelning. Den är intressant så till vida att bidragen utgår efter enstaka prövning eller i enlighet med viss automatik, medan ersättningarna utgår med återkommande prövning, exempelvis vad gäller sjukintyg, arbetslöshetsintyg eller studieintyg.

Ovan införda begrepp och avgränsningar sammanfattas i tablå 1.1. Där framgår hur totalproduktionen enligt vår terminologi uppdelas i komponenter. Den totala produktiva verksamheten i landet under en viss tidsperiod sker dels som social produktion, dels som privat produktion (hemarbete, fritidsverksamhet e.d.). Den senare har vi fränkänt fördelningspolitiskt intresse. Av den sociala produktionen används en del socialt för att tillgodose kollektiva ändamål, såsom militärt försvar, grundskola m.m. Återstoden privatiseras, vilket innebär att förfoganderätten övergår till enskilda personer. Värde härav benämnes (personlig) totalinkomst. Av denna utgår en del, nödkomsten, som hjälp vid *akuta* nödsituationer, exempelvis vid en trafikolycka. Denna del av en persons inkomst har vi valt att bortse från när personen skall bedömas vara låginkomsttagare eller ej.

Av den personliga totalinkomsten återstår sedan premieinkomsten och friinkomsten. Den förstnämnda utgår som kompensation för de kostnader personerna upplever i samband med insatser i den sociala produktionen. Den är till för att tillgodose resursallokeringens behov av ett styrinstrument. Den utgår som kapitalpremie för att täcka kostnader för kapitalets förslitning, sparandets uppoffring etc. samt som arbetspremie för att täcka kostnader i form av ansträngningar, obehag, olycksfallsrisker etc. under arbetet. Vad som därefter återstår, friinkomsten, kan sägas vara den till personerna utdelade vinsten av den sociala produktionen. »Vinstandelarna» kan utgå som pålägg (till premieinkomsten), ersättningar (för premieinkomsterna och/eller pålägg) samt som bidrag. I enlighet med detta språkbruk kan differensen mellan den sociala produktionens värde och premieinkomsten kallas den sociala vinsten.

1.5 Låginkomstkriterier

I sina direktiv uppmanas låginkomstutredningen att klarlägga »huruvida den låga inkomsten beror på personliga förhållanden eller på mera allmängiltiga omständigheter».° Detta kan tolkas på flera sätt. Å ena

sidan kan med »personliga förhållanden» förstås att enskilda personer på grund av ohälsa e.d. ej har tillfälle att utnyttja de möjligheter till högre inkomst som samhället erbjuder. Förutsatt att man betraktar de inkomstmöjligheter, som faktiskt finns i ett visst samhälle, som uttryck för allmängiltiga omständigheter, kan emellertid ohälsa m.m. också sägas medföra låg inkomst beroende på »allmängiltiga omständigheter». Å andra sidan kan med »personliga förhållanden» förstås att enskilda personer inte bryr sig om att utnyttja de tillfällen till högre inkomst som samhället erbjuder. Då blir distinktionen mellan »personliga» och »allmängiltiga» omständigheter klarare, helt enkelt innebärande en distinktion mellan vad personerna vill och kan uppnå i inkomsthänseende. Vi har stannat för den senare tolkningen och uppfattar direktiven på denna punkt så att det anses mindre bekymmersamt om låg inkomst beror på »personliga» än på »allmängiltiga» omständigheter.

I varje samhälle, där inte alla personer har lika stora inkomster/inkomstmöjligheter, måste det finnas personer som har lägre inkomster/inkomstmöjligheter än andra. Dessa personer kan kallas låginkomsttagare. Väljes denna terminologi får man finna sig i att låginkomstproblemet, åtminstone i praktiken, är olösligt. Vad man då kan diskutera är hur en allmänt jämnare fördelning av inkomsterna/inkomstmöjligheterna skall kunna uppnås. Detta är föga operationellt. Bättre är att utgå från en viss norm och säga att de personer, vars inkomster/inkomstmöjligheter ej når upp till normen, är låginkomsttagare. Förutsatt att norminkomsten är realistiskt vald kan låginkomstproblemet lösas med denna utgångspunkt.

Lösningen innebär att varje person erhåller/kan skaffa sig en inkomst av minst norminkomstens storlek. Denna formulering understryker att inkomstutjämnningen i första hand skall ske genom att de lägsta inkomsterna/inkomstmöjligheterna förstöras. Genom att successivt höja norminkomsten kan man på denna väg nå godtyckligt nära jämnaste möjliga fördelning av inkomsterna/inkomstmöjligheterna.

Vi förutsätter att det alltid är personernas *inkomstmöjligheter* som jämföres med norminkomsten när det skall avgöras om en person är låginkomsttagare eller ej. Vidare antar vi att personens eventuella kapitalinkomster eller inkomstmöjligheter som egen företagare därvid ej ingår i jämförelsen. Kriteriet för låginkomstproblemets lösning kan därför skrivas

$$(a^*_i, b^*_i, e^*_i, p^*_i) \geq x^* \quad i = 1, 2, \dots$$

där x^* betecknar norminkomsten och vänstra ledet anger inkomstmöjligheten för den i 'te personen samt

a^* = möjlig arbetspremie (som anställd)

b^* = möjligt bidrag

e^* = möjlig ersättning

p^* = möjligt pålägg

Dessa begrepp har förklarats i avsnitt 1.4.

Skrivsättet ovan medger att kriteriet för låginkomstproblemets lösning kan spaltas upp. Några exempel ges av följande fall

(I)	$a^*_i + b^*_i + e^*_i + p^*_i \geq x^*_1$	$i = 1, 2, \dots$
(II)	$a^*_i + e^*_i + p^*_i \geq x^*_2$	$i = 1, 2, \dots$
	$b^*_i \geq x^*_3$	$i = 1, 2, \dots$
(III)	$e^*_i + p^*_i \geq x^*_4$	$i = 1, 2, \dots$
	$b^*_i \geq x^*_3$	$i = 1, 2, \dots$
(IV)	$b^*_i + e^*_i + p^*_i \geq x^*_5$	$i = 1, 2, \dots$

I fallet (I) är norminkomsten gemensam för alla inkomstslagen. I fallet (II) har bidragen skilts ut från de övriga inkomsterna. Detta gäller också i fallet (III), men där har arbetspremierna helt utelämnats. En motivering härför skulle kunna vara att premierna till skillnad från bidrag, ersättningar och pålägg är *berättigade kompensationer* för sveda och värk, stress, olycksfallsrisker, förlorad fritid m.m. vid insatser i den sociala produktionen och att det anses orättvist att personer, som tillhandahåller dessa insatser, skall vara diskriminerade när det blir tal om att fördela den sociala vinst dessa insatser ger. Samma motivering kan också användas som försvar för fallet (IV). Jämfört med fallet (III) har de olika typerna av vinstandelar sammanslagits och ges en

* Se det inledande citatet.

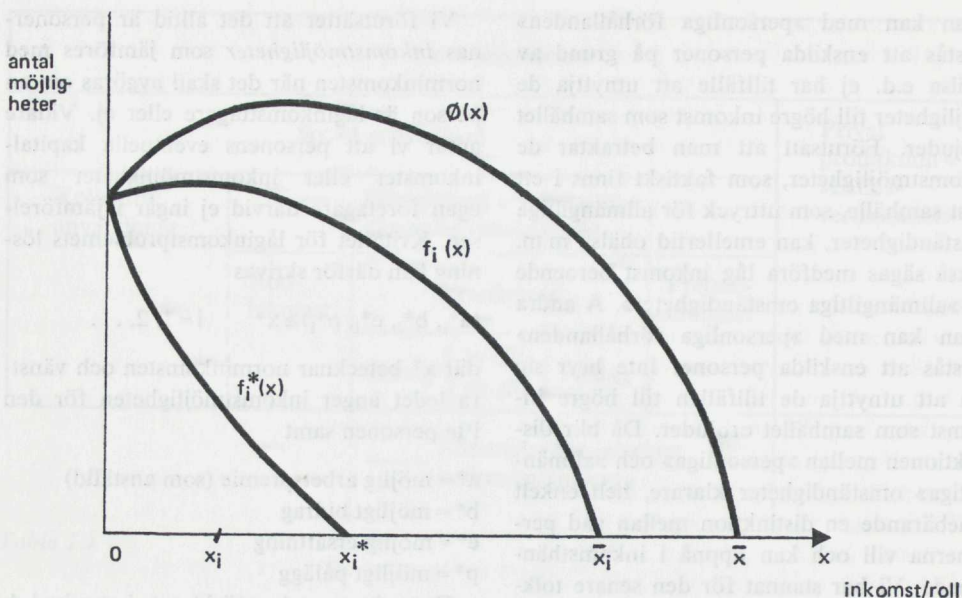

Diagram 1.1

enhetlig bedömning. Ytterligare fall kan tänkas.

Det får anstå till senare med en diskussion om hur personernas inkomstmöjligheter, särskilt vad gäller inkomst av anställning, kan fastställas. Redan i detta sammanhang synes det dock lämpligt att undstryka distinktionen mellan en persons *formella* inkomstmöjligheter och *reella* inkomstmöjligheter. Att denna distinktion låter sig göras ger vissa viktiga implikationer för fördelningsspolitiken. För det första kan man inte, som ibland föreslås, med någon fördel övergå från beskattning av faktiskt realiserade inkomster till potentiella inkomster. Motivet för detta säges vara att man skulle eliminera inkomstbeskattningens störande effekter på resursutnyttjandet. Idén är att man på grundval av personernas ålder, hälsa, utbildning m.m. beräknar en sannolik arbetsinkomst och beskattar personerna i förhållande till denna inkomst, dvs. oberoende av hur de utnyttjar sin arbetsförmåga.⁷ För det andra kan man inte, vilket sker, med fördel genomföra motsvarande arrangemang beträffande kriterierna för tilldelning av »transfereringsinkomster». Identiska förutsättningar vad gäller ålder, hälsa, utbild-

ning m.m. ger inte personerna identiska behov av dylika inkomster. Det gör att ett »transfereringssystem» som utgår från personernas sannolika behov av kompletterande inkomster blir ineffektivt som medel att nå en jämnare inkomstfördelning.

För att tydliggöra distinktionen mellan en persons formella inkomstmöjlighet, reella inkomstmöjlighet samt realiserade inkomst har diagram 1.1 ritats. Det har ritats utifrån förutsättningen att det i ett visst samhälle vid ett visst tillfälle finns ett bestämt antal inkomstmöjligheter av varierande storlek. Med sociologisk terminologi kan sägas att det i samhället finns ett givet antal roller, vilka personerna kan besätta, och att det till varje roll hör en bestämd inkomst.⁸ När rollerna ordnas efter den inkomst de ger, erhålles den frekvensfunktion som i diagrammet betecknats $\emptyset(x)$. Denna anger hur många roller det finns på respektive inkomstnivå. Denna kurva anger de totala in-

⁷ Det blir alltså fråga om ett slags förmögensbeskattning av »det mänskliga kapitalet».

⁸ Se exempelvis Dahrendorf (1968). Förutsättningen om en given struktur av roller/inkomstmöjligheter i samhället är diskutabel. Den kommenteras i not A.

komstmöjligheterna i samhället, förutsatt att varje person bara kan ha en roll.

Om olika roller är olika ansträngande och/eller ställer olika krav på innehavarna vad gäller utbildning, hälsa osv. samt om personerna skiljer sig i dessa avseenden på ett sådant sätt att inte alla personer klarar av alla ansträngningar och/eller uppfyller alla krav, kommer en enskild persons inkomstmöjligheter att vara mera begränsade än de totala inkomstmöjligheterna i samhället. Kurvan $f_i(x)$ i diagram 1.1 avser att visa hur många roller en viss person, den i 'te, *formellt* kan välja mellan, dvs. hur många roller på respektive inkomstnivå, som personen med hänsyn till sin utbildning, hälsa osv. är kompetent att ha.

Den i 'te personen är emellertid inte ensam om de inkomstmöjligheter som dessa roller ger, dvs. de roller som $f_i(x)$ avgränsar. Flera andra personer uppfyller också kompetenskraven och kan därför *konkurrera* ut den i 'te personen från ifrågavarande roller. Tas detta med i bedömningen kanske den i 'te personen i praktiken bara har några få roller med relativt låga inkomster att välja mellan. Dessa är personens *reella* inkomstmöjligheter. De avgränsas i diagrammet av kurvan $f^*_i(x)$.

I det illustrerade fallet är den största förekommande inkomsten i samhället $\bar{x}$. För en viss individ är sannolikt denna inkomst ouppnåelig. Denne är bara kompetent att nå inkomsten $\bar{x}_i$, men personen är i praktiken hänvisad till en inkomst som ej överstiger x^*_i . Sådana är inkomstmöjligheterna. Till detta kommer att personerna på grund av personliga förhållanden *väljer* att inte utnyttja sina inkomstmöjligheter helt och hållet. Den i 'te personen — i den situation han eller hon befinner sig — kanske nöjer sig med en roll som ger inkomsten x_i .

Huruvida den i 'te personen i det illustrerade fallet skall betraktas som låginkomsttagare eller ej är uppenbarligen en bedömningsfråga, eller, med andra ord, en politisk fråga. Enligt våra valda förutsättningar avgörs detta genom att en norminkomst (x^*) förs in i bilden. Därvid kan något av följande fall uppkomma:

- (a) $x^*_i < x^*$
- (b) $x_i \leq x^* \leq x^*_i$
- (c) $x^* < x_i$

I fallet (a) är den i 'te personen avgjort en låginkomsttagare. I fallet (b) är detta mera tveksamt. Det beror på att man måste göra en skälighetsbedömning av personens reella inkomstmöjligheter. Att en person faktiskt har möjligheten att genom hårt arbete uppnå inkomsten x^*_i är inte liktydigt med att man måste betrakta honom som höginkomsttagare när $x^*_i \geq x^*$. Tilläggsvillkor angående de beaktansvärda inkomstmöjligheternas kvalitet kan göras. I någon mån kvarstår tveksamheten i fallet (c), men nu tillkommer att personen själv anser sig ha så goda inkomstmöjligheter att det inte är något orimligt besvär för honom att uppnå en inkomst av minst norminkomstens storlek. Till frågor av detta slag återkommer vi i kapitel 4. Här skall bara tilläggas att fallen (a)—(c) uppträder oavsett storleken på norminkomsten (dock att denna är positiv). Det är bara olika personer som utgör gränssfallen.

1.6 Betänkandets uppläggning

Grundprincipen för inkomsttilldelningen, vilken alltså gäller privatiseringen av den sociala produktionens goden, är att de som med insatser av olika slag deltagit i producerandet av dessa goden skall prioriteras. Denna princip bygger på förutsättningen att den sociala produktionen är en privat angelägenhet för dem som deltar i den och att deltagarna i möjligaste mån skall få komma till egna överenskommelser angående villkoren för deltagandet. Enligt samma förutsättning bör de offentliga myndigheternas roll inskränka sig till att garantera att de träffade överenskommelserna efterlevs samt, vilket först under innevarande århundrade blivit klart uttalat, att de olika »produktionslagen» fungerar i harmoni med varandra.

Sedan länge har det stått klart att parterna i det »privata» näringslivet har väsentligt olika förhandlingspositioner och att vinsten

av produktionen därigenom blir mycket ojämnt fördelad. I denna vetenskap har fackföreningar och liknande sammanslutningar bildats för att stärka någon av parternas förhandlingsposition. Genom att agera politiskt har dylika organisationer fått till stånd lagstiftning, som föreskriver vissa restriktioner för de överenskommelser som kan träffas mellan parterna. Trots att motsatsen ibland hävdas, ligger det i sakens natur att sådana lagstiftningar är ägnade att förbättra, i varje fall inte försämrå, förhandlingspositionen för den svagare parten. I den mån lagstiftningen leder till reella inskränkningar i parternas handlingsfrihet, måste nämligen detta i första hand gälla för den part som eljest skulle ha kunnt utnyttja sin överlägsna förhandlingsposition för att nå de villkor lagarna förhindrar.

Gentemot ovannämnda princip har hävdats att den sociala produktionen är en kollektiv angelägenhet och att hela folket är berättigade intresser i produktionens organisation och fördelning. Detta kommer till uttryck i krav på »ökad planmässighet» vad gäller produktionens organisation samt krav på andel i produktionsresultatet för de »utanförställda». I den svenska riksdagen framfördes (i modern tid) sådana krav första gången 1884 av Sven Adolf Hedin (fri ledamot av AK). Han begärde då en utredning om säkerhetsåtgärder mot olycksfall i yrkesarbete samt om försäkring för olycksfall i arbete och om ålderdomsförsäkring för arbetare. Denna begäran bifölls. Av den för frågornas behandling tillsatta kommitténs förslag ledde ett till lagstiftning, benämnt 1891 års sjukkasselag.

Ungefär samtidigt med Hedins riksdagsmotion upphävdes den s.k. försvarslöshetsstadgan (1885). Enligt denna betraktades arbetslöshet som lösdriveri, dvs. kriminellt beteende. Stadgans upphävande innebar att arbetslöshet erkändes kunna vara oförvållad. Härigenom blev de arbetslösa formellt berättigade till fattigvård, dvs. till andel i produktionsresultatet utan att de medverkat vid dess framkomst. Detta måste betecknas som en milstolpe i fördelningspolitikens historia. Nästa milstolpe daterar sig till 1948,

då det fastslogs att de »utanförställda», om de fick understöd, skulle få understöd, som är så stora att de för flertalet mottagare medger en knapp försörjning.

Mellan dessa år, 1885 och 1948, pågick en intensiv debatt om hur de »utanförställda» bäst skulle hjälpas. Frågan gällde om hjälpen skulle utgå med eller utan krav på arbete. I debatten talades om en arbetslinje respektive understödslinje. Den förra har lett fram till våra dagars arbetsmarknadspolitik och den senare till det allmänna försäkringssystemet. Skall det historiska förloppet kort sammanfattas, kan sägas att man i första hand förlitat sig på åtaganden i arbetslinjens anda, när dessa visat sig otillräckliga gjort framsteg längs understödslinjen, men att hela tiden åtagandena varit otillräckliga för att garantera befolkningen acceptabla inkomstmöjligheter.⁹ Sålunda framgår det av detta betänkandes bilaga (SOU 1971: 39) att det, med borträknande av studerande, värnpliktiga och hemma-boende i höginkomstfamiljer, år 1967 fanns cirka 175 000 personer i åldern 20—67 år som ej nådde upp till en kontant »familjeinkomst» på 5 000 kronor.¹⁰

Arbetslinjen kan sägas eftersträva ett tillstånd, då alla anses berättigade att delta i den sociala produktionen. Som skäl härför anförts inte bara önskemålet om att alla skall kunna erhålla försörjning. Rätten till arbete anses också ha ett egenvärde. En översiktlig bild av vad som åstadkommit i denna riktning ges i tabell 1.1. Där visas sysselsättningsläget i förhållande till den sociala produktionen under 1960-talets andra hälft. Det framgår att endast cirka 45 procent av personerna i vuxen ålder under en normalvecka är socialt sysselsatta över 20 timmar och att denna andel under den angivna perioden varit sjunkande. Till arbetskraften räknas registrerade arbetslösa, deltagare i

⁹ Det historiska förloppets detaljer återfinnes i bl.a. Elmér (1958), KSA-utredningens betänkande SOU 1971: 42 och SOU 1971: 44 samt Öhman (1968).

¹⁰ Se SOU 1971: 39, avsnitt 7.2. Med »familjeinkomst» avses i förekommande fall hälften av makarnas gemensamma inkomst.

Tabell 1.1 Medelbefolkning och sysselsättningsstatus åren 1965—1969.
Hundratal personer.

År	1965	1966	1967	1968	1969
Medelbefolkning i åldern 15—w år	61 142	61 731	62 189	62 556	63 035
Befolkning utanför arbetskraften	23 147	23 593	24 220	24 223	24 466
Befolkning i arbetskraften	37 995	38 138	37 969	38 333	38 569
Arbetslösa	453	608	820	863	738
Sysselsatta (inkl. vpl. m.fl.)	37 542	37 530	37 149	37 470	37 831
därav frånvarande	5 483	5 683	5 650	6 025	6 173
i arbete 1—w tim.	32 059	31 847	31 499	31 445	31 658
i arbete 1—19 tim.	2 351	2 461	2 575	2 794	2 810

Källa: Statistiska Meddelanden N 1970: 44.

arbetsmarknadsutbildningskurser, sysselsatta i skyddade verkstäder, värnpliktiga i militärtjänstgöring m.fl. I tabellen anges genomsnittligt hundratal personer per dag under respektive år. Under den angivna perioden ökade antalet personer utanför arbetskraften med cirka 130 000. Samtidigt minskade antalet personer i arbete minst 20 timmar per vecka med cirka 85 000.

Förskjutningarna i befolkningens sysselsättningsstatus har flera orsaker av vilka kan nämnas konjunkturväxlingar, förändringar i utbildningstiderna, ändring i förvärvsintensiteten för olika befolkningsgrupper, förskjutningar i åldersfördelningen m.m. I förevarande sammanhang är den utstötning som sker från arbetslivet av särskilt intresse. Denna drabbar personer, som av hälso-, ålders- och andra skäl ej längre efterfrågas på arbetsmarknaden. I sin verksamhetsberättelse för budgetåret 1969—1970 konstaterar AMS angående de utstötta att »möjligheterna till snabba omplaceringar och placeringar i arbete utan någon form av förberedande åtgärder minskar år från år».

Utvecklingen kan också uppvisa en snabb ökning av arbetsvården. År 1960 var antalet arbetsvårdssökande totalt 31 359 personer. År 1969 sökte 87 901 personer arbetsvård. Av dessa var endast 50 996 nyinskrivna.¹¹ Inom arbetsvården bedrivs förutom arbetsutbildning och arbetsmarknadsutbildning även verksamhet med beredande av arbetstillfällen. I ökad utsträckning har detta behövts genom placeringar i skyddat eller halv-

skyddat arbete. Medelkostnaden för platser i verkstäder för skyddat arbete år 1969 var 9 177 kronor.¹² Vid placeringar i halvskyddat arbete utgick 1969 ett bidrag till arbetsgivaren på 2 500 kr/halvår och plats.

Från statsfinansiell synpunkt behöver alltså inte dessa verksamhetsformer framstå som förmånligare än direkta understöd till de »utanförställda», exempelvis i form av förtidspensioneringar.

En uppmjukning i kraven för förtidspensionering kan också iakttagas under de senaste åren. Hur framtiden härvidlag kommer att se ut är givetvis vanskligt att göra uttalanden om. Som stöd för spekulationer om detta kan långtidsutredningens senaste prognos tas. Enligt SOU 1971: 8, s. 13, sjönk den genomsnittliga årsarbetstiden med drygt 14 procent, från 910 till 780 timmar, under perioden 1950—1970. Fram till 1990 beräknas den ha sjunkit med ytterligare knappt 20 procent till 630 timmar. Förändringarna för olika befolkningsgrupper beräknas vara mycket olika. Risken att de »utanförställda» skara skall öka under de närmaste 20 åren kan med hänsyn till dessa uppgifter sägas vara stor.

I förhållande till inkomsttilldelningens grundprincip innebär naturligtvis understödslinjen en mera markant brytning än

¹¹ År 1970 steg antalet sökande till 95 599 personer.

¹² Värdet av försälda produkter uppgick samma år till 114,9 milj. kronor. Medeltimförtjänsten för de sysselsatta var, om utvecklingsstörda personer borträknas, 720 öre.

arbetslinjen. Enligt understödslinjen skall personerna ha rätt till inkomster utan några som helst krav på motprestationer. Hittills har det (i Sverige) inte på allvar övervägts att ge denna rätt till hela befolkningen. I huvudsak är det bara åldringar och varaktigt arbetsoförmögna som givits denna rätt. Förslag i denna riktning har dock under senare år framförts i flera sammanhang. De har framförts under olika benämningar, exempelvis »sociallön», »negativ inkomstskatt», »minimiinkomst». I kapitel 3 nedan övervägs möjligheten att ge hela den vuxna befolkningen grundtrygghet genom bidrag.

I kapitel 4 diskuteras arbetslinjens möjligheter att lösa låginkomstproblemet. Denna lösning antas innebära att befolkningen i möjligaste mån ges tillfälle till »full, produktiv och fritt vald sysselsättning», vilket är det nuvarande officiella målet för den svenska arbetsmarknadspolitiken,¹³ samt att befolkningen, när dessa tillfällen visar sig otillräckliga, ges rätt till kompletterande inkomst i en eller annan form.

Rätten till inkomst samt i viss mån också rätten till arbete (och inkomst) förutsätter inskränkningar i de socialt produktiva parternas förhandlingsutrymme. I kapitel 2 diskuteras hur vinsten av den sociala produktionen i maximal utsträckning kan undandras parternas inflytande och ställas till hela folkets disposition för beslut om användning för kollektiva ändamål, hjälp vid akuta nödsituationer (nödinkomster) samt som privatiserade inkomster (i form av bidrag, ersättningar eller pålägg) till medborgarna.¹⁴ De beskattningsmetoder som visar sig lämpliga för detta ändamål jämföres med nuvarande svenska beskattningssystem.

För att inte belamra huvudtexten i betänkandet med teoretiska utläggningar och alltför många hänvisningar till den fördelningsteoretiska litteraturen, har särskilda noter, eller snarare exkurser, utarbetats. Dessa har skrivits som relativt fristående uppsatser och kan, om man så vill, läsas oberoende av huvudtexten. I not A ges en kortfattad orientering om den fördelningsteoretiska forskningens inriktning. Not B behandlar den centrala nationalekonomiska teoribild-

ningen på området. Not C och D är snarast att se som bilagor till not B. Innehållet i not E har omnämnts redan i avsnitt 1.1 ovan. Där påpekas en rad problem i samband med statistisk analys av orsakssamband.

¹³ SOU 1971: 42, s. 78.

¹⁴ Jämför tablå 1: 1.

2 Angående möjligheterna att lösgöra den sociala vinsten

2.1 Inledning

Den sociala vinsten har definierats i avsnitt 1.4. Den är lika med totalinkomsten minus premieinkomsten och används för att tillgodose kollektiva ändamål, som nödinkomster samt som friinkomster.¹ De sistnämnda har vi kallat personernas vinstandelar. För att kunna ge den sociala vinsten dessa användningar i enlighet med den fördelningspolitiska myndighetens önskemål är det erforderligt att den sociala vinsten helt eller delvis kan lösgöras från den sociala produktionen och ställas under myndighetens kontroll. I detta kapitel diskuteras hur detta kan ske.

I dagens samhälle lösgöres bara en del av den sociala vinsten. Detta sker i ett komplext och svåranalyserat beskattningssystem. Hur stor del av den sociala vinsten som härigenom lösgöres kan inte med bestämdhet avgöras, eftersom det nuvarande systemet inte ger någon möjlighet att observera premieinkomsternas storlek. I sina allmänna drag illustreras det nuvarande svenska beskattningssystemet i tablå 2.1. Detta system innehåller (principiellt) flera beskattningsskatt. I tablå illustreras detta på grundval av 1967 års data. För att göra bilden mera överskådlig har den förenklats på några punkter. I princip avser steg I varubeskattning, steg II företagsbeskattning och steg III hushållsbeskattning. Skyldigheten att inleverera skatterna ligger emellertid i alla tre

stegen huvudsakligen på företagarna, varför denna stegvisa uppdelning är mera illustrativ än realistisk.

I steg I omvandlas bruttonationalprodukten till marknadspris, BNP(m), till bruttonationalprodukten till faktorkostnad, BNP(f). Detta sker genom uttag av indirekta skatter (oms, moms, tullar etc.) och genom tillförande av indirekta subventioner. Som regel räknas posten »reparationer och underhåll» bort i både BNP(m) och BNP(f). Hursomhelst kan BNP(f) uppdelas i komponenterna kapital- och arbetskostnader. Till steg II har vi som skatter fört socialförsäkringsavgifter och företagsskatter (»bolagsskatter»). De förstnämnda är bara delvis arbetsgivareavgifter, men vi har bortsett från detta. Drages avskrivningarna bort kvarstår löner och driftsöverskott (netto). Lönerna beskattas i steg III som inkomst. Detsamma sker med utdelade vinster och andra driftsöverskott, vilka i taxeringsstatistiken uppträder som inkomst av jordbruksfastighet, annan fastighet, rörelse och kapital. Hushållens nettoinkomst har i tablå delats upp

¹ Observera att termen vinst här används i speciell betydelse. Vissa utgifter för kollektiva ändamål liksom vissa nödinkomster kan sägas svara mot av den sociala produktionen föranledda kostnader, vilka tillsammans med avskrivningarna skulle dras ifrån innan vinsten i företagsekonomisk bemärkelse erhålles. Observera även att begreppet samhällsekonomisk vinst är av annan karaktär. I detta begrepp ingår bl.a. produktionens ej prissatta intäkter och kostnader.

i komponenterna »inkomst A» och »inkomst K». Detta ger emellertid en underskattning av hushållens nettoförvärvsinkomst. Därtill kommer en »restpost» i storleksordningen 5—6 miljarder. Denna har i tablån lagts på kapitalkostnadssidan, men den torde till viss del också kunna hänföras till arbetskostnaderna.

År 1967 var det totala (sociala) vinstuttaget knappt 50 miljarder kronor. Om posten »reparationer och underhåll» inkluderas och restposten exkluderas utgjorde detta vinstuttag ca 37 procent av BNP(m) och ca 42 procent av BNP(f).² I denna beräkning har affärsverkens inlevererade vinst e.d. medtagits, medan förmögenhetsskatter, fordonsskatter, hundskatter m.m. utelämnats. Tas de sistnämnda posterna med stiger den offentliga sektorns uppbörd med några miljarder, men dessa poster är av annan karaktär — de gäller innehav och ej verksamhet — och bör därför betraktas för sig.

Ett vinstuttag på ca 40 procent kan tyckas imponerande, men otvivelaktigt är detta en underskattning av den sociala vinstens storlek. Som nämnts kan man inte av föreliggande uppgifter dra slutsatsen att premieinkomsten år 1967 var ca 82 miljarder kronor (=132–50 miljarder kronor). Sannolikt var den väsentligt mindre, vilket är liktydigt med att beloppet 82 miljarder innefattar pålägg av betydande storlek.

Hur stort pålägget var år 1967 kan inte i efterhand fastställas, varför vi skall avstå från att försöka göra detta. Den grundläggande frågan i detta kapitel är inte att beräkna eventuella påläggs storlek i förgången tid, utan att diskutera i vad mån pålägg i framtiden skulle kunna undvikas. På frågan om nuvarande beskattningsprinciper medger detta måste svaret bli nekande; det finns ingen enskild skattesatsändring eller kombination av sådana ändringar, som kan skilja ut påläggen från premierna. Anledningen är att vårt skattesystem ej i tillräcklig grad kan *diskriminera* mellan olika insatser. Det förmår att diskriminera mellan arbets- och kapitalinkomster, men det förmår ej att diskriminera mellan olika svåra arbeten, mellan olika riskabla investeringar etc., vil-

ket på det hela taget gynnar personer med lätta arbeten och riskfria kapitalplaceringar. Enbart av rättviseskäl kan detta synas ge anledning till en ändring av principen för den sociala vinstens uttag, men man kan också anföra tillväxtpolitiska och andra skäl för att ändra situationen, så att påläggen inte i första hand tillfaller dem, som i den sociala produktionen gör de minst ansträngande eller i annat avseende minst kvalificerade insatserna.

I avsnitt 2.2 presenteras ett system för uttag av den sociala vinsten, som måste sägas vara det närmaste man kan komma ett idealsystem vad gäller möjligheterna att diskriminera mellan olika insatser. Efter att i några avsnitt ha granskat hur detta system kan tänkas fungera skall vi återkomma till det nuvarande svenska skattesystemet och diskutera modifieringar av detta, som möjliggör en utvidgad diskriminering. Observera att diskriminering i föreliggande sammanhang uppfattas som något eftersträvänsvärt. Det är ett medel att nå en likvärdig behandling av alla oavsett vad de ägnar sig åt, dvs. jämlikhet i traditionell mening.

2.2 System med mellanhand (SMH)

Anledningen till att en social vinst uppstår är tydligen att de insatser som görs har ett högre värde än vad agenterna i den sociala produktionen begär för att göra dessa insatser. Detta brukar förklaras med hänvisning till arbetsfördelningens och grupparbets produktivitetshöjande effekt. I praktiken är den sålunda uppkomna vinstens fördelning en förhandlingsfråga mellan å ena sidan dem som gör insatserna (arbetarna och spararna) och å andra sidan dem som organiserar grupparbetet (företagarna). Beroende på hur företagarna är relaterade till arbetarna respektive spararna uppkommer olika förhandlingssituationer och därmed (troligen) olika förhandlingsresultat. Vi skall nu beskriva ett system för insatsernas betalning,

² I det internationellt accepterade nationalräkenskapssystemet (SNA) exkluderas posten »reparationer och underhåll» (av kapital) från BNP.

kapital- kostna- der			reparationer och underhåll
			avskrivningar
	drifts- över- skott netto		innehållen vinst
			restpost
			inkomst K
			inkomstskatt K
			bolagsskatt och inlev. vinst
			tullar och acciser minus subv.
			tillräknade pensionsavgifter
			socialförsäkringsavgifter
arbets- kostna- der	löner		inkomstskatt A
			inkomst A
I	II	III	

Tablå 2: 1

som är sådant att det blir minsta möjliga utrymme för parterna att förhandla om vinstens fördelning. Detta system är sådant att köparna av insatser (företagarna) förmås att betala högsta möjliga pris för insatserna *samtidigt* som säljarna av insatser (arbetarna och spararna) förmås att acceptera lägsta möjliga pris för dessa *samtidigt* som mellan skillnaden, den sociala vinsten, lösgöres och kan ställas under den fördelningspolitiska myndighetens kontroll. För detta krävs införandet av en ny agent i bilden. Denne benämnes *mellanhand*.

För att köparna av insatser skall kunna avkrävas högsta möjliga pris erfordras att säljarna av insatser uppträder enligt, dvs. som en monopolist. För att säljarna av insatser skall förmås att acceptera lägsta möjliga pris erfordras på motsvarande sätt att köparna av insatser uppträder enligt, dvs. som en monopsonist. Det går emellertid inte att köparna och säljarna under sådana förhållanden möts direkt för att träffa uppgörelser, ty då uppkommer en situation med »bilateralt monopol», där såväl köparna som säljarna kan dölja sina sanna värderingar och vinstens fördelning blir en förhandlingsfråga utan bestämt svar.³ För att detta skall undvikas erfordras en mellanhand, vilken gentemot köparna uppträder som en monopolist och gentemot säljarna uppträder som en monopsonist. Det blir alltså i praktiken onödigt att säljare och köpare sluter sig samman. Med hänsyn till den sociala vinstens storlek är det rent av önskvärt att den inbördes konkurrensen mellan köparna respektive säljarna är livaktig.

Principen för ett system med mellanhand (SMH) illustreras i diagram 2.1. Mellanhanden förmedlar insatser från arbetarna och spararna till företagarna på så sätt att mellanhanden köper insatser av de förra — varvid betalningen är löner och räntor — samt säljer insatser till de senare, varvid betalningen är hyror.⁴ Förutsatt att mellanhanden eftersträvar att maximera sitt överskott av förmedlingsverksamheten blir hyrorna ett mått på insatsernas värde för företagarna, samtidigt som lönerna och räntorna blir mått på arbets- respektive kapitalpre-

mierna. Vad viktigare är: mellanhanden lösgör den sociala vinsten och kan inleverera denna till statsmakten.⁵

Institutionellt erbjuder införandet av SMH inte några större svårigheter. Det enklaste torde vara att arbetsförmedlingarnas ställning stärks och att deras funktioner utvidgas. Det är dock inte nödvändigt att hela förmedlingsverksamheten läggs på ett organ. Arbetsförmedlingarna kan kompletteras med kapitalförmedlingar. Eventuellt skulle arbetsförmedlingarnas roll kunna spelas av fackföreningar och kapitalförmedlingarnas roll spelas av banker. Viktigt är emellertid att det inte uppstår konkurrens mellan olika mellanhänder eller att mellanhänderna kommer under sådant inflytande av företagarna, arbetarna och/eller spararna att uttaget av social vinst minskar. De bör alltså vara organ som oreserverat företräder »samhällsintresset». I våra resonemang i detta kapitel förutsätts att så är fallet.

Observera att systemet med mellanhand är begränsat till att gälla användningen av förhyrda insatsfaktorer i den sociala produktionen. I frånvaro av slavar täcker systemet alla arbetsinsatser *utom dem som företagarna själva gör*, dvs. ca 85 procent av alla arbetsinsatser. Med egna företagare är då självständiga yrkesutövare jämställda. Av den vuxna befolkningen utgör de anställda ca 3 miljoner personer och företagarna ca 1/2 miljon personer. Det kan således vara aktuellt att komplettera SMH med någon form av beskattning av företagarnas inkomster. Detta diskuteras nedan.

Med en obetydlig förenkling kan sägas att personernas kapitalinsatser är begränsade till kreditgivning. Kapitalpremier och kapitalhyror svarar därför mot begreppsparet in- och utlåningsräntor i bankerna. I ett utbyggt mellanhandssystem får man kanske räkna med att personerna har flera valmöjligheter än

³ För närmare detaljer, se not A, avsnitt 3.

⁴ För att motivera benämningen hyror, kan sägas att mellanhanden hyr ut »insatsvilja» till företagarna.

⁵ Alternativt kan mellanhanden ges befogenhet att handha en del av den sociala vinstens utdelande.

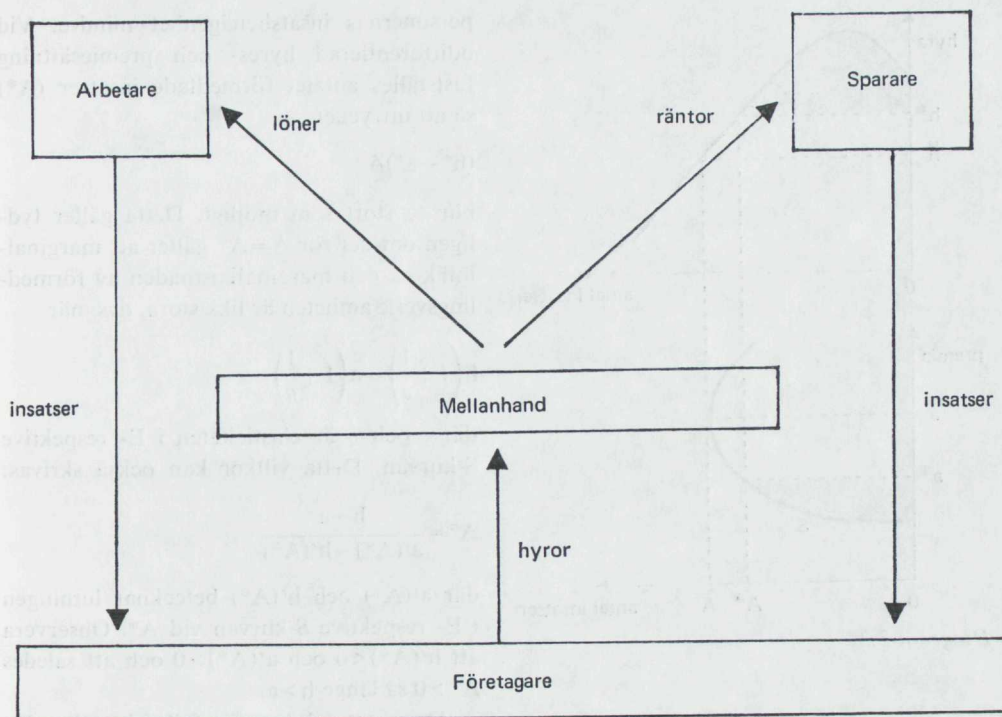

Diagram 2.1

vad bankerna idag erbjuder. Det kan exempelvis synas vara fördelaktigt att personerna ges tillfälle att välja inlåningsräkningar för olika specificerade utlåningsändamål, med olika risk etc., dvs. enligt det mönster som idag aktiemarknaden — och i någon mån obligationsmarknaden — fungerar. Dessa olika inlåningsmöjligheter skall då självfallet ha särskilda av utbuds- och efterfrågeförhållandena bestämda räntesatser. Så länge all realkapitalbildning är lånefinansierad kommer mellanhanden att ha full kontroll över kapitalinsatserna. I den mån viss realkapitalbildning är självfinansierad blir dock mellanhandens inflytande reducerat. Liksom ifråga om företagarnas egna arbetsinsatser kan det alltså behövas en särskild beskattning av de självfinansierade kapitalinsatserna som komplettering av SMH. I Sverige kan självfinansieringen uppskattas till ca 15 procent.⁶ Eftersom detta är ungefär samma mått som ovan angavs för de självständigt sysselsattas andel av de

arbetande, tycks det föreligga möjligheter att ha en enhetlig beskattning av företagarnas samlade insatser. För att nå paritet med uttaget inom SMH skulle man kunna anpassa företagsskatten så att denna ger ca 15 procent av vad mellanhandens registrerade vinst är. Tills vidare lämnar vi denna möjlighet utan närmare granskning. Kompletterande beskattning diskuteras i det följande.

2.3 Mellanhandens beteenderegler

Mellanhandens uppgift är att förmedla insatser.⁷ För sin förmedling erhåller mellan-

⁶ Detta är icke-finansiella och finansiella bolags m.m. andel av det totala sparandet år 1967 enligt nationalräkenskaperna. Staten, kommunerna och socialförvaltningarna har också en viss självfinansiering. Andra mått på självfinansieringsgraden förekommer.

⁷ Angående arbetsinsatsernas karakteristik, se not B. Här antages att »kvantiteten insats av visst slag» är en väldefinierad storhet.

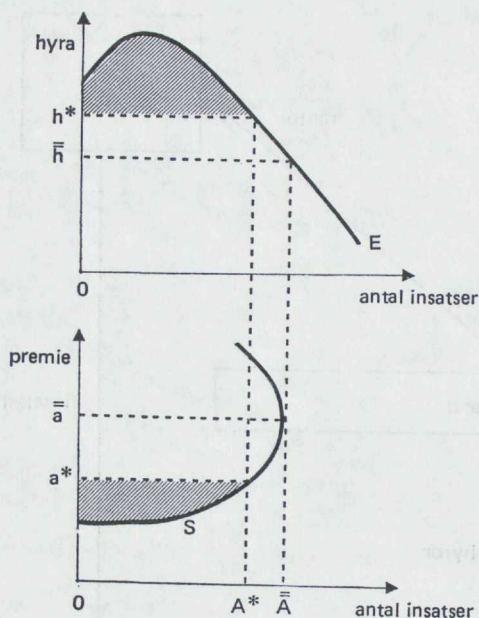

Diagram 2.2

handen en viss inkomst samt betalar en viss utgift. I detta avsnitt antages att mellanhanden möter en given efterfrågan på sina tjänster, både från företagarna och från arbetarna/spararna. Två fall måste särskiljas, nämligen att insatserna kan eller inte kan ges en bestämd karakteristik av mellanhanden. Det första fallet gäller särskilt kreditförmedlingen. Beträffande denna skulle mellanhanden kunna omvandla allmän kredit, dvs. spararnas inlåning, till kredit för speciella ändamål eller med speciella egenskaper. Det andra fallet gäller särskilt arbetsförmedlingen. De premierade arbetena måste förete stora likheter med de uthyrda arbetena vad gäller fördelning på region, arbetsuppgifter, arbetsmiljöer etc.

Vi ser först på fallet att det bara är ett slags insatser som förmedlas. Diagram 2.2 illustrerar denna situation. I det övre diagrammet återges företagarnas efterfrågan (E). Ju högre hyra (h) mellanhanden begär, desto färre insatser efterfrågas. I det nedre diagrammet återges personernas efterfrågan på att få göra insatser (S). Denna antas nå sitt största värde vid en viss premienivå ($a = \bar{a}$).⁸ Vid högre eller lägre premier är

personernas insatsbenägenhet mindre. Vid odifferentierad hyres- och premiesättning fastställs antalet förmedlade insatser (A^*) så att uttrycket

$$(h^* - a^*)A^*$$

blir så stort som möjligt. Detta gäller tydligen om det för $A = A^*$ gäller att marginalintäkten och marginalkostnaden av förmedlingsverksamheten är lika stora, dvs. när

$$h\left(1 + \frac{1}{\varepsilon}\right) = a\left(1 + \frac{1}{\eta}\right)$$

där ε och η är elasticiteten i E- respektive S-kurvan. Detta villkor kan också skrivas:

$$A^* = \frac{h - a}{a'(A^*) - h'(A^*)}$$

där $a'(A^*)$ och $h'(A^*)$ betecknar lutningen i E- respektive S-kurvan vid A^* . Observera att $h'(A^*) < 0$ och $a'(A^*) > 0$ och att således $A^* > 0$ så länge $h > a$.

(Dessa uttryck kan förefalla abstrakta. En konkret illustration erhålles om vi i diagrammet tänker oss att mellanhanden överväger att öka förmedlingen från A^* till $\bar{A}$. Av det nedre diagrammet framgår att kostnaden härför ökar från a^*A^* till $\bar{a}\bar{A}$ och att ökningens storlek beror av S-kurvans lutning. Av det övre diagrammet framgår hur intäkten ändras. Ändringen kan vara antingen positiv eller negativ beroende på om h^*A^* är mindre eller större än $\bar{h}\bar{A}$. /Som diagrammet är ritat är intäktsändringen negativ./ För att mellanhanden skall vinna på förändringen måste självfallet intäktsändringen vara positiv. Dessutom måste den vara större än kostnadsökningen. Det är detta som villkoret ovan garanterar.)

Mellanhandens vinst i det beskrivna fallet är $(h^* - a^*)A^*$. Sätts denna i relation till omsättningen erhålles ett mått på mellanhandens skatteuttagningsförmåga. Vid endast ett slags insatser och odifferentierad hyres- och premiesättning är inte mellan-

⁸ Detta antagande motiveras vad gäller arbetsinsatser i not C. Beträffande insatser av annat slag torde S-kurvan huvudsakligen ha positiv lutning. Angående E-kurvan finns en diskussion i not B, avsnitt 3.

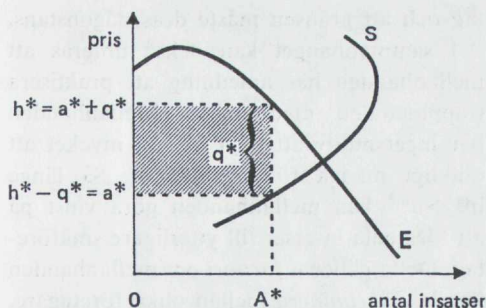

Diagram 2.3

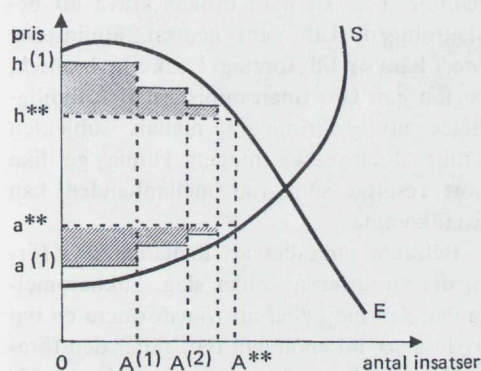

Diagram 2.4

handen i detta avseende överlägsen en konventionellt arbetande finansminister. I diagram 2.3 visas det konventionella fallet. E- och S-kurvorna är desamma som i diagram 2.2. Den streckade ytan är den skatt som erhålles om säljaren av insatser betalar q^* kronor per enhet i skatt eller om köparen av insatser gör sammanlagt. Vem som betalar skatten är alltså betydelselöst.⁹ Det viktiga är att köparen betalar q kronor mera än vad säljaren erhåller (netto) per insats. Om q bestäms så att $q = q^*$ erhålles omsättningen A^* , varvid vi från ovan vet att det totala skattebeloppet är så stort som möjligt. Det kan inte uteslutas att en skicklig finansminister lyckas ta reda på detta q -värde, men det skall sägas att finansministern då måste tänka precis som vår mellanhand ovan gjort.

I diagram 2.2 har två ytor streckats. Dessa markerar värdet av köparnas respek-

tive säljarnas fördel av att mellanhanden använder *odifferentierad* hyres- och premiesättning. Uttryckt på annat sätt anger dessa ytor vad köparna är beredda att betala *utöver* vad de behöver betala respektive vad säljarna är beredda att acceptera i form av lägre premieinkomst, men inte behöver acceptera. Genom att tillämpa en differentierad hyres- och premiesättning kan mellanhanden omvandla dessa köpar- respektive säljarfördelar till social vinst. Detta kan i princip ske till 100 procent, men är förenat med praktiska svårigheter, varför man får räkna med att mellanhanden inte lyckas helt. Den största svårigheten ligger däri att olika säljare och köpare har olika värderingar och att mellanhanden har svårt att kartlägga detta förhållande. Som en *approximativ* metod kan mellanhanden praktisera olika hyror respektive premier för den första, andra, tredje osv. insatsenheten en företagare köper eller en person säljer. Därigenom erhålles vad som kan kallas en hyrestrappa respektive premietrappa. Denna metod uppfyller det ofta uttalade kravet på neutralitet mellan subjekten i beskattningssystemet.

Diagram 2.4 illustrerar en hyres- och premietrappa.¹⁰ Varje ytterligare enhet en företagare köper erhålles till en *lägre* hyra och varje ytterligare insatsenhet en person säljer betalas med en *högre* premie. Om det t.ex. rör sig om arbetsinsatser kan enheten vara arbetstimmar, varvid alltså trappmetoden kan förstås så att timlönen varierar med antalet köpta respektive sålda arbetstimmar. Metoden medför sannolikt att E- och S-kurvorna ändrar utseende. Den maximerande omsättningen är nu A^{**} . Den minsta hyra mellanhanden begär är h^{**} och den högsta premie mellanhanden betalar är a^{**} . I för-

⁹ Att detta inte uppmärksammats tillräckligt i skattedebatten är uppenbart med tanke på de många meningslösa reformförslag som där framförts, samt den skendebatt som förts utan att begreppen skatteobjekt och skattesubjekt klart åtskilts. Se exempelvis Musgrave (1959).

¹⁰ Det förutsattes att alla köpare och säljare behandlas lika, dvs. att ingen diskriminering förekommer. Därför når man inte fram till skärningspunkten mellan E- och S-kurvan.

hållande till fallet med odifferentierade hyror och premier erhåller nu mellanhanden en vinst som är *ungefär* så mycket större som de streckade ytorna anger.¹¹

I diagrammet kan $A^{(1)}$ tolkas som antalet köpare. $A^{(1)}$ betecknar nämligen summan av de först sålda enheterna till var och en av köparna. $A^{(2)}$ betecknar på motsvarande sätt de därefter sålda enheterna till var och en av de köpare, som köper minst två enheter. För att inte komplicera diagrammet har vi ritat detta så att $A^{(1)}$ också betecknar de först sålda enheterna av var och en av säljarna osv. Rimligtvis köper köparna i genomsnitt flera enheter än vad säljarna i genomsnitt säljer, varför antalet trappsteg i hyrestrappan torde kunna vara flera än i premietrappan.

För en finansminister är också trappmetoden möjlig, men för att den skall bli hanterlig måste ett dubbelt beskattningssystem användas, ett som riktar sig till köparna och ett som riktar sig till säljarna. Tar vi på nytt arbetsinsatser som exempel och mäter dessa i timmar skall arbetsgivarna betala en arbetsgivareavgift, som successivt trappas ned för ytterligare arbetstimmar, samtidigt som löntagarna erhåller lägre skatt för varje ytterligare arbetstimme. Räknat per vecka skulle finansministern behöva fastställa ca 70 skattesatser för löntagarna och många tusen avgiftssatser för arbetsgivarna. Bortsett från beräkningsproblemen är detta enkelt.

Av olika skäl varierar företagarnas förmåga att betala hyror. Detta medför att olika företagare efterfrågar sin första insatsenhet vid olika hyresnivåer. Vid odifferentierad hyressättning kan alla företagare, som har råd att betala minst h^* för den första enheten, vara med. När hyressättningen differentieras enligt trappmetoden slås vissa företagare ut, eftersom då hyreskravet på den första insatsenheten höjs till $h^{(1)}$. Hur detta skall bedömas är en politisk fråga. Uppenbarligen kan trappmetoden få negativa effekter på sysselsättningsmöjligheterna därigenom att de minst lönsamma företagen slås ut, men till detta skall sägas att varje positivt pris eliminerar några tänkbara före-

tag och att gränsen måste dras någonstans.

I sammanhanget kan också noteras att mellanhanden har anledning att praktisera trappmetoden med måtta. Mellanhanden har inget motiv att höja $h^{(1)}$ så mycket att onödigt många företag slås ut. Så länge $h^{(1)} > a^{**}$ kan mellanhanden göra vinst på att förmedla insatser till ytterligare småföretag. Detta gäller *a fortiori* om mellanhanden kunde *diskriminera* mellan olika företagare, vilket innebär att olika företagare erbjuds olika hyrestrappor. Den senare möjligheten har en finansminister svårt att erbjuda. Anledningen är att man brukar kräva att beskattningen skall vara neutral, åtminstone med hänsyn till företag i samma bransch, region e.d. Om finansministern fick möjligheter att diskriminera mellan subjekten skulle dock beskattningen kunna ge lika gott resultat som vad mellanhanden kan åstadkomma.

Betrakta nu fallet att mellanhanden förmedlar insatser av olika slag. Saknar mellanhanden möjlighet att transformera en typ av insatser till en annan typ, gäller den föregående analysen för varje slags insats för sig. Resultatet av mellanhandens verksamhet, den sociala vinsten, kan då skrivas

$$\sum_i (\sum_k h_i^{(k)} A_i^{(k)} - \sum_s a_i^{(s)} A_i^{(s)})$$

där $A_i^{(k)}$ betecknar antalet förmedlade insatser av det i 'te slaget, som är den k 'te köpta enheten för respektive köpare, och $A_i^{(s)}$ betecknar antalet förmedlade insatser av det i 'te slaget, som är den s 'te sålda enheten för respektive säljare. Inget hindrar att vinsten per förmedlad enhet är olika för olika typer av insatser. Så länge vinsten för alla slags insatser är positiv hindrar inte detta att mellanhanden befattar sig med alla typerna. En annan sak är att mellanhanden då har intresse av att förmedlingen av vissa slags insatser ökar. Eftersom mellanhanden i det aktuella fallet inte själv kan

¹¹ Eftersom E- och S-kurvorna ändrat läge kan A^{**} vara både större och mindre än A^* , h^{**} kan vara både större och mindre än h^* samt a^{**} kan vara både större och mindre än a^* .

transformera mellan insatserna, måste detta intresse komma till uttryck på ett indirekt sätt. Förutom reklam e.d. kan mellanhanden därvid använda sig av prissystemet. Genom att göra vissa insatser extra förmånliga för säljarna kan mellanhanden locka dessa att själva försöka ändra insatsutbudet i riktning mot vad mellanhanden finner fördelaktigast. Om exempelvis mellanhanden finner förmedlingen av kirurgtimmar särskilt lönande kan mellanhanden (tillfälligt) dela med sig av sin vinst för att locka fler personer att utbilda sig till kirurger. På motsvarande sätt kan mellanhanden genom en (tillfällig) hyressänkning på kirurgtimmar locka sjukvårdens huvudmän att inrätta och efterfråga flera sådana tjänster.¹² Detta torde räcka för att motivera påståendet att mellanhanden på kort sikt kan finna det ändamålsenligt att avstå från viss vinst (på någon delmarknad) i syfte att på längre sikt nå en större vinst.

Huruvida mellanhanden skall tillåtas att överbetala vissa personer (exempelvis kirurger) för att *andra personer* (exempelvis studenter) skall välja en viss livsbana är en politisk fråga. Som vi ser saken i detta betänkande bör sådant undvikas. Detta kan göras genom att mellanhanden till de allokeringspolitiska myndigheterna uppger var dess vinster är störst och anmodar myndigheten att vidtaga lämpliga åtgärder. I fallet med kirurger vore en lämplig åtgärd subvention av kirurgutbildningen. Väljes denna uppläggning måste man acceptera att studie-stödet etc. differentieras med hänsyn till studiernas art (och kanske takt). Det är inget konstigt med detta. När det gäller förvärv av realkapital anses det allmänt vara absurt att alla förvärv skall kosta ungefär lika mycket. Man kan se utbildningen (»förvärvet av humankapital») på samma sätt, men vi medger att det strider mot aktuella värderingar i Sverige.

När det finns insatser av olika slag stöter en finansminister på svårigheter att nå lika långt som mellanhanden. Det beror naturligtvis därpå att det behövs olika skattesatser för varje särskilt slag av insatser. Dessa skattesatser behöver dessutom varieras oenhetligt över tiden. I princip är det dock möjligt

för finansministern att efterlikna mellanhanden även i detta fall.

Enligt vad som sades i inledningen till detta avsnitt måste också mellanhandens möjligheter att själv transformera insatser beaktas. Detta gäller särskilt i fråga om kreditförmedlingen. För denna kan ett system med otransformerbara insatser tänkas, men det blir kanske onödigt komplicerat. Ett sådant system skulle innebära att spararna kunde välja mellan ett stort antal placeringsmöjligheter, vilka skulle skilja sig ifråga om risk, kreditändamål, låntagare m.m., dvs. på samma sätt som olika arbetsinsatser skiljer sig ifråga om olycksfallsrisk, arbetsuppgifter, arbetsgivare m.m. Den fördelning som spararna sålunda beslutar sig för skulle sedan vara bindande för mellanhanden i utlåningsverksamheten. System av detta slag är ingen okänd företeelse, varför vi inte här behöver gå djupare in på detaljerna. Mot ett dylikt variationsrikt system skall det enhetliga kreditssystemet ställas. I extremfallet har spararna bara en typ av sparräkning att tillgå. På denna kan ges en odifferentierad eller differentierad premie (= inlåningsränta). Kreditens »specifisering» görs sedan av mellanhanden och motiverar att hyrorna (= utlåningsräntorna) varierar (eventuellt differentierat) för olika kreditändamål, med hänsyn till olikheter i risk etc. Kanske kan hyrorna också sättas diskriminerande med avseende på kredittagarnas egenskaper.

Därför att vi idag har en obetydlig kreditgivning utanför den ordinarie kreditmarknaden kanske det kan sägas att vårt nuvarande kreditssystem är ett lämpligt mellanhandssystem vad gäller kreditförmedlingen, men man kan inte vara säker. Troligen verkar konkurrensen mellan banker, bankirer och andra kreditförmedlare så att dessa institutioners totala vinst blir mindre än vad den behöver vara. I så fall finns det ytterligare social vinst att hämta genom höjda utlåningsräntor och/eller sänkta inlåningsräntor, ökad räntedifferentiering (exempel-

¹² Atminstone den förstnämnda åtgärden är som regel fördelaktig också från samhällsekonomisk (allokeringspolitisk) synpunkt.

vis enligt trappmetoden) samt genom diskriminerande räntesättning. Tydligt är emellertid att SMH medför mindre institutionella förändringar på kreditförmedlingssidan än på arbetsförmedlingssidan. En väsentlig skillnad är dock att vinstuttaget från de kreditförmedlande organen skulle behöva ökas betydligt, varför det inte är säkert att kreditförmedlingen kan behållas i privat regi.

2.4 SMH:s begränsningar — Kompletterande beskattning

Hur många företagare, sparare och arbetare, som kommer att utnyttja SMH samt i vilken utsträckning detta sker, beror i första hand på de alternativ som föreligger *utanför* SMH. Avkastningen på dessa alternativ är avgörande för företagarnas villighet att betala de hyror mellanhanden begär samt för spararnas och arbetarnas villighet att acceptera de premier mellanhanden erbjuder. Ju sämre alternativen är, desto högre nivå ligger E-kurvorna (i SMH) på och desto lägre nivå ligger S-kurvorna (i SMH) på. Detta ger mellanhanden större möjlighet att uttaga vinst. Genom omsorgsfull diskriminering mellan insatser och agenter kan mellanhanden lösgöra hela denna vinst. Det föreligger då inget motiv för kompletterande beskattning inom ramen för SMH. Som tidigare nämnts är emellertid en detaljerad diskriminering ej utan svårigheter, varför mellanhanden torde begränsa sig till någon grövre metod, exempelvis trappmetoden. I så fall lämnar mellanhanden vissa vinstmöjligheter outnyttjade,¹³ vilka det eventuellt kan finnas skäl att utnyttja genom kompletterande beskattning. Ett annat skäl till kompletterande beskattning är att den sociala produktionen till viss del bedrivs genom företagarnas egna arbets- och kapitalinsatser. Detta har nämnts ovan. Till detta kommer ett tredje skäl, vilket sammanhänger med agenternas inkomstmöjligheter utanför SMH. Vi skall nu diskutera detta mera i detalj.

Alternativen till SMH för spararna är ka-

pitalplaceringar i andra länder, på en eller annan »grå marknad» vid sidan av SMH i Sverige, i den privata produktionen eller i egna företag. Placeringar i den privata produktionen brukar kallas konsumtion. De sker genom köp av varor med varierande varaktighet, exempelvis matvaror, bilar, tavlor eller fastigheter. Sådana köp kan uppenbarligen ske i spekulationssyfte och kan — även om spekulation inte är fallet — ge spararna god avkastning i form av realisationsvinst eller på annat sätt, exempelvis i form av ökad trivsel. Ju bättre dessa alternativa placeringar är (för spararna), desto högre ränta kommer de att begära av mellanhanden för att vilja göra insatser via SMH.

Med tanke på att sparmedel tämligen enkelt kan överföras till utlandet synes det realistiskt att räkna med att mellanhanden inte kan erbjuda räntor som ligger påtagligt under räntenivån i omvärlden. Den nivå som då avses är korrigerad för beskattning av kapitalinkomster. För att inte onödigt komplicera de internationella mellanhavandena är det lämpligt att Sverige anpassar sig till kapitalinkomstbeskattningen i omvärlden. I annat fall kan det bli onödigt lönsamt för svenska sparare att placera sina sparmedel utomlands. De kan där erhålla ränta *som om* de vore skattskyldiga för en del av kapitalinkomsten. Det räcker inte att man i Sverige inför beskattning på kapitalinkomster som förvärvats i utlandet, eftersom detta skulle få som effekt att de svenska spararna (i väsentlig grad) underlät att ta hem dessa inkomster. För att ha en livaktig inhemsk kreditförmedling behöver mellanhanden betala ungefär samma bruttoräntor som i utlandet. Skulle då inte de svenska spararnas kapitalinkomster beskattas, skulle spararna få en onödigt gynnsam position.

För beskattning av kapitalinkomster finns två möjligheter. Såväl kapitalinnehavet som kapitalräntorna kan beskattas. I en sluten

¹³ Observera att detaljerad diskriminering är kostsam och att därför en grövre metod kan ge större utdelning netto.

ekonomi är dessa metoder likvärdiga.¹⁴ I en öppen ekonomi behöver de inte vara det, eftersom spararna där erhåller möjligheten att utnyttja olikheter i olika länders beskattningssystem. Har man enbart räntebeskattnings i Sverige blir det förmånligt att äga kapital i Sverige, som placeras utomlands. Sverige kommer då att få »dött kapital» inom landet. I det motsatta fallet blir det förmånligt att placera utlandsregistrerat kapital i Sverige, varvid Sverige kommer att få förhållandevis mycket »levande kapital» inom landet. För att åstadkomma en viss kreditförmedling behöver mellanhanden erbjuda högre premier till spararna i det förra än i det senare fallet. Skall något av dessa alternativ väljas, synes det oss lämpligast att därför välja det senare, dvs. förmögenhetsbeskattnings.

Alternativen till SMH för arbetarna är liknande dem som spararna har. Arbetarna kan arbeta (flytta) utomlands, gå in på någon »grå marknad» vid sidan av SMH, arbeta i eget företag eller ägna sig åt privat produktion (»fritidsverksamhet»). Till skillnad från spararna måste arbetarna i valet mellan dessa alternativ ta hänsyn till den totala situation de uppnår. Speciellt när en arbetare överväger att flytta utomlands måste den sociala situationen i stort för en löntagare i olika länder beaktas. Förutom arbetspremier kan arbetarna av mellanhanden erhålla pålägg som vinstandelar i efterskott. Eget företagande innebär visst risktagande som en löntagare slipper. Fritidsverksamhet kan vara både tråkig och dåligt avkastande. Dessa och andra omständigheter behöver arbetarna beakta när de skall träffa beslut om sina mellanhavanden med SMH. Dessa omständigheter är sådana att man kan räkna med att mellanhanden utan nämnvärda rekryteringsproblem kan erbjuda väsentligt lägre löner (i form av premier) än vad som finns i omvärlden. Det är också välbekant att lönelägena kan variera väsentligt mellan länderna (eller inom ett land) utan att detta ger upphov till större befolkningsrörelser. Helt utan hänsynstagande till förhållandena i andra länder kan dock inte mellanhanden agera.

Eftersom arbetskraften är *inhomogen* uppkommer ett speciellt problem vad gäller dennas premiering, vilket sammanhänger med att alternativen till SMH är olika förmånliga för olika arbetarkategorier, exempelvis arbetare med olika ålder eller olika utbildningsnivå. Ta ålderskategorierna som exempel.

Det kan antas att personer i, säg, åldern 25—35 år har särskilt goda möjligheter i utlandet eller särskilt tillfredsställande »fritid» och att dessa därför har högre premierkrav än andra kategorier för att acceptera mellanhanden som arbetsförmedlare. Om då inte mellanhanden kan ge dessa arbetare en särbehandling — dvs. något högre premiererbjudanden — måste mellanhanden acceptera att antingen förlora dessa arbetare eller att överbetala alla andra arbetare (med liknande arbetsuppgifter). En finansminister möter precis samma problem. Vi antar att den senare möjligheten föredras, vilket betyder att det ges utrymme för kompletterande beskattning. Denna skulle i så fall rikta sig mot de »sämre» arbetarna, dvs. de arbetare som har sämst alternativ utanför SMH. Eftersom dessa utgör ett betydande inslag i dagens »låglönegrupp» kan kanske denna konklusion verka anstötlig.¹⁵ Huruvida detta förfaringsätt är mer eller mindre anstötligt än differentierad beskattning kan vi inte bedöma.

Liksom arbetarna och spararna har de egna företagarna möjligheter att kringgå mellanhandens inflytande. Detta kan ske genom etablerande av en »grå marknad», avflyttning till utlandet eller begränsning av verksamheten till företagarnas egna arbets- och kapitalinsatser. Import av arbetskraft

¹⁴ Låt K beteckna kapitalvärde och R beteckna ränta. Det gäller att $R = r K$, där r är räntesatsen. Antag, att räntesatsen är 6 procent och att skattesatsen på kapitalinkomster är 40 procent. Den reella räntesatsen är då 3,6 procent. Samma resultat erhålles med en förmögenhetsskatt på 2,4 procent. Avkastningen på kapitalet är nämligen då

$$0,06 K - 0,024 K = 0,036 K.$$

¹⁵ Till detta kan sägas att en individuell löne-differentiering inte erbjuder oöverstigliga hinder för mellanhanden. På tjänstemannaområdet har detta sedan länge praktiserats.

och kapital skulle kunna sägas utgöra exempel på en »grå marknad». Åtminstone ifråga om invandringen är det emellertid inga större svårigheter att inordna denna i SMH. I många länder har man faktiskt tagit steg i denna riktning. Motsvarande reglering av kreditgivningen från utlandet är svårare att åstadkomma, eftersom denna till viss del kan ske genom förskottsbetalningar för varor, överlåtelse av patent m.m. Man får därför räkna med att företagarna har närliggande substitut till den utlåning mellanhanden kan ge och att därför utlåningsräntorna — liksom inlåningsräntorna — ej kan avvika alltför mycket från vad som är internationell praxis.

Givetvis har mellanhanden inget intresse av att företagarna i större utsträckning begränsar sina verksamheter i Sverige. Detta innebär att mellanhanden måste erbjuda sådana villkor att ett tillräckligt antal företag går med »normal» vinst. Denna bör beräknas med hänsyn till företagarnas egna arbets- och kapitalinsatser, vilket medför att den varierar från företag till företag. För att kunna begränsa företagarnas vinster till vad som i ett internationellt perspektiv är »normalt» skulle mellanhanden behöva differentiera hyressättningen mellan företagen. Om inte detta kan ske i tillräcklig grad finns utrymme för kompletterande beskattning, vilken i så fall bör ske differentierat så att endast »övernormala» vinster drabbas. Detta kan ordnas med någorlunda god precision. Från företagarnas mervärde (»value added») dras hyresutgifter och ett uppskattat värde av företagarnas egna arbetsinsatser. Återstoden är företagarnas driftsöverskott (brutto). Detta kan vara beskattningsbas. Förutsatt att eventuella »övernormala» vinster är proportionella mot denna bas kan de exakt tas in i statskassan. Sannolikt är de inte proportionella mot denna bas, varför ett visst svinn kan påräknas. Eventuellt kan en smälare beskattningsbas väljas, exempelvis den nämnda basen minus avskrivningar och kostnader för reparationer och underhåll.

Med detta har vi inte tagit ställning till en mycket komplicerad skatteteknisk fråga, utan vi har bara påvisat ett sätt för kom-

plettering av SMH. Till svårigheterna hör bl.a. problemet att nå likvärdig behandling av kapitalinkomster vid själv- respektive lånefinansiering. Som nämnts i det föregående måste man räkna med en separat beskattning av spararnas kapital och/eller kapitalinkomster. Ett annat problem sammanhänger med realisationsvinster och -förluster. Detta måste också lösas inom ramen för en särskild företagsbeskattning.¹⁶

Ta nu med icke-kommersiella företag i bilden, exempelvis sjukvården. Därvid möter problemet att företagarna är osjälvständiga myndigheter med direktiv att tillgodose vissa politiskt bestämda mål för vilka de är beroende av att hyra insatser av mellanhanden. De kan med nuvarande regler alltså inte dra ner sin verksamhet hur mycket som helst eller förlägga denna utomlands om mellanhandens hyresvillkor hårdnar. Eftersom dessutom deras underskott finansieras ur mellanhandens vinst är det klart att mellanhanden i princip kan välja godtyckligt höga hyror. På detta område fungerar alltså inte marknaden enligt samma spelregler som vad gäller de kommersiella företagen. Vid en viss nivå ($\bar{A}_i$) blir myndigheternas insatsefterfrågan oelastisk, se diagram 2.5. Så länge mellanhanden agerar som en självständig vinstmaximerare, vilket vi hittills förutsatt, kommer den inte att tillåta myndigheterna, exempelvis sjukvårdens huvudmän, att hyra annat än $\bar{A}_i$ insatser, vilket medför att en »naturlig» expansion för myndigheterna förhindras. Skall en expansion ske måste detta alltså åstadkommas genom politiska beslut angående storleken på myndigheternas minimiverksamhet. Eftersom mellanhanden kan erhålla godtyckligt mycket högre hyror av myndigheterna än av de kommersiella företagen,

¹⁶ Företagarnas möjligheter att mer eller mindre lagligt undgå beskattning har uppmärksamats i den ekonomiska debatten. En journalistisk framställning av detta problemkomplex ges i Vernay (1970). Där påvisas hur vissa länder specialiserat sig på att hjälpa företagare världen över att undgå beskattning. Inom juridiken finns ett särskilt ämnesområde som kallas skatteplanering. Som orientering, se Hellner (1969).

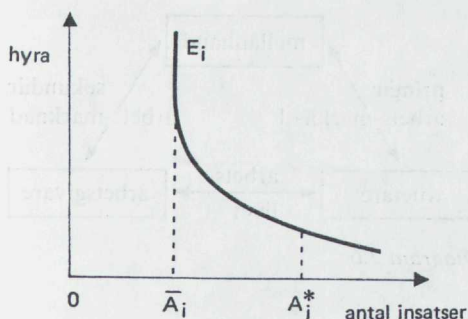

Diagram 2.5

kommer dock mellanhanden att i så fall gärna styra över förmedlingarna från de senare till de förra.

Om inte besluten angående $\bar{A}_i$ sker med hänsynstagande till resursernas alternativa värde som insatser i annan verksamhet än myndigheternas, kan en situation enligt ovan få betydande negativa effekter på samhälls-ekonomin.

Myndigheternas förmåga att betala hyror är uppenbarligen inget användbart mått på deras produktivitet, utan denna måste bestämmas i reala s.k. »benefit-cost»-termer. När detta är gjort — det måste göras löpande — kan relevanta E_i -kurvor för myndigheterna beräknas och A_i^* bestämmas med hänsyn till den hyra myndigheterna behöver betala i konkurrens med andra företagare. På detta sätt slipper man den politiskt bestämda nivån $\bar{A}_i$ och mellanhanden förlorar sitt absoluta övertag i förhandlingarna om de hyror myndigheterna skall betala. Detta förfaringssätt är ej utan besvär, men man kan säga att »benefit-cost»-studier under alla omständigheter bör göras av myndigheternas verksamhet och att ingen sådan verksamhet är så värdefull att den motiverar ett godtyckligt högt pris.

Även om resonemangen i detta avsnitt förts på ett allmänt plan och sålunda ej medger några specifika slutsatser, kan det konstateras att bilden av SMH klarnat och att ett behov av kompletterande beskattning kunnat påvisas. Det har framgått att mellanhanden inte kan införa någon genomgripande nyordning vad gäller kreditförmed-

lingen och att införandet av SMH ej i någon större utsträckning ger anledning till ändringar av kapitalinkomsternas behandling i skattehänseende. Detta kan tolkas så att nuvarande banker och andra kreditinstitut redan har en mellanhandsställning av det slag SMH innebär. Möjligen finns det anledning att införa en särskild hårdare vinstbeskattning för de kreditförmedlande organen. Något skäl att hindra dessa organ från att försöka sänka inlåningsräntorna och höja utlåningsräntorna kan vi inte se. Ej heller kan vi se något skäl till att hindra kreditinstituten att i ökad utsträckning erbjuda spararna placeringsmöjligheter på olika slags räkningar samt att i utlåningen kunna differentiera räntekraven. Huruvida kreditinstituten skall behållas i privat ägo och/eller kunna ge vinstutdelningar till sina ägare/medlemmar behöver inte diskuteras inom ramen för denna framställning.

Nyordningarna genom SMH begränsar sig alltså i huvudsak till arbetsmarknaden. Detta motiverar att arbetsförmedlingarna ges mellanhandens roll. Genom lämpliga premie- och hyresdifferentieringar skulle dessa kunna göra all beskattning av arbetsinkomster överflödig.¹⁷ I ett skede då den direkta beskattningen dels blir relativt mindre framträdande, dels alltmera förlorar sin progressiva karaktär, kan det knappast resas några fördelningspolitiskt motiverade argument mot en sådan nyordning. Om nyordningen dessutom innebär att inkomstöverföringarna till den offentliga sektorn systematiskt skonar de »skäliga» arbetsinkomsterna och medger maximal progressivitet vad gäller uttaget på överflödiga arbetsinkomster, kan det kanske sägas att nyordningen innebär verkliga förbättringar ur fördelningspolitisk synvinkel.

I detta sammanhang vill vi också påpeka att finansministern i stora drag kan efterlikna mellanhanden och att finansministern kan göra detta genom att koncentrera beskattningen av arbetsinkomster till företags-

¹⁷ De mindre belopp som kan utvinna genom diskriminerande premiesättning eller beskattning till de sämst ställda arbetarkategoriernas nackdel har då utelämnats.

ledet (steg 2 i tablå 2.1). Finansministerns problem är därvid att finna en skattesatsstruktur som åtminstone i någon mån drabbar de streckade ytor på diagram 2.2.

2.5 Närmare om arbetsförmedlingen

Enligt vad som framkommit ovan skulle arbetsförmedlingen bli mellanhandens huvuduppgift eller rent av enda uppgift. Det kan därför vara befogat att här diskutera denna något utförligare. Arbetsförmedlingen inom SMH:s ram är med nödvändighet en trepartsöverenskommelse och den kan inte, som kreditförmedlingen, ordnas genom oberoende bilaterala avtal mellan å ena sidan mellanhanden och spararna samt å andra sidan mellan mellanhanden och företagarna. I stället måste arbetsförmedlingen ske genom simultana avtal mellan arbetarna, arbetsgivarna och mellanhanden. Detta komplicerar saken och torde vara förklaringen till att mellanhänder (utom i samband med slavhandel eller liknande) varit sällsynta och bara opererat i begränsad skala på arbetsmarknaden.

För att få en enkel terminologi inför vi de begrepp som återges i diagram 2.6. Förutom den primära och sekundära arbetsmarknaden, vilka båda organiserar av mellanhanden, har här den direkta relationen mellan arbetarna och arbetsgivarna, benämnd arbetslivet, införts. Avsikten i detta avsnitt är att belysa vad denna tillkommande relation betyder för mellanhandens verksamhet. Våra synpunkter gäller *mutatis mutandis* relationen mellan arbetsmarknaden och arbetslivet även utan SMH. I den nationalekonomiska litteraturen hör denna relation till de försummade kapitlen, men var för sig har arbetsmarknaden och arbetslivet blivit ingående behandlade.

Till arbetslivets karakteristikta hör arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet. I de kommersiella företagen utnyttjas denna rätt till att göra användningen av arbetskraften vinstgivande för arbetsgivaren (eller dennes uppdragsgivare). Hur rätten konkret utnyttjas behöver vi inte gå närmare in på, men det kan sägas att det inte behöver vara

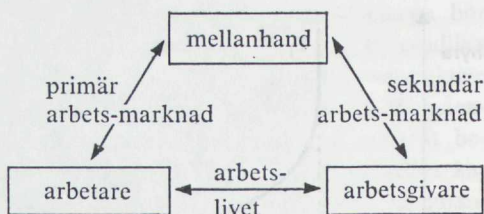

Diagram 2.6

fråga om despotism i vedertagen bemärkelse. För det första är arbetsgivarna som regel angelägna att behålla sina anställda, varför de inte vågar avkräva dessa väsentligt hårdare arbetsvillkor än vad konkurrenterna (inom och utom landet) erbjuder. För det andra kan det vara vinstgivande att ge arbetarna viss självständighet och ansvar i arbetet.¹⁸ Till viss del är detta också oundvikligt. För det tredje kan det finnas lagar och avtal, som begränsar arbetsgivarnas rätt i nämnt avseende. Hursomhelst måste rätten kunna garantera viss vinst, vars miniminivå bestäms av arbetsgivarnas alternativa möjligheter att finna avkastning på sina egna arbets- och kapitalinsatser.

Hur vinstgivande användningen av arbetskraften är beror inte bara på hur vinstgivande arbetskraften kan vara, utan också på hur vinstgivande arbetarna behöver och vill vara. Arbetskraften bärs ju av människor och står under dessa människors kontroll vad gäller utnyttjandet samt också (delvis) vad gäller tillväxten över tiden. Hur arbetarna vill utnyttja sin arbetsförmåga beror av en lång rad socio-ekonomiska och psykologiska faktorer, vars styrande är utmärkande för den arbetsledande funktionen i företagen. Som exempel på sådana faktorer kan nämnas arbetets (upplevda) meningsfullhet, det sociala trycket, karriärmöjligheterna, löneeffekterna av »bättre» prestationer, viljan att »göra rätt för sig» m.m. Det är uteslutet att vi inom ramen för denna framställning skulle kunna gå närmare in

¹⁸ Denna aspekt har betonats i diskussionen om »industriell demokrati». Se exempelvis Thorsrud—Emery (1969).

på frågan om arbetslivets prestationsstimulerande klimat, men några medel som arbetsgivarna har i detta sammanhang må nämnas. Socialt tryck kan åstadkommas genom hot om avsked, inrättande av självstyrande grupper m.m. Genom att utfärda betyg, inbjuda till konkurrens om befordringar e.d. kan arbetsgivarna via arbetarnas karriärintresse påverka prestationsnivån.¹⁹ Det oftast diskuterade och använda medlet är prestationsrelaterad lönesättning.²⁰

Man kan räkna med att arbetsgivarna är villiga att betala något för de incentivsystem de byggt upp och att det därför ligger i mellanhandens intresse att tillgodose arbetsgivarnas önskemål härvidlag. Självfallet måste detta påverka de lönebud arbetarna erhåller på den primära arbetsmarknaden. I annat fall påverkas ju inte arbetarnas beslutssituation, när de skall bedöma prestationsnivån i arbetet. Motsvarande gäller inte för den sekundära arbetsmarknaden. Där kan fortfarande »enkla» hyror praktiseras, men givetvis kan de differentieras med hänsyn till hur ifrågavarande premiering är utformad.

Denna metod är uppenbarligen användbar när arbetsgivarna vill använda enkla tidlöner, ackordslöner, prestationsöverenskommelser samt varierande slags tillägg/avdrag för punktlighet, sparsamhet med råvaror, aktsamhet med utrustning, frånvaro, arbetets kvalitet etc. etc. Allt detta måste meddelas arbetaren och bör självfallet meddelas i form av ett skriftligt kontrakt, varför det är enkelt att låta mellanhanden ta del av avtalet och på grundval av detta förhandla om hyran. När sedan avtalet praktiseras måste under alla omständigheter arbetarnas uppfyllelse av detsamma registreras innan lönen kan utbetalas. Detta görs av »personalavdelningen» och det är en enkel administrativ åtgärd att låta mellanhanden ta del av dessa beräkningar. Redan idag åligger det arbetsgivarna att göra en motsvarande uppgiftslämning.

Även om dessa mellanhavanden är administrativt enkla, måste det sägas att de kan bli kostsamma och att det därför kan vara befogat att undvika det dubbelarbete

som systemet ger upphov till. Enklarest sker detta på så sätt att arbetsgivarna själva får svara för löneutbetalningarna. Då slipper mellanhanden kontrollera beräkningarna för dessa och kan nöja sig med att ange vilka regler beräkningarna skall följa. Det blir sedan respektive arbetares sak att kontrollera att hans eller hennes lönekuvert har korrekt innehåll. Helt utan problem är emellertid inte denna lösning, vilket sammanhänger med att både arbetsgivarna och arbetarna kan ha intresse av att lura mellanhanden på dess vinst. Genom att komma överens om hur »vinsten» skall fördelas kan arbetsgivarna pressa sina arbetskostnader samtidigt som arbetarna kan uppnå större arbetsinkomster. Detta torde vara en stark frestelse, som mellanhanden på något sätt behöver neutralisera.²¹ Till viss del kan detta ske genom stickprovskontroller, men det kan inte uteslutas att parterna i samförstånd då går in för att lura mellanhandens kontrollörer. Genom århundradenas lopp har mänskligheten uppövat en inte oväsentlig färdighet i detta avseende.

Utan kriminalisering av »grå» avtal utanför mellanhandens vetskaps torde dessa inte kunna undvikas. För att slippa detta skulle SMH kunna utformas så att mellanhanden enbart förhandlade om grundlöner och grundhyror och lät arbetarna och arbetsgivarna själva komma överens om incentivsystemet. Härigenom kan SMH tyckas förlora sin betydelse som beskattningssystem. Anledningen skulle vara att det lönar sig för arbetsgivarna och arbetarna att i viss utsträckning kringgå mellanhanden vad gäller löneutbetalningen. Till saken hör dock att ju högre hyror mellanhanden kan förmå arbetsgivarna att betala, desto mindre möjligheter har dessa att genom lönetillägg och andra förmåner påverka arbetarnas prestationsnivå. Samtidigt kommer arbetarna att

¹⁹ Se vidare not A, mom. 4.3 samt not B, avsnitt 2.

²⁰ För en orientering om olika löneformer, se Johansson (1967) samt, om en närmare analys önskas, Kosiol (1963).

²¹ Även utan SMH är det dokumenterat att denna frestelse finns, fastän den då går ut på att lura finansministern på skatt.

begära högre premier av mellanhanden för att alls vilja acceptera de anställningsvillkor arbetsgivarna har att erbjuda. *Så länge mellanhanden kan kontrollera att inga arbetare anställs utanför SMH kommer den således att ha godtagbar kontroll över lönebildningen.* Jämfört med bilden av SMH i föregående avsnitt har nu bara tillkommit att en viss del av de möjliga hyror mellanhanden underlåter att ta ut tillfaller arbetarna som prestationsbelöningar. Detta behöver inte bedömas negativt ur fördelningspolitisk synvinkel.

Förutom de här beaktade inslagen i incentivsystemet finns andra som enbart indirekt rör lönebildningen. Vi avser vinstandelssystem och befodringsutfästelser. Den vanligaste typen av vinstandelssystem är blandade ackord.²² Dessa kan vara individuella eller kollektiva. Någon principiell svårighet att inrymma dessa i den nyss beskrivna varianten av SMH föreligger inte. Tvärtom synes dessa vara utomordentligt lämpliga för denna variant, därigenom att grundlönerna kan ingå i SMH och ackordstilläggen kan avtalas utanför SMH.²³ Begränsningen ligger däri att inte alla arbetsinsatser är lämpade för denna typ av vinstandelssystem. Detta gäller särskilt »högre» tjänstemannabefattningar, i vilka prestationerna ger effekt på lång sikt eller av annan anledning är svårsmätbara. I sådana fall kan arbetsgivarna ge prestationsstimulans genom att göra arbetarna till delägare (aktietilldelning e.d.) eller genom att ge utfästelser om befordran på vissa villkor. I båda dessa fall uppnår arbetsgivaren att arbetarna knyts närmare företaget och i dess framgång ser sina egna möjligheter till högre inkomst e.d. Angående aktietilldelningar kan vi fatta oss kort: de är förenliga med den variant av SMH vi nu diskuterar. Huruvida befodringsystemen också är detta är mera tveksamt.

Exempel på befodringsystem finns i både den privata och offentliga sektorn av näringslivet. En speciell form av befodrings-system ges av de offentliga myndigheternas s.k. reglerade befodringsgång eller motsvarande på annat håll. Officerarnas kap-

tenskarriär är ett exempel. Denna form av befodringsystem kan ses som ett lärlings-system, vari lärlingen avancerar i takt med hans eller hennes förmodade förvärv av yrkesfärdigheter. Dessutom ger systemet arbetsgivarna möjligheter att gallra bort arbetare som de finner olämpliga. Några särskilda svårigheter att inrymma dylika lärlingssystem i SMH synes ej föreligga. Mellanhanden kan avpassa hyressättningen så att arbetarnas ökade yrkesfärdigheter blir vederbörligen värdesatta.

Det finns också en annan typ av befodringsystem, där utfästelserna om befordran avses leda till konkurrens mellan arbetarna och förhöjd prestationsnivå. Officerarnas befordran från kapten till major osv. är ett exempel på detta. Ju förmånligare respektive befordran är, desto intensivare torde konkurrensen verka och desto större prestationseffekt torde erhållas.²⁴ I detta sammanhang skall det observeras att lönedifferenserna på olika nivåer ej behöver vara ett uttryck för att arbetsgivaren värdesätter insatserna olika mycket. De kan vara motiverade av att arbetsgivaren vill stimulera de många konkurrenterna att anstränga sig extra mycket för att nå de fåtaliga befodringsobjekten.²⁵

Införandet av SMH är inte helt okomplicerat med tanke på den indirekta lönesättning, som den sistnämnda typen av befodrings-system innebär. I extremfallet är toppbefattningarna rena »statussymboler», vars enda syfte är att stimulera arbetarna på lägre nivåer att försöka uppnå desamma. Ju mera dessa befattningar ger intryck av »det

²² Halsey- eller Rowansystemet är de oftast diskuterade och använda typerna. Se Kosiol (1963). Vi har här valt den internationellt gängse terminologin, men vill framhålla att vinstandelssystemet i många fall kan ses som löneformer.

²³ Observera dock att det är grundlönen som är den egentliga vinstandelen.

²⁴ Denna hypotes finns formaliserad i not A, mom. 4.3.

²⁵ Även om direkta prestationsrelaterade löner kan praktiseras kan det i vissa fall vara billigare för arbetsgivarna att locka med »överbetalda» befodringsobjekt. I motsvarande mån kan andra »lägre» befattningar vara »underbetalda».

goda livet», desto lämpligare är de för sitt syfte. Deras direkta effekt på arbetsgivarnas vinst kan vara försumbar. För att arbetsgivarna alls skall vilja ha sådana befattningar är det uppenbart att de måste kunna klargöra sambandet mellan »det goda livet» i morgon och arbetarnas extra ansträngningar idag. Vidare är det uppenbart att detta inte är utan kostnader för arbetsgivarna och att man därför bara inrättar dylika befodringsobjekt om andra prestationsstimulerande åtgärder saknas eller ställer sig än kostsammare. Det problematiska i sammanhanget är att arbetsgivarna inte vill betala så hög hyra till mellanhanden, som de vill betala i lön till respektive befattningshavare. Det är ju endast om enstaka arbetare kan nå upp till »det goda livet», som ifrågavarande befattningar ter sig ändamålsenliga ur arbetsgivarens synvinkel.

Detta kan man se på olika sätt. Å ena sidan kan man betrakta »statuslönerna» som oskäligen och säga att de är lämpliga beskattningsobjekt. I så fall måste man acceptera att ifrågavarande befattningar helt försvinner och att prestationsstimulansen i befattningar, som ej kan ha prestationsrelaterade löner, åstadkommes mera med piska än med morot. Å andra sidan kan man betrakta »statuslönerna» som en skälig belöning i efterskott och säga att de må tillfalla vederbörande arbetare obeskattade. I detta fall är »statuslöner» jämställda med andra inslag i incentivsystemet, vilka anses kunna bli reglerade utanför mellanhandens direkta kontroll. Liksom vad gäller ackordslöner, prestationsöverenskommelser, vinstandelsystem m.m. är det inget som hindrar att mellanhanden samtidigt försöker ta ut så höga hyror som möjligt och på så sätt begränsar arbetsgivarnas möjligheter att ge arbetarna prestationstillägg. Denna möjlighet understryks av att inte alla toppbefattningar (om någon) är renodlade »statussymboler» och att därför arbetsgivarna kan tillmätta dessa ett egenvärde.

För att kunna ta ställning till SMH mot bakgrund av de komplikationer som berörts i detta avsnitt, behöver man göra klart för sig vilken praktisk betydelse de olika incen-

tivsystemen har samt att införandet av obligatorisk arbetsförmedling snarast reducerar omfattningen av de kompletterande prestationsstimulerande åtgärderna. Vi utgår från att mellanhanden vad gäller både hyror och premier eftersträvar rena tidlöner samt, där detta är lämpligare, prestationsöverenskommelser.²⁶ Med detta kan mellanhanden täcka in 100 procent av huvuddelen av arbetsinsatserna. För övriga befattningar, där någon form av ackordslöner eller vinstandelsystem tillämpas, utgår vi från att mellanhanden låter arbetsgivarna och arbetarna träffa separata avtal härom utanför SMH. För industrin gäller detta ungefär hälften av arbetstimmarna, i allt väsentligt verkstadsarbete. Rena ackord svarar för cirka 30 procent och vinstandelssystem (premielöner, blandade ackord) svarar för cirka 20 procent.²⁷ Även vid rena ackord kommer naturligtvis mellanhanden att begära tidhyror och betala tidpremier, varför denna löneform helt skulle försvinna. I den mån arbetarna får tidpremier kan naturligtvis ackordssatserna sänkas. Detta blir också nödvändigt med tanke på att arbetsgivarna förutom ackordslönerna skall betala hyra för arbetskraften. Härigenom erhålles alltså systemet med blandackord i ökad utsträckning. De arbetare som kan erhålla ackordstillägg torde i motsvarande mån vara beredda att acceptera lägre tidpremier, varför arbetarnas arbetsinkomster inte behöver bli väsentligt överstigande de premieinkomster de skall ha. Om arbetarna i stället för ackordstillägg erhåller aktier e.d. torde samma sak gälla.

Kvar är problemet med befodringsystemet. Problemet är därvid att arbetsgivarna vill överbetala vissa befattningshavare för att ge andra incitament att anstränga sig och

²⁶ De senare förefaller lämpligast när det gäller befattningar utan reglerad arbetstid, men även ifråga om lärartjänster e.d.

²⁷ LO (1971) s. 143. Uppgifterna gäller 1970. En kraftig tendens i riktning mot tidlöner noteras för perioden 1965—1970. Angående premielönerna kan tilläggas att den fasta delen (tidlönen) i knappt 60 % av fallen utgjorde mellan 40 och 70 procent av genomsnittsförtjänsten.

att de överbetalda arbetarna erhåller en arbetsinkomst som är större än den premieinkomst de skall ha. Förhållandet torde bara gälla ett litet antal arbetare och kan, om man så vill, negligeras utan nämnvärda effekter på SMH:s totala förmåga att lösgöra den sociala vinsten. I sammanhanget kan det observeras att en konventionellt arbetande finansminister ej heller kan lyckas beskatta bort överbetalningarna. Lyckas han finna en lämplig skatt försvinner detta incentivsysteem helt, varvid det inte blir något kvar att beskatta.

2.6 Slutsatser

Vår problemställning i detta kapitel är ovanlig så till vida att den gäller frågan om hur »skattetaket» skall kunna nås. Några preciserade slutsatser härvidlag har vi inte uppnått och inte heller ansett erforderliga för den fortsatta framställningen i detta betänkande. Även på det allmänna plan diskussionen här förts kan dock vissa principiellt viktiga slutsatser ges.

För att lättare strukturera problemet infördes fiktionen SMH. Det konstaterades att ett dylikt system redan finns beträffande kreditförmedlingen och att en jämfört med omvärlden hårdare beskattning av kapitalinkomsterna är svår att genomföra i ett så mot omvärlden öppet system som det svenska. Kan en skärpning ske, torde denna enklast ske genom en skärpt beskattning av de kreditförmedlande organen parad med en friare räntesättning vad gäller både in- och utlåningen. I övrigt kan kapitalinkomsterna — i den mån de är »onormalt» stora — reduceras genom höjda kostnader för arbetskraften, i synnerhet de arbetsinsatser som är komplementära till kapitalinsatserna, dvs. teknisk personal e.d. En ytterligare metod att reducera »onormala» kapitalinkomster ges av den ovan beskrivna trappmetoden, vilken innebär att inlåningsräntorna görs progressiva och att utlåningsräntorna görs regressiva. Som nämnts är detta en approximativ metod, som kan medföra förstärkta koncentrationstendenser. I någon mån kan dock dessa motverkas av skärpt

förmögenhetsbeskattning, vilket också kan ha en gynnsam effekt på den svenska kapitalbalansen med omvärlden. Några mera genomgripande förändringar av kapitalinkomsternas fördelning kan ej väntas av här nämnda åtgärder. Den viktigaste effekten skulle komma därigenom att självfinansieringsgraden i näringslivet sannolikt skulle sjunka till följd av ökade kapital- och arbetskraftskostnader och att härigenom, förmodar vi, de expansiva delarna av näringslivet skulle gynnas.²⁸ För en mera genomgripande förändring av kapitalinkomsternas fördelning erfordras givetvis en ändrad fördelning av kapitalinnehavet.

Förändringar vad gäller arbetskraftens allokering är lättare att åstadkomma, vilket sammanhänger med att arbetarna i sitt arbetsavtal beaktar sina totala livssituationer och därför inte är så känsliga för ändringar i anställningsförhållandena. Den viktigaste följden av detta är att den svenska arbetskraftsallokeringen kan ordnas relativt oberoende av hur förhållandena är i omvärlden. Införandet av SMH vad gäller arbetsmarknaden skulle alltså inte vara någon omöjlighet. Mellanhandens roll skulle kunna spelas av löntagarorganisationerna. Med tanke på de svenska organisationernas enhetliga karaktär och uppbyggnad skulle inte konkurrensen mellan organisationerna behöva bli särskilt kostsam ur fiskal synvinkel. Det är emellertid troligt att organisationerna skulle försöka favorisera sina respektive medlemmar och att detta skulle ske i sådan utsträckning att systemet blir fiskalt olämpligt. Av organisationerna krävs ju här att de skall göra löneutbetalningarna så små som möjligt, vilket lätt ger upphov till ett

²⁸ Självfinansieringsgradens inverkan på investeringsaktiviteten är en komplicerad och kontroversiell fråga. Som stöd för vår förmodan kan nämnas att de expansiva företagen har större kapacitet att betala räntekostnader och därför torde erhålla ett relativt övertag om investeringarna i större utsträckning lånefinansieras. Mot detta talar det förhållandet att de expansiva företagen ofta är mera riskfulla och att det kan finnas en viss återhållsamhet vad gäller risktagande med lånade medel. Även möjligheterna till nyemission e.d. måste beaktas. För en utförligare diskussion, se exempelvis Edgren—Faxén—Odhner (1970), kap. 6.

motsatsförhållande mellan organisationernas representanter och medlemmar. Därför har vi i den föregående framställningen utgått från att de offentliga arbetsförmedlingarna spelar mellanhandens roll. Dessa kan uppträda opartiskt på den primära arbetsmarknaden och där utöva den monopolmakt de erhåller om obligatorisk arbetsförmedling inrättas. Löntagarorganisationernas funktioner som löneförhandlare och avtalsövervakare ombesörjes då av arbetsförmedlingarna på den sekundära arbetsmarknaden. Utrymme för intresseorganisationer kvarstår, nämligen i arbetslivet vad gäller miljöfrågor m.m. samt vad gäller de direkta avtalen mellan arbetarna och arbetsgivarna inom incentivsystemens ram.

Denna skiss till ett nyordnat system för arbetskraftens allokering och lönebildningen skall inte uppfattas som ett förslag från vår sida. Låginkomstproblemets lösande är inte avhängigt av en nyordning av detta slag. Avsikten med denna skiss har varit att påvisa hur man kan nå fram till »skattetaket». Vid upprepade tillfällen har vi understrukt att en finansminister kan lyckas lika bra eller i stort sett lika bra som en mellanhand när det gäller att lösgöra den sociala vinsten. Genom att tala om SMH i stället för skattesystemet har vi dock funnit det lättare att klargöra de principiella problemen och det har också framkommit att *en konventionellt arbetande* finansminister ej kan tävla med mellanhanden i nämnt avseende. Skälet härtill är att mellanhanden fritt kan diskriminera i sin hyres- och premiesättning.

För att närma sig mellanhandens prestationsförmåga behöver en finansminister arbeta med ett dubbelt beskattningssystem; ett som riktar sig mot arbetsgivarna och ett som riktar sig mot arbetarna. Det förra bör vara regressivt med avseende på arbetsinsatsernas storlek, medan det senare bör vara progressivt med avseende på insatsernas storlek. Med storlek avses då arbetstimmar e.d. Härtill kommer att skatteskalorna bör differentieras med hänsyn till insatsernas art. Exakt hur detta bör ske kan vi inte gå in på — härför erfordras ingående empiriska studier av sambanden mellan ar-

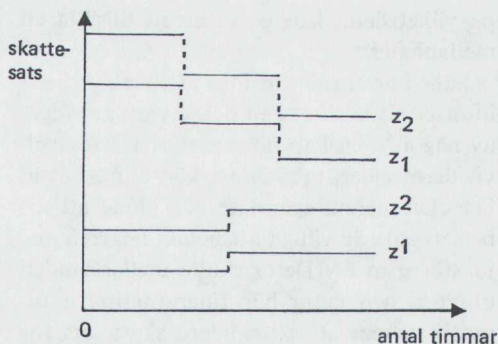

Diagram 2.7

betarnas utbildning, ålder, yrkesfärdigheter m.m. och arbetsuppgifternas art — men en antydan kan ges.

Antag först, att det är någon egenskap hos respektive arbetsuppgift, som gör olika arbetsinsatser olika värdefulla för arbetsgivarna. Låt z beteckna denna egenskap. Som konkreta exempel kan vi tänka oss att z är arbetets smutsighet, stress, ansvar e.d.²⁰ Ju större z är, desto högre hyra antas arbetsgivarna villiga att betala. Detta skulle en mellanhand utnyttja och detta bör finansministern utnyttja genom att sätta en högre skattesats för arbetsgivarna allteftersom z är större. Kurvorna z_1 och z_2 i diagram 2.7 visar hur skattesatserna i så fall skulle kunna se ut för arbetsgivarnas användning av arbetstimmar i två slags arbeten ($z_2 > z_1$). På motsvarande sätt bör finansministern variera skattesatsen för arbetarna. Kurvorna z^1 och z^2 i diagram 2.7 visar detta. Relationen mellan dessa kurvor i diagrammet anger att skatteuttaget på arbetsinkomster från arbete med högre z är relativt större, vilket måste tolkas så att arbetarna, *ceteris paribus*, föredrar arbeten med större z , dvs. att de uppskattar smuts, stress, ansvar eller vad nu z konkret står för. Det omvända förhållandet är också möjligt och innebär att arbetsinkomster från arbetstimmar med lägre z skall ha den hårdare beskattningen. För att ta reda på hur det verkliga förhållandet är behöver finansministern lära känna arbetsmarknaden ingående. Ett sätt

²⁰ Andra tänkbara exempel diskuteras i not B, avsnitt 4.

på vilket detta kan göras är att tillsätta en mellanhand.

Saken är emellertid inte så enkel. Arbetsinsatsernas kvalitet kan också vara avhängig av någon egenskap hos arbetarna, exempelvis deras ålder, utbildning, kön m.m. Låt m beteckna denna egenskap och antag att arbetsgivarna är villiga att betala högre hyror ju större m är. Detta skulle mellanhanden utnyttja och detta bör finansministern utnyttja genom att sätta högre skattesats för arbetsgivarna allteftersom m är större. Diagram 2.7 duger också nu som illustration. Det räcker att byta ut z_1 mot m_1 och z_2 mot m_2 . På motsvarande sätt bör finansministern differentiera beskattningen av arbetarnas inkomster. Som tidigare nämnts är det därvid avgörande vilka utkomstmöjligheter som olika personliga egenskaper ger utanför den officiella svenska arbetsmarknaden. Om m är en bra egenskap vid arbete utomlands torde skattesatserna behöva sjunka med större värde på m . Det omvända fallet kan dock inte uteslutas utan en närmare empirisk undersökning av det slag mellanhanden dagligen skulle ägna sig åt.

Här har vi antagit att det bara är en differentieringsgrund av vartdera slaget. Så är sannolikt inte fallet. Arbetsvärderingssystemen ger exempel på en lång rad faktorer som ingår i ett arbetes svårighet (z), och meritvärderingssystemen ger exempel på en lång rad faktorer som ingår i en arbetares meriter (m). Även en detaljerad differentiering med avseende på ett flertal av alla dessa (och kanske andra) faktorer skulle dock bara ge finansministern möjlighet att i grova drag lösgöra den sociala vinsten. Skälet härtill är att varje kombination av z - och m -faktorer måste ses för sig och ge upphov till en särskild skattesats, dvs. att skattesystemet måste vara diskriminerande mellan såväl personer (meriter) och arbetsuppgifter (svårigheter) i kombination. Till detta kan sägas att det i praktiken kanske räcker att den sociala vinsten i grova drag kan lösgöras.

Hur stort uttag av social vinst kan bli är omöjligt att avgöra. Detta beror inte bara på att vi saknar relevanta statistiska uppgif-

ter och erfarenheter av försök i denna riktning. Frågan kan helt enkelt inte besvaras utan hänsynstagande till hur inkomstilldelningen i övrigt sker, både vad gäller reglerna och de former vari bidrag, ersättningar och pålägg utgår. Även dessa alternativa inkomsters storlek är av väsentlig betydelse. Om det är så att arbetarnas premieanspråk minskar i takt med tilldelningen av andra inkomster, kan det inte uteslutas att den erforderliga premieinkomsten sjunker till den storleksordning som kapitalinkomsterna behöver ha. Vad detta skulle betyda kan utläsas i tablå 2.1. Man kan emellertid inte utesluta att arbetarna reagerar omvänt och att premiekraven stiger med tilldelningen av andra inkomster. I så fall blir givetvis uttaget av social vinst väsentligt mindre.

I anslutning till tablå 2.1 skall påpekas att diskussion i detta kapitel enbart gällt de direkta skatterna. Mervärdesskatt, tullar m.m. har inte funnits anledning att gå närmare in på. Skälet är att dessa måste betalas ur samma källor som de direkta skatterna och att de sålunda inskränker finansministerns eller mellanhandens möjligheter att lösgöra medel på det sätt som beskrivits. Inget hindrar naturligtvis att indirekt beskattning bibehålls, men man måste ha klart för sig att den inte helt och hållet kan ersätta den direkta beskattningen om en diskriminerande behandling skall kunna uppnås. Därför har vi funnit det poänglöst att här diskutera indirekt beskattning. Vad som kunde ha tagits upp mera i detalj är i stället avgiftsfinansiering av sjukvård, undervisning m.m. samt skatt på innehav av bil, hund e.d. Till viss del kommer detta att göras i det följande eftersom det är frågor som direkt berör de former vari bidrag och andra inkomster skall utgå. När det gäller speciellt undervisningen har vi ovan nämnt att det synes oss angeläget att denna beläggs med differentierade avgifter/ersättningar. Skälet är att detta avlastar lönestrukturen från att styra den långsiktiga allokeringen av arbetskraften. Genom direkta och differentierade studiebidrag till studenterna slipper man överbetala dem som redan har den utbildning det finns otillräcklig tillgång på.

3.1 System med vinstkonton (SVK)

I detta och följande kapitel skall inkomsttilldelningen diskuteras. Först diskuteras olika möjligheter att ge personerna grundtrygghet därigenom att de garanteras rätt till bidrag av viss storlek. I sin enklaste form sker detta genom ett system med *folkbidrag*, vilket brukar förstås så att varje behörig person regelbundet tilldelas ett visst belopp, utan att personen behöver göra särskild framställan om detta. Denna metod för friinkomstens fördelning är administrativt enkelt, men har den uppenbara nackdelen att vara ineffektiv när det gäller att ge personerna verklig grundtrygghet. Även 25—30 miljarder kronor fördelade på detta sätt betyder nämligen en tämligen låg inkomstgaranti på individuell nivå — endast 4 000—5 000 kronor — vilket medför försörjningsproblem för dem som av någon anledning är hänvisade att enbart leva av sina folkbidrag. Med hänsyn till att personerna har varierande behov av bidrag och att en persons behov växlar över tiden är det ändamålsenligt att utforma bidragssystemet som ett *försäkringssystem*. På detta sätt kan de bidrag personerna får tillgång till avpassas efter behoven och allmänt läggas på en högre nivå, vilket undanröjer försörjningsproblemen i de enskilda fallen.

(För att undvika missförstånd vill vi påpeka att det är friinkomstens fördelning som diskuteras i detta kapitel. Utöver denna

förutsättes personerna ha rätt att skaffa sig förvärvsinkomster av viss minsta storlek samt — i händelse av *akuta* behov — rätt att erhålla nödinkomster i viss utsträckning. I kapitel 4 skall rätten till förvärvsinkomst av viss storlek diskuteras. Vi föregriper denna diskussion genom att nu förutsätta att personerna på annat sätt än genom bidrag har möjlighet att skaffa sig inkomster i storleksklassen 4 000—5 000 kronor /eller mera/ om året.)

Som nämnts skall vi tänka oss bidragssystemet som ett försäkringssystem, vilket ger utdelning i förhållande till personernas varierande och växlande behov. Inledningsvis antar vi att personerna själva anses förmögna att bedöma sina behov och att varje person ges tillfälle att själv besluta om hur stort bidrag han eller hon skall ha under en viss period (per vecka, månad e.d.). Givetvis kan detta bara ske upp till en viss nivå för att inte personernas samlade efterfrågan på bidrag skall bli större än den för ändamålet tillgängliga friinkomsten. Vad personerna använder sina bidrag till är i detta fall av underordnat intresse.

Eftersom vi förutsätter att det är önskvärt att varje person kan bevilja sig själv ett så stort bidragsbelopp som möjligt, är det angeläget att utforma bidragssystemet på sådant sätt att personerna finner det förmånligt att *inte* utnyttja detsamma. Detta uppnås om personerna ges anledning att vänta med sina bevilningar, vilket är fallet

om respektive persons framtida bidragsmöjligheter står i omvänt förhållande till de aktuella bidragsanspråk personen ställer. Detta för tanken till bankräkningar — uttag på dessa sänker räntan och minskar uttagsmöjligheterna i framtiden — och vi skall också använda oss av denna liknelse i detta kapitel. Liksom i kapitel 2 inför vi ett fiktivt system i resonemanget. Då var det SMH. Nu är det SVK, vilket uttydes *System med vinstkonton*. Benämningen erinrar om att bidragen måste betalas ur den sociala vinsten och att det således är fråga om ett slags nationellt vinstandelssystem.

I sin enklaste form innebär SVK att personerna erhåller sina vinstkonton som engångsbelopp, exempelvis samma dag skolplikten upphör. Personerna tillsäges att »förvalta sina pund väl», ty de kan inte påräkna något ytterligare understöd från samhällets sida. (I fortsättningen förbinder sig statsmakten bara att garantera en viss miniminivå för arbetsinkomster.) Inför dessa utsikter tvingas personerna tänka över sitt liv. Deras vinstkonton kan användas i samband med studier, för att starta en mindre rörelse, i samband med sjukdom, arbetslöshet, giftermål och andra extraordinära tillfällen samt, givetvis, på ålderdomen. Personerna ges utomordentligt stor valfrihet och det är tveksamt om de, särskilt med tanke på sin ålder, kan motstå frestelsen att anlägga ett alltför kortsiktigt perspektiv på vinstkontonas användbarhet. Sannolikt skulle många falla för denna frestelse och senare i livet finna sig stå inför mycket besvärliga försörjningsproblem.

Vi skall inte vidare intressera oss för SVK i denna enkla tappning, utan fortsättningsvis diskutera olika möjligheter med *spärrade* vinstkonton. Dessa kan spärras på flera sätt och i varierande grad förhindra att personerna använder bidragsrätten på annat sätt än vad den fördelningspolitiska myndigheten finner för gott. För det första kan det belopp som får uttagas per period (vecka e.d.) maximeras. För det andra kan uttagen spärras med hänsyn till ändamålet med uttaget. Exempelvis skulle vinstkontot bara kunna få användas för betalningar av egna

eller barns studieavgifter, tandvårdsräkningar, hyror eller insatser i eget hem, stöd till välgörenhetsorganisationer, en och annan semesterresa, begravningar m.m. För det tredje kan uttagen helt eller delvis vara spärrade med hänsyn till kontohavarens situation, varvid uttag bara skulle medges vid exempelvis arbetslöshet, sjukdom och barnsbörd.

Uppenbarligen kan man på detta sätt komma godtyckligt nära nuvarande svenska socialförsäkringssystem.¹ Med detta följer också behov av kontrollorgan, inflexibilitet ur förmånstagarnas synvinkel samt risk för luckor i grundtryggheten. Dessutom styrs det privata initiativet vid lösandet av personliga problem in på banor, som inte alltid ter sig ekonomiska; i stället för att söka den från varje individs synpunkt enklaste och billigaste lösningen, tvingas personerna att avpassa sitt beteende med hänsyn till de specificerade möjligheter spärrsystemet erbjuder. Individernas kostnader härför kan vara betydande och har än så länge otillräckligt beaktats inom socialpolitiken. Till detta kommer att personernas kunskaper om systemet lätt blir otillräckliga och att därigenom många missar de möjligheter som faktiskt finns. Den sistnämnda aspekten har uppmärksamats och genom bl.a. försök med uppsökande verksamhet har dess betydelse dokumenterats.² Som ett konkret exempel på det nuvarande systemets inflexibilitet kan reglerna för förtidspensionering tas. Dessa är sådana att pensionären för-

¹ Detta gäller även beloppen. När rätten till bidrag begränsas så hårt som idag är fallet finns det inget behov att ange ett livstidstak. Det räcker att ange uttagsreglerna.

² Elmgren m.fl. (1969), s. 35, ger som exempel 0-klassutredningen i Kopparbergs län. Genom att uppsöka personer med sjukpenningklass 0 och studeras dessas levnadsförhållanden fann man efter 102 granskade fall att 2/3 av personerna var berättigade till stöd eller förmåner i någon form, som de inte själva begärt. 42 personer placerades i högre sjukpenningklass, 6 personer fick arbetsvård och för 11 gjordes pensionsutredning. Materialet är litet, men även om det bara delvis är representativt, måste sägas att dess resultat är anmärkningsvärt med tanke på att det totalt fanns 560 000 personer i åldern 16—67 år som vid tillfället var 0-klassade.

lorar sin pensionsrätt om han (öppet) arbetar. Särskilt med tanke på att förtidspension numera kan erhållas av »arbetsmarknads-mässiga» skäl, ter sig denna regel onödigt restriktiv.

Här skall först ett bidragssystem diskuteras, vari enbart de periodvisa uttagens storlek maximerats. Efter att ha modifierat SVK med hänsyn till de problem som då uppkommer skall andra typer av sparrar övervägas.

3.2 SVK med maximerade bidrag per period

Utgångspunkten i detta avsnitt är att personerna erhåller ett vinstkonto med beloppet K och att de så länge kontot räcker *som mest* får ta ut beloppet u^* under varje specificerad period (vecka, år e.d.). Eftersom personerna har möjlighet att lyfta beloppet u^* , sätta in detta på vanlig bankräkning och där lyfta en viss ränta, är det uppenbart att vinstkontona måste vara räntebärande för att personerna frivilligt skall avstå från att alltid bevilja sig det maximala bidraget. Dessutom är det uppenbart att räntesatsen på vinstkontona bör vara väl så hög som på alternativa räkningar. Om vinstkontona har något högre räntesats än vad banker e.d. begär vid utlåning, kommer personerna att i första hand försöka klara av tillfälliga försörjningsproblem genom lån i bank m.m., varför det kan förväntas att personerna försöker utnyttja SVK så lite som möjligt. Detta är förenligt med SVK:s syfte att ge inkomstgaranti på hög nivå *när detta verkligen behövs*.

SVK kommer i detta fall att fungera som en *likviditetsreserv*, vilket särskilt personer med lägre inkomster är i stort behov av. Enligt låginkomstutredningens intervju-material saknade var femte vuxen person »kontantmarginal» år 1967, dvs. de var oförmögna att genom lån, uttag från sparräkning e.d. uppbringa 2 000 kronor inom loppet av en vecka.³ Eftersom det framför allt är dessa personer, som skulle dra fördel av SVK i den form vi nu diskuterar, kan det vara befogat att ur SOU 1971: 39 återge vissa uppgifter om dessa personer. Detta görs i tabell 3.1.

Tabell 3.1 Inkomstförhållanden m.m. (år 1967) för personer som uppgivit sig sakna kontantmarginal. Personer i åldern 15—75 år. Inom parentes anges motsvarande tal för hela befolkningen 15—75 år.

Antal personer	1 140 000	(5 920 000)
<i>andel med inkomst av tjänst</i>		
0—4 999	46	(38)
5 000—14 999	34	(25)
15 000—24 999	15	(21)
25 000—	4	(16)
<i>andel med erhållen köpkraft</i>		
—1 999	20	(15)
2 000—4 999	18	(14)
5 000—9 999	32	(22)
10 000—14 999	18	(20)
15 000—24 999	11	(23)
25 000—	(1)	(6)
<i>andel med ålder</i>		
15—19	21	(10)
20—24	36	(43)
45—66	32	(37)
67—75	12	(9)
<i>andel med civilstånd</i>		
ensamboende man	6	(6)
ensamboende kvinna	10	(7)
samboende man	17	(12)
samboende kvinna	17	(10)
gift man	20	(32)
gift kvinna utan barn	12	(14)
gift kvinna med barn	18	(18)
<i>andel med utbildningskategori</i>		
folkskola	79	(64)
folkskola och yrkesutb.	8	(12)
realskola	8	(10)
realskola och yrkesutb.	5	(9)
högre utbildning	..	(6)
<i>andel med ekonomisk status</i>		
jordbrukare	3	(4)
småföretagare	1	(4)
direktör, självständig yrkesutövare	..	(2)
tjänsteman i privata sektorn	4	(11)
arbetare i privata sektorn	29	(26)
tjänsteman i offentliga sektorn	3	(8)
arbetare i offentliga sektorn	8	(7)
studerande	13	(8)
medhjälpande i familjeföretag	..	(2)

³ Se SOU 1971: 39, s. 41.

Antal personer	1 140 000	(5 920 000)
hemmafru	18	(16)
övriga (bl.a. pensionärer)	19	(11)
andel med <i>förvärvstid</i> per år (timmar)		
1— 199	3	(2)
200— 899	15	(10)
900—1 999	12	(13)
2 000—2 299	18	(25)
2 300—2 599	8	(11)
2 600—	2	(8)
andel med <i>sjukdagar</i> per år		
1—11	15	(18)
12—25	9	(8)
26—89	9	(10)
90—	6	(4)
andel med <i>arbetslöshet</i>	8	(4)
andel med <i>tjänstledighet</i>	2	(3)
andel med <i>netto-</i> <i>förmögenhet</i>		
negativ	2	(3)
0— 9 999	91	(71)
10 000—79 999	7	(21)
80 000—	..	(4)

Källa: SOU 1971: 39, tabell 501 och 503. Be-
träffande variabeldefinitioner, se samma skrift
avsnitt 4.

I den utformning det nu antas ha inne-
håller SVK tre parametrar med vilka bidra-
gens storlek kan begränsas. Förutom de
nämnda — initiala kontobeloppet (K) och
räntesatsen (r) — är uttagsbeloppet (u^*),
som anger hur mycket kontona får debite-
ras under en period, en parameter. Det
maximala bidraget (b^*) är bestämt genom
sambandet

$$b^* = u^* + rK$$

och gäller självfallet bara så länge vinst-
kontot är orört, dvs. så länge en person
nöjer sig med att ta ut enbart den löpande
räntan som bidrag. (Vi antar att räntan
eljest fryser inne.) Räntesatsen (r) förut-
sättes, som nämnts, vara avpassad till det
allmänna ränteläget och torde såunda be-
höva vara (realt) 3—4 procent.⁴ För att ett
visst värde på b^* skall uppnås kan ett otal
kombinationer av r, u^* och K användas.

Tabell 3.2 Illustration av sambandet $b^* = u^* + rK$ för $b^* = 10\,000$ kronor.

K	u^*		
	r = 0,03	r = 0,05	r = 0,10
10 000	9 700	9 500	9 000
45 000	8 650	7 750	5 500
60 000	8 200	7 000	4 000
100 000	7 000	5 000	0
200 000	4 000	0	—
333 333	0	—	—

I tabell 3.2 ges några exempel för fallet
 $b^* = 10\,000$ kronor.

Vi vill erinra om att det inte är meningen
att varje person skall utnyttja SVK i alltför
hög grad och att därför $b^* = 10\,000$ kronor
skall ses som en möjlighet att ta till under
särskilda omständigheter. Detta betyder att
K bör vara mindre än 333 333 kronor vid
 $r = 0,03$, mindre än 200 000 kronor vid
 $r = 0,05$ respektive mindre än 100 000 kro-
nor vid $r = 0,10$. Eftersom det samtidigt kan
sägas att K = 10 000 kronor är ett för lågt
belopp i den meningen att det bara medger
maximalt bidrag vid ett enda tillfälle är det
uppenbart att man någonstans mellan dessa
ytterligheter bör kunna finna ett i någon
mening optimalt K-värde.

Det finns flera sätt på vilket ett optimalt
K-värde kan definieras. En möjlighet är att
fastställa den högsta tillåtna takt med vilken
en person får tömma sitt vinstkonto. Med
värdena i tabell 3.2 framgår det exempelvis
att K = 200 000 kronor ger kontohavaren
möjlighet att tömma sitt vinstkonto på
 $200\,000/4\,000 = 50$ perioder, säg år, i fallet
 $r = 0,03$. Med tanke på att den sannolika
återstående livslängden för 16-åringar i Sve-
rige är 57,4 år för män och 61,5 för kvin-
nor,⁵ kanske detta kan anses vara en rimlig
högsta tillåtna uttagstakt. I fallet med
 $r = 0,05$ erhålles samma takt för K = (ca)
142 000 kronor och $u^* =$ (ca) 2 900 kronor.

⁴ Inflationsskydd för vinstkonton erhålles an-
tingen genom indexreglering av K eller anpass-
ning av r. Av vad som nedan sägs framgår att
både K och r kan behöva anpassas till infla-
tionstakten.

⁵ Statistisk årsbok 1969, s. 78.

I fallet $r=0,10$, slutligen, erhålles samma takt vid $K=(ca) 83\ 000$ och $u^*=(ca) 1\ 700$ kronor.

Accepteras den angivna högsta tillåtna tömningstakten som rimlig erhålles (med tidigare använda siffror) tre fall att välja mellan:

- I $r=0,03$, $K=200\ 000$, $R=6\ 000$, $u^*=4\ 000$
- II $r=0,05$, $K=142\ 000$, $R=7\ 100$, $u^*=2\ 900$
- III $r=0,10$, $K=83\ 000$, $R=8\ 300$, $u^*=1\ 700$

Här betecknar R räntebeloppet. Detta är i sammanhanget speciellt intressant, eftersom vi antagit att personerna inte med fördel kan låta detta vara inestående på vinstkontona och att det därför (om personerna är rationella) kan antas bli löpande ianspråket av kontohavarna. Det framgår därför omedelbart att inget av dessa fall är realistiskt. Redan $6\ 000$ kronor per år och person är mer än vad den tillgängliga friinkomsten sannolikt medger. Eftersom räntesatsen är nere i 3 procent i detta fall har vi bara att konstatera att våra förutsättningar är ohållbara. Om inte ytterligare spärrar skall tillgripas, måste antingen bidragstaket sänkas och/eller den högsta tillåtna tömningstakten ökas.

Ges personerna möjlighet att tömma sina vinstkonton på 20 i stället för 50 år erhålles följande värden i vårt sifferexempel:

- I $r=0,03$, $K=125\ 000$, $R=3\ 750$, $u^*=6\ 250$
- II $r=0,05$, $K=100\ 000$, $R=5\ 000$, $u^*=5\ 000$
- III $r=0,10$, $K=66\ 666$, $R=6\ 666$, $u^*=3\ 333$

Som väntat blir värdena i detta fall lättare att uppfylla. Det kan sägas att fallet $r=0,03$ nu kan förmodas vara genomförbart. Skulle dessutom b^* sänkas något eller några tusen kronor kan dessutom fall med en räntesats på 4—5 procent betraktas som genomförbara. För att inte överdriva möjligheterna skall vi som utgångspunkt för den fortsatta diskussionen ta fallet

$r=0,05$, $K=60\ 000$, $u^*=3\ 000$

Detta fall ger också en högsta tillåtna tömningstakt på 20 år.

Detta är vår första konkretisering av SVK. Den gör inte anspråk på att vara

annat än illustrativ. Som nämnts kan de optimala K -värdena bestämmas på många olika sätt, varav vi utan närmare motive-ring valt ett. Vidare behöver valet av räntesats ingående analyseras. Vi har inte heller härvidlag lämnat någon närmare motivering för vårt val. Som framgått kompliceras valet därav att SVK bör framstå som en förmånlig sparräkning samtidigt som räntan på vinstkontona inte får vara så hög att den svarar för merparten av bidragstaket, ty då måste detta sänkas om inte räntorna kan ackumuleras på vinstkontona. Dessa underlåtelser från vår sida skall inte uppfattas som ett bristande intresse för dessa frågor. Våra grova överväganden härvidlag beror enbart på att det inte är meningsfullt att i detta sammanhang penetrera dessa frågor djupare. Till saken hör nämligen att SVK i den tappning som här diskuteras inte fungerar invändningsfritt. I de närmast följande avsnitten skall vi peka på några omständigheter, som vi menar är av den arten att SVK bör modifieras i förhållande till den aktuella tappningen.

3.3 SVK med kompletterande pensions-system

Ovan har nämnts att den sannolika återstående livslängden för 16-åriga män är 57,4 år och för dito kvinnor är 61,4 år. »Normalt» blir alltså de 16-åriga männen drygt 73 år, medan de 16-åriga kvinnorna »normalt» blir drygt 77 år. Kring dessa medelvärden finns naturligtvis en viss spridning, vilket medför att SVK ger personerna förmåner i olika grad. Ju längre en person lever, desto mindre bidrag kan personen bevilja sig per år under livstiden. Utan kompletterande åtgärder skulle dessa personers ålderdom kunna bli besvärlig, varför det synes rimligt att bygga ut SVK med särskilda ålderspensioner.^o Införandet av ål-

^o I den mån personerna vid pensionsålderns uppnående har medel inestående på sina vinstkonton kan vi inte se något skäl till att personerna efter oförändrade regler inte skulle få förfoga över dessa. De bidragsmöjligheter dessa medel ger kan tjänstgöra som en »tilläggs-pension». Eftersom det i första hand är de per-

derspensioner kräver ett fastställande av en pensionsålder. Förutsättes att de årliga pensionerna är större än de normala bevilningarna från vinstkontona — 3 000—4 000 kronor i vårt föregående räkneexempel — är en så hög pensionsålder som möjligt att föredra. Då blir utrymmet för bevilningar så stort som möjligt, vilket medför att b* kan hållas så högt som möjligt.

Det finns också skäl för lägre pensionsålder. Det viktigaste skälet är att vi förutsatt en högsta tillåten tömningstakt på 20 år. I exempelfallet kan alltså personerna ha förbrukat sina bevilningsmöjligheter vid 36 års ålder, varvid det uppstår en lucka i trygghetssystemet upp till pensionsåldern. Helt kan man inte komma bort från detta. Om den högsta tillåtna tömningstakten sänks till 50 år blir det, som visats i räkneexemplet, nödvändigt att sänka b*. Detta måste ske i sådan utsträckning att SVK närmast får karaktär av ett system med allmänt folkbidrag, vilket ger det låg effektivitet som trygghetssystem.

Det får anses rimligt att personerna får ta visst ansvar för sina handlingar, varför det kan sägas att riskerna för luckor i tryggheten till viss del bör få bäras av personerna själva — valfriheten har ett pris. Detta kan sägas, därför att personerna ändå inte är helt utlämnade. Vid missbruk av SVK har de fortfarande rätt till nödinkomster samt möjlighet att utnyttja de förmåner åtagandena i arbetslinjens anda ger.

I sista hand måste pensionsåldern motiveras med annat än ekonomiska argument. För att följa vår målsättning att göra b* någorlunda stor, skall vi för resonemangets skull antaga att pensionsåldern sätts till 73 år. Någon närmare motivering för detta antagande kan inte ges.

Om man ser till det totala bidragsbelopp personerna kan få under livstiden framgår att SVK missgynnar de personer som under tidigare år har stora behov av uttag, dock med reservationen att dessa uttag inte används för lönande investeringar, exempelvis (vissa) studier. I den mån detta anses orättvist finns det skäl att också av denna anledning komplettera SVK. Den viktigaste orsa-

ken i detta sammanhang torde vara sjuklighet, varvid den lämpligaste kompletteringen synes vara ett system med förtidspensionering. Alternativt kan system med ersättningar vid handikapp av något slag, sjukdom, barnsbörd, militärtjänst m.m. ifrågakomma. Vi skall dock vänta med att beakta dessa möjligheter och nu enbart se på möjligheten att ge förtidspensioner.

(i) Sjuklighet är onekligen en viktig anledning till onormalt stora bidragsbehov. Som sjuklighet räknar vi då inte återkommande förkylningar e.d., vilket är en normal företeelse i nästan varje människa liv och kan sägas vara ett typexempel på det slags otrygghetsmoment som SVK avser att avhjälpa. För att avgränsa sjukligheten från den normala sjukdomsfrekvensen kan en karenstid användas. Sättes denna till 1 månad per år kan nämnas att minst 15 procent av personerna i åldern 15—75 år under 1967 skulle uppfylla detta kriterium. Dessa fördelade sig i åldersklasserna så som tabell 3.3 visar. Totalt rör det sig om minst 800 000 personer.

Av lätt insedda skäl är studerande, hemmafurur och andra ej förvärvsarbetande underrepresenterade i tabellen, varför ett tillägg på några hundra tusen personer kan förefalla befogat, om den faktiska sjukligheten skall uppskattas.

Låt oss säga att antalet sjukliga personer är 1 miljon och att den genomsnittliga sjuktiden för dessa är 50 dagar (varav vissa avser vård på sjukhus). Det totala antalet sjukdagar är i så fall 50 miljoner. Låt oss vidare säga att en eventuell sjukersättning skulle utgå med 20 kr/dag, vilket medför att 1 miljard skulle behöva avsättas för detta ändamål. Detta belopp är uppenbarligen inte större än att det skulle kunna undandras det generella vinstkontosystemet och till ifrågavarande personer utdelas som en extra vinstandel, men det kan invändas att

soner som tidigare i livet varit i minst behov av bidrag som skulle ha medel kvar, skulle dessa »tilläggspensioner» fördelas efter i princip samma kriterier som gäller för det svenska ATP-systemet. Olikheter mellan systemen är emellertid väsentliga.

Tabell 3.3 Relativ fördelning på sjukdagar år 1967. Procent av antal personer i respektive åldersklass.

Ålder	15— 19	20— 24	25— 34	35— 49	50— 54	55— 59	60— 64	65— 69	70— 75	Totalt
Antal sjukdagar										
26—89	(3)	8	9	12	12	12	15	9	(5)	10
90—	..	(3)	(2)	4	(7)	(5)	(7)	(5)	..	4

Källa: SOU 1971: 39, tabell 501.

detta är en både onödig och skadlig åtgärd. Den är skadlig därför att den ger personerna anledning att resa onödigt stora understödsanspråk. Även den välbärgade skulle finna det motiverat att begära ersättningar vid sjuklighet, något som i mindre utsträckning skulle ske om personerna vore tvungna att debitera sina vinstkonton.

Åtgärden är dessutom onödig, därför att de som är onormalt sjukliga ett år ett annat år kan vara friska, varför »orättvisorna» med tiden i många fall jämnar ut sig. Skulle detta inte ske, utan skulle några personer under en följd av år visa sig vara onormalt sjukliga, tillkommer att dessa sannolikt har en kortare än genomsnittlig livstid, varför deras vinstkonton ändå kan sägas vara relativt väl tilltagna. Helt kan det emellertid inte uteslutas att en person på grund av sjuklighet tvingas tömma sitt vinstkonto och att därför behov av en kompletterande åtgärd föreligger. I praktiskt taget alla dylika fall bör det vara möjligt att betrakta personen som permanent sjuklig och som sådan berättigad till en sänkt pensionsålder, varvid personens pekuniära problem kan klaras upp för gott. Exempelvis kan det fastställas att varje person med, säg, 10 års (dokumenterad) sjuklighet har rätt att begära utredning om förtidspensionering. Om den ordinarie pensionsåldern är 73 år kan det i så fall bara bli aktuellt med förtidspensionering för personer som förte 63-årsåldern drabbas av permanent sjuklighet. Detta förefaller något riskabelt, men vi skall inte fördjupa oss i detta problem och nämner därför bara att, om reglerna för förtidspensionering görs mjuka, man har anledning över-

väga om inte den ordinarie pensionsåldern i stället bör sänkas eller om inte rätten till förtidspension på mjuka kriterier bör kombineras med ett särskilt försäkringssystem för detta ändamål. I annat fall föreligger en uppenbar risk att personerna »spelar» mot SVK på så sätt att de räknar med en faktiskt lägre pensionsålder än vad som formellt är fallet. Möjligheter till »spel» av detta slag brukar missgynna de mindre framsynta och/eller mera rättskännande medborgarna, vilket kan synas vara en nackdel. Hursomhelst är det vid SVK onödigt med *löpande* extraförmåner för sjukliga personer.

(ii) Studier är en annan anledning till onormalt stora uttag från vinstkontona. Detta finner vi vara i sin ordning utan att kompletterande åtgärder vidtages. I kapitel 2 har framhållits att lönebildningen på (den primära) arbetsmarknaden bör avlastas uppgiften att styra studenternas utbildningsval och att denna styrning hellre bör åstadkommas med differentierade studiebidrag/avgifter. Om studenterna förfogar över vinstkonton sker ingen orättvisa om studierna (i viss mån) avgiftsbelägges.⁷ Alla ungdomar får råd att betala avgifterna och i en eller annan form — gynnsammare arbetsmarknadsposition, inflytande, personlig tillfredsställelse etc. — får flertalet studerande avkastning på sina studier. Att under sådana

⁷ Härvidlag fungerar SVK som ett kreditinstitut för investeringar i mänskligt kapital, en »humankapitalbank». Tanken på ett sådant institut har förts fram av bl.a. Milton Friedman, Gösta Rehn och Ingemar Ståhl.

omständigheter hävda att studenterna bör ha en extra tilldelning av den sociala vinsten förefaller strida mot varje rimlig tolkning av begreppet rättvisa.

Med detta kan emellertid inte alla problem avfärdas. Sålunda visas i not B, avsnitt 2, att »meriteringsvägen» under idealiska marknadsförhållanden — vilket SMH + SVK i stort sett ger — innebär ett risktagande och kommer att framstå som arbetsmarknadsmässigt förlustbringande för alla dem som ej kan finna reella arbetsmöjligheter, som motsvarar deras formella kompetens.⁸ Detta är »akademikeröverskottets» problem. Detta har setts som uttryck för desorganisation på utbildningsmarknaden, men kan, som nämnts, också ses som ett naturligt tillstånd hos en i klassisk mening välfungerande marknad.⁹ Vad som härom sägs i not B får räcka för att klargöra detta. Här konstaterar vi bara att »perfekt» rörlighet på utbildningsmarknaden kan förväntas ge ett permanent överskottsutbud (kunskapsarbetslöshet) som resultat och att det därför inte är obefogat med ett kollektivt risktagande i någon form. Det nuvarande studiemedelssystemet ger detta därigenom att studieskulderna under vissa förutsättningar efterskänkes. I enlighet härmed skulle SVK kunna kompletteras med en regel om att utbildningsavgifterna under vissa förutsättningar återbetalas, exempelvis när personerna uppnår 50 år, om de då inte uppnått den ställning i samhället, som de med lite tur samhet skulle ha uppnått. Vi skall inte utveckla detta närmare, utan bara påpeka att det förefaller omotiverat att ge studier en särbehandling i detta avseende. Med analoga argument skulle det kunna hävdas att exempelvis arbetsmarknadsmässigt förlustbringande flyttningar från en ort till en annan i efterhand skulle berättiga till kompensationer. Många andra exempel skulle kunna ges på handlingar, som är förenade med risktagande och som det vore orimligt att i varje enskilt fall utreda för att avgöra om kompensation bör utgå. Livet är så pass komplicerat att varje person själv måste svara för en del av de risker personens handlande innebär (»självrisk»). Kollektivt

kan man (i princip) inte åstadkomma mera än ett trygghetssystem som skyddar personernas intressen i stort, dvs. ger grundtrygghet oavsett vad som inträffar.

När det här sägs att studenterna själva bör svara för viss del av studiekostnaderna skall detta uppfattas bokstavligt. Det betyder således inte att den högre utbildningen bör vara självfinansierande. Hur mycket den bör subventioneras måste avgöras för varje utbildningsgren för sig med hänsyn till samhällsbehovet av ifrågavarande utbildning samt med hänsyn till den lätthet eller svårighet med vilken rekryteringen av studerande kan ske. Om det skulle finnas något som kunde betecknas som »lyxutbildning» i den meningen att enbart den studerande drar fördel av den, är det samhällsekonomiskt befogat att jämställa denna utbildning med exempelvis konstverksamhet i den mån denna i något fall skulle sakna positiv nytta för andra än verksamhetens deltagare. I sådana fall är självfinansiering ej obefogat, men det må sägas att det kan vara svårt att finna exempel på sådana fall. Liksom ifråga om konstnärlig verksamhet är det inte säkert att den aktuella smaken är en tillförlitlig mätare på en viss utbildningsgrens verkliga värde för samhället. Historien kan uppvisa många exempel då konstnärliga och vetenskapliga framsteg gjorts i de mest oväntade situationer. Därför kan sägas att det föreligger osäkerhet om vad som är »lyx» på utbildningens och andra liknande områden och att detta gör det motiverat att stödja även verksamhet som saknar iögonfallande »samhällsnytta».

Härav följer dock inte att de *personer* som väljer att ägna sig åt dessa verksamheter bör ges extraförmåner i form av »studiebidrag» e.d. i större utsträckning än vad

⁸ Distinktionen har förklarats i samband med diagram 1.1.

⁹ Observera att »marknad» här används i en vidare mening än vad som är brukligt i vardagsspråket. För nationalekonomen är ett skyttegravskrig, en riksdagsdebatt och en trafikorsning företeelser som låter sig beskrivas av och analyseras med den konventionella begreppsapparaten: marknad, vara, utbud, efterfrågan, pris etc.

som är nödvändigt. Sak bör alltså skiljas från person. Ur allokeringspolitisk synvinkel räcker det att saken blir tillgodosedd. Det adekvata medlet härvidlag är premieringar av de insatser som behöver göras. *Detta har över huvud taget inget med frågan om friinkomstens fördelning att skaffa.* Om personerna finner arbetsuppgifterna stimulerande och förväntar att arbetsresultaten i längden skall visa sig meriterande/lönande kan de vara beredda att avstå viss del av sina inkomster för att få ägna sig åt dessa arbetsuppgifter. I så fall skulle studiepremierna kunna vara negativa. Det är för övrigt inte så olikt nuvarande förhållanden. Uppenbarligen har flertalet studenter en negativ inkomst under studietiden: de lånar medel till uppehållet och har (sannolikt) betydande studiekostnader i form av förlorad arbetsförtjänst under studietiden. Eftersom detta behandlas i not B, avsnitt 3, skall vi inte här vidare beröra ämnet.

I stället vill vi här påtala situationen för icke-studenterna. Dessa har sina vinstkonton intakta (om de så vill) och kan därför påräkna ett i framtiden högre bidrag än studenterna. Antag, som illustration, att studenterna gör uttag på sina vinstkonton med 30 000 kronor för att finansiera studietiden och att räntesatsen är 5 procent. Detta ger icke-studenterna i framtiden ett övertag på 1 500 kronor per år plus den extra trygghet som möjligheten till kontouttag medger. Med hänsyn till att icke-studenterna sannolikt erhåller något lägre premier än studenterna samt att de förra (även vid SMH) har större arbetslöshetsnivå än de senare, kan en sådan positionsförskjutning knappast bedömas som orättvis.

(iii) Förutom sjuklighet och studier brukar barnsbörd, dödsfall och arbetslöshet nämnas som exempel på understödsbehov, och uppenbart är att de kan föranleda personerna att i onormalt snabb takt tömma sina vinstkonton. Här skall dessa omständigheter endast beröras i förbigående, vilket sammanhänger med att dödsfall behandlas i avsnitt 3.4 och arbetslöshet i kapitel 4, varför av de nämnda omständigheterna endast barnsbörd kvarstår.

Barn utgör självklart en belastning på föräldrarnas eller andra vårdnadshavares försörjningssituation. Detta beror dels på att barnsbörden och barntillsynen helt eller delvis hindrar från inkomstbringande verksamhet. Dels beror det på att barnen för sitt livsuppehälle och utveckling är beroende av viss inkomstanvändning. I båda dessa avseenden kan finnas ett samhällsintresse att underlätta vårdnadshavarnas situation. Detta utesluter inte att det kan vara rimligt att föräldrarna svarar för en del av barnkostnaderna. Situationen är här analog med den som beskrivits under punkt (ii) och bör således bedömas med hänsyn till samhällets barnbehov och de premier som erfordras för att tillgodose detta. Trots att det alltså rätteligen är fråga om premier — åtminstone så länge det gäller påverkan på föräldrarnas situation — skall frågan tas upp i detta sammanhang.

Samhällets barnbehov har både en kvalitativ och en kvantitativ sida. Som tänkbara motiveringar för en kollektiv efterfrågan på barn kan nämnas att barnen skall garantera de äldres försörjning på alderdomen eller att barnen skall garantera en viss ras eller ett visst kulturmönsters fortlevnad. Det första av dessa skäl behöver underbyggas med ett resonemang om att det inte i lika hög grad går att lita på invandrarna eller invånarna i andra länder när det gäller den inhemska befolkningens framtida hjälpbehov. Om det inte kan göras gällande att så är fallet får skäl av det andra slaget tillgripas. Antages att ett behov av detta slag föreligger, följer härav att det finns anledning att premiera föräldrarna för att de förser samhället med barn, som förmår bära ansvar för kulturarvet e.d. Självfallet har vi nu ingen anledning att gå närmare in härpå.

Huvudskälet till att barn avlas och utvecklas torde vara att föräldrarna ser förmåner i detta. Ur ett globalt perspektiv är det tveksamt om föräldrarnas suveränitet i detta avseende skall anses försvarlig,¹⁰ men det kan sägas att det inte finns någon anled-

¹⁰ Boulding (1965) beskriver ett »system med gröna kuponger», som gör det möjligt att via prissystemet reglera barnantalet. I u-landsdebat-

ning att avhända personerna varje möjlighet härvidlag och att det är en öppen fråga huruvida man behöver vidtaga bestraffningar mot dem som avlar barn. Det är kanske fullt tillräckligt om föräldrarna fränkännes rätt att i normala fall erhålla understöd av den anledningen att de är föräldrar. Täckandet av kostnaderna härför må vara ett sätt på vilket personerna får använda sina bidragsrättigheter.

En helt annan sak är barnens rätt till omvårdnad och trygghet. Denna blir inte garanterad genom SVK eller andra system, som förutsätter att barnen skall stödjas via stöd till föräldrarna. I enstaka fall kan vanvård och otrygghet därvid föreligga. I sådana fall kan emellertid direkta ingripanden göras. Dels kan man genom barnstugeverksamhet, anläggande av lekplatser, inrättande av särskilda barnbespisningslokaler etc. allmänt höja barnens levnadsstandard. Dels kan man genom särskild lagstiftning ställa krav på föräldrarna vad gäller deras skyldigheter gentemot barnen samt vid försummelser ställa föräldrarna till ansvar. Om föräldrarna därvid befinnes olämpliga som vårdnadshavare kan de fränkännas denna rätt samt eventuellt även åläggas att betala barnens fortsatta underhåll, exempelvis genom visst beslag av innestående medel i SVK. Allt detta finns idag mer eller mindre klart uttalat i den svenska lagstiftningen och har här bara nämnts för att understryka att barnens livsvillkor inte behöver hotas då personernas rätt till extra bidrag för att de är föräldrar dras in. Med denna reservation ser vi inget som hindrar att moderskapsförsäkringen, de allmänna barnbidragen m.m. ersättes av SVK.

3.4 Om SVK:s funktion över tiden

Konstruktionen av SVK så långt har präglats av målet att ge personerna så stor valfrihet som möjligt vid fastställandet av bidragsbeloppets storlek. För att ge grundtrygghet på en relativt hög nivå har en grundförutsättning varit att personerna ges incitament att utnyttja bidragsmöjligheterna

med måtta. I den mån detta lyckas är SVK överlägset ett system med allmänt folkbidrag, eftersom det då är möjligt att vid samma totala friinkomstbelopp ge personerna en bättre inkomstgaranti. I detta avsnitt skall vi diskutera vinstkontonas behandling vid dödsfall, visa några räkneexempel på hur SVK fungerar under antagna förutsättningar samt beröra frågan om hur kontohavarna skall få sina bidragsmöjligheter inflationsskyddade.

Vi finner det rimligt att de medel som är innestående på personernas vinstkonton jämföras med andra tillgångar vad gäller ärftlighet m.m. Om dödsfall inte sker oväntat och kvarlåtenskap i SVK ej är ärftlig finns det nämligen ingen anledning för personerna att lämna någon sådan kvarlåtenskap. Under de senare åren av sina liv kommer de då att spendera sina bidragsmöjligheter eller omvandla dessa till ärftliga tillgångar. En annan sak är om dödsfall sker oväntat. Då kan det inträffa att personerna inte hinner vidtaga nämnda beviljningar. Detta är fallet vid olycksfall e.d. och man kan ställa sig frågande till vad det skulle vara för mening att diskriminera arvingarna till personer som råkar ut för detta. Alternativet är då att kvarlåtenskapen i SVK görs ärftlig på ungefär samma villkor som andra privata tillgångar.

Om medlen på vinstkontona är ärftliga är det inget som hindrar att de arvsregler (vad gäller arvskatt m.m.) som då gäller är något förmånligare än vad som gäller andra tillgångar. I så fall kan det förväntas att personerna in i det sista försöker undvika att göra beviljningar. För att styra testamenteringarna i viss riktning kan de förmåner som ges varieras med hänsyn till arvtagarnas situation eller med hänsyn till det ändamål för vilket arvet ges. Detta kan exempelvis ske genom differentierade arvskatter, men det bör observeras att arvsbeskattning är svår att få effektiv om den inte kombineras med en effektiv gåvobeskattning, nå-

ten och den futurologiska diskussionen har många pekat på behovet av att snarare beskatta än subventionera föräldrar.

got som visat sig svårt.¹¹ Om detta inte kan ske blir det bara i förbindelse med större kvarlåtenskaper utanför SVK som en förmånligare och differentierad arvsbeskattning inom SVK får någon mera avgörande betydelse. För att nå de fall då successiva gåvor är ett verksamt sätt att undgå arvsbeskattning kan det bli aktuellt att i stället för arvskatt ha ett system med arvstillägg, exempelvis för änkor och minderåriga, vilket är ett gammalt inslag i socialpolitiken, om än under annan benämning.

Vid ärftliga vinstkonton är det ofrånkomligt att dessa blir maximalt utnyttjade. Detta betyder emellertid inte att utnyttjandegraden av SVK måste bli högre än om vinstkontona inte vore ärftliga. När arvingarna får sina arv är det troligt att de i viss mån minskar beivringarna på sina egna konton, vilket i kombination med att kontohavarna får incitament att senarelägga uttagen på sina vinstkonton kan ge till resultat att de totala uttagen per år faktiskt minskar, varigenom det inestående totalbeloppet på vinstkontona skulle öka till följd av ärftligheten. Resonemanget skulle kunna preciseras i en formell modell för SVK, vari de exakta villkoren för den ena eller andra utvecklingen kunde beräknas, men vi skall inte ta upp utrymme med en sådan formel-exercis. Den kan ändå bara ge vägledning för en realistisk bedömning. Detta kan vi också få genom räkneexempel. Några sådana skall här presenteras.

I tabell 3.4 presenteras några räkneexempel på användningen av personliga vinstkonton. Personerna antas leva 60 år efter det att de erhållit sina konton. Fallen I och II representerar extremfallen, medan fallen III och särskilt IV kan sägas representera normalanvändningar. Exemplet utgår från de i avsnitt 3.3 valda siffrorna, dvs.

$K = 60\,000$ kronor

$u^* = 3\,000$ kronor

$r = 0,05$

vilket ger en maximal tömningstakt på 20 år. Fallen I och II visar bidragens storlek vid minsta respektive största tömningstakt. Genom att ej tömma sitt konto före från-

fället tillvinner sig personen I 180 000 kronor i ränteinkomst. Personen II erhåller som ränta enbart 31 500 kronor. Differensen är 150 000 kronor eller 2 500 kronor per år under de 60 år kontohavaren lever. Detta bör vara ett verksamt incitament för personerna att inte i onödan göra uttag från kontona. Även det faktum att personen I lämnar ett arv på 60 000 kronor efter sig verkar i denna riktning.

Den beräknade differensen mellan personerna I och II kan förefalla högst avsevärd och oförenlig med rättvis inkomstfördelning. Till detta må sägas att denna fråga ej kan avgöras med mindre orsakerna till personernas olika beteende har klarlagts. Personen II kanske använder sina uttag för att finansiera studier, starta en rörelse, spekulera i aktier m.m. och det är ej uteslutet att dessa aktiviteter ger god avkastning i form av stigande inkomster utanför SVK. Det kan naturligtvis vara fallet att personen I är välbärgad från födseln och därför inte är i behov av uttag, men det kan också vara fallet att personen avstår från studier och andra investeringar samt nöjer sig med att leva i små omständigheter. Tilläggas må bara att om personen II:s snabba uttag beror på sjuklighet e.d. har vi ovan förutsatt att personen ges möjlighet till förtidspension. Om denna ges personen vid, säg, 36 års ålder och är på 6 000 kr/år erhåller personen härigenom ett extra bidrag på 222 000 kronor (förutsatt att den ordinarie pensionsåldern är 73 år och att personen trots sin sjuklighet e.d. uppnår denna ålder).

Fallen III och IV representerar mera »normala» användningar av SVK. Personen IV erhåller bidrag under sina 60 år uppgående till 168 000 kronor, vilket utgör 2 785 kr/år. Vid det antagna uttagsmönstret

¹¹ Se exempelvis Titmuss (1962). Där berättas om den engelska lagstiftningen på området. Bl.a. pekar Titmuss på den förmånliga behandlingen i skattehänseende av gåvor vid giftermål, vilket fått som konsekvens att en mycket stor del av förmögenhetsöverföringarna sker som bröllopspresenter och att man i samband med förmögna personers nära förestående bortgång kan förmärka en, kan det tyckas, opassande hög giftermålsfrekvens bland yngre släktingar.

Tabell 3.4 Exempel på individuella vinstkontons utveckling över tiden.

År	Person I				Person II			
	K	u	R	b	K	u	R	b
1	60 000	0	3 000	3 000	60 000	3 000	3 000	6 000
2	60 000	0	3 000	3 000	57 000	3 000	2 850	5 850
3	60 000	0	3 000	3 000	54 000	3 000	2 700	5 700
4	60 000	0	3 000	3 000	51 000	3 000	2 550	5 550
5	60 000	0	3 000	3 000	48 000	3 000	2 400	5 400
6	60 000	0	3 000	3 000	45 000	3 000	2 250	5 250
7	60 000	0	3 000	3 000	42 000	3 000	2 100	5 100
8	60 000	0	3 000	3 000	39 000	3 000	1 950	4 950
9	60 000	0	3 000	3 000	36 000	3 000	1 800	4 800
10	60 000	0	3 000	3 000	33 000	3 000	1 650	4 650
11	60 000	0	3 000	3 000	30 000	3 000	1 500	4 500
12	60 000	0	3 000	3 000	27 000	3 000	1 350	4 350
13	60 000	0	3 000	3 000	24 000	3 000	1 200	4 200
14	60 000	0	3 000	3 000	21 000	3 000	1 050	4 050
15	60 000	0	3 000	3 000	18 000	3 000	900	3 900
16	60 000	0	3 000	3 000	15 000	3 000	750	3 750
17	60 000	0	3 000	3 000	12 000	3 000	600	3 600
18	60 000	0	3 000	3 000	9 000	3 000	450	3 450
19	60 000	0	3 000	3 000	6 000	3 000	300	3 300
20	60 000	0	3 000	3 000	3 000	3 000	150	3 150
21	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
22	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
23	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
24	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
25	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
26	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
27	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
28	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
29	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
30	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
31	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
32	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
33	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
34	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
35	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
36	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
37	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
38	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
39	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
40	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
41	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
42	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
43	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
44	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
45	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
46	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
47	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
48	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
49	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
50	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0

Person III				Person IV				
K	u	R	b	K	u	R	b	b*
60 000	1 500	3 000	4 500	60 000	0	3 000	3 000	6 000
58 500	1 500	2 925	4 425	60 000	1 500	3 000	4 500	6 000
57 000	1 500	2 850	4 350	58 500	0	2 925	2 925	5 925
55 500	1 500	2 775	4 275	58 500	1 500	2 925	4 425	5 925
54 000	1 500	2 700	4 200	57 000	0	2 850	2 850	5 850
52 500	1 500	2 625	4 125	57 000	1 500	2 850	4 350	5 850
51 000	1 500	2 550	4 050	55 500	0	2 775	2 775	5 775
49 500	1 500	2 475	3 975	55 500	1 500	2 775	4 275	5 775
48 000	1 500	2 400	3 900	54 000	0	2 700	2 700	5 700
46 500	1 500	2 325	3 825	54 000	1 500	2 700	4 200	5 700
45 000	1 500	2 250	3 750	52 500	0	2 625	2 625	5 625
43 500	1 500	2 175	3 675	52 500	1 500	2 625	4 125	5 625
42 000	1 500	2 100	3 600	51 000	0	2 550	2 550	5 550
40 500	1 500	2 025	3 525	51 000	1 500	2 550	4 050	5 550
39 000	1 500	1 950	3 450	49 500	0	2 475	2 475	5 475
37 500	1 500	1 875	3 375	49 500	1 500	2 475	3 975	5 475
36 000	1 500	1 800	3 300	48 000	0	2 400	2 400	5 400
34 500	1 500	1 725	3 225	48 000	1 500	2 400	3 900	5 400
33 000	1 500	1 650	3 150	46 500	0	2 325	2 325	5 325
31 500	1 500	1 575	3 075	46 500	1 500	2 325	3 825	5 325
30 000	1 500	1 500	3 000	45 000	0	2 250	2 250	5 250
28 500	1 500	1 425	2 925	45 000	1 500	2 250	3 750	5 250
27 000	1 500	1 350	2 850	43 500	0	2 175	2 175	5 175
25 500	1 500	1 275	2 775	43 500	1 500	2 175	3 675	5 175
24 000	1 500	1 200	2 700	42 000	0	2 100	2 100	5 100
22 500	1 500	1 125	2 625	42 000	1 500	2 100	3 600	5 100
21 000	1 500	1 050	2 550	40 500	0	2 025	2 025	5 025
19 500	1 500	975	2 475	40 500	1 500	2 025	3 525	5 025
18 000	1 500	900	2 400	39 000	0	1 950	1 950	4 950
16 500	1 500	825	2 325	39 000	1 500	1 950	3 450	4 950
15 000	1 500	750	2 250	37 500	0	1 875	1 875	4 875
13 500	1 500	675	2 175	37 500	1 500	1 875	3 375	4 875
12 000	1 500	600	2 100	36 000	0	1 800	1 800	4 800
10 500	1 500	525	2 025	36 000	1 500	1 800	3 300	4 800
9 000	1 500	450	1 950	34 500	0	1 725	1 725	4 725
7 500	1 500	375	1 875	34 500	1 500	1 725	3 225	4 725
6 000	1 500	300	1 800	33 000	0	1 650	1 650	4 650
4 500	1 500	225	1 725	33 000	1 500	1 650	3 150	4 650
3 000	1 500	150	1 650	31 500	0	1 575	1 575	4 575
1 500	1 500	75	1 575	31 500	1 500	1 575	3 075	4 575
0	0	0	0	30 000	0	1 500	1 500	4 500
0	0	0	0	30 000	1 500	1 500	3 000	4 500
0	0	0	0	28 500	1 500	1 425	2 975	4 425
0	0	0	0	27 000	1 500	1 350	2 850	4 350
0	0	0	0	25 500	1 500	1 275	2 775	4 275
0	0	0	0	24 000	1 500	1 200	2 700	4 200
0	0	0	0	22 500	1 500	1 125	2 625	4 125
0	0	0	0	21 000	1 500	1 050	2 550	4 050
0	0	0	0	19 500	1 500	975	2 475	3 975
0	0	0	0	18 000	1 500	900	2 400	3 900

Tabell 3.4 Forts.

År	Person I				Person II			
	K	u	R	b	K	u	R	b
51	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
52	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
53	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
54	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
55	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
56	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
57	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
58	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
59	60 000	0	3 000	3 000	0	0	0	0
60	60 000	60 000	3 000	63 000	0	0	0	0
Summa		60 000	180 000	240 000		60 000	31 500	91 500

Exemplen utgår från följande initiala värden: $K = 60\,000$, $u^* = 3\,000$, $r = 0,05$, $b^* = 6\,000$

framgår av kolumnen b^* hur stora bidrag personen skulle kunna bevilja sig under respektive år. För personen gäller en genomsnittlig utnyttjandegrad (b/b^*) på 58 procent.¹² Jämfört med det maximalt möjliga bidragsbeloppet (fallet I) erhåller personen IV 70 procent om arvet i fallet I inkluderas. Om vinstkontona inte vore ärftliga bleve det rationellt för personen I att göra uttag under de sista 20 åren, varvid siffrorna för personen II under de första 20 åren bleve tillämpliga. I så fall skulle person I:s bidragsbelopp uppgå till

$$40 \times 3\,000 + 91\,500 = 211\,500 \text{ kronor.}$$

I jämförelse härmed är personen IV:s bidragsbelopp (168 675 kr) 80 procent.

I detta sammanhang vill vi understryka att det inte är de faktiska så mycket som de potentiella bidragens storlek som är av intresse i SVK. I tabell 3.4, högra kolumnen, visas dessa för fallet IV. Det framgår att b^* under 28 år är minst 5 000 kronor, under ytterligare 20 år är minst 4 000 kronor samt bara under 12 år är mindre än 4 000 kronor och då ingen gång under 3 000 kronor. Om pensionsåldern skulle infalla tidigare, exempelvis vid 65 år, skulle alltså en »normalperson» hela det vuxna livet ha minst 4 000 kronor att vid behov dryga ut sina förvärvs-

inkomster med. Denna möjlighet skulle dessutom vara störst i ungdomen, då ett flertal investeringsbehov anstränger likviditeten samt under ålderdomen, då reduceringen i andra inkomster brukar göra sammaledes. Med hänsyn till likviditetstillskottets tidsmässiga fördelning måste alltså SVK i aktuell tappning betecknas som ändamålsenligt.

Det är självklart att bidragsmöjligheterna i SVK behöver inflationssäkras. Detta kan ske genom anpassning av K , r eller u^* . För att illustrera möjligheterna härvidlag utgår vi från tabell 3.4, personen IV vid 20 år inne i SVK, samt en t änk inflation på 10 procent. Bidragsmöjligheten (b^*) är 5 325 kronor och den skall höjas med 532,5 kronor. Ur villkoret

$$b^* = r \cdot K + u^*$$

framgår möjligheterna. En första möjlighet är att K och u^* höjs med 10 procent var-

¹² Detta är den genomsnittliga utnyttjandegraden under en persons livstid. Antages att person IV är representativ för befolkningens huvuddel kan den genomsnittliga utnyttjandegraden för hela befolkningen under ett år approximativt beräknas genom att kvoterna b/b^* vägs med andelen personer i respektive åldersintervall. Detta ger övervikt åt de tidigare åren, varunder utnyttjandegraden är lägre.

Person III				Person IV				
K	u	R	b	K	u	R	b	b*
0	0	0	0	16 500	1 500	825	2 325	3 825
0	0	0	0	15 000	1 500	750	2 250	3 750
0	0	0	0	13 500	1 500	675	2 175	3 675
0	0	0	0	12 000	1 500	600	2 100	3 600
0	0	0	0	10 500	1 500	525	2 025	3 525
0	0	0	0	9 000	1 500	450	1 950	3 450
0	0	0	0	7 500	1 500	375	1 875	3 375
0	0	0	0	6 000	1 500	300	1 800	3 300
0	0	0	0	4 500	1 500	225	1 725	3 225
0	0	0	0	3 000	3 000	150	3 150	3 150
60 000				60 000	108 675	168 675	288 675	

dera. Då ökar K från 46 500 kronor till 51 150 kronor och u* från 3 000 kronor till 3 300 kronor. Detta ger ökningen i b* (Δb^*)

$$\Delta b^* = 0,05 \cdot 4\,650 + 300 = 532,5$$

Från konjunkturpolitisk synpunkt vore det i detta fall lämpligt att senarelägga ökningen i u*, lämpligen till nästföljande lågkonjunktur. Då sker en tillfällig sänkning i den möjliga tömningstakten, vilket verkar återhållande på köpkraftstillväxten, vilket enligt Keynes' konjunkturmodell är eftersträvarvärt. Vid den efterföljande ökningen i u* blir effekten den motsatta, vilket enligt samma konjunkturmodell också är eftersträvarvärt. En annan möjlighet är att höja räntesatsen till 6,15 procent, dvs. med 23 procent. Detta ger ökningen i b* (Δb^*)

$$\Delta b^* = 0,0115 \cdot 46\,500 = 534,75$$

vilket bara är ett par kronor för mycket. För att motverka en konjunkturpolitiskt olämplig köpkraftsökning till följd av räntesatsens höjning kan man även i detta fall manipulera med u*. Om u* tillfälligt sänks till, säg, 2 000 kronor skulle köpkraftstillväxten tillfälligt utebli.

Förutom konjunkturväxlingar kännetecknas vårt ekonomisk liv av en trendmässig inkomstökning. I den mån detta även gäller

friinkomsten kan det finnas anledning att ge kontohavarna i SVK del av denna ökning. En möjlighet är därvid att endast nya konton, dvs. 16-åringarnas konton, berörs av ökningen. En annan möjlighet är att förmånerna ges i form av sänkt pensionsålder och/eller höjda pensionsbelopp. En tredje möjlighet är lotteri, varvid några tursamma personer få gottskriva sig ökningen. En fjärde möjlighet är att alla kontohavarna får sina K-värden uppskrivna med en viss procent eller med ett visst belopp. Vi skall inte ge oss in på att rangordna dessa möjligheter eller ens prioritera någon av dem. Det räcker att i detta sammanhang ha påvisat dem. Likväl må framhållas att, om tillväxten gottskrives alla kontohavare, så blir det omöjligt för personerna att slutgiltigt tömma sina konton. Tillskotten skulle då fylla ut de luckor i trygghetssystemet som personer av typ II i räkneexemplet ovan eventuellt råkar ut för.

3.5 Angående ändamålsbundna bidrag

I SVK, som detta system ovan utformats, är det människorna själva som avgör hur deras bidragsmöjligheter skall användas. Det viktigaste motivet här till är att personerna själva bäst känner sina behov. I detta avsnitt skall en annan utformning av samhäl-

lets bidragssystem diskuteras. Den innebär att bidragen ges villkorligt med avseende på vad de skall användas till. I Sverige är bostadstilläggen ett viktigt exempel på dylika ändamålsbundna bidrag. Självfallet är också alla de bidrag som utgår in natura exempel härvidlag. Den fråga vi skall diskutera gäller om bidrag av denna typ kan betraktas som lämpliga inslag i fördelningspolitiken. Redan det förhållandet att de gäller sak och inte person, åtminstone primärt, gör det tveksamt om de över huvud taget är att betrakta som bidrag inom fördelningspolitikens ram. Alternativt kan de ses som inslag i allokeringsspolitiken och då jämföras med löner och andra förvärvsinkomster. Som sådana hör de hemma i detta betänkandes fjärde kapitel.

I varje välorganiserat samhälle bör det finnas varor och aktiviteter som subventioneras av allokeringsspolitiska skäl. Detta bör exempelvis vara fallet vid tilltagande skalavkastning och vid s.k. positiva externa effekter.¹³ Ett populärt exempel på ett fall med externa effekter är vaccinering mot en eller annan smittosam sjukdom (förutsatt att den vaccinerade ej heller kan vara smittosam). En vaccinering gynnar (då) inte endast den vaccinerade utan också alla dem för vilka smittorisken genom vaccineringen blir mindre. Även ovaccinerade personer drar alltså fördel av att någon vaccineras och för denna fördel är de rimligtvis beredda att betala ett visst pris, dvs. subventionera de personer som låter vaccinera sig. De ovaccinerade ser inte detta som en form av bidrag. För dem är det fråga om en nyttogivande utgift. Som sådan är den jämförbar med annan inkomstanvändning i samhället, exempelvis köp av glasspinnar. Glasskonsumenten ger genom sitt köp visserligen glassförsäljaren en intäkt, men det vore absurt att påstå att den senare genom köpet får ett fördelningspolitiskt motiverat bidrag av den förre. Allokeringsspolitiskt motiverade köpkraftsöverföringar av exemplifierat slag bör alltså ses som förvärvsinkomster (löner) hellre än bidrag.

Ett renodlat exempel på tilltagande skalavkastning ges av varan bropassager. Inom

vissa gränser kan antalet passager kostnadsfritt ökas, vilket betyder att det med gängse välfärdsteoretiska kriterier optimala priset per passage bör vara lika med noll. Detta medför att brons användande i det optimala fallet inte ger några intäkter med vilka brons anläggande kan finansieras, varför denna finansiering måste åstadkommas på annat sätt, dvs. som ett kollektivt åtagande, lämpligen av dem som på något sätt anser sig dra fördel av att en bro tillkommer. Hur detta i praktiken skall ordnas är omöjligt att här försöka redogöra för; flera tillvägagångssätt är tänkbara. Här skall bara slås fast att finansieringen ej bör ordnas genom broavgifter, vilket skulle reducera broutnyttjandet och medföra ett meningslöst slöseri med resurser så länge passagera verkligen är utan kostnad.

Att broutnyttjandet bör vara gratis betyder naturligtvis inte att nyttjarna måste få detta som ett bidrag (in natura). Alla har rätt att utnyttja bron och på något sätt skall bron betalas. Först när man jämfört värdet av nyttjanderätten för var och en med respektive persons andel av brons finansiering kan det avgöras hur mycket var och en vinner (eller förlorar) på brons tillkomst. Att det därvid skulle kunna visa sig att några personer vinner mera än andra är av underordnat intresse. Samhället kan inte inrättas med millimeterrättvisa i varje detalj. Det är t.ex. inte omöjligt att två glasskonsumenter vid en motsvarande jämförelse skulle visa sig vinna olika mycket på att köpa en viss glasspinne. Finner man detta acceptabelt kan man också finna det acceptabelt att två personer vinner olika mycket på ett broprojekt. Från fördelningspolitisk synpunkt är det helheten som är avgörande. Det är människornas rätt att nyttja bro A, B, C osv. som tillsammans med alla andra rättigheter avgör livsvillkoren. Hur var och en sedan väljer att tillvarata sina rättigheter är en fråga av mera allokeringss- än fördelningspolitisk betydelse.

¹³ Niklasson—Söderström (1971) ger en introducerande framställning i detta ämne.

I detta betänkande är det inte allokeringsspolitiken utan fördelningspolitiken som skall diskuteras. Frågan är då om det finns något utrymme för fördelningspolitiskt motiverade subventioner av vissa varor eller aktiviteter. På denna fråga vill vi svara i princip nekande. Bidrag som påstås ha denna karaktär är *antingen* avsedda att fylla en allokeringsspolitisk uppgift *eller*, om detta inte alls eller bara delvis är fallet, är att betrakta som en ineffektiv form av stöd till vissa personer. En diskussion av bidrag av typen bostadstillägg får klargöra detta.

Vi förutsätter alltså att särskilda bostadsbundna bidrag inrättas i stället för obundna bidrag. För mottagaren är detta ingen fördel, eftersom därigenom beslutanderätten över inkomstanvändningen delvis avhändes honom. Därför är det nödvändigt att det bundna bidraget kan påvisas ha någon annan fördel än att det på bästa sätt svarar mot mottagarens önskemål. Denna fördel måste sökas i det förhållandet att *ett bundet bidrag jämfört med ett obundet bidrag ger en förhållandevis större efterfrågan på den vara eller aktivitet som bidraget är bundet till*. I vårt resonemang gäller detta personernas bostadsefterfrågan. Skälet till att personernas »spontana» efterfrågan på bostäder anses otillräcklig måste sökas under en eller flera av följande tänkbara anledningar:

- (i) att personerna anses oförmögna att tillvarata sina egna intressen,
- (ii) att personerna i och för sig har denna förmåga, men att deras beslutsunderlag är otillfredsställande eller
- (iii) att bostadsproducenterna skall gynnas.

Personerna kan anses oförmögna att tillvarata sina egna intressen, antingen därför att de inte tros veta sina intressen eller därför att de tros vara oförmögna att bedöma hur detta i varje given situation kan ske. I det förra fallet betraktas personerna som otillräkneliga, i det senare som okunniga.

Under senare år har det i debatten hävdats att människorna skulle vara otillräkneliga, därför att de låter sig påverkas av

reklam, propaganda e.d. Vare sig detta är riktigt eller ej, måste det sägas att man bör vara försiktig med att omyndigförklara personer i ett samhälle som eljest hyllar demokratiska ideal. Om personerna inte anses förmögna att själva avgöra sina bostadsbehov m.m. förefaller det inkonsekvent att respektera deras uppfattningar som dessa kommer till uttryck i politiska val e.d. Svårigheterna för personerna att komma till insikt om sina behov kan ju knappast vara större när det gäller den egna bostaden än när det gäller landets styrelse.

Vi förutsätter här att bostadstillägg och andra ändamålsbundna bidrag inte är ett uttryck för att medborgarna betraktas som otillräkneliga. Nästa möjlighet är då att dylika bidrag utgår därför att personerna inte anses förmögna att på egen hand bedöma hur de i varje given situation kan tillvarata sina intressen och att bidragets bindning är ett substitut för information om hur detta kan ske. Bindningen kan då försvaras med att höjande av kunskapsnivån ställer sig dyrbar och att bidragen per person kan bli större med än utan bindning, därför att informationskostnaden då kan inbesparas.

Vad gäller speciellt bostadstilläggen, vilka utgår till barnfamiljer, förefaller det rimligt att söka denna förklaring i det förhållandet att föräldrarna förutsättes vara okunniga om barnens behov. En näraliggande förklaring är att det finns externa effekter i barnens uppfostran och att en viss styrning av denna kan tjänstgöra som förebyggande kriminalvård e.d. I båda dessa fall är det uppenbarligen fråga om allokeringsspolitiska motiv, i det första fallet för att tillgodose barnens intressen och i det senare för att tillgodose något som kan kallas samhällsintresset.

Accepteras denna tolkning uppkommer frågan om vad det finns för alternativa medel att tillgodose dessa allokeringsspolitiska önskemål och varför dessa inte valts. Ett billigare alternativ synes vara att lagstifta vissa minimistandards rörande barnens omvårdnad, exempelvis vad gäller barnens möjligheter att bo modernt, kunna sova ostört, få proteinrik föda m.m. Detta skulle

i ökad grad övervältra kostnaden för barnens omvårdnad på föräldrarna och göra dessa angelägna att uppnå de allokeringsspolitiska målen på ett effektivt sätt. Skulle detta förfaringssätt få ogynnsamma effekter på nativiteten kan särskilda nativitetssubventioner införas, såsom födelsebidrag, barnbidrag m.m.¹⁴ Detta skulle lösa det allokeringsspolitiska problemet.¹⁵

Som rent allokeringsspolitiskt medel kan alltså systemet med bostadstillägg sägas vara ineffektivt. Bostadstilläggen är emellertid inte bara ett allokeringsspolitiskt medel. Tilläggen är inkomstgraderade och utgår med större belopp till lägre inkomsttagare. Tabell 3.5 exemplifierar tilläggens inkomstberoende m.m. i Malmö enligt reglerna den 1 april 1972. Genom att studera hur tilläggen ändras vid ändrad inkomst kan det, ceteris paribus, utläsas hur stor den »inkomstutjämnande» effekten av systemet är. Av någon oförklarlig anledning är denna inte överallt oberoende av antalet barn och ej heller av hyrans storlek, varför det är svårt att tala om en isolerad inkomstfördelningseffekt. I tio av tolv medtagna fall gäller dock att bostadstillägget minskar med 900 kronor per år då inkomsten stiger från 20 000 till 30 000 kronor per år samt i nio av tolv medtagna fall att tillägget minskar med 2 400 kronor per år om inkomsten stiger från 30 000 kronor till 40 000 kronor. Ur denna aspekt kan systemet tydligen uppfattas som ett partiellt system med negativ inkomstskatt. Mellan 20 000 och 30 000 kronor är »marginalskatten» (oftast) 9 procent. Mellan 30 000 och 40 000 kronor är den (oftast) 24 procent.

Det bör understrykas att det kan vara vanskligt att addera dessa »marginalskatter» till andra marginalskatter, vilket sammanhänger med att ändamålsbundna inkomster är mindre värda för mottagarna än obundna inkomster. Värdeförlusten är störst för de lägre inkomsttagarna, vilka kan förutsättas ha flera omättade behov vid sidan av behovet av att ha hög bostadsstandard.¹⁶ Detta förtar en del av den utjämning i levnadsstandarden, som bidragens inkomstgradering skulle ha gett om bidragen varit obundna

Tabell 3.5 Bostadstilläggens aktuella storlek i Malmö i tre inkomstlägen, vid tre hyresnivåer samt vid varierande antal barn.

Hyresnivå/mån.	Antal barn	Inkomst		
		20 000	30 000	40 000
425	1	95	20	—
	2	170	95	—
	3	245	170	—
	4	320	245	45
650	1	317	200	—
	2	350	275	75
	3	425	350	150
	4	500	425	225
800	1	317	200	—
	2	350	275	75
	3	545	470	270
	4	620	545	345

Källa: Sydsvenska Dagbladet 27/3 1972.

i stället för ändamålsbundna. Även som inkomstutjämnande medel kan därför ett system med bostadstillägg sägas vara ineffektivt.

Ett tredje skäl att öka bostadsefterfrågan på bekostnad av andra inkomstanvändningar är, som nämnts, att producenterna som har att tillgodose denna efterfrågan erhåller en — relativt producenterna inom andra näringar — gynnsammare position. Ett fördelningsspolitiskt argument för detta skulle kunna vara att bostadsproducenterna i stor utsträckning tillhör de lägsta inkomst-

¹⁴ I enstaka fall kan det tänkas att föräldrarna ej har råd att uppfylla normerna för barnens omvårdnad. Då kan särskilda barnbidrag utgå. I kombination med SVK och sysselsättningsgarantier skall det emellertid inte behöva inträffa fall då föräldrarnas inkomst är otillräcklig.

¹⁵ I detta sammanhang kan påpekas att den typ av minimistandarder vi här åsyftat tidigare fanns med i reglerna för familjebostadsbidragen. Det allokeringsspolitiska motivet var då än tydligare än idag, då endast familjens inkomst, antalet barn, bostadsorten och bostadskostnaden avgör bostadstilläggens storlek.

¹⁶ Ju högre inkomst en person har, desto troligare är det att personen, ceteris paribus, vad gäller antal barn m.m., skulle använda ett större belopp på bostadskonsumtionen. Det betyder att bidragens bindning blir mindre kännbar för höginkomsttagarna och över en viss nivå inte utgör någon reell bindning alls.

tagarna. Detta är uppenbarligen inte fallet. Inblandade producenter är fastighetsägare och byggnadsindustri, vilka svarar för bostadsutbudet från det befintliga bostadsbeståndet respektive genom nyproduktion. Till detta kommer underleverantörer och markägare. Ingen av dessa kategorier präglas av särskilt låga inkomster (eller förmögenheter), varför det är svårt att finna en fördelningspolitisk motivering att stödja just dessa kategorier. Särskilda beklädnadstillägg, mattillägg m.m. hade från denna synpunkt förefallit vara lämpligare. Generellt kan dock sägas att det är en onödig omväg att gå via bostadsefterfrågan m.m. för att stödja dem som verkar inom en viss näring. Dessutom kan det svårligen undvikas att därigenom precisionen i fördelningspolitiken blir låg och att därför denna metod är ineffektiv som, säg, inkomstutjämnande medel.¹⁷

Detta resonemang har klargjort att det finns alternativ till bostadstillägg och andra liknande ändamålsbundna bidrag samt att alternativen, åtminstone om allokering- och fördelningsaspekten betraktas var för sig, är överlägsna som medel i den ekonomiska politiken. Detta resonemang skall inte tolkas så att det under alla omständigheter vore ineffektivt att använda bundna bidrag. Det finns onekligen exempel på otillräckliga personer, som det vore fel att ge full dispositionsrätt över sina inkomster. Onekligen finns det också fall där även en normalt välorienterad person måste erkänna sig okunnig och då det kan vara rationellt att överlåta beslutanderätten över inkomst användningen på någon annan. Exempel på detta finns bl.a. inom sjukvården. Dylika delegeringar av beslutanderätten kan minska informationskostnaderna i samhället och därmed ges en allokeringsspolitisk motivering.¹⁸ Till detta kommer alla de fall då det av allokeringsspolitiska skäl är motiverat att subventionera en vara eller en aktivitet och då finansieringen inte nödvändigtvis måste stå i proportion till respektive persons förmån av subventionen. Som regel är det inget som hindrar att subventionen utbetalas till köparen i stället för till säljaren.¹⁹ Vid bi-

drag in natura är detta nödvändigt. Ej heller kan det uteslutas att det finns fall då bundna bidrag kan vara ett effektivt sätt att stödja en viss producentgrupp. Detta skulle kunna vara fallet om direkta bidrag till producenterna skulle få kraftiga störningar på insatsutbudet till den sociala produktionen som följd. Vi har svårt att finna något exempel på detta, men vill inte utesluta att det går att finna sådana.

Även om det således inte kan sägas att ändamålsbundna bidrag under alla omständigheter är olämpliga, är vår slutsats i detta avsnitt att sådana *bidrag* (om möjligt) bör undvikas. En annan sak är att allokeringsspolitiken är i behov av *subventioner* för olika ändamål. Dessa bör inte uppfattas som bidrag, utan som förvärvsinkomster, dvs. premieringar för insatser i den sociala produktionen. Detta kan möjligen uppfattas som hårklyveri, men distinktionen är väsentlig. Utan klara begrepp är det svårt att föra en effektiv ekonomisk politik. Även om det kan sägas att allokeringsspolitiska åtgärder oftast har fördelningsmässiga återverkningar och omvänt, finns det anledning att försöka

¹⁷ En annan sak är att bostadstilläggen kan ses som ett verkningsfullt medel att komma ur den lågkonjunktur svensk byggnadsindustri hamnat i och som det finns risk att byggnadsindustrin för en längre tid skall stanna i. Denna aspekt på problemet faller emellertid utanför intresset i detta betänkande, som endast gäller den långsiktiga inriktningen av fördelningspolitiken. Såvitt vi vet har inte heller systemet med bostadstillägg givits en konjunkturpolitisk motivering.

¹⁸ Kanske bör det understrykas att denna motivering i sådana fall utgår från att det är rationellt ur de enskilda människornas synvinkel och att de delegerar folket väljer skall betraktas som folkets tjänare och inte dess herrar. I praktiken är det svårt att hålla fast vid detta betraktelsesätt, vilket sammanhänger med att tjänarna så ofta kommer att spela herrerollen. Historien ger många exempel på detta. Hicks (1970) berättar bl.a. om hur det var när bönderna för att skydda sina skördar mot rövare började anställa vapendragare, vilka till att börja med avlönades av bönderna, men senare blev allt mäktigare för att så småningom bli feodalherrar med rätt att beskatta och befalla över bönderna.

¹⁹ Familjebostadsbidragen utbetalades fram till 1969 till hyresvärderna. Därefter utbetalas de (under nytt namn) till hyresgästen.

skilja mellan allokerings- och fördelningspolitiken. Den förra arbetar med premier och den senare med pålägg, ersättningar och bidrag. En sammanblandning av begreppen orsakar inte bara förvirring, utan också orättvisor. Värdesätter vi svenska barn bör vi vara beredda att premiera dem som tar på sig besväret att förse oss med svenska barn. Det är ett enkelt allokeringsspolitiskt argument. För att motivera att föräldrarna *dessutom* skall ha en extra stor andel av den sociala vinsten behövs en annan typ av argument.

4.1 Inledning

I kapitel 1 har arbetslinjens centrala ställning i svensk fördelningspolitik påtalats. I föreliggande kapitel skall arbetslinjens möjligheter att ge personerna grundtrygghet diskuteras. Det är ändamålsenligt att dela upp denna diskussion i två delar, en del som gäller sysselsättningspolitiken i allmänhet, varvid målet är att arbetena skall vara allokeringspolitiskt försvarbara, och en del som gäller kompletterande åtgärder i de fall det visar sig omöjligt att genom allokeringspolitiskt försvarbara arbeten ge varje vuxen person en arbetsinkomst av viss minsta storlek, vilken här liksom tidigare benämnes norminkomsten.

Med arbetsinkomster förstås här enbart *löner*, vilket betyder att vi inte ser bl.a. »inkomstmålet» inom jordbrukspolitiken som en fördelningspolitisk angelägenhet. Detta gäller egna företagares inkomster. I den mån som detta mål kan motiveras, bör det enligt vår förutsättning motiveras med allokeringspolitiska hänvisningar. Sedan det svenska jordbruket nu krympt till en nivå som i stort svarar mot vad som anses erforderligt av beredskapsskäl, bör det ej vara svårt att ge »inkomstmålet» en allokeringspolitisk motivering. Detta kan göras vare sig man väljer att tillgodose målet genom hög- eller lågprislinje.

Som understrukits i kapitel 3 är åtskilliga »bidrag» att se som allokeringspolitiskt motiverade förvärvsinkomster. Detta skulle

gälla särskilda »bidrag» till jordbrukarna vid en lågprislinje och det gäller (åtminstone i viss mån) »bidrag» till studerande, barnavårdare m.m. Begreppet anställning används alltså här i något vidare bemärkelse än vad som är brukligt. Detta gör att vi kan överväga deltagande i omskolningskurser, barn tillsyn m.m. som arbetsmöjligheter inom ramen för den allmänna sysselsättningspolitiken.

Som allokeringspolitiskt försvarbara kan alla *lönsamma* arbetsinsatser i den sociala produktionen räknas. Det är därför i detta sammanhang viktigt att klargöra lönsamhetsbegreppets innebörd. Att en arbetsinsats är lönsam betyder inte nödvändigtvis att vederbörande arbetsgivare måste göra en vinst av att insatsen kommer till utförande. Det finns lönsamma arbetsinsatser som är icke-vinstgivande i företagsekonomiska termer. Däremot är det nödvändigt att de lönsamma arbetsinsatserna ger ett icke-negativt bidrag till den sociala vinsten.¹ Av definitionen på denna inses lätt att insatserna då också är företagsekonomiskt lönsamma *under förutsättningen att de utgående lönerna är rena premier*. Premierna har definierats som de minsta löner arbetarna behöver för att vilja göra respektive arbetsinsatser och kan som sådana uppfattas som arbetskraf-

¹ Priser m.m. förutsätts här vara korrigerade för externa effekter e.d. så att den sociala och samhällsekonomiska vinsten sammanfaller. Jfr kapitel 2.

tens alternativa värde utanför den (in-hemska) sociala produktionen. Detta har klargjorts i kapitel 2 och behöver inte nu upprepas. Nämnas må dock att premiedifferenserna troligen är de bästa mått som över huvud taget kan erhållas på arbetenas relativa svårighet och att dessa därför kan ses som berättigade vederlag för arbetets »obehag» i form av sveda och värk, stress, olycksfallsrisker m.m.

I avsnitt 4.2 och 4.3 diskuteras möjligheterna att realisera den allokeringsspolitiskt försvärbara sysselsättningen. I avsnitt 4.2 antas att SMH införts, varvid dessa möjligheter lätt låter sig realiseras. I avsnitt 4.3 diskuteras sysselsättningspolitiken utan SMH, varvid vissa »SMH-liknande» ingrepp behöver vidtagas. Återstoden av kapitlet ägnas åt åtgärder vid otillräcklig lönsam sysselsättning.

4.2 Sysselsättningen vid SMH

Liksom i kapitel 2 skall vi använda oss av fiktionen SMH för att klargöra de principiella sammanhangen. Av vad som sagts i kapitel 2 ligger mellanhandens styrka däri att den kan föra en differentierad och diskriminatorisk prispolitik på såväl den primära som den sekundära arbetsmarknaden. Detta gör det möjligt för mellanhanden att avgränsa premier (a) och hyror (h) på ett sådant sätt att arbetarna går miste om pålägg och arbetsgivarna går miste om »övernormala» vinster. (Reservationer mot detta påståendes allmängiltighet har framförts i kapitel 2.) Genom sin förmåga i detta avseende blir det möjligt för mellanhanden att förmedla i stort sett alla de arbetsinsatser för vilka det gäller att $h \geq a$. Undantag behöver göras för de fall då mellanhanden finner det omöjligt eller kostsamt att genomföra en fullständig differentiering och diskriminering. Då kommer mellanhanden, som visats i kapitel 2, att upphöra med förmedlingen innan h och a möts, dvs. vid $h > a$.

Eftersom premierna definitionsmässigt högst är så stora som de löner vilka gäller för närvarande på den svenska arbetsmark-

naden — sannolikt är de väsentligt lägre — inses omedelbart att redan införandet av SMH skulle öka sysselsättningsmöjligheterna. Hur mycket är givetvis vanskligt att uttala sig om, men det kan sägas att den faktiska sysselsättningen i Sverige år 1967 var 6,3 miljarder arbetstimmar, varav anställda svarade för 5,5 miljarder¹ och att även en så låg elasticitet på arbetsefterfrågan som 0,5 skulle ge en sannolik efterfrågeökning på cirka 800 miljoner arbetstimmar. Det är då förutsatt att hyresnivån på marginalen kan sänkas med 30 procent, vilket får anses vara en försiktig skattning.² På kort sikt kommer denna ökning till stånd därigenom att befintliga anläggningar utnyttjas intensivare — flerskiftsarbete m.m. — samt därigenom att utträngningen av äldre anläggningar bromsas. Speciellt den senare effekten får betecknas som eftersträvensvärd, eftersom äldre anläggningar ofta gör bruk av yrkeskunskaper som de äldre arbetarna har komparativa fördelar i. I avsnitt 4.3 anges ett sätt för att ytterligare stärka denna effekt.

För resonemangets skull antar vi att enbart införandet av SMH skulle göra 800 miljoner nya arbetstimmar företagsekonomiskt lönsamma. Utslaget på den vuxna befolkningen utgör detta tillskott cirka 130 årsarbetstimmar eller cirka 2,5 veckoarbetstimmar per vuxen person. Detta kan förefalla lite, men till saken hör att bara en mindre del av befolkningen kan förväntas utnyttja tillskottet. 800 miljoner arbetstimmar räcker till heltidsarbeten för cirka 400 000 personer.

Sjöberg—Lindquist (1971) har undersökt den icke-förvärvsarbetande och arbetslösa befolkningen i Sverige. Dessa författare konstaterar att (ett urval motsvarande) 319 000 personer uppgivit sjukdom, 185 000

¹ Statistiska meddelanden N 1970: 21, s. 90.

² Observera att »inkomstskatten» på den marginella sysselsättningen är lika med noll då $h = a$. Med hänsyn härtill förefaller det inte orimligt att h på marginalen skulle kunna sänkas med 60—70 procent, varvid efterfrågeökningen vid elasticiteten 0,5 skulle bli 30—35 procent eller en och en halv å två miljarder arbetstimmar.

barntillsyn, 473 000 hushållsarbete, 242 000 studier samt 267 000 annan anledning till att de inte förvärvsarbetat (i konventionell mening) under år 1966. Dessa siffror avser åldrarna 15—75 år. I föreliggande sammanhang är det av vikt att skilja mellan de personer som frivilligt respektive ofrivilligt ej förvärvsarbetar.

Till de frivilliga måste huvuddelen av de personer som uppgivit studier, barntillsyn och hushållsarbete räknas. Beträffande studier och hushållsarbete är detta självklart. Antingen är dessa aktiviteter socialt arbete, varvid de kan lämnas utanför diskussionen, eller är de fritidsverksamheter, varvid de i varje fall inte utgör något tvingande skäl att inte förvärvsarbeta. Beträffande barntillsynen kan fall tänkas då denna utgör ett tvingande skäl att inte förvärvsarbeta. Sådana fall skulle kunna tänkas i glesbygder, där alternativa tillsynsmöjligheter kan vara svåra att ordna inom rimligt avstånd från bostaden. Sådana fall skulle också kunna tänkas där båda föräldrarna har så oregelbundna arbetstider att alternativa tillsynsmöjligheter ej står att finna. Dessutom kan det tänkas fall då föräldrarna helt enkelt inte har råd att finansiera en alternativ tillsynsform. Detta torde i första hand gälla flerbarnsfamiljer. Några ytterligare fall av detta slag kanske skulle kunna anges, men det måste sägas att barntillsyn i huvuddelen av alla fall är en självvald anledning till att någon inte förvärvsarbetar (i konventionell mening). Motivet kan vara omsorg om barnen, att det betyder ett alltför litet tillskott till familjeinkomsten etc. Det är i sammanhanget ovidkommande.

Av de »förvärvshindrade» i Sjöberg—Lindquists undersökning finns då i huvudsak bara de personer kvar som uppgivit sjukdom och annan anledning. Dessa utgör 320 000 respektive 270 000 personer, inalles cirka 600 000 personer. I denna grupp ingår åldringar, förtidspensionärer, värnpliktiga m.fl. Det förefaller inte vara någon underskattning om vi antar att det bara är 200 000—300 000 av dessa personer som skulle utnyttja eventuellt uppkommande arbetstillfällen. Till detta kommer dock att

det år 1966 fanns drygt 1/2 miljon personer som var öppet, partiellt eller latent arbetslösa, åtminstone under någon av årets veckor.³ De latent arbetslösa har vid närmare kontroller i andra sammanhang visat sig ha ett måttligt intresse för att omgående besätta ett »ordinärt» arbete, varför deras antal — hos Sjöberg—Lindquist över 100 000 personer — bör skäras ned väsentligt. De partiellt arbetslösa utgör ett mindre antal — 50 000 personer — och efterfrågar inte 40 veckoarbetstimmar ytterligare, varför deras antal bör kunna skrivas ned med hälften. Kvar står de öppet arbetslösa, varav huvuddelen bara för kortare tid var utan arbete.

Det är givetvis vanskligt att försöka skatta hur många heltidsarbeten de i någon form arbetslösa skulle svara mot om de gavs rikligare arbetstillfällen, men för resonemangets skull antar vi att det skulle röra sig om cirka 200 000 personer. Tillsammans med de »förvärvshindrade» skulle i så fall det totala behovet av ytterligare arbetstillfällen uppgå till 400 000—500 000. Detta överensstämmer ganska väl med vår, likaledes grova, skattning av antalet nya arbetstillfällen införandet av SMH skulle ge. Detta betyder emellertid inte att SMH skulle lösa sysselsättningsproblemet. Bland dessa 400 000—500 000 personer finns många med liten prestationsförmåga, för vilka arbetsgivarnas hyresbud är lägre än de premier vederbörande personer kräver för att vilja göra ifrågavarande arbetsinsatser. Utbud och efterfrågan balanserar då inte, varför vissa strukturella ingrepp måste göras.

Vid SMH är det tämligen enkelt att mildra de prestationssvagas sysselsättningsproblem. Två omständigheter behöver beaktas. För det första gäller att prestationssvagheten är relativ och inte absolut. I för-

³ Sjöberg—Lindquist (1971). Med öppet arbetslösa avses aktivt arbetssökande utan arbete. Partiellt arbetslösa är de som arbetar deltid därför att de inte kan finna heltidsarbete. Latent arbetslösa är utan arbete och passivt arbetssökande i den meningen att de inte tror sig kunna finna ett lämpligt arbete på bostadsorten och, kan det tilläggas, inte behöver vara aktivt sökande för att komma i åtnjutande av arbetslöshetsersättning e.d.

hållande till vissa arbeten kan en person visa sig ha alltför liten prestationsförmåga, medan personen i förhållande till något annat arbete kan visa sig ha fullt tillräcklig prestationsförmåga. Detta gör att de prestationssvagas problem delvis kan lösas genom ett prioriteringssystem, varigenom de får förtur till för dem lämpligare arbeten. För det andra gäller att prestationssvagheter inte behöver vara en gång för alla given egenskap. Genom olika former av arbetsutbildning, arbetsmarknadsutbildning m.m. kan en person vidga mängden av arbeten för vilka han eller hon är lämplig. Det bör inte vara svårt att förmå mellanhanden att i sitt agerande ta hänsyn till dessa omständigheter, åtminstone så länge som prioriteringar och träningar bidrar till att öka den sociala vinsten. Detta är också så långt sysselsättningspolitiken kan ges en allokeringsspolitisk motivering.

4.3 Sysselsättningen utan SMH

Den nuvarande arbetsmarknaden präglas av en ständigt återkommande dragkamp om den sociala vinstens fördelning. Deltagare i denna kamp är å ena sidan löntagarorganisationer samt å andra sidan arbetsgivarorganisationer och offentliga myndigheter. De senare deltar i kraft av sina fiskala befogenheter. Det råder inget tvivel om att denna dragkamp bidrar till att minska antalet arbetstillfällen och att även sådana som är samhällsekonomiskt lönsamma går förlorade. Det har intresse i detta sammanhang att klargöra varför detta sker.

När det gäller speciellt skattepolitiken har vi tämligen ingående klargjort detta i kapitel 2. Det har där framgått att det är bristen på differentieringar och diskrimineringar som gör dagens beskattningssystem ineffektivt. Önskemålet om likformiga skatter slår hårt. På marginalen innebär det ett skattebortfall eftersom skatteobjekt slås ut.

Analogt kan sägas att det är bristen på differentieringar och diskrimineringar som gör lönepolitiken samhällsekonomiskt kostsam. Önskemålet om vissa minimilöner slår hårt. På marginalen innebär det ett löne-

bortfall eftersom arbetstillfällen slås ut. Detta är särskilt framträdande i LO:s solidariska lönepolitik efter 1964, då man mera utpräglat gick in för s.k. låglönesatsningar, vilka går ut på att timförtjänsterna under en viss nivå skall höjas mera än proportionellt. Huruvida LO-medlemmarna härigenom fått en ökad andel av den sociala vinsten är diskutabelt. Meidner—Öhman (1972, s. 42) uttrycker saken så att »det möter . . . betydande svårigheter att driva en konsekvent solidarisk lönepolitik i en ekonomi uppbyggd på privata företag. Satsningen på låglönegrupperna kan få negativa sysselsättningspolitiska effekter och en dämpning av höglönekraven gynnar i alltför hög grad kapitalägarna. Svårigheterna kan endast bemästras med hjälp av en ständigt utbyggd arbetsmarknadspolitik och arrangemang för ökad löntagarandel i förmögenhetsbildningen.»

I anslutning till detta citat må sägas att det inte är önskemålet om solidariska eller »rationella» lönedifferenser som är problemet. Så länge dessa avspeglar differenser i arbetenas svårighet spelar de samma roll som arbetspremierna vid SMH. Problemet är att differenserna ligger på en högre nivå än arbetspremierna i SMH. Det kan sägas att den primära arbetsmarknaden i SMH präglas av en solidarisk låglönepolitik, medan lönerna på den svenska arbetsmarknaden idag, åtminstone delvis, präglas av en solidarisk höglönepolitik. Det är detta som är de speciella låglönesatsningarnas innebörd och det är detta som förorsakar vad Meidner—Öhman kallar »negativa sysselsättningspolitiska effekter».

Meidner—Öhman pekar också på att den solidariska lönepolitiken gynnar kapitalägarna i alltför hög grad. Utan korrektiv skulle detta naturligtvis vara fallet i än högre grad vid en solidarisk låglönepolitik. Tänkbara korrektiv finns dock att tillgå. Det bästa korrektivet synes vara ett nationellt vinstandelssystem av det slag Krelle (1968) beskrivit. Detta innebär att arbetarna äger rätt till andel i företagets *samlade* vinst. Eftersom vinstuttaget i företagen varierar med hänsyn till respektive företags bärkraft kom-

mer de marginella arbetstillfällena att skonas, varigenom sysselsättningsmöjligheterna blir större. Detta system påminner mycket om SMH och man kan tänka sig att vinstandelarna utbetalas till arbetarna i ett system påminnande om SVK. Hur löntagarna sinsemellan fördelar sin andel av den sociala vinsten behöver vi emellertid inte gå in på i detta sammanhang.

Ett näraliggande alternativt korrektiv är branschvisa vinstandelssystem. Jämfört med ett nationellt vinstandelssystem har sådana nackdelen att vara mindre inkomstutjämnande. Som en följd av den branschvisa bindningen av vinstandelarna kommer arbetarna att vilja söka sig över till de mera bärkraftiga branscherna, vilket kan få en negativ effekt på sysselsättningsutrymmet, eftersom det sannolikt pressar upp löneläget i de mindre bärkraftiga företagen och sålunda slår ut marginella arbetstillfällen.

I jämförelse med ett nationellt vinstandelssystem har naturligtvis vinstandelssystem på företagsnivå i än högre grad dessa nackdelar. Men jämfört med en solidarisk höglönepolitik måste såväl dylika vinstandelssystem som branschvisa och särskilt ett nationellt vinstandelssystem sägas ha avgjorda fördelar. En generell anmärkning mot alla sådana system är dock att de bara kommer de sysselsatta arbetarna till godo. Personer utan arbetsmöjligheter kan bara få del av den sociala vinsten genom ett bidragssystem, exempelvis SVK, eller genom ett ersättningsystem, exempelvis av det slag som skall skisseras i avsnitt 4.4 och 4.5.

En solidarisk låglönepolitik kombinerad med en »solidarisk fördelning av vinsterna», helst i form av ett nationellt vinstandelssystem, skulle alltså vara ett tillfredsställande sätt med vilket löntagarnas anspråk på den sociala vinsten kan tillgodoses utan alltför stora samhällsekonomiska kostnader. Att ett sådant system har stora likheter med SMH är givetvis ingen tillfällighet. Det låter sig dock sägas att detta inte är den enda framkomliga vägen att tillvarata möjligheterna till lönsamma sysselsättningar. En alternativ väg är att via skattepolitiken neutralisera de negativa verkningarna av en

höglönepolitik från löntagarorganisationernas sida. Eftersom problemet är att kraven på timförtjänsterna är för höga på de lågproduktiva arbetsinsatserna säger det sig självt att korrektivet måste vara subventioner av dessa arbetsinsatser.

Eftersom åtminstone LO och TCO sagt sig vilja bortse från inkomstskattens betydelse vid löneförhandlingarna kanske man kan utesluta de möjligheter som en med hänsyn till timförtjänsten differentierad inkomstbeskattning ger. Eljest skulle det inte vara alltför svårt att låta skattesatsen bero av timförtjänsten och inte förvärvsinkomsten. (Skattesatsen skulle kunna hållas oberoende av hur lång tid personerna arbetar.) Om en person uppnår, säg, 30 000 kronor genom att arbeta 2 000 timmer med 15 kr/tim och en annan uppnår samma inkomst genom att arbeta 1 000 timmar med 30 kr/tim skulle enligt detta förslag skattebeloppet för den andra personen var högre än skattebeloppet för den första personen. Även vid längre arbetstider skulle då skattebeloppet för personer med låg lön vara förhållandevis litet, varför dessa vid återhållsamhet i lönekraven skulle få kompensationer i form av skattelättnader. Ett dylikt förfaringsätt är dock bara rimligt om löntagarorganisationerna avpassar sina lönekrav med hänsyn till inkomsten efter skatt. Om detta inte sker får låglönesatsningarna fortsatta ogynnsamma sysselsättningseffekter.

En alternativ metod är differentiering av arbetsgivaravgiften. På de marginella arbetsinsatserna behöver avgiften vara negativ och tillräckligt stor för att överbrygga differensen $w - a$, där w betecknar det faktiska timförtjänstkravet och a betecknar arbetspremien i respektive arbete. Svårigheten med denna metod är att identifiera de marginella arbetsinsatserna. Härför måste en eller annan indirekt måttstock användas, varvid man får ta fasta på vissa egenskaper hos arbetena och/eller arbetarna, som gör det sannolikt att de är marginella bland de kombinationer arbetare/arbete som är samhällsekonomiskt lönsamma. Beträffande arbetarnas egenskaper torde hög ålder, låg utbildningsnivå, vacklande hälsa etc. vara rele-

vanta indikationer på att de tillhör marginalgruppen och ej kan resa alltför höga löneanspråk.⁴ En selektiv sänkning av arbetsgivaravgiften med hänsyn till dylika egenskaper kan vara påkallad, men det inses lätt att det är ett trubbigt medel. Beträffande arbetenas egenskaper torde näringsgränstillhörigheten, vederbörande kapitals ålder m.m. vara de indikatorer som kan beaktas. Särskilda stöd till vissa näringar är självfallet ett trubbigt instrument.

Däremot kan ett särskilt stöd till det äldre kapitalets användande tillämpas med viss precision. Detta kan åstadkommas genom en skärpning av avskrivningsreglerna vid vinstbeskattningen. Dessa regler har direkt inflytande på kapitalets nettoavkastning vid varierande ålder. En skärpning av avskrivningsreglerna — i betydelsen längre avskrivningstid — medför att avskrivningarnas skattereducerande verkan förskjuts i framtiden. Detta kommer att sänka avkastningskravet på gammalt kapital relativt nytt kapital och ge avsedd effekt, dock bara under förutsättningen att företagen inte på annat sätt uppmuntras att påskynda det äldre kapitalets utrangering. Exempelvis skulle en skärpning av avskrivningsreglerna bli föga verkningsfull om nuvarande förmåner vid förluster i samband med avyttringar av anläggningstillgångar (inklusive maskiner m.m.) kvarstod. I så fall skulle troligen skärpta avskrivningsregler leda till en snabbar nedskrotning av kapitalet.⁵

En långsammare utrangering av kapitalet synes av flera anledningar vara en tilltalande metod att öka den företagsekonomiskt lönsamma sysselsättningsvolymen. För det första är metoden inte förbunden med några tekniska svårigheter. Orsaken till att kapital utrangeras är som regel en relativ och inte absolut kapacitetsminskning. För det andra är äldre anläggningar ofta arbetsintensivare än sina nyare motsvarigheter, varför sysselsättningseffekten per kapitalvärde är större i äldre anläggningar. För det tredje använder de äldre anläggningarna andra yrkeskunskaper än sina moderna motsvarigheter. Dessa yrkeskunskaper torde ge äldre arbetare vissa komparativa fördelar och därmed

— om äldre anläggningar kunde bevaras — stärka de äldre arbetarnas position på den öppna arbetsmarknaden. För det fjärde har äldre och nyare anläggningar i viss mån olika geografisk spridning. Om äldre anläggningar kunde bevaras i ökad utsträckning skulle detta ge ökade sysselsättningsmöjligheter även utanför s.k. tillväxtcentra, vilket skulle vara till fördel ur regionalpolitisk synvinkel.

Mot metoden kan invändas — och har invänts — att den (åtminstone tillfälligt) bromsar kapitalbildningen i samhället och därför (åtminstone tillfälligt) förorsakar minskade avsättningsmöjligheter för den kapitalproducerande sektorn. Eftersom det i en öppen ekonomi som den svenska inte föreligger några strikta begränsningar i varumarknadens storlek — snarast ökar denna av att flera sysselsättningstillfällen ger ökade inkomster inom landet — kan inte detta vara problemet. Eftersom det vidare inte behöver bli någon absolut nedgång i kapitalavkastningen av att den använda kapitalmängden ökar, synes det uteslutet att investeringsviljan skulle mätas. Ej heller behöver utrymmet för investeringar minska. Det är därför svårt att förstå hur det kan bli annat än en tillfällig nedgång i kapitalbildningen. Om skärpningen av avskrivningsreglerna införs under en högkonjunktur bör de negativa effekterna därför bli försumbara.

En skärpning av avskrivningsreglerna på angivet sätt kan naturligtvis också vidtagas vid SMH, varför denna metod inte bör ses som ett särskilt medel att öka sysselsättningsvolymen utan SMH. Vi har ändå funnit det lämpligt att påpeka denna möjlighet i detta sammanhang. Att en dylik skärpning är en fristående metod betyder att den inte heller kan ses som ett substitut för differen-

⁴ Jfr tabell A.1 i not A.

⁵ Förmånerna innebär att det bokförda värdet av maskiner m.m. får räknas som kostnad i samband med att föremålen avyttras, alldeles oavsett vilket reellt värde föremålen har. Ju mindre föremålen är avskrivna, desto större blir »vinsten» av att avyttra dem vid varje givet pris, exempelvis skrotvärdet (102 § i aktiebolagslagen).

tierade arbetsgivaravgifter e.d. respektive en eller annan form av vinstandelssystem för löntagarna. Dessa åtgärder finns fortfarande anledning att överväga i samband med lönepolitikens utformning.

Därmed har vi kortfattat redogjort för möjligheterna att tillvarata de lönsamma sysselsättningsmöjligheterna utan att löntagarna och de offentliga myndigheterna behöver få en minskad andel av den sociala vinsten. Nämda åtgärder inverkar naturligtvis på resursallokeringen och därmed också på arbetsgivarnas relativa positioner. En minskad spridning i nettovinsten mellan olika företag kan förutses, vilket ej oväntat också påminner om SMH, där alla företag bara går med »normal» vinst. Vad detta innebär har förklarats i kapitel 2

Förutsättes att arbetsgivarorganisationerna har tillräcklig makt över sina medlemmar skulle det kunna antas att arbetsgivarorganisationerna i likhet med myndigheterna och löntagarorganisationerna nöjde sig med en bestämd andel av den sociala vinsten. I så fall skulle arbetsgivarorganisationerna också kunna medverka till att alla lönsamma arbetstillfällen tillvaratas även om löne- och skattepolitiken inte vore korrigerad i enlighet med vad som ovan sagts. På något sätt skulle då arbetsgivarorganisationerna förmå sina medlemsföretag (delägare) att acceptera att vissa av deras anställningar är (företagsekonomiskt) förlustbringande. Exempelvis skulle man kunna tänka sig att varje arbetsgivare per två lönsamma anställningar skulle behöva acceptera en (företagsekonomiskt) olönsam anställning. Alternativt skulle man kunna tänka sig att företagen skulle behöva kunna uppvisa negativa »delvinster» i något visst förhållande till sina positiva »delvinster». Sådana förslag får väl betraktas som kuriosas. Hursomhelst är de obehövliga om löne- och skattepolitiken ges adekvat utformning, antingen genom att SMH införes eller genom att SMH så långt möjligt efterliknas på en arbetsmarknad av gängse slag.

4.4 System med kompletteringsinkomster (SKI)

I diagram 4.2 visas den troliga effekten på arbetsinkomsternas fördelning av att SMH eller SMH-liknande förhållanden införes. Den heldragna kurvan visar hur fördelningen i nuläget i princip ser ut. (Som arbetsinkomster kan löner i skyddade verkstäder e.d. exkluderas.) Detta är »höglönepolitikens» fördelningsbild.⁶ Den streckade kurvan visar hur fördelningen vid SMH eller SMH-liknande förhållanden i princip kan antas se ut. Detta är »låglönepolitikens» fördelningsbild. Ytan under respektive kurva bör vara ungefär lika stor, implicerande att antalet egna företagare — vilka här tänkes vara uteslagna — är ungefärligen lika stort i de båda fallen. »Låglönepolitiken» ger av allt att döma en mera sammanpressad fördelning. Dessutom ger den troligen en lägre genomsnittlig arbetsinkomst. Detta kompenseras emellertid av att personerna får större bidrag, andelar i företagsvinsterna e.d. vid »låglönepolitiken», vilket förskjuter kurvan för *totalinkomstens* fördelning mera till höger vid »låg»- än vid »höglönepolitiken». Av allt att döma skall personernas genomsnittsinkomst bli högst vid »låglönepolitik».

Som diagrammet visar kan man inte förutsätta att ett införande av SMH eller SMH-liknande förhållanden skulle kunna lösa sysselsättningsproblemet för alla medborgare. Man måste räkna med att vissa personer är oförmögna att utföra lönsamt arbete över huvud taget — de allvarligt sjukliga m.fl. — samt att vissa personer bara kan utföra sådant arbete i ringa omfattning. För dessa personer, vilka vi skall säga har *otillräcklig arbetsförmåga*, finns det anledning att överväga kompletterande åtgärder. Definitionsmässigt måste dessa åtgärder vara olönsamma, varför det är erforderligt att finansiera dem ur den sociala vinsten. I detta avseende är de jämförbara med de bidrag som

⁶ Med »höglönepolitik» förstår vi en (solidarisk) höglönepolitik av nuvarande slag i kombination med odifferentierade skatter, kort avskrivningstid m.m. som också medverkar till att krympa sysselsättningsutrymmet.

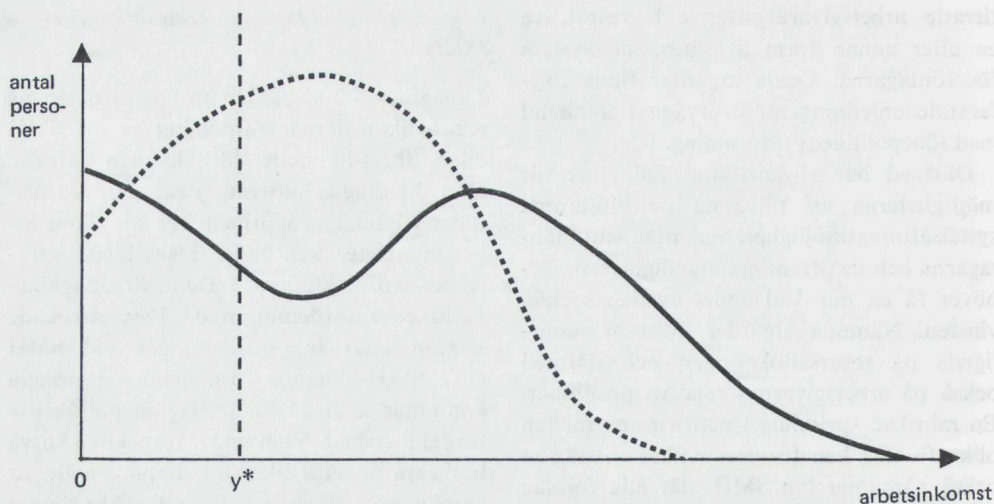

Diagram 4.2

utgår genom SVK eller på annat sätt. Frågan är därför om inte SVK etc. skulle kunna anses tillräckligt som kompletterande åtgärd, speciellt som detta kan byggas ut med förtidspensioner vid *långvarigare* otillräcklig arbetsförmåga. Detta är uppenbarligen en politisk fråga. Vi skall inte här ta ställning till denna, utan utgå från att särskilda åtgärder kan anses påkallade även vid *kortvarig* otillräcklig arbetsförmåga. Ifrågasättande åtgärder kan vara av tre slag, nämligen

1. reservarbeten
2. pålägg till ordinarie timförtjänster
3. ersättningar.

Som sammanfattande benämning använder vi förkortningen SKI som utläses *System med kompletteringsinkomster*. Systemet förutsattes vara behovsprövat, vilket innebär att personerna skall kunna dokumentera att de är otillräckligt arbetsförmögna. Inledningsvis förutsattes att det är klart vilka personer som har dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga (DOA). Senare skall principerna för hur personerna skall vinna denna status diskuteras.

Låt y^* beteckna norminkomsten för inkomst av anställning. Personer som inte kan uppnå denna inkomst hör till kategorin med

DOA och anses berättigade till förmåner genom SKI. I diagram 4.2 har ett tänkt värde på y^* ritats in. Vid detta värde på y^* är det tydligen inte säkert att det är flera personer som kan vinna DOA vid låglönepolitik än vid höglönepolitik. Här spelar det ingen större roll för resonemanget om den ena eller andra sysselsättningspolitiken förs.

Oberoende av löneform kan arbetsinkomsten (y) ses som en produkt av en timförtjänst (w) och ett antal arbetstimmar (t), dvs.

$$y_i = w_i t_i \quad i = 1, 2, \dots$$

där index i hänför sig till person och produkten $w_i t_i$ i vissa fall kan vara en summa av flera olika arbetsinsatser. Frågan är vad som skall göras när $w_i t_i$ inte såsom lön av lönsamt arbete kan fås att nå upp till y^* .

4.4.1 Reservarbeten

Den klassiska lösningen på DOA har varit att ge personerna tillfälle till inkomstförstärkning genom reservarbeten av något slag. Benämningarna på dessa har liksom principerna för dem växlat från tid till annan. Från att ha gällt arbete inom fattigvården blev reservarbetena nödhjälps- och reservarbeten. Dessa avlöstes av beredskaps-

arbeten med delvis andra principer. Arkivarbeten och arbete i skyddad verkstad är andra exempel.

En olägenhet med reservarbeten är att de kräver ingående förberedelser för att de med kort varsel skall kunna tillgodose behoven allteftersom dessa uppträder (även på skilda platser). En särskild svårighet är att behovens växlande storlek är svår att förutse. För att ett reservarbete skall ge önskad effekt bör det ju ge varje individ en utfyllnad motsvarande differensen $y^* - w_i t_i$, $i = 1, 2, \dots$ i alla fall där denna är positiv.

En begränsning i reservarbetenas användbarhet är att de förutsätter någon arbetsförmåga för de behövande personerna. Vid allvarligare sjukdomstillstånd e.d. är detta inte fallet, varför SKI då måste utformas på annat sätt om inte arbetskravet skall bli rent skenbart.

Angående reservarbeten må vidare anmärkas att de som regel kräver någon form av kapitalinsats och att kostnaden härför bör täckas av det produktionsvärde reservarbetena ger. I annat fall blir de onödigt dyrbara.

Utan alla jämförelser i övrigt kan sägas att kapitalvärdet per anställd inom den svenska industrin kan uppskattas till cirka 130 000 kronor eller utslaget per arbetstimme till cirka 70 kronor.⁷ Skulle reservarbeten i skyddade verkstäder e.d. bara ha hälften av denna kapitalintensitet och skulle det krävas, säg, 400 000 arbetstimmar av detta slag, så skulle enbart investeringskostnaden behöva vara ca 15 miljarder kronor. Om den normala avkastningen på kapitalet är 10 procent, ger detta en årlig kapitalkostnad för reservarbetena på 1,5 miljarder kronor.⁸ Till detta kommer driftskostnader exklusive löner och räntor av svåruppskattad storlek, vilka också måste täckas av reservarbetenas produktionsvärde för att inte SKI skall bli onödigt dyrbart.

Vi antar att inga onödigt dyrbara reservarbeten kommer till stånd (annat än som följd av misslyckade kalkyler angående förväntade kostnader och intäkter, vilket är en normal företeelse i affärsvärlden). Frågan blir då om personer med DOA (och någon

arbetsförmåga) skall påtvingas reservarbete för att nå en kompletterande inkomst upp till y^* . Från allmän välfärdsteoretisk utgångspunkt måste svaret på denna fråga bli nekande. Det kan inte uteslutas att detta ger upphov till en välfärdsförlust jämfört med fallet att personerna ges tillfälle att välja mellan reservarbete med den kompletterande inkomsten $x_i = y^* - w_i t_i$ och en ersättning (utan arbetskrav) lika med $x'_i < x_i$. Detta är fallet då differensen $x_i - x'_i$ är minst lika stor som det nettoproduktionsvärde reservarbetena ger. Då vinner »samhället», dvs. alla personer utom den för vilket valet föreligger, på att personen väljer ersättningen framför reservarbetslönen. Ifrågavarande person är skadelös, varför ingen medborgare skulle förlora på att en dylik valmöjlighet infördes. Även detta förhållande bör beaktas vid utformningen av SKI.

4.4.2 Pålägg

I de fall personerna är något arbetsförmögna och reservarbeten är svåra att få fram eller visar sig onödigt dyrbara kan också pålägg till ordinarie timförtjänster övervägas. Om pålägget, vilket givetvis finansieras ur den sociala vinsten, betecknas w_p , kan följande uttryck användas för att beräkna påläggets storlek i de enskilda fallen

$$w_p i = \frac{y^* - w_i t_i}{t_i} = \frac{y^*}{t_i} - w_i \quad i = 1, 2, \dots$$

Endast fall då $y^* > w_i t_i$ behöver beaktas. Pålägget kan utbetalas direkt till löntagaren eller via arbetsgivaren. I det senare fallet skulle det kunna utgå som en reducerad arbetsgivaravgift.

Det inses lätt att påläggsmetoden vållar administrativa bekymmer. Anledningen härtill är att påläggen beror av personernas varierande arbetstider. Detta skiljer påläggsmetoden från det svenska systemet med subventioner i s.k. halvskyddad verksamhet, varvid subventionen utgår med ett visst be-

⁷ Wadensjö (1972). Skattningen gäller år 1971.

⁸ Observera att detta är ett räkneexempel.

lopp per anställd och år. (Emellertid torde normal arbetstid förutsättas.) Detta skiljer också metoden från system med lagstiftad minimilön, vilket finns i USA och annorstädes.⁹

Förutom komplikationerna med individuella variationer i arbetstiderna har påläggsmetoden nackdelen att ändra på den primära arbetsmarknadens lönestruktur och därmed på arbetsutbudens storlek. Riktningen på dessa förändringar analyseras i not C, dock utan att generella slutsatser kan dras. Det kan sägas att effekterna på arbetsutbudet är så pass komplicerade att man svårigen kan göra korrekta förutsägelser om vad som händer när pålägg införs.

Antages att en person har två förvärvsarbeten, vilka tillsammans ej ger y^* , gäller generellt, om pålägget läggs på det sämre betalde av de två arbetena, att personen minskar arbetsutbudet till det bättre betalda arbetet. Det är inte säkert att denna minskning motsvaras av en ökning i arbetsutbudet till det sämre betalda arbetet. Lägg pålägget i stället på det bättre betalda arbetet kan inget annat sägas om arbetsutbudseffekterna än att dessa är obestämda. Både ökning och minskningar är troliga.¹⁰ Detta betyder att t_i i uttrycket ovan inte kan förutsättas vara oberoende av w^p och att det i praktiken blir ännu svårare att beräkna påläggets storlek i de enskilda fallen.

Skall påläggsmetoden användas måste detta uppenbarligen ske i medvetande om att den bara kan användas som en approximativ metod för att fylla ut gapet mellan den individuella inkomsten av lönsamt arbete och norminkomsten.

4.4.3 System med negativ inkomstskatt (SNI)

Ersättningar som kompletteringar till en otillräcklig arbetsinkomst har under senare år diskuterats under benämningen negativ inkomstskatt, men det kan sägas att det mera sällan klargjorts hur ett system med negativ inkomstskatt (SNI) tänkes vara utformat. Beroende på förslagsställarnas arbetsmoraliska inställning, deras farhågor för

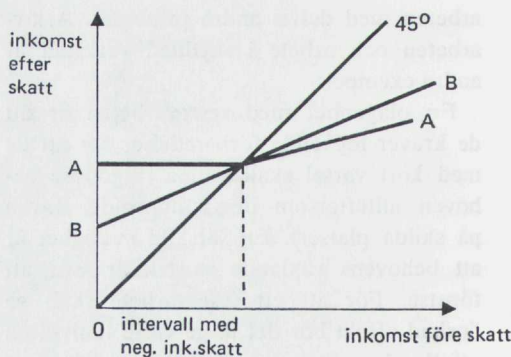

Diagram 4.3

bortfall i särskilt de lägre inkomsttagarnas arbetsutbud e.d. har förslagen varierat något när det gäller villkoren för erhållande av negativ inkomstskatt samt utfyllnadens storlek.

Beträffande villkoren kan krav resas på att förmånstagarna skall vara dokumenterat oförmögna att skaffa sig en förvärvsinkomst av minst den stipulerade inkomstens storlek. Då fungerar SNI som en allmän arbetslöshetsförsäkring. Villkoren kan emellertid vara mera lösliga. I extremfallet kan den negativa inkomstskatten utgå oavsett orsaken till den otillräckliga inkomsten före skatt.

I diagram 4.3 visas två möjligheter vad gäller utfyllnadens storlek. Inkomstkurvan AA visar fallet med 100-procentig utfyllnad. Som lätt inses ger denna utformning av SNI en 100-procentig positiv beskattning av alla inkomster upp till den stipulerade nivån. Det kan förväntas att detta verkar hämmande på arbetsutbudet från arbetsmarknadens marginalgrupper, mera ju högre norminkomsten sätts.¹¹ Inkomstkurvan BB visar den populärare varianten med en mindre än 100-procentig utfyllnad. Som diagrammet visar når man i intervallet med negativ inkomstskatt då aldrig upp till norminkomsten. Av dessa två fall är det uppenbarligen AA som bäst gynnar de sämst ställ-

⁹ Efter vad som sagts i avsnitt 4.3 bör det stå klart att minimilönelagstiftningar är olämpliga som medel att ge grundtrygghet genom arbete.

¹⁰ Se not C, avsnitt 3.

¹¹ Jämför not C.

da, särskilt om villkoren för den negativa inkomstskatten görs avhängiga av det förhållandet att personerna har dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga. Detta talar till den populärare BB-variantens nackdel.

I detta sammanhang skall understrykas att SNI utan krav på dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga (DOA) har påtagliga likheter med ett folkbidragssystem. I fallet AA är motsvarigheten ett allmänt folkbidrag av storleken OA. Om detta görs skattepliktigt (så att det ingår i inkomsten före skatt) och skattesystemet förses med ett grundavdrag som är lika stort som folkbidraget fås en nettoinkomstkurva med AA:s utseende. All skatt kommer då att de facto ligga på förvärvsinkomsterna. Eftersom denna liknelse kan göras, bör det vara uppenbart av vad som sagts i kapitel 3 att SNI i denna tappning är ett ineffektivt medel för att ge grundtrygghet. SVK vore bättre. I fallet BB är motsvarigheten ett icke-skattepliktigt folkbidrag av storleken OB samt beskattning av övriga inkomster utan grundavdrag. Även detta fall är uppenbarligen underlägset SVK.

Om ersättningarna utgår med krav på DOA skall understrykas att deras storlek

$$e_i = y^* - w_i t_i \quad i = 1, 2, \dots$$

vid $y^* > w_i t_i$ är beroende av personernas möjliga och inte deras faktiska arbetsinkomster och att därför efterfrågan på lönsamt arbete ej nämnvärt påverkas av att ersättningar införs. Det är då ingen olägenhet förenad med att 100-procentig inkomstutfyllnad ges.

4.4.4 SKI:s närmare utformning

Dessa allmänna synpunkter på reservarbeten, pålägg och ersättningar leder till slutsatsen att SKI i första hand bör grundas på ersättningar, dock med tillägget att personerna med vissa regler bör kunna medges rätt att ha reservarbeten. Med hänsyn till de störningar i lönestrukturen som påläggsmetoden medför, bör denna metod om möjligt undvikas. Det förhållandet att påläggsmetoden bara kan uppfylla inkomstkom-

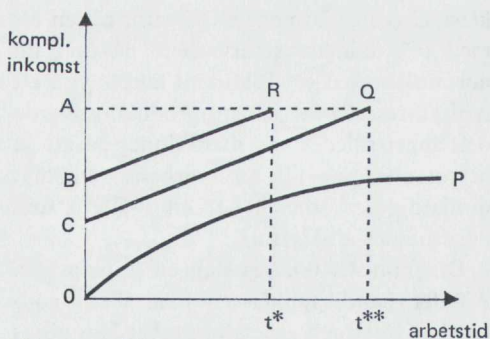

Diagram 4.4

pletteringen approximativt talar också för att metoden bör undvikas. Åtminstone för de berörda personerna är det inte likgiltigt om inkomstgarantin kan missa med några hundra kronor. Det kommer inte att anses rättvist.

I valet mellan ersättningar och reservarbeten kan det, som ovan påtalats, vara befogat att ge personerna själva en viss valfrihet. Detta kan naturligtvis bara gälla de personer som har viss arbetsförmåga. I moment 4.4.1 nämndes att det är välfärdsekonomiskt försvarligt att låta dessa välja mellan att få fullt kompletterande inkomst genom reservarbete eller att få en något reducerad kompletterande inkomst utan reservarbete. Ett motiv för reduktionen skulle kunna vara att personernas benägenhet att välja reservarbete blir större, vilket förbilligar SKI.

I diagram 4.4 visas hur detta kan ordnas. Personerna tänkes bli indelade i tre handikappklasser:

- A = helt arbetsoförmögna
- B = partiellt arbetsoförmögna
- C = arbetsförmögna

Personerna i klass A ges en ersättning motsvarande $OA = y^*$. Personerna i klass B ges ersättningen OB samt rätten att få reservarbete t^* timmar med en timförtjänst motsvarande lutningen på linjen BR.¹² Utnyttjar de denna rätt fullt ut når de också upp till norminkomsten y^* . Personerna i

¹² Timförtjänsten förutsättes med hänsyn till arbetets art vara »marknadsmässig».

klass C ges ersättningen OC samt rätten att med t^{**} timmars reservarbete nå upp till norminkomsten y^* . P-kurvan tänkes visa ett typiskt reservarbets nettoproduktionsvärde och anger således vad man vinner på att ge personerna rätt till reservarbete. (Onödigt dyrbara reservarbeten har en P-kurva som ligger under abskissan.)

Diagram 4.4 bör ses som en principskiss. Antalet handikappklasser kan göras godtyckligt stort och arbetstidskravet kan göras individuellt avpassat. Detta försvårar administrationen av SKI, men kan ge möjligheter till bättre anpassningar till de individuella förutsättningarna. Risken att dylika åtgärder uppfattas som en onödig byråkratisering eller att personerna finner sig orättvist bedömda kan inte uteslutas.

SKI med skisserad utformning kan jämföras med nuvarande svenska system för kompletteringsinkomster. I detta ingår (a) sjukersättningar, (b) arbetslöshetsersättningar, (c) anställning i skyddad verkstad e.d. samt (d) beredskapsarbete e.d. Mellan detta system och SKI finns stora likheter, men också väsentliga skillnader.

Sjuka personer erhåller i Sverige sjukersättningar om de är sjukpenningförsäkrade. I SKI gäller rätt till ersättning vid sjukdom för alla. Möjligen skulle ålders- och förtidspensionärerna liksom i nuvarande svenska system undandras denna rätt. En viktig skillnad är att medan den svenska sjukförsäkringen ger olika stora ersättningar — har olika norminkomster för olika personer — har SKI en enhetlig norm för alla. En annan viktig skillnad är att SKI också har andra kriterier för att en person skall kunna placeras i handikappklass A. Alla oöverkomliga förvärvshinder berättigar till detta.

Arbetslösa personer förutsättes i SKI kunna välja mellan ersättningar och reservarbeten. Under förutsättningen att rätten till arbete (i form av reservarbete) kan garanteras placeras de i klass C. Detta gäller även personer som är kvalitativt arbetslösa i den meningen att de har lönsamt socialt arbete, men i otillräcklig omfattning. I nuvarande svenska system medges inte dessa möjligheter. I SKI görs alltså ingen skillnad

mellan beredskapsarbetande m.m. och arbetslösa.

De som i nuvarande svenska system ges anställning i skyddade verkstäder e.d. torde i stor utsträckning tillhöra handikappklass C i SKI. Till samma klass skulle också personer med andra slags partiella förvärvshinder föras.

Jämfört med nuvarande svenska system innebär SKI i skisserad utformning en förbättring så till vida som alla slags hinder för att personerna skall kunna nå upp till den stipulerade norminkomsten genom lönsamt arbete respekteras. Det må gälla brist på arbetstillfällen, sjukdom eller annan orsak till nedsatt prestationsförmåga, oöverkomliga problem med att ordna alternativ barntillsyn m.m. Huruvida det är en förbättring eller ej kan diskuteras, men en annan viktig skillnad är att SKI i alla fall detta är möjligt, ger personerna tillfälle att välja mellan ersättning och inkomst genom reservarbete. Jämfört med nuvarande svenska system skulle detta öka arbetsvolymen för några samt minska den för några andra.

En tredje skillnad är att personernas möjligheter inom SKI är oberoende av deras »normala» inkomst och status i samhället. Oavsett hur man hade sina ekonomiska förhållanden ordnade i går, är personernas rättigheter idag desamma. Detta betyder att man för varje belopp som avsättes för SKI kan ge de vid respektive tillfälle sämst ställda de *absolut* största förmånerna. Detta är en fördel om låginkomstproblemet formuleras på det sätt vi gjort, ty det medger en så hög norminkomst som möjligt. Förutsatt att personerna kan erhålla bidrag genom SVK e.d. är ändå deras möjligheter till individuell standardtrygghet vid inkomstbortfall väl tillgodosedda. Skillnaden skall emellertid inte överdrivas. Genom att på eget initiativ ordna försäkringsskydd vid barnsbörd, sjukdom, arbetslöshet m.m. kan personerna också vid SKI tillförsäkra sig det »standard-skydd» som finns inbyggt i det svenska socialförsäkringssystemet. Den väsentliga skillnaden är att personerna vid SKI inte måste ha haft bättre förhållanden igår för att kunna påräkna en hygglig ersättning idag.

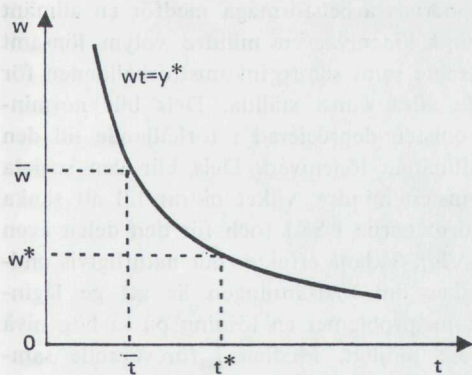

Diagram 4.4

4.5 Dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga (DOA)

Diagram 4.2 i avsnitt 4.4 ger klart besked om att vi med otillräcklig arbetsförmåga inte bara avser arbetsoförmåga utan också svag prestationsförmåga och yttre förvärvshinder av olika slag, som begränsar en persons möjligheter att skaffa sig arbetsinkomster genom samhällsekonomiskt lönsamt arbete. Här skall bara understrykas att det är personernas *möjligheter* härvidlag som är avgörande. Om en person av någon anledning inte vill utnyttja sina möjligheter eller vägrar att se dem, fastän de utpekas för honom eller henne, är det personens ensak. Det ger inte personen rätt till ökade förmåner inom SKI.

Vid bedömningen av en persons möjligheter att skaffa sig en arbetsinkomst av minst norminkomstens storlek måste vissa skälighetsbedömningar göras angående den arbetstid personen skall behöva ha, angående arten av arbeten personen skall behöva befatta sig med, angående de »möjliga» arbetenas förhållanden till bostadsorten m.m. I princip är det önskvärt att personerna så mycket som möjligt själva gör dessa skälighetsbedömningar, dvs. väljer att anpassa sig till arbetsmarknadens krav i sådan utsträckning att de inte behöver kompletterande inkomst, men gränssfall kan inte undvikas och det är gränssfallen som är av intresse i förvarande sammanhang.

Det kan synas rimligt att säga att varje

person, som har möjlighet till detta, skall kunna avkrävas, säg, 40-timmars arbetsvecka. Lite eftertanke ger dock vid handen att detta inte under alla omständigheter är rimligt. Antag, att norminkomsten är 100 kr/vecka. Eftersom denna inkomst med 40 timmars arbete kan uppnås vid en timförtjänst på 250 öre, följer att man måste acceptera en så låg timförtjänst som rimlig om man accepterar 40 veckoarbetstimmar som rimligt. Accepteras inte en så låg timförtjänst, blir det uppenbarligen meningslöst att ställa upp ett så högt arbetstidskrav. Kombination $w = 5$ kr/timme och $t = 20$ timmar/vecka kanske framstår som rimligare. En annan sak är att man kan fördubbla y^* för att slippa halvera t -kravet då w givits en undre gräns eller, alternativt, fördubbla y^* för att slippa halvera w då t -kravet fastställts, men detta är för den principiella frågan ovidkommande. Vid varje värde på y^* gäller att man måste välja gränserna för w och t på ett konsekvent sätt. Diagram 4.4 illustrerar de möjligheter som ges härvidlag.

I diagrammet har två kombinationer som ger norminkomsten markerats. De har betecknats $(\bar{t}, \bar{w})$ respektive (t^*, w^*) . Vi kallar dem hög- respektive låglönefallet.¹³ Det senare är det strängare eftersom personerna då har svårare att vinna status som DOA. Det sammanhänger med att personer som över huvud taget kan få anställning vid en »hög» lön som regel inte har några svårigheter att få anställning vid en »låg» lön och tillräckligt lång arbetstid. Härav inses lätt att antalet personer som kan vinna status som DOA är, ceteris paribus, mindre i låglönefallet än i höglönefallet. De som gallras ut är de som bland de sämst ställda har det minst dåligt ställt.

Vi förutsätter att det åligger personerna att begära utredning om DOA och därmed deras behörighet till SKI. För att detta skall fungera är det nödvändigt att de är väl-informerade om norminkomstens aktuella storlek samt om den arbetstid de behöver

¹³ Observera skillnaden mellan låglönefallet och låglönepolitik respektive höglönefallet och höglönepolitik. Jämför diagram 4.2.

ha för att uppnå denna. Personer som inte har nått upp till norminkomsten, men vet att de skulle göra detta om de arbetade det stipulerade antalet timmar, är utan chans. De som genom att arbeta mera än det stipulerade antalet timmar kan nå upp till norminkomsten, behöver inte göra detta för att vara berättigade till SKI-förmåner, men det står dem givetvis fritt att göra detta och därmed avstå från SKI-förmånerna.¹⁴ Detta betyder att $\bar{w}$ (eller w^*) kan uppfattas som en rekommenderad miniminivå för timförtjänsten. I enlighet med resonemanget i avsnitt 4.2 och 4.3 kan därför sägas att låglönefallet har en generellt positiv effekt på volymen lönsamt arbete.

Övriga personer kan med hopp om framgång begära utredning om DOA. Dessa utredningar avser fastställa om personerna är oförmögna att tillvarata de arbetstillfällen som finns kvar på den öppna arbetsmarknaden.¹⁵ Därvid blir det fråga om att jämföra personernas hälsa, yrkeskunskaper m.m. med vederbörande arbetens krav i dessa avseenden. Dessutom blir det fråga om att utreda personernas bindningar till en viss region, deras möjligheter att anordna alternativ barntillsyn m.m. Dylika utredningar måste ske schablonmässigt och även så kan det inte uteslutas att de är administrativt betungande. Med tanke på nuvarande administrationskostnader inom arbetsmarknads- och socialpolitiken skulle dock fastställandet av DOA och organiserandet av reservarbeten m.m. kunna anses ske till överkomlig kostnad.

Om låglönefallet väljes, finns det ingen anledning att använda milda schabloner vid fastställandet av personernas arbetsförmåga. Detta sammanhänger med att personernas lönekrav på den primära arbetsmarknaden är direkt avhängiga deras inkomstmöjligheter utanför denna marknad. Ju förmånligare — i betydelsen större och/eller lättare uppnådda inkomster — dessa möjligheter är, desto högre blir lönekraven på den primära arbetsmarknaden. I förevarande sammanhang innebär detta att en hög norminkomst, ett lågt arbetstidskrav och/eller milda schabloner vid utredningarna om per-

sonernas arbetsförmåga medför en allmänt höjd lönenivå, en mindre volym lönsamt arbete samt sämre inkomstförhållanden för de allra sämst ställda. Dels blir norminkomsten deprecierad i förhållande till den allmänna lönenivån. Dels blir den sociala vinsten mindre, vilket bidrar till att sänka förmånerna i SKI (och för den delen även SVK). Sådana effekter bör naturligtvis undvikas om målsättningen är att ge låginkomstproblemet en lösning på så hög nivå som möjligt. Medlen i förevarande sammanhang är en hög norminkomst kombinerad med ett högt arbetstidskrav och stränga schabloner vid utredningarna av personernas förmåga att på egen hand skaffa lönsamt arbete i tillräcklig omfattning.

Konkret innebär detta att man bl.a. bör vara återhållsam med att erkänna personernas önskemål om att arbeta inom ett visst geografiskt område. Detta gäller dock bara med hänsyn till SKI. Det kan givetvis vara ett allokeringspolitiskt önskemål att personerna kan bo och arbeta i många regioner. Medlet är därvid en lämplig spridning av de *lönsamma* arbetstillfällena, inte en permanent verksamhet med reservarbeten eller ersättningar till personer i sysselsättningssvaga områden.

Konkret innebär detta vidare att man bör vara återhållsam med att erkänna barntillsynssvårigheter e.d. som skäl till DOA. Kostnaden för barntillsynen är en utgift och påverkar endast i undantagsfall storleken på en persons möjliga arbetsinkomst. Förutsatt att kostnaden för barntillsynen fått en lämplig avvägning med hänsyn till de allokeringspolitiska målen angående barnantalet och kvaliteten på barnens omvårdnad, räcker det att fastställa om barntillsyn över huvud taget kan ordnas på ett för barnens vidkommande acceptabelt sätt. Detta synsätt överensstämmer med vad som i samma ämne anförts i kapitel 3.

¹⁴ Denna formulering understryker att $w_t < y^*$ utan gränser för t och w är ett nödvändigt villkor för vinnande av DOA.

¹⁵ Finns inga sådana arbeten kvar är problemet trivialt. Denna möjlighet är emellertid verklighetsfrämmande. Jämför not B, avsnitt 1.

Återhållsamheten kräver också bedömningar av personernas kapaciteter i förhållande till de lediga arbetenas art. Det kan inte anses vara ett tillräckligt skäl att en person finner vakanta arbeten tråkiga e.d. Tillräckliga skäl skulle emellertid kunna vara att personer saknar erfarenheter av de olycksfallsrisker m.m. som ett arbete innebär.

Återhållsamhet i antydda avseenden bör inte uppfattas som en negativ inställning till de på arbetsmarknaden sämre ställdas problem, utan återhållsamheten bör ses som ett medel att förbättra förmånerna för de *absolut* sämst ställda. Genom en tämligen hård gallring bland ansökningarna om DOA kan förmånerna förbättras för dem som passerar kontrollen. Till detta kommer, som ovan nämnts, att norminkomsten då kan höjas utan större negativa verkningar på volymen lönsamma arbeten. SKI-inkomster framstår då inte som ett lättillgängligt substitut för arbetsinkomster, varför en »kom-penserande» höjning av lönekraven i stort sett uteblir.

I ovanstående resonemang har underförståtts att arbetstidskravet — t^* i låglöne-fallet — är lika i alla slags arbeten. Detta är en diskutabel förutsättning. Med tanke på att olika arbeten är olika svåra kan ett svårighetsdifferentierat t -krav göras motiverat. I så fall skulle t -kravet sänkas allteftersom arbetenas svårighetsnivå ökade. I enlighet härmed skulle den undre gränsen för timförtjänsterna medges stiga med ökad svårighet i arbetena. Problemet är att finna ett lämpligt mått på arbetenas svårighet samt att fastställa korrelationen mellan gränsvärdet för w och arbetenas svårighet. Flera tillvägagångssätt är möjliga.

En möjlighet är att vid bedömningen av arbetenas svårighet utgå från lönestrukturen på den primära arbetsmarknaden. Innebörden är att personernas arbetsförmåga bedöms med hänsyn till personernas möjligheter att skaffa sig en arbetsinkomst av minst norminkomstens storlek vid »marknadsmässiga» löner, vare sig dessa är höga eller låga. Utom vid SMH eller vid förhållanden som nära liknar SMH ter sig denna

metod mindre lämplig.

Det sammanhänger med att det då i lika hög grad är lönestrukturen på den sekundära arbetsmarknaden man utgår från. Denna ger inte uttryck för arbetenas svårighet utan för deras produktivitet, vilket är en annan sak. Relativt högproduktiva arbeten kan vara både svårare och lättare än andra. Hur mycket av lönerna som i dessa arbeten utgörs av premier och hur mycket som utgörs av pålägg är utomordentligt svårt att avgöra utom vid SMH eller SMH-liknande förhållanden. På dagens arbetsmarknad är pålaggens storlek en förhandlingsfråga och därmed avhängiga de förhandlingsutrymmen som ges.¹⁰

Om inte SMH eller SMH-liknande förhållanden råder, synes det lämpligare att fastställa arbetenas svårighet genom systematisk arbetsvärdering. Flera sådana system praktiseras. Det är tveksamt om något av dessa renodlat beaktar arbetenas svårighet ur arbetarnas synvinkel. Sålunda innehåller Verkstadsföreningens system fyra huvudfaktorer benämnda ansvar, skicklighet, ansträngningar och arbetsplatsförhållanden, varav kanske inte någon kan sägas renodla arbetarnas synvinkel. Detta betyder inte att huvudfaktorerna skulle sakna relevans ur arbetarnas synvinkel, bara att det är oklart hur det förhåller sig med det.

Förutsatt att personerna upplever sina elementära försörjningsbehov som tillfredsställande, kan det antas att arbetarna i arbetslivet i första hand söker vad som lite löst kan kallas »självförverkligande». Accepteras detta antagande följer att en viktig aspekt på arbetenas svårighet är deras »omöjlighet till självförverkligande». Huvudfaktorerna ansvar och skicklighet i Verkstadsföreningens arbetsvärderingssystem synes snarast representera »möjlighet till självförverkligande» I viss mån kan detta också gälla huvudfaktorn ansträngningar samt, kanske, också huvudfaktorn arbetsplatsförhållanden. Det kan alltså inte uteslutas att det Verkstadsföreningens arbetsvärderings-

¹⁰ Jfr not A, avsnitt 3.

system verkligen mäter snarare är arbetenas lätthet än deras svårighet. Hursomhelst kan sägas att man har anledning att ifrågasätta detta system i anslutning till det ovan angivna syftet samt att det förefaller vara en angelägen forskningsuppgift — exempelvis vid det nyinrättade Institutet för social forskning — att komma till klarhet med detta mätproblem. Det har inte bara betydelse i förbindelse med lönefrågor, utan också när man vill analysera välfärdsförändringarna i samhället.

Förutsatt att ett acceptabelt mått på arbetenas svårighet kan konstrueras är det enkelt att införa differentierade arbetstidskrav för arbeten på olika svårighetsnivåer. De värden som då angives skulle också kunna tjäna som officiella rekommendationer angående lönestrukturen på den primära arbetsmarknaden. I jämförelse härmed skulle personerna kunna utläsa hur stora pålägg deras faktiska löner innehåller. Eftersom de fastställda värdena inte beaktar alla förutsättningar i de enskilda fallen skulle påläggen bara kunna uppskattas approximativt, men det hindrar inte att det är en väsentlig information, som på detta sätt erhålles.

5 Avslutande kommentarer

I detta kapitel presenteras några jämförande synpunkter på de i det föregående behandlade metoderna för låginkomstproblemets lösande. Följande förkortningar förekommer:

SMH = system med mellanhand

SVK = system med vinstkonton

SKI = system med kompletteringsinkomster

DOA = dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga

Den närmare innebörden av dessa förkortningar har tidigare förklarats.

*

I kapitel 3 har ett generellt bidragssystem diskuterats. Jämfört med ett sådant system i form av allmänna folkbidrag har vi funnit ett allmänt försäkringssystem, kallat System med vinstkonton (SVK), fördelaktigare. Motiveringen härför är att detta system inbjuder förmänstagarna, vilka vi förutsatt vara alla personer över 16 år, att hushålla med bidragsmöjligheterna, varför systemet medger att dessa, ceteris paribus, kan läggas på en högre nivå. Förmänstagarna avgör själva inom vissa gränser hur stora bidrag de skall ha under respektive uttagsperiod. Systemet tänkes innefatta konventionella ålderspensioner samt eventuellt även förtidspensioner efter särskild prövning, vilket gör systemet anpassbart till personernas under livstiden olikartade bidragsbehov. SVK tänkes inte innefatta någon obligatorisk tilläggspensio-

nering, vilket skulle strida mot systemets grundidé att medge personerna extra inkomster närhelst personerna själva anser att de bäst behövs.

SVK ger en lösning på låginkomstproblemet, som renodlat har understödslinjens prägel. Detta betyder inte att en lösning av detta slag ifrågasätter människornas rätt till arbete. Tvärtom kan SVK i kombination med den av oss diskuterade finansieringsmetoden, System med mellanhand (SMH), sägas garantera denna rätt i möjligaste mån. Personerna ges genom kombinationen SMH + SVK vidgade sysselsättningsmöjligheter både inom och utanför den sociala produktionen. Inom denna sker detta därigenom att prestationskraven på marginalen kan sänkas¹ utan att de personer, som svarar för den marginella sysselsättningen, behöver få en orimligt låg inkomst. Utanför den sociala produktionen vidgas sysselsättningsmöjligheterna i den meningen att SVK ger personerna tillfälle att försörja sig vid ett aktivitetsval som är oavlönat.² Målet om »full, produktiv och fritt vald sysselsättning» kan alltså anses väl tillgodosett vid en lösning som renodlat är i understödslinjens anda.

¹ Dels kan löneanspråken sänkas, dels kan skattebelastningen tas bort på den marginella sysselsättningen. Detta har förklarats i kapitel 2 och 4.

² Det är exempelvis möjligt för personerna att några gånger ta ett s.k. sabbatsår.

*

I kapitel 4 har ett generellt ersättnings-system diskuterats. Detta är generellt så till vida att det avser beakta varje »skälig» anledning till att en person har alltför låg inkomst. I detta avseende skiljer sig inte detta system, som vi kallat System med kompletteringsinkomster (SKI), från SVK. Skillnaden är att SKI bara ger understöd (ersättningar) till personer med dokumenterat otillräcklig arbetsförmåga (DOA). Detta avgörs av någon myndighet. Vid SVK är det som nämnts personerna själva som inom vissa gränser avgör understödets storlek. Vid sin bedömning av ersättningsbehovet för personerna antages myndigheten utgå från personernas avlönade sysselsättningsmöjligheter, dvs. från de arbetsinkomster personerna kan skaffa sig om de så önskar. Vid denna bedömning förutsätter vi att en skälighetsbedömning görs med hänsyn till de beaktade arbetstillfällenas art, tidsåtgång, lokalisering m.m., så att personernas förutsättningar och intressen blir respekterade. Ett visst godtycke torde härvidlag vara svårt att undvika. Ersättningarnas storlek antas bli bestämd genom sambandet

$$e_i = y^* - a_i^* \quad (i = 1, 2, \dots)$$

där y^* betecknar en för ändamålet stipulerad norminkomst samt e_i och a_i^* betecknar den i :te personens ersättning respektive möjliga arbetsinkomst. Givetvis utgår ingen ersättning om den senare är större än norminkomsten. Avsikten är att tillförsäkra varje person en »skälig» inkomstmöjlighet av minst norminkomstens storlek.

*

Liksom SVK tänkes SKI bli finansierat med hjälp av mellanhandssystemet, varför dettas sysselsättningsbefrämjande effekt inom den sociala produktionen också vid SKI kan tillvaratas. Beträffande personernas möjligheter att välja sysselsättningar utanför den sociala produktionen ger SKI ett sämre utfall än SVK, åtminstone för de personer som ej befinner sig ha DOA. Även för de senare kan det bli fråga om en försämring, eftersom personerna har svårt att på för-

hand veta om de skall anses ha DOA eller ej. Det gör det svårt för dem att på ett effektivt sätt tillvarata sysselsättningsmöjligheterna utanför den sociala produktionen. Denna nackdel mildras något om SKI i likhet med SVK kompletteras med regler för ålderspensioner och eventuellt också förtidspensioner, varigenom de mera permanent arbetsoförmögna kan undandras den återkommande prövningen av arbetsförmågan.

*

I båda systemen tänkes understöden (bidragen respektive ersättningarna) utgå utan förbehåll vad gäller inkomstanvändningen. Motiveringen härför har givits i kapitel 3. Jämfört med ändamålsbundna understöd medger obundna sådana personerna en bättre hushållning, varför det är troligt att ett något mindre obundet understöd, ceteris paribus, är likvärdigt med ett något större bundet understöd. Detta betyder att understöden i möjligaste mån bör utgå i kontant form. Vidare betyder det att understöden helst inte bör utgå som studiebidrag, flyttbidrag, barnbidrag, bostadsbidrag etc.

Om det är motiverat att ge personerna inkomst, därför att de studerar, flyttar, vårdar barn, bor m.m., är dessa inkomster enligt vår terminologi att betrakta som förvärvsinkomster och inte som understöd. De faller då under SMH och deras fastställande sker efter regeln att de skall vara så små som möjligt, dvs. ej större än att avsedd allokeringseffekt uppnås. Såsom förvärvsinkomster utgår studiebidrag e.d. — studielön etc. vore en lämpligare benämning — utöver de bidrag SVK ger eller de ersättningar SKI ger.

I det senare fallet inkluderas ifrågavarande inkomster i personernas arbetsinkomstmöjligheter när ersättningarnas storlek skall bestämmas, varför distinktionen kan förefalla vara utan intresse. Om vederbörande »bidrag» betecknas a_i' kan det givetvis inte ha någon praktisk betydelse om ersättningsbeloppet bestäms genom sambandet

$$e_i + a_i' = y^* - a_i^* \quad (i = 1, 2, \dots)$$

varvid a_i' har ställning som understöd, eller genom sambandet

$$c_i = y^* - (a_i^* + a_i')$$

varvid a_i' har ställning som förvärvsinkomst. Om a_i' beräknas på samma sätt i de båda fallen är detta riktigt, men frågan är om detta är fallet. Principiellt är distinktionen viktig. Såsom förvärvsinkomst har a_i' syftet att tillgodose ett socialt behov, dvs. att få en viss resursallokering till stånd. Det är då inte fråga om att den person, som i konkret handling svarar för denna, lever under relativt goda eller dåliga omständigheter. Aktören kan vara fattig eller rik, det spelar ingen roll. Valet av aktör sker uteslutande med hänsyn till hur det sociala behovet skall kunna täckas med minst möjliga kostnad. Såsom understöd har a_i' en annorlunda karaktär. a_i' utgår då med beaktande av mottagarens behov, vilket inte är socialt utan individuellt. Det är då viktigt att a_i' har en form som ter sig meningsfull för den individ det gäller, vilket normalt innebär att a_i' skall utgå helt obundet. Såsom förvärvsinkomst faller denna aspekt på a_i' bort. Det är då bara fråga om att göra a_i' så litet som möjligt.

*

Vid diskussionen av SVK i kapitel 3 har sagts att personernas bidragsmöjligheter med fördel skulle kunna användas för att täcka tillfälliga inkomstbortfall eller utgiftsökningar vid studier, barns börd, sjukdom, begravningar m.m. Vid SKI ter sig situationen annorlunda, eftersom det då inte finns någon garanti för att personerna (i allmänhet) har egna sparmedel eller kreditmöjligheter, som gör det möjligt för dem att klara av likviditetsproblemen i dylika situationer. Detta kan ses som en allvarig imperfektion på kreditmarknaden och har ibland tagits som huvudskäl till att ett system av SVK-typ borde införas. Om SKI skall användas ges inte denna möjlighet, varför likviditetsproblemet måste lösas på annat sätt. För närvarande görs detta med hjälp av studiemedelssystem, starthjälp, socialhjälp m.m. samt olika slags försäkringar, varav vissa organiseras av offentliga organ, exempelvis moderskapsförsäkringen. Dessa åtgärder är

dels affärsmässiga och innehåller då inga fördelningspolitiska inslag,³ dels är de att betrakta som blandade understöd-förvärvsinkomster, dvs. som premieinkomster plus pålägg av varierande storlek. I några fall torde premieandelen vara försumbar.

På det hela taget är ifrågavarande åtgärder i syfte att lösa likviditetsproblemet ineffektiva som medel att lösa låginkomstproblemet. Särskilt gäller detta försäkringar, exempelvis sjukförsäkringen, som uttalat följer principen om »standardtrygghet». Som lösningar på likviditetsproblemet verkar understöd av detta slag konserverande på de inkomstdifferenser den sociala produktionen genererar.⁴ Detta förhållande har belysts i SOU 1971: 39.⁵ Om dessa åtgärder kan vidare sägas att de endast ofullständigt löser likviditetsproblemet.⁶ Nackdelarna härav skulle kvarstå om SKI väljes, medan de till stor del skulle försvinna om SVK väljes. Detta betraktar vi som ett viktigt argument till förmån för en lösning på låginkomstproblemet med hjälp av SVK.

*

Vid valet mellan de båda systemen är naturligtvis nivån för den minimiinkomstgaranti systemen ger av särskilt intresse. Denna bestäms av det tillgängliga understödsbeloppets storlek i de båda systemen, av antalet personer som kommer ifråga som understödstagare vid SKI respektive SVK samt av de realiserade understödens storleksmässiga spridning över dessa personer.

³ I viss utsträckning är också socialhjälpens återbetalningspliktig. Angående socialhjälpens roll i detta sammanhang ger tabellerna 201 och 203, raderna a35, i SOU 1971: 39, s. 106 och 110, vissa besked. Dels framgår det att andelen socialhjälpstagare är större vid inkomstskalans mitt än i dess botten. Dels framgår det att andelen socialhjälpstagare är tre gånger större bland de personer som saknar s.k. kontantmarginal, vilket gör dem extra känsliga för inkomstbortfall eller utgiftsökningar av tillfälligt slag.

⁴ För några exempel på detta, se Elmgren m.fl. (1969).

⁵ Se exempelvis s. 48—49.

⁶ Angående hypotesen att de »fattiga» genom oförmånliga avbetalningsköp m.m. drabbas relativt hårt av kreditmarknadens brister, se Caplovitz (1963).

Även om det kan tyckas troligt att SKI ger minimiinkomstgarantin på en relativt högre nivå än vad SVK gör, vill vi framhålla, att detta inte nödvändigtvis behöver vara fallet. Några kommentarer skall få klargöra detta.

För att koncentrera understöden till de (vad gäller arbetsinkomstmöjligheterna) sämst ställda behöver myndigheten vid SKI använda tämligen stränga regler vid fastställandet av om en person har DOA eller ej. Förutsatt att det tillgängliga ersättningsbeloppet inte påverkas alltför mycket, medger varje skärpning av reglerna för DOA att antalet ersättningsberättigade personer vid varje givet värde på norminkomsten minskar. Detta medger att norminkomsten kan höjas, varvid ytterligare några personer — vid givna regler för DOA — blir ersättningsberättigade.

Låt $\bar{y}$ beteckna den övre gränsen för norminkomstens storlek vid SKI. Denna uppnås vid förhållandevis stränga regler för DOA, varvid inga hänsyn torde tas till bostadsband e.d. Låt vidare $\hat{y}$ beteckna den undre gränsen för norminkomsten vid SKI. När denna gräns är förenlig med uttömmande fördelning av understöds-möjligheterna gäller att reglerna för DOA är extremt tillmötesgående, innebärande att varje anledning till en låg arbetsinkomst accepteras som tecken på otillräcklig arbetsförmåga. Detta är fallet med en »villkorslös» negativ inkomstskatt, vilket berörts i kapitel 4 och där förkastats som lösning på låginkomstproblemet. Motiveringen som givits härför är att en »villkorslös» negativ inkomstskatt är likvärdig med ett allmänt folkbidrag och sålunda underlägset SKV. Annorlunda uttryckt ger ett »villkorslöst» system med negativ inkomstskatt en lägre minimiinkomstgaranti än SVK, åtminstone om det tillgängliga understödsbeloppet inte skiljer sig särskilt mycket åt i de båda fallen. Antages att $\bar{y}$ (den övre gränsen) är större än den (normala) minimiinkomstgarantin vid SVK och den senare betecknas $\hat{b}$, erhålles följande samband

$$\bar{y} < \hat{b} < \bar{y}$$

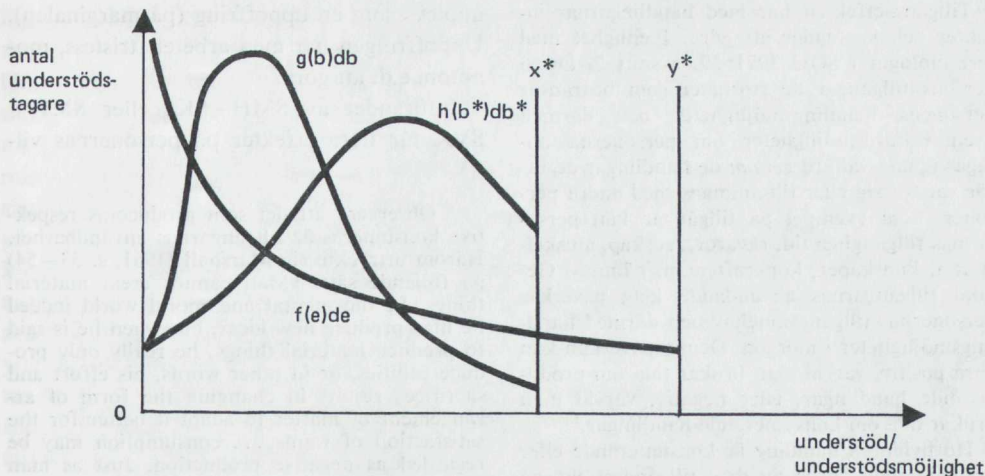
varav det tydligt framgår att SKI kan ge

både högre och lägre minimiinkomstgaranti samt att SKI och SKV vid någon viss skärpa i reglerna för DOA härvidlag är likvärdiga.⁷

Om inte de tillgängliga understödsmedlen skiljer sig alltför mycket, kan alltså norminkomsten vid SKI väljas på ett sådant sätt att understödets storlek för de sämst ställda personerna, dvs. de personer som är kvalificerade för DOA, blir likvärdiga i de båda systemen. För alla andra personer är givetvis SVK bättre än SKI. I det förra, men inte i det senare, har personerna löpande understöds-möjligheter, vilka de dock finner anledning att utnyttja sparsamt. Vid SVK kan även personer med förhållandevis mycket låg inkomst finna det fördelaktigt att spara sina bidrags-möjligheter. Vid SKI ges inte personerna någon anledning att vara sparsamma med ersättnings-möjligheternas utnyttjande, vilket dock inte hindrar att personerna kan spara sina beviljade ersättningsbelopp utanför SKI, exempelvis på vanlig bankräkning.

För att förtydliga här omtalat förhållande har diagram 5.1 ritats. Där betecknar y^* norminkomsten vid SKI, medan x^* betecknar den häremot svarande likvärdiga bidrags-möjligheten vid SVK. Antalet ersättningsberättigade personer med varierande storlek på ersättningsbeloppet vid SKI anges av frekvensfunktionen $f(e)de$. Ytan under denna kurva anger det totala antalet personer som ingår i den vuxna befolkningen. Åtskilliga av dessa finns vid $e=0$. Frekvensfunktionen $g(b)db$ anger på motsvarande sätt antalet personer som får bidrag av varierande storlek vid SVK. Förhållandevis få av dessa finns vid $b=0$, vilket beror på att personerna åtminstone tar ut den ränta som medlen på vinstkontona ger. Frekvensfunk-

⁷ Eftersom SVK ger personerna tillfälle att själva bestämma understödets storlek, åtminstone inom vissa gränser, och detta underlättar för dem att planera sina liv samt SVK bättre än SKI avhjälper likviditetsproblemet, framstår SVK ur personernas synvinkel som i sig självt bättre än SKI. För detta kan personerna påräknas vara villiga att betala något i form av något lägre minimiinkomstgaranti vid SVK än vid SKI.

tionen $h(b^*)db^*$, slutligen, anger hur personerna är fördelade över bidragsmöjligheterna vid SVK. Eftersom $b_i \leq b^*_i$ ($i = 1, 2, \dots$) är $h(b^*)db^*$ sannolikt förskjuten till höger i förhållande till $g(b)db$. Genom att multiplicera frekvensfunktionerna med understödets storlek — e , b , respektive b^* — erhålles totalvärdet på de utdelade ersättningarna vid SKI, bidragen vid SVK respektive de »subjektiva» bidragsmöjligheterna vid SVK.⁸

Huruvida de tillgängliga understödsmedlen, vilka är direkt avhängiga den sociala vinstens storlek, är större vid det ena eller andra systemet är svårt att avgöra. En viktig faktor härvidlag är hur prisbildningen på den primära arbetsmarknaden påverkas vid SKI respektive SVK. Det kan inte uteslutas att personernas arbetspremiekrav är genomgående högre vid det ena än vid det andra systemet och det kan inte heller uteslutas att premiestrukturen får en annorlunda karaktär vid de två systemen. Det är omöjligt att här nå en bestämd slutsats i denna fråga, varför vi får inskränka oss till ett allmänt resonemang.

*

Med ledning av framställningen i not B och C kan sägas att premiekraven inte bara beror av ifrågakarande arbetsinsatsers art, utan att de framförallt beror av personernas alternativa sysselsättnings- och försörjningsmöjligheter, särskilt utanför den sociala pro-

duktionen. Ju bättre dessa är, desto högre premiekrav reser en person för att göra en viss arbetsinsats i den sociala produktionen. Förutsatt att personerna kan göra marginella modifieringar i sina handlingsinsatser är den optimala sysselsättningen bestämd genom villkor av typen

$$\alpha_m^i + \beta_m^i = \alpha_n^i + \beta_n^i \quad (i = 1, 2, \dots; m, n = 1, 2, \dots R)$$

där β betecknar den marginella tillgångseffekten av respektive handling och α betecknar den marginella trivseffekten av respektive handling.⁹

⁸ Beloppet är »subjektivt» så till vida som det utgör en summa av de enskilda personernas bidragsmöjligheter under förutsättningen att inte dessa blir utnyttjade i den utsträckning personerna själva önskar. Förutsatt att utnyttjandegraden är mindre än 100 procent behöver inte ifrågakarande belopp ha någon verklig täckning.

⁹ Beträffande begreppet handling (»activity») skriver Vind (1968) att: »there are probably many ways to introduce the idea that persons can perform actions. A natural way appears to be to introduce a . . . set H, the set of activities, an element in this set can be writing, walking, driving a car, saying yes, etc. All activities are performed by persons, some activities involve other persons, other activities involve goods (the activities is performed on a good or a good is used in performing the activity). The set H is for convenience chosen such that each activity is performed on or using only one good or person (writing on a blackboard with chalk consists of two activities—writing on a blackboard and writing with chalk.»

Tillgångseffekten har med handlingarnas intäkter och kostnader att göra. I enlighet med terminologin i SOU 1971: 39, avsnitt 2, är en persons tillgångar de storheter som begränsar personens handlingsmöjligheter och därmed även välfärdsmöjligheter om personerna antas uppnå välfärd *genom* de handlingar de utför var för sig eller tillsammans med andra personer. Som exempel på tillgångar kan personernas tillgängliga tid, råvaror, redskap, muskelstyrka, kunskaper, köpkraft m.m. nämnas. Genom tillgångarnas användande idag påverkas personernas tillgångsinnehav och därmed handlingsmöjligheter i morgon. Denna påverkan kan vara positiv, varvid man brukar tala om producerande handlingar, eller negativ, varvid man brukar tala om konsumerande handlingar.¹⁰

Huruvida en handling är konsumerande eller producerande beror av dess tillgångseffekt på personernas framtida handlingsmöjligheter. Om β_+ betecknar den r:te handlingens output (intäktsida) och β_- betecknar samma handlingens input (kostnadssida) kan tillgångseffekten skrivas

$$\beta_r = \beta_+ - \beta_- \quad (r = 1, 2, \dots, R)$$

Detta anger vad handlingen är.^{11, 12}

Trivseffekten har en annorlunda karaktär. Den har med personernas subjektiva upplevelse av respektive handling att göra. Liksom tillgångseffekten kan trivseffekten vara positiv eller negativ och anger då att *aktören* tycker bra respektive illa om handlingen som sådan, dvs. med bortseende av aktörens värdering av tillgångseffekten. Någon tillförlitlig metod för att fastställa och mäta dylika upplevelser finns inte, varför villkoret ovan får en rent kvalitativ karaktär; vi kan hålla för troligt att både trivseffekten och tillgångseffekten spelar en roll för personernas val av handlingsmönster, men vi har svårt att kvantifiera och empiriskt verifiera denna hypotes, något som dock inte utesluter hypotesens användbarhet.¹³

Antages för resonemangets skull att en person bara har två handlingar att välja mellan och att den ena (m) består i ett avlönat arbete, medan den andra (n) är en eller annan s.k. fritidsverksamhet, kan β_m^i tolkas som lönesatsen i det avlönade arbetet.¹⁴ Förutsatt att denna är större än β_n^i , som är tillgångseffekten vid verksamhet utanför den sociala produktionen, följer av villkoret ovan att α_n^i måste vara större än α_m^i , dvs. att fritidsverksamheten måste ge en förmånligare trivseffekt än det socialt produktiva arbetet. Eventuellt är α_n^i negativ, vilket skulle betyda att det avlönade arbetet

upplevs som en uppoffring (på marginalen). Uppoffringen har med arbetets tristess, monotoni e.d. att göra.

Införandet av SMH+SKI eller SMH+SVK får flera effekter på personernas vil-

¹⁰ Observera att det som produceras respektive konsumeras är tillgångarnas användbarhet. Här om uttryckte sig Marshall (1961, s. 53—54) på följande sätt: »Man cannot create material things. In the mental and moral world indeed he may produce new ideas, but when he is said to produce material things, he really only produce utilities, or in other words, his effort and sacrifices results in changing the form of arrangement of matter to adapt it better for the satisfaction of wants ... consumption may be regarded as negative production. Just as man can produce only utilities, so he can consume nothing more ... as his production of material products is really nothing more than a rearrangement of matter which gives it new utilities, so his consumption of them is nothing more than a disarrangement of matter, which diminishes or destroys its utilities».

¹¹ Huruvida den r:te handlingen totalt sett är producerande eller konsumerande beror på om β_+ är större eller mindre än β_- . Eftersom det i allmänhet är så att handlingarna medför att vissa tillgångar ökar och att andra tillgångar minskar, blir ett vägningsförfarande oftast nödvändigt vid bestämningen av tecknet på differensen $\beta_+ - \beta_-$. Om godtyckliga bedömningar skall undvikas, måste man acceptera att det i allmänhet ej går att avgöra om en handling totalt sett är producerande eller konsumerande.

¹² I sina handlingar utnyttjar personerna i varierande grad socialt producerade tillgångar. Dessa tillgångar har personerna erhållit som *intäkter* av den sociala produktionen. Genom att från dessa intäkter subtrahera de *kostnader* som varit förbundna med intäkternas förvärvande — man kan härvidlag begränsa sig till kostnaden i form av förbrukningar av socialt producerade varor och tjänster — erhålles ett netto som konventionellt kallas inkomst, exempelvis i beskattningssammanhang. I kapitel 1 har detta inkomstbegrepp definierats på följande sätt: en persons inkomst är lika med värdet av de rättigheter, som under en period tillfaller personen och med vars hjälp personen kan utöva direkt kontroll över de socialt producerade varornas och tjänsternas användande. Värderingen kan exempelvis ske till marknadspris. Därvid möter problemet att vissa rättigheter saknar marknadspris, varvid ett visst godtycke är svårt att undvika om man inte helt enkelt betraktar inkomsten som en vektor av intäkter och kostnader, varvid den inbördes värderingen av dessa lämnas därhän.

¹³ Jfr diskussionen i not D.

¹⁴ Lönen behöver räknas netto, dvs. med avdrag för intäkternas förvärvande. Lönesatsen ses alltså som inkomstillskottet av en ökad arbetsinsats. I den mån inkomstbeskattning förekommer dras också skatten bort.

lighet att göra insatser i den sociala produktionen. När SMH införes blir den sannolika följden att lönenivån i den sociala produktionen sänks. Detta är inte liktydigt med att β_n^i sänks, ty genom att använda en premietrappa e.d. kan mellanhanden samtidigt sänka genomsnittslönen och höja lönesatsen på marginalen. Vi räknar här med att β_n^i kommer att höjas.¹⁵ Personerna får då vid socialt arbete i oförändrad omfattning sänkt arbetsinkomst och höjd marginalinkomst av ytterligare socialt arbete. Detta kan förväntas medföra att personerna vill utsträcka det sociala arbetet ytterligare,¹⁶ antingen kvantitativt eller kvalitativt, dvs. genom »overtidsarbete» i ökad utsträckning eller genom övergång till ett högre avlönat och för vederbörande person svårare/tråkigare arbete. På motsvarande sätt torde »fritidsverksamheten» ändras. Också via personernas villighet att göra arbetsinsatser i den sociala produktionen kan alltså SMH förväntas vara sysselsättningsbefrämjande.

Beskrivna effekt beror av SMH och är alltså oberoende av om SKI eller SVK väljes för att fördela den sociala vinst som uppkommer. När ersättningar eller bidrag börjar utgå mildras denna effekt, ty då får (vissa eller alla) personer råd att utnyttja sina arbetsinkomstmöjligheter i mindre grad.

Vid SVK får praktiskt taget alla personer ett (mindre) understöd, motsvarande räntan på deras vinstkonton. Detta motverkar helt eller delvis inkomstsänkningen för dem vid införandet av SMH och uppväger alltså (helt eller delvis) den positiva effekt på villigheten att utföra socialt arbete som uppkommer till följd av denna inkomstminskning. Genom att bevilja sig extra uttag kan personerna ytterligare motverka denna effekt. I de fall personerna får ut så stora bidrag att deras totalinkomst vid oförändrad arbetsinsats ökar, är självfallet inkomstförändringens inflytande på arbetsutbudet omkastat, vilket dock inte måste leda till att arbetsvilligheten minskar, ty den positiva effekten av höjd marginalinkomst kvarstår. Troligtvis blir den totala effekten på arbetsutbudet oenhetlig. Vid SKI är detta än mera utpräglat, eftersom där bara vissa per-

soner uppbär understöd. De som inte får någon ersättning får bara vidkännas inkomstminskningen av SMH, vilket troligen föranleder dem att öka sina arbetsinsatser och på detta sätt (helt eller delvis) kompensera sig för inkomstminskningen. De som får små ersättningar befinner sig i en liknande situation, medan de som får större ersättningar får ett läge, som påminner om det som gäller för personerna vid SVK.

Någon närmare slutsats kan vi inte nu nå fram till. Sålunda kan vi inte avgöra om personernas arbetsutbud överlag blir större eller mindre, varken vid SVK eller SKI. Ej heller kan något bestämt sägas om vilken inriktning arbetsutbuden får. För de personer som får de större understöden kommer lättare arbeten i ökad utsträckning att efterfrågas. Förutsatt att dessa är lågavlönade är det samma arbeten som överges av de personer som får mindre understöd eller inga understöd alls. Nämda förutsättning är emellertid inte självklar. Det kan också vara så att de lätta arbetena är de bättre betalda, varvid omflyttningarna torde bli måttliga och inskränka sig till vad som föranleds av en allmän löneförhöjning.

*

Avslutningsvis skall nämnas att man givetvis kan välja en kombination av SVK och SKI för att lösa låginkomstproblemet. Genom att sätta en måttligt hög norminkomst och tillämpa tämligen hårda regler för DOA kan man vid SKI få understödsmedel över, vilka skulle kunna användas för att bygga upp ett vinstkontosystem. SKI-delen i ett sådant kombinerat system skulle ge personerna ersättningar vid väsentligt nedsatt arbetsförmåga samtidigt som SVK-delen skulle fungera som likviditetsreserv, när personerna av någon anledning föredrar oavlönade eller lågavlönade sysselsättningar såsom studier, politisk verksamhet, konstat-

¹⁵ Detta är troligast, eftersom SMH befriar den marginella sysselsättningen från inkomstskatt.

¹⁶ Se exempelvis Niklasson—Söderström (1971) kapitel 6. Jämför också not C angående effekterna på arbetsutbuden av ändringar i lönesatserna.

övande m.m. Jämfört med ett rent SKI-system har det kombinerade systemet fördelen att bidra till att likviditetsproblemet löses. Dessutom ger det kombinerade systemet alla vuxna personer viss andel i den sociala vinsten, vilket kan sägas vara rättvist. Vid ett rent SKI-system är de fullt arbetsföra härvidlag utanförställda och kanske uppfattar sig som oskäligt missgynnade. Jämfört med ett rent SVK-system har det kombinerade systemet fördelen att utesluta risken att någon person förlösar sina understödsmöjligheter. Detta är dock samtidigt en nackdel, ty i och med risken minskar/försvinner för att en person skall ställas utan understödsmöjligheter, minskar också incitamentet att hushålla med dessa, varför SVK får mera karaktär av ett system med allmänt folkbidrag. Härigenom förlorar det i värde som likviditetsreserv och som medel att lösa likviditetsproblemet. För att undvika detta behöver det kombinerade systemet ha tonvikten lagd på SVK, vilket innebär att norminkomsten hålls låg och att ersättningar ses som nödlösningar. Därvid får de ungefär den ställning vi tilldelat nödinkomsterna, varför de kanske kan undvaras, varvid SVK ensamt skulle bli kvar för att fördela den tillgängliga friinkomsten.

Noter

Not A Fördelningsteoretisk orientering

Avsikten i denna not är att ge visst perspektiv på de frågeställningar som avhandlas på annat håll i detta betänkande. Här presenteras vad vi uppfattar som de centrala delområdena inom den fördelningsteoretiska forskningen, dock med begränsning till den forskning som rör den personliga eller vertikala inkomstfördelningen samt inom denna begränsade ram förvärvsinkomsternas och då i första hand lönernas fördelning. Vi tar därvid fasta på de olika ansatser som den fördelningsteoretiska litteraturen domineras av.

A.1 Paretos lag

Studier av den personliga inkomstfördelningen är av tämligen sent datum. Den första mera omfattande studien publicerades 1896. För den svarade italienaren Vilfredo Pareto, vilken senare blev uppmärksammas för sin systematiska studie av det oreglerade marknadsekonomiska systemet och allmänt räknas som den moderna välfärds-teoriens grundare.

Paretos resultat i den fördelningsteoretiska studien omnämnes som *Paretos lag*. Dess tillkomst kan beskrivas på följande sätt: Efter att ha tagit fram empiriska uppgifter om inkomstfördelningarna i åtskilliga länder och städer för skilda historiska tillfällen, främst europeiska länder under 1800-talet, fann Pareto att dessa hade påtagliga likheter. Genom att anpassa funktionssam-

band till de föreliggande fördelningarna kunde han konstatera att de förvånansvärt väl överensstämde med en bestämd statistisk fördelningsfunktion, vilken kallas Pareto-fördelningen.

Om x betecknar en viss inkomstnivå och n betecknar antalet inkomster överstigande denna nivå, dvs. antalet inkomsttagare med en inkomst som är större än x , gäller enligt Paretos beräkningar följande enkla samband

$$n = Ax^{-\alpha}$$

där A och α är konstanter (parametrar). Pareto kunde vidare konstatera att värdet på α (den s.k. pareto-konstanten) normalt var i närheten av 1,5. Han menade att detta inte kunde vara en ren tillfällighet, utan att det måste finnas en »högre princip» som styr inkomstfördelningens utseende.

Sökandet efter sagda »högre princip» har sedan dess lockat många till halsbrytande spekulationer och omfattande arbete med statistiska material. Efter hand har man dock blivit på det klara med att denna princip inte är så nära förknippad med Pareto-fördelningen som Pareto själv tycks ha trott.

För det första framgår det redan av Paretos egna data att α varierar tämligen mycket. Utom i den tyska staden Augsburg år 1526, där α bara var 1,13, varierade α mellan 1,24 och 1,89 i Paretos material. Det är alltså en viss överdrift i påståendet att α skulle ha ett värde med universiell giltighet. Senare mätningar har gett exempel på α -vär-

den över 2,0. Redan från början fästes därför ingen större tilltro till den andra delen av Paretos lag. Intresset för den första delen — att inkomstfördelningarna kunde beskrivas med en gemensam statistisk formel — var dock mycket stort och än idag är den allmänna uppfattningen att Paretos upptäckt är av bestående värde; den uttrycker något karakteristiskt om vårt ekonomiska system.

Studier av inkomstfördelningar, som ligger flera hundra år tillbaka i tiden eller hänför sig till länder i andra världsdelar, är självfallet förenade med mycket stora mättekniska problem. Ett, som det tycks, allmängiltigt problem är att de officiella eller andra data som finns tillgängliga utelämnar de lägsta inkomsterna. Det sammanhänger bl.a. med att dessa är ointressanta för beskattningsändamål. Så är det idag och så var det för Pareto. Hans skattningar kom därför att gälla enbart den övre delen av de verkliga inkomstfördelningar han valde ut, men senare och mera noggranna studier har visat att för den övre delen är Paretofördelningen giltig; åtminstone ger den en fullt godtagbar beskrivning. Numera räknar man med att Pareto-fördelningen ger en bra beskrivning av inkomstfördelningens översta kvartil, dvs. för den översta femtedelen eller de 20 procenten högsta inkomsterna. Det är i detta skikt vi har anledning att vänta oss återfinna främst de högre tjänstemännen, varför en hypotes om att inkomst- eller snarare lönebildningen för dessa har vissa karakteristiska drag, som gör en Paretofördelad inkomstdifferentiering mellan personerna i detta skikt trolig, förefaller givande. I avsnitt A.4 skall denna hypotes diskuteras närmare.

För de övriga 80 procenten av inkomstfördelningen ger Paretos lag en ganska dålig beskrivning. För att beskriva denna del har både normalfördelningen och den lognormala fördelningen använts. Även andra mera speciella fördelningsfunktioner, såsom Gram Charlier typ A, har kommit till användning. Med hjälp av de förfinade statistiska mätmetoder som idag står till buds har det dock kunnat konstateras att ingen

av dessa fördelningsfunktioner ensam ger en perfekt beskrivning av de observerade inkomstfördelningarna. Med tanke på detta kanske det kan förefalla onödigt att gå närmare in på alla de motiveringar som givits för att inkomstfördelningen skulle följa den ena eller andra bestämda fördelningsfunktionen, men för att ge viss inblick i ett mycket omfattande och populärt forskningsområde skall ändå något sägas om detta. (Eftersom denna forskning sker i Paretos anda får framställningen flyta utan mellanrubrik.)

De statistiska försöken att motivera en viss form för inkomstfördelningen är av två slag. Å ena sidan har man utgått från antagandet att inkomsterna är beroende av personernas egenskaper eller förmåga i något avseende. Förenklat kan sägas att man velat se inkomsterna som *värden* på dessa egenskaper eller förmågor. Å andra sidan har man utgått från antagandet att inkomstbildningen är en stokastisk process, där en persons eller viss samhällsrolls inkomst under en viss period bestäms av samma persons eller rolls inkomst under en eller flera tidigare perioder samt en slumpvariabel. I det senare fallet ses alltså inkomstbildning som en *automatisk* process, som är oberoende av personernas egenskaper eller förmågor. Mellanting mellan detta och nyssnämnda synsätt förekommer också.¹

Beträffande personliga egenskaper eller förmågor har man anledning tro att dessa var för sig som regel är normalfördelade i befolkningen. Härav kan omedelbart slutsatsen dras att inkomstfördelningen också skulle vara normalfördelad om det bara vore *en* egenskap eller förmåga som inkomsterna värdesätter. Detsamma skulle gälla om inkomsterna värdesatte *flera* sinsemellan *oberoende* normalfördelade egenskaper och/eller förmågor. Eftersom observerade inkomstfördelningar faktiskt inte är normalfördelade kan kanske denna möjlighet uteslutas. En annan möjlighet är att flera personliga egenskaper och/eller för-

¹ För översiktliga framställningar, se Lydall (1968) och Bjerke (1970). Båda dessa källor har utnyttjats vid urvalet av synpunkter i detta avsnitt.

mågor som är sinsemellan *beroende* blir värdesatta av inkomsterna. I så fall bör inkomsterna vara normalfördelade i logaritmen.² Detta stämmer bättre med observerade förhållanden.

Frågan blir då om det finns något rimligt stöd för tanken att inkomsterna skulle vara värdesättare på egenskaper och/eller förmågor. Utan att nu ta ställning till denna för föreliggande betänkande viktiga fråga, skall sägas att personernas arbetsförmåga skulle kunna vara ett exempel på detta. Som motivering kan nämnas att produktivitet per tidsenhet visats vara en lognormalt fördelad variabel.³ Om lönesatsrelationerna skulle återspegla produktivitetssolikheter skulle lönefördelningen alltså vara lognormal. Förekomsten av kapitalinkomster, variationer i årsarbetstider m.m. skulle sedan kunna förklara varför inkomstfördelningen inte är exakt lognormal. Detta återstår dock att visa.

Den alternativa ansatsen är, som nämnts, att man utgår från en given eller godtycklig inkomstfördelning och sedan visar att en mer eller mindre *slumpmässig process* för den fortsatta inkomstbildningen leder fram till en eller annan inkomstfördelning med bestämt utseende. Ett illustrativt exempel, som dessutom kan ges en meningsfull ekonomisk tolkning, ges av Rutherford (1955). Med hjälp av några enkla antaganden lyckas han härleda en fördelningsfunktion av Gram-Charlier typ A, som ger mycket god överensstämmelse med empiriska data. Rutherford antar att det varje år tillkommer ett visst antal nya inkomsttagare, att deras inkomster fördelar sig på sådant sätt att inkomststyrkan (vilket är den logaritmerade inkomsten) är normalfördelad, att dessa inkomster därefter utvecklas stokastiskt med slumpstermer som är normalfördelade samt att personerna successivt avlider med en dödsrisk, som är oberoende av deras inkomster. Detta är uppenbarligen testbara antaganden.

En genomgående nackdel med modeller av det sistnämnda slaget är att de ger föga vägledning för fördelningspolitiska åtgärder. Det grundläggande elementet i dessa model-

ler är ju att inkomstbildningen antas ske mer eller mindre slumpmässigt. Till viss del är nog detta riktigt, men också från fördelningsteoretisk synpunkt kan man tycka att de »förklaringar» sådana modeller ger är otillfredsställande. Är verkligen inkomstbildningen slumpmässig? Med tanke på det stora intresse inkomstfrågorna ägnas i våra dagar är det svårt att tro detta. Det rimmar ju inte alls med de föreställningar om rättvisa som finns och den tämligen stora misstro som visas mot andras inkomster. Detta är inte sagt för att misskreditera de modeller som innehåller slumpstermer, utan för att motivera varför vi i fortsättningen inte skall visa dessa modeller något ytterligare intresse. I och för sig är dessa modeller ofta exempel på forskarinsatser av mycket hög klass.

A.2 Den sociologiska skolan

Med risk för att väcka anstöt bland sociologerna skall vi under denna rubrik ta upp en helt annan ansats inom den fördelnings-teoretiska forskningen. Denna ansats kan beskrivas sålunda:

Inkomststrukturen i samhället är i stort sett given med avseende på de roller samhället innehåller. Om dessa roller och den status/inkomst de ger tävlar personerna på mer eller mindre olika villkor. Dessa villkor är avhängiga personernas sociala bakgrund, utbildning, hälsa, bostadsort, ålder, kön, hudfärg etc., etc. Dylika faktorer bestämmer personernas möjligheter att »avancera» i samhället och därmed deras inplacering i inkomstfördelningen.⁴

Med denna utgångspunkt blir det av intresse att närmare kartlägga vilka de relevanta faktorerna är i ett visst samhälle vid ett visst tillfälle samt att beräkna dessa faktors relativa vikt. I den mån fördelningarna över de relevanta faktorerna är påverkbara kan sedan forskarna ge anvisningar om politiska möjligheter att ge personerna

² För kvalifikationer, se Lydall (1968), s. 270—1.

³ Aitchison—Brown (1957), kap. 10.

⁴ Se exempelvis Dahrendorf (1968).

Tabell A.1 Resultat av additiv regressionsmodell utan samspel. Sverige 1966. Helårs- och heltidsanställda.

	Avvikelse från medel- årslönen bland		Relativ årslön (i procent av medelårslönen)	
	män	kvinnor	män	kvinnor
Medelårslön 1966	27 580	16 810	100,0	100,0
<i>Alder:</i>				
—19 år	— 13 940	— 5 410	49,5	67,8
20—24 »	— 7 710	— 3 280	72,0	80,5
25—34 »	— 2 370	— 130	91,4	99,2
35—44 »	1 820	2 160	106,6	112,8
45—54 »	3 990	2 260	114,5	113,4
55—64 »	2 270	2 670	108,2	115,9
65— »	— 2 690	— 3 160	90,2	81,2
<i>Utbildning:</i>				
Enbart folkskola	— 4 010	— 2 190	85,5	87,0
Folkskola + yrkesutbildn.	— 470	— 410	98,3	97,6
Realexamen eller motsv.	2 100	620	107,6	103,7
Realexamen + yrkesutbildn.	6 020	2 580	121,8	115,3
Studentexamen	9 330	6 390	133,8	138,0
Studentexamen + yrkesutbildn.	14 770	10 130	153,6	160,3
Akademisk examen	28 750	18 110	204,2	207,7
<i>Näringsgren:</i>				
Jord- o. skogsbruk, jakt, fiske	— 4 490	— 3 360	83,7	80,0
Textil- o. träindustri m.m.	— 1 000	— 1 630	96,4	90,3
Metall-, gruv- o. grafisk ind.	— 220	540	99,2	103,2
Övrig förädlingsindustri	— 320	— 40	98,8	97,6
Byggnadsindustri	3 760	4 160	113,6	124,7
Finansföretag, partihandel	2 230	— 560	108,1	96,7
Detaljhandel	— 1 570	— 250	94,3	98,5
Samfärdsl. m.m.	— 510	— 2 720	98,2	116,2
Offentlig förvaltning m.m.	— 1 400	1 050	94,9	106,2
Privata tjänster	2 140	— 1 700	107,8	89,9
<i>Regiontyp:</i>				
Glesbygd	— 1 240	— 130	95,5	99,2
A-region med 30—90 000 inv.	— 1 130	— 270	95,9	98,3
A-region med 91—180 000 inv.	— 1 060	— 990	96,2	94,1
Göteborg, Malmö, Helsingborg	— 460	360	98,3	102,1
Stockholm/Södertälje A-reg.	3 920	1 660	114,2	109,9

Källa: SOU 1970: 34, kap. 5.

mera jämlika villkor i konkurrensen om inkomster och status.

För svenska förhållanden har låginkomstutredningen genomfört studier av detta slag.⁵ Tabell A.1 redovisar resultatet av en regressionsstudie med avseende på inkomst av tjänst (minus avdrag för intäkternas förvärvande) för helårs- och heltidsanställda män och kvinnor var för sig. Uppgifterna gäller år 1966 och fyra faktorer har använts — ålder, utbildning, näringsgren och regiontyp.⁶ De i tabellen angivna siffrorna belyser

inkomstskillnaderna inom respektive faktor. Det framgår exempelvis att en person med studentexamen i jämförelse med en person

⁵ SOU 1970: 34, kapitel 5.

⁶ Uppgifterna i tabell A.1 hänför sig till en additiv regressionsmodell utan samspel. Andra modeller har också använts i låginkomstutredningens studier.

⁷ För att beräkna en viss kategoris genomsnittliga lön adderas talen i tabellen. En kvinnlig byggnadsarbetare i Stockholm i åldern 45—54 år med folkskola plus ett års yrkesutbildning hade sannolikt en arbetsinkomst lika med $16\,810 + 2\,260 - 410 + 4\,160 + 1\,660 = 24\,480$ kr.

som har realexamen erhåller en inkomst av anställning som är $9\,330 - 2\,100 = 7\,230$ kr högre *under i övrigt lika omständigheter* (vad gäller ålder, näringsgren och region-typ). Detta gäller för män. För kvinnor är motsvarande differens $6\,390 - 620 = 5\,770$ kr. Observera att dessa differenser gäller i genomsnitt.⁷

I den nämnda additiva modellen kan ca 44 procent av den totala lönevariationen hänföras till de medtagna faktorerna. Detta gäller både för kvinnor och män.⁸

Till samma resultat har Adams (1958) kommit för ett inkomstmaterial i USA (The Michigan Survey of Consumer Finances). I Adams studie togs enbart vita män med. Han undersökte också residualens utseende och fann att denna för högre socialgrupper är sned, medan den för lägre socialgrupper är i stort sett normal. Detta är intressant, därför att det ger ytterligare ett motiv för oss att söka en förklaring till den pareto-fördelade toppen av inkomstfördelningen i det faktum att det är högre tjänstemän, dvs. högre socialgrupper, som befolkar denna. Snedheten skulle kunna förklaras av att deras inkomster bestäms i förhållande till deras tidigare inkomster med en viss slumpvariation, vilken då skulle kunna svara mot det befordringssystem som de högre tjänstemännen ingår i. Nämnas kan också att Hill (1959) och Bjerke (1964) har genomfört motsvarande studier för Storbritannien respektive Danmark och att deras resultat bekräftar vad som här sagts.

Här skall också nämnas att många av de studier, som vi vill hänföra till den sociologiska skolan, gällt inkomstolikheter mellan könen och, särskilt i USA, mellan olika raser. Intresset har då varit rent sociologiskt, nämligen att undersöka i vad mån sådana skillnader är förknippade med diskriminering e.d.

Något hopp om att man skulle kunna hänföra 100 procent av iakttagbara inkomstskillnader till socio-ekonomiska variabler av nämnt slag torde ingen hysa. Även om detta vore möjligt är det en öppen fråga hur ett sådant resultat skall förstås. Det kan exempelvis betyda att en persons inkomst är en-

tydigt bestämd av personens ålder, kön, utbildning, näringsgren, bostadsort m.m. och att det således skulle kunna vara ett uttryck för en mycket rigid samhällsstruktur, där var och en får sin bestämda plats. Uppfattas detta som ej önskvärt bör man väl säga att det är lyckligt att man med regressionsstudier av nämnt slag inte lyckas förklara mera än ca 75 procent av inkomstvariationen, men redan detta kanske anses vara för mycket. Till detta måste emellertid sägas att det inte är nödvändigt att dra sådana slutsatser, utan att man kan förstå resultaten av regressionsstudierna på ett helt annat sätt, nämligen som ett uttryck för hur man ljuger med statistik. Regressionsstudier kan aldrig bli *förklaringar* till de förhållanden som studeras, utan de måste vara *beskrivningar* av dessa. Som sådana kan de stödja eller motsäga en eller annan förklaring, men de kan inte bevisa att en viss förklaring är riktig. Man kan (inom samhällsvetenskapen åtminstone) aldrig vara säker på att en viss beskrivning inte ger uttryck för skenbara relationer, som ej har det minsta med de verkliga förhållandena att göra.⁹

Med detta vill vi ha sagt att regressionsstudier är värdelösa som förklaringar om de inte knyts samman med en eller annan teori angående de förhållanden studien avser. I fråga om sambandet mellan inkomster och olika socio-ekonomiska variabler betyder detta att de nämnda regressionsstudierna blir verkligt intressanta först sedan man utvecklat en teori angående de selektionsmekanismer som är i verksamhet vid besättandet av de roller i samhället som den sociologiska skolan räknar med. I en sådan teori tvingas man ange på vilket sätt personernas ålder, hudfärg, utbildning e.d. kommer in i bilden. Detta beteendevetenskapliga perspektiv lyser som regel med sin frånvaro, men exempel saknas inte helt och hållet.

⁸ Multiplikativa modeller med samspel för-
mår hänföra ca 70 procent av lönevariationen
till de nämnda faktorerna.

⁹ Detta resonemang utvecklas närmare i not
E.

Redan Taussig (1925), vilken var en av de första som gjorde studier inom den sociologiska skolan, gav bidrag till en teori som skulle kunna visa sig fruktbar. Han menade att de lönedifferenser som kan iakttagas bör uppdelas i två komponenter. Han kallade den ena komponenten *reell differens* (real wage difference) och den andra *kom-penserande differens* (levelling wage difference). Den senare avser skiljaktigheter i arbetenas icke-monetära aspekter, såsom arbetsplatsförhållanden, fysiska och psykiska ansträngningar, meritkrav etc., och kan alltså sägas vara motiverade av skillnader i olika arbetens art. Att dylika differenser skall föreligga är ett av de krav som bl.a. LO ställer.

Med reella differenser menade Taussig alla lönedifferenser som ej kan motiveras av olikheter i arbetenas art. Dessa ger enligt Taussig uttryck för ojämlikheter eller s.k. imperfektioner på arbetsmarknaden. Monopolräntor till följd av studiespärar, köns- och rasdiskriminering osv. är exempel på mera påtagliga marknadsimperfektioner. För att illustrera den bristande konkurrensen på arbetsmarknaden delade Taussig in befolkningen i s.k. icke-konkurrerande grupper. Antagandet var att lönedifferenserna inom varje sådan grupp huvudsakligen förklaras av olikheter i arbetenas art, medan lönedifferenserna mellan dessa grupper huvudsakligen var reella (i Taussigs mening). Ungefär samma tankegång finns hos Pigou (1932).

Med utgångspunkt från Taussigs resonemang skulle regressionsanalysen av inkomstskillnaderna behöva läggas upp annorlunda än vad som är brukligt. För det första skulle de socio-ekonomiska variablerna väljas på sådant sätt att ett flertal icke-konkurrerande grupper kunde utpekas. För det andra skulle själva objektet för beräkningarna ändras. På något sätt skulle lönerna behöva deflateras med mått på arbetenas svårighet e.d., så att de differenser som återstod att kartlägga så mycket som möjligt gav uttryck för reella skillnader (i Taussigs mening). Vi känner inte till att detta blivit närmare prövat. (I låginkomstutredningens beräkningar

har dock den viktigaste irrelevanta faktorn, arbetstiden, i stort sett eliminerats.)

Idéer om icke-konkurrerande grupper har kritiserats av bl.a. Lebergott (1959). Han pekar på att omflyttningen på arbetsmarknaden i USA är över 200 procent per år och att detta faktum är svårt att förena med ett antagande om att dylika grupper förekommer. Mot Lebergotts resonemang invänder Lydall (1968) att »hoppjerkorna» är en tämligen liten och tämligen avskild grupp av främst unga och relativt lågt avlönade arbetare.¹⁰

Att arbetsmarknaderna som marknader dock fungerar dåligt har många kunnat konstatera. Ett väsentligt problem är att informationen om möjligheterna är svårtillgänglig och ofta mycket dyrbar för de arbetssökande. Enbart detta förhållande kan förklara betydande lönedifferenser mellan regioner, näringsgrenar och t.o.m. sociala grupper, eftersom en hel del av informationsspridningen sker genom personliga kontakter. Hursomhelst är idén om icke-konkurrerande grupper fortfarande bara en idé, som det återstår att specificera och eventuellt förkasta.

För att vår framställning i detta avsnitt inte skall kunna tolkas så att vi vill underkänna de resultat som den sociologiska skolan frambragt, skall sägas att dessa resultat är utomordentligt väsentliga att ha till hands när man vill formulera användbara teorier för att förklara hur personerna placeras in i en viss given inkomststruktur, dvs. när man vill förklara hur »kampen om inkomsterna» går till. Det är emellertid ofrånkomligt att alla de data som har publicerats (med eller utan sofistikerade regressionsstudier) är tämligen ointressanta i sig själva och hänger fritt i luften innan man försökt förankra dem i en eller annan teori av nämnt slag.

Vidare måste det sägas att lösningen på den sociologiska skolans problem inte löser problemet att förklara den personliga inkomstfördelningen. Som bäst kan nämligen

¹⁰ I en särskild AK-undersökning maj 1967 konstateras att 30 procent av de anställda bytt anställning under loppet av ett år.

den sociologiska skolan förklara *vem* som erhåller en viss roll och med denna sammanhängande inkomst/status. Man får inte förklarat varför en viss roll är förbunden med en viss inkomst/status (och inte en relativt högre eller lägre inkomst/status) samt varför det över huvud taget förekommer löne- och inkomstdifferenser. Dessa frågor för oss över på det område som ekonomerna kallar sitt.

Kritiken mot den sociologiska skolan riktar sig alltså bl.a. mot att man i sina »förklaringar» utgår från en given struktur av roller med vidhängande inkomst/status. Om en förenklad bild tillåts kan forskningen inom denna skola liknas vid sportjournalisternas försök att förutsäga utgången av tävlingar vid exempelvis olympiska spel.¹¹ Genom att ta hänsyn till de tävlandes ålder, träningsmöjligheter (»utbildning»), kropps-längd, löpstil osv. kan journalisterna efter hand förvärva en god förmåga att i, säg, 50—70 procent av alla fall, korrekt förutse rangordningen mellan de tävlande. Det vore egendomligt om man inte kunde påvisa klart positiva samband mellan medaljfördelningen och de tävlandes karakteristika i nämnt avseende. En slutsats kanske är att sannolikheten att vinna tävlingar främst avhänger de tävlandes föregående träning. Sportjournalisternas råd till idrottsledning torde då bli att det egna landets (»hemmalagets») träningsmöjligheter måste förbättras. Samma råd ges kanske alla andra idrottsledningar. Den allmänna nivån på de förbärande träningarna ökar sannolikt, men härigenom ökar kanske inte »hemmalagets» vinstchanser. Relativt andra lags träningsmöjligheter är det ju inte säkert att »hemmalagets» ökar tillräckligt; de kanske minskar.

Det finns ett annat sätt att se på saken. Om man verkligen är angelägen om att »hemmalaget» skall få guldmedalj, kan man i stället arbeta för att alla tävlande skall få guldmedalj oberoende av hur de placerar sig i tävlingen. Detta förutsätter emellertid att man inte ser något egenvärde i en ojämn medaljfördelning. Vi misstänker att sportjournalister faktiskt gör detta och kan där-

för förstå att ett förslag av detta slag inte framföres. Vad man eftersträvar torde i stället vara ett läge då »hemmalaget» har en »sportslig» chans att hävda sig i konkurrensen, eller möjligen något mera än så.

Ta nu parallellen med inkomstfördelningen. Genom den sociologiska skolans insatser kan det bli klarlagt att personernas skolutbildning m.m. betyder mycket för deras inkomstmöjligheter. En slutsats av detta kan vara att utbildningsmöjligheterna skall breddas så att alla får en »sportslig» chans i konkurrensen i samhället. Mot detta kan inga sakliga invändningar göras, men det bör sägas att ett sådant förslag eventuellt inte bidrar till att utjämna inkomstfördelningen. Liksom identiska träningsförsättningar för de tävlande i de olympiska spelen medför att medaljfördelningen blir avhängig någonting annat, exempelvis de tävlandes anlag för att springa, hoppa e.d., får man räkna med att det blir någon annan faktor som blir utslagsgivande i konkurrensen om de goda samhällspositionerna. Eventuellt kan i båda fallen slumpen ges ökat utrymme.

Liknelser kan emellertid vara farliga och det skall därför genast tillfogas att rollfördelningen i samhället inte är fullt ut lika strikt som rangordningen i en idrottstävling. Den samhällseliga rangordningen är inte bestämd genom diktat, utan genom en fort-löpande process, vari troligen många faktorer samverkar. Det kan därför inte utslutas att breddade utbildningsmöjligheter e.d. påverkar rollfördelningen, men för säkerhets skull bör man inte ha för stora förhoppningar om att detta sker i riktning mot en, allmänt talat, jämnare rollfördelning.

I det fördelningspolitiska perspektiv, som vi skisserat i kapitel 1, är det uppenbart att man inte kan nöja sig med varken den ansats som Paretos lag representerar eller den ansats som den sociologiska skolan utgår från. Det är uppenbart att detta perspektiv kräver en närmare analys av hur rollfördelningen uppkommer samt av den inkomst-

¹¹ Denna liknelse har vi använt i annat sammanhang, se Elmgren m.fl. (1969), s. 11.

struktur som är förknippad med rollerna. Det blir en senare fråga att ta ställning till hur olika personer med varierande karakteristika blir inplacerade i inkomststrukturen.

A.3 Avtalshypotesen

För att förklara inkomst- eller snarare lönestrukturens utseende har varierande ansatser valts. I detta avsnitt ser vi på försöken att förklara detta utifrån antagandet att bestämningarna sker genom avtal mellan parterna i arbetslivet. Formellt är naturligtvis detta antagande rimligt, men frågan gäller hur långt det leder.

Som exempel på användningen av avtalshypotesen ges här en kort redogörelse för den uppmärksammade modell Pen (1959) lanserat.¹²

Pen antar att lönerna bestäms genom förhandlingar mellan en monopolist och en monopsonist och att förhandlingarna gäller ett visst pris, kalla det den allmänna lönenivån w . Förhandlingsparterna kallas köparen och säljaren. Varje pris ger köparen och säljaren en viss (netto-)fördel som betecknas $K(w)$ respektive $S(w)$. Ur efterfråge- respektive utbudsförhållandena antas säljaren och köparen kunna härleda ett pris, w^s respektive w^k , som ger var och en största möjliga fördel. I varje förhandlingsläge uppskattar köparen och säljaren den nackdel (fördel) de får vid avbrutna förhandlingar (konflikt). Dessa betecknas K_c respektive S_c .

Vid varje föreslaget w' kan säljaren välja mellan att acceptera detta och få fördelen $S(w')$ eller att avslå budet och riskera förlusten $S(w') - S_c$. Vid avslag har han möjligheten att förhandla sig närmare den största fördelen $S(w^s)$. Pen antar att säljaren uppskattar sannolikheten för konflikt om han avslår förslaget till p , $0 \leq p \leq 1$, och att han avslår varje förslag $w = w'$ som är sådant att

$$(1 - p)[S(w^s) - S(w')] > p[S(w') - S_c]$$

och accepterar andra bud angående w . Vidare antar Pen att säljarens uppskattning av konfliktrisker beror av vad han tror eller

vet om den förlust köparen skulle lida av en konflikt om w -budet inte accepteras, dvs.

$$p = F^s[K(w') - K_c]$$

Det lägsta pris som säljaren vill acceptera blir således det w som ges av¹³

$$\frac{S(w^s) - S(w')}{S(w^s) - S_c} - F^s[K(w') - K_c] = 0$$

Köparens beteende i förhandlingarna beskrivs av Pen på ett analogt sätt. Det *högsta* pris som köparen vill acceptera är det w som ges av

$$\frac{K(w^k) - K(w')}{K(w^k) - K_c} - F^k[S(w') - S_c] = 0$$

Beteckna det pris som erhålles enligt dessa villkor $\bar{w}$ respektive $\bar{\bar{w}}$. Förutsatt att dessa är lika blir enligt Pen detta pris resultatet av förhandlingarna. Om $\bar{w} > \bar{\bar{w}}$ existerar ingen lösning, varför förhandlingarna avbryts utan resultat. Om $\bar{\bar{w}} > \bar{w}$ finns (oändligt) många lösningar. Pen menar att köparen och säljaren då *ändrar sina bedömningar* av fördelen och risken så att förhandlingarna kan fortsätta och så småningom mynna ut i ett entydigt bestämt w .

Att köparen och säljaren anpassar sina bedömningar under förhandlingarnas gång framhåller Pen som det väsentliga i sin förhandlingsteori. Tyvärr ger han ingen närmare analys av hur dessa anpassningar sker. Hans (i detta avsnitt verbala) resonemang mynnar ut i konstaterandet att *resultatet beror av parternas förmåga att göra anpassningarna så fördelaktiga för sig själva som möjligt*. Resultatet kommer att ligga närmare $\bar{w}$ eller $\bar{\bar{w}}$ beroende på om köparen eller säljaren är den framgångsrikaste för-

¹² Orienteringar i den förhandlingsteoretiska litteraturen ges i exempelvis Flanders (1969).

¹³ Detta är Pens villkor om säljaren har neutral riskvärdering. Till skillnad från Zeuthen överger han denna förutsättning och inför en speciell riskvärderingsfunktion Y^s , som anger sambandet mellan den »objektiva» och den subjektiva sannolikheten för en konflikt. Vi nöjer oss med att påpeka existensen av denna funktion i Pens modell. För förståelsen av de principiella dragen i hans teori behöver riskvärderingsfunktionen inte vidare behandlas.

handlaren. Vad som bestämmer detta får man inte veta.¹⁴

Pens »lösning» kan knappast betraktas som tillfredsställande.¹⁵ Bland de mera kritiska bedömarna kan Bent Hansen nämnas. Enligt Hansen (1957 a, s. 356) är Pens teori antingen en dynamisk förhandlingsteori, som saknar de centrala ekvationerna eller också är det en statisk teori som, tycks Hansen mena, inte går längre än de äldre hårt kritiserade bidragen av Hicks m.fl. Dessa äldre teorier finns sammanfattade i Myrvoll (1956). I sin recension av Myrvolls bok skriver Hansen (1957 b, s. 169) »av speciellt intresse är här ett begrepp — *det reella förhandlingsområde* — som Myrvoll inför. Som vanligt i modeller med dubbel-sidig organisation leder själva konfrontationen av de motstående parternas preferenskartor inte fram till en jämviktspunkt, endast till en Edgeworth'sk kontraktkurva. Myrvoll anser emellertid att organisationernas överväganden leder fram till vissa 'självstoppunkter' som begränsar det 'reella förhandlingsområde' till endast en viss bit av kontraktkurvan: arbetarparten begär inte hur höga löner som helst, arbetsgivarna (erbjuder) inte hur låga löner som helst. Bägge parter influeras härvid av vissa antaganden om lönesättningsens verkningar på sysselsättning, arbetskraftsbrist, prisnivå o.d. Det intressanta är nu att *förhandlingsområdet i stort sett bestämmes av konjunkturläget (arbetsmarknadsläget)*, vilket åter betyder att konjunkturutvecklingen kommer att bestämma utvecklingen av det intervall inom vilket lönen (lönerna) slutgiltigt fastställs. Det är uppenbart att om de således bestämda förhandlingsområdena är tillräckligt snäva, ja då kommer också approximativt själva arbetsmarknadsläget och dess utveckling att bestämma löneutvecklingen. För en makroanalys, som inte är i behov av en detalj-analys av löneutvecklingen, men kan klara sig med att få fram de approximativa utvecklingstendenserna, blir det faktum att penninglönen fastställs på en marknad med motsvarande monopoler relativt ointressant.»

Det kan tilläggas att en modell med bi-

lateral monopol, som förhandlar om löner-na, förefaller vara än mera ointressant när det gäller lönedifferensernas förklaring än när det gäller förklaringen av den allmänna lönenivåns höjd. Det är ett faktum att det råder olika lönesatser i olika befattningar och att existerande lönesatisdifferenser ändrar sig över tiden. Om detta skall förklaras med en förhandlingsteori, måste man hitta inte bara ett utan ett mycket stort antal förhandlingsområden. En intressant fråga blir därvid hur dessa olika förhandlingsområden förhåller sig till varandra. Det förefaller oundvikligt att detta kan göras utan att man tar i beaktande arbetsgivarnas möjligheter att substituera olika befattningar mot varandra, vilket leder fram till en efterfrågeteori för arbetsmarknaden. En sådan teori är emellertid ofullständig om den inte samtidigt kompletteras med en utbudsteori. Med hjälp av dessa teorier kan samspelet mellan olika delar av arbetsmarknaden studeras och de »marknadskrafter» som reglerar lönestrukturen kartläggas.

Det får anses klart att varken reallöneläget eller löne- och räntestrukturen kan förklaras utifrån ett snävt förhandlingsteoretiskt synsätt. Man behöver gå vidare och studera vad det är för faktorpriser parterna eftersträvar, varför de gör detta, hur angelägna de är att nå vissa resultat, vilka medel parterna har att förverkliga sina ambitioner samt, icke minst, vilka de objektiva förutsättningarna är för att vissa resultat skall uppkomma. Dessa frågor för oss in i centrum av den ekonomiska (till skillnad från den sociologiska) löneteorin. Som väntat finner vi att det inte finns en utan många ekonomiska löneteorier.¹⁶

¹⁴ Se Pen (1959), s. 147.

¹⁵ Jfr dock Shackles omdöme. Frånsett vissa betänkligheter beträffande Pens tanke att bedömningarna alltid anpassas tills ett unikt resultat uppnås, menar han att »Pen's theory is one of the most brilliant and most beautiful pieces of theoretical analysis that has been produced in many years past». Shackle (1957), s.

¹⁶ Försök att empiriskt kartlägga fackföreningarnas inflytande på löneläget redovisas i bl.a. Kerr (1957), Reynolds (1957) och Crossley (1966). Dylika försök möter stora metodologiska problem och skall ej vidare behandlas i detta betänkande.

A.4 Faktorpriserna som allokeringsinstrument

Med faktorpriser förstås de vederlag som är förenade med överlåtelse av den direkta kontrollen över (nyttjanderätten till) produktionsfaktorer. Ofta begränsas begreppet faktorpris till att gälla den kontanta delen av vederlaget. Ehuru detta i vissa fall kan innebära avsteg från praxis i skattesammanhang m.m. följer vi i detta avsnitt denna konvention. Från teoretisk synpunkt är det nämligen godtyckligt hur faktorpriserna avgränsas. Kontrakt angående överlåtelse av den direkta kontrollen över produktionsfaktorer innehåller i allmänhet åtskilliga klausuler angående semesterförmåner, arbetstider, uppsägningsvillkor, arbetarskydd m.m. av vilka flera kan ses som med de kontanta vederlagen jämförbara förmåner för den överlåtande parten och/eller kostnader för den mottagande parten. Att vissa av dessa klausuler är bindande genom kollektivavtal eller lagstiftning är i detta sammanhang ovidkommande.

I detta avsnitt presenteras översiktligt tre synsätt som kommit till användning vid förklaringar av löneskillnader mellan olika typer av anställningar (befattningar). Dessa utgår från

1. arbetet i sig
2. arbetets effekter
3. arbetarnas incitament.

De är i tur och ordning förknippade med klassisk och nyklassisk ekonomisk teori samt administrationsläran. Senare skall sambanden mellan dessa synsätt och deras implikationer beröras.

A.4.1 Arbetet i sig

Anställningskontrakten reglerar alltså såväl kontanta som icke-kontanta förhållanden mellan arbetare och arbetsgivare. Enligt en klassisk doktrin, vilken kan föras tillbaka till Adam Smiths banbrytande verk om nationernas välfärd (1776), skall skillnader i de kontanta vederlagen helt och hållet motiveras av skiljaktigheter i de icke-kontanta förhållandena. Som icke-kontanta förhållan-

den räknas då den utbildningskostnad som krävs för en viss anställning, den trygghet anställningen ger osv. Innebörden är att ju oförmånligare semestervillkor, arbetsmiljö m.m. en anställning ger, desto högre kontantlön ger den. »Rätt värderade» tar alltså alla skillnader ut varandra, åtminstone så småningom. Orsaken till detta skulle vara konkurrensen mellan arbetarna. Om någon befattning skulle visa sig förmånligare än andra vid en »totalvärdering», skulle enligt klassikerna detta medföra att arbetssökande strömmade till denna befattning. Härigenom skulle arbetsgivaren inse att förmånerna vore onödigt stora (eller kraven onödigt låga). Det motsatta skulle inträffa om en befattning vid en »totalvärdering» skulle visa sig sämre än andra.

Smith och hans efterföljare, till vilka även de som förordar systematisk arbetsvärdering kan räknas,¹⁷ räknade naturligtvis inte med en fullständig utjämning av alla skillnader vid varje tillfälle, men de räknade med *en utjämning tendens*, vilken under störningsfria förhållanden skulle visa sig utslagsgivande. Till detta kan tre kommentarer fogas.

För det första skall sägas att den tid som åtgår, för att denna tendens skall få påtagligt utslag, kan vara betydande, kanske flera mansåldrar. Till detta bidrar bl.a. den låga informationsnivå som kännetecknar arbetsmarknaden ännu i dag. Frågan blir i så fall vilket intresse som bör tillmätas denna tendens.

För det andra skall sägas att klassikerna utgick från en idealbild av konkurrensen. Detta är gott och väl inom ramen för abstrakta resonemang om ekonomiska förhållanden, men det är inte säkert att dessa abstraktioner medger utsagor om de i ett visst samhälle vid ett visst tillfälle rådande förhållandena. Det är inte säkert att konkurrensen mellan arbetarna fungerar som klassikerna tänkte sig detta. Vi kan erinra

¹⁷ Förverkligandet av den klassiska doktrinen är bl.a. huvudinnehållet i den s.k. solidariska lönepolitiken, åtminstone som den formulerades i början av 1950-talet. Se Meidner—Öhman (1972).

om Taussigs distinktion mellan reella och kompenserande lönedifferenser. Vidare kan den skrämentalitet som kännetecknar vissa yrkesgrupper nämnas. Kvantitativt spärrade utbildningsvägar samt över huvud taget de hinder som studiefinansieringen utgör för många (om än i avtagande omfattning) är andra exempel.¹⁸

För det tredje skall sägas att vi, i framställningen av hur den klassiska konkurrensen verkar, utgått från att alla arbetare värderar anställningarna på samma sätt. Om deras värderingar varierar blir det inte längre möjligt att säga att alla skillnader tar ut varandra. *Det finns då ingen meningsfull måttstock, som kan användas för att beräkna ett dylikt påstående.* Utifrån varje arbetares synpunkt kan det då finnas bättre och sämre anställningar. Det enda som kan sägas är att *varje* förekommande anställning utifrån *någon eller några* arbetares synpunkt är den bästa av alla förekommande. Olika heter i arbetarnas värderingar medför att arbetarna *successivt* lockas till en viss anställning vid, ceteris paribus, gradvis ökning av denna anställnings kontantlön.

A.4.2 Arbetets effekter

I stället för att, som klassikerna, utgå från anställningarna som sådana (»tinget i sig»), utgår nyklassikerna från anställningarnas effekter på de kontraktslutande parternas (arbetarnas respektive arbetsgivarnas) situationer. Dessa effekter försöker man se utifrån respektive parts synpunkt. Vanligtvis antas att arbetsgivarna värderar sina situationer efter hur mycket (positiv eller negativ) vinst de erhåller samt att arbetarna värderar sina situationer efter hur mycket (positiv eller negativ) »nytta»¹⁹ de erhåller. Ovanpå detta brukar man anta att arbetsgivarna som grupp handlar som om varje arbetsgivare var för sig eftersträfvade att maximera sin vinst samt att arbetarna som grupp beter sig som om varje arbetare var för sig eftersträfvade att maximera sin nytta. Efter kompletterande förutsättningar om institutionella och tekniska förhållanden härleds sedan de allmänna villkor, som måste

gälla angående lönerelationer, produktivtetsrelationer m.m. för att arbetsmarknaden skall kunna befinna sig i jämvikt. I den mån förutsättningarna gör ifrågavarande jämvikt stabil, vilket betyder att det dynamiska förloppet på arbetsmarknaden leder till en successiv tillnärmelse till jämviktstillståndet, är slutsatsen av analysen att det finns en tendens mot de beskrivna relationerna.

Den nyklassiska modellens förtjänst ligger inte däri att den skulle förklara lönerelationerna — det är tveksamt om den alls förklarar detta — utan dess förtjänst ligger däri att den visar under vilka förutsättningar, som den klassiska förklaringen (och för övrigt vilken förklaring som helst) är konsistent. Vi tänker på analysen av det s.k. uttömningsproblemet, vilket Wicksell var den förste att klart formulera och lösa. Där utgår man från en uppsättning *givna* faktorpriser, beräknar hur mycket av respektive faktor, som finner produktiv användning, samt klargör i vad mån summan av motsvarande vederlag till produktionsfaktorerna överensstämmer med värdet av den produktion som faktorernas användning ger upphov till. Detta diskuteras närmare i not B.

För att förtydliga ovanstående tänker vi oss en klassisk idealvärld med perfekt konkurrens, där dessutom arbetarnas värderingar är så likartade att deras efterfrågan på respektive typ av anställning är fullständigt elastisk. Vid en viss lönerelation mellan två typer av anställningar, säg 100 : 80, efterfrågas då båda dessa, men rubbas relationen det minsta, säg till 101 : 80 eller 100 : 81, upphör efterfrågan på den ena typen av anställningar.²⁰ För arbetsgivarna

¹⁸ Dessa ting var klassikerna väl medvetna om. Skräväsande och andra hinder för konkurrensen var ofta måltavlan för deras kritik av existerande samhällen. Hos exempelvis Marshall finner man en behandling av studiefinansieringens problem.

¹⁹ Med nytta förstås helt enkelt det som personerna värderar. Begreppet saknar som regel empiriskt innehåll och behöver inte ha det för att den nyklassiska teorin skall hålla. Se vidare not C och D.

²⁰ Observera att lönernas absoluta nivå inte är oväsentlig i detta sammanhang. Relationen 100 : 80 är alltså inte ekonomiskt likvärdig med exempelvis relationen 50 : 40.

är alltså lönerelationerna, *ceteris paribus*, ett givet faktum. Dessa har bara att bestämma hur många anställningar av respektive slag man vill erbjuda de givna lönerna. Dessa antal bestäms ur arbetsgivarnas vinstmaximeringsvillkor. Dessa är sådana att man normalt kan räkna med att flera anställningar erbjuds ju lägre lönen är för en viss typ av anställningar. Kurvorna E (antal erbjudanden) i diagram A.1 illustrerar detta. De hänför sig till anställningar av typ 1 respektive typ 2. Kurvorna S_1 och S_2 (antal sökande) anger vilka löner som gör ifrågasvarande anställningar likvärda ur arbetarnas synvinkel (och därmed samtidigt efterfrågade). När arbetsgivarna maximerar sina vinster kommer A_1 respektive A_2 till stånd vid de givna lönerna. Den utgående lönesumman för dessa två typer av anställningar är alltså $w_1A_1 + w_2A_2$. Uttömningsproblemet gäller i vad mån värdet av den produktion dessa anställningar ger upphov till är större, lika med eller mindre än denna lönesumma.

Skulle arbetarna ha olika värderingar och/eller skulle de ha olika goda möjligheter att röra sig över arbetsmarknaden blir arbetarnas efterfrågan på olika typer av anställningar mindre elastisk. Den situation som då uppkommer illustreras i sina principiella drag i diagram A.2. E-kurvorna är oförändrade från diagram A.1, medan S-kurvorna givits ett annat utseende. Det illustrerade fallet kan exempelvis tolkas så att anställningar av typ 1 gäller »allmänt» arbete, vilket i stort sett vilken person som helst kan klara av, medan anställningar av typ 2 gäller ett »speciellt» arbete, för vilket det krävs en kostsam utbildning. Om det »speciella» arbetet är trevligare eller på annat sätt icke-monetärt förmånligare än det »allmänna» arbetet är det inte orimligt att tänka sig att det finns arbetare som föredrar det förra även när $w_2 < w_1$. (Dessa kanske inte drabbas av utbildningskostnaden eller de kanske känner sig »kallade» att ha det »speciella» arbetet.) I det fall diagrammet visar är de totala efterfrågorna otillräckliga så länge w_1 är större än w_2 . För att likhet mellan erbjudna och efterfrågade anställningar skall nås behöver (i det fall

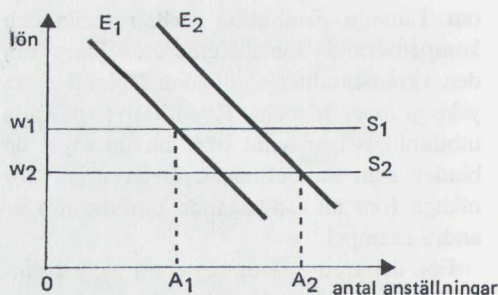

Diagram A.1

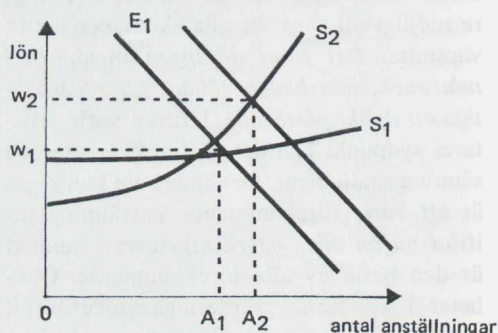

Diagram A.2

diagram A.2 illustrerar) w_2 höjas relativt w_1 tills antalet kontrakterade anställningar blir A_1 respektive A_2 .

Som tydligt framgår av diagrammet är förhållandet mellan w_1 och w_2 (vid jämvikt) beroende av både E- och S-kurvornas inbördes lägen. I diagram A.1 var endast förhållandet mellan S-kurvorna av betydelse.

För att förklara lönerelationerna (vid jämvikt) behöver man i det sist beskrivna fallet förklara hela strukturen av både E- och S-kurvor. Annat än i mycket allmänna termer har inte nyklassikerna lyckats med detta. Vanligtvis utgår man i den nyklassiska teorin från att lönestrukturen är given. Därefter anges hur marginalprodukter etc. behöver förhålla sig till varandra för att denna lönestruktur skall vara förenlig med jämvikt. Detta säger något om de villkor lönebildningen är underkastad, men det säger inte allt om hur lönebildningen sker.

A.4.3 Arbetarnas incitament

I den traditionella (nationalekonomiska) synen på lönebildningen saknas en viktig aspekt: arbetarna är inga robotar. Hur väl en arbetare utför sina arbetsuppgifter beror inte bara på vad arbetaren *kan* göra, utan också på hur han eller hon *vill* utnyttja sin arbetsförmåga. Härvidlag är arbetarna själva beslutsfattare, varför arbetsgivarna måste påverka arbetarnas prestationsnivå *indirekt* genom att ge dem incitament att vilja utnyttja sina arbetsförmågor på för respektive arbetsgivare bästa sätt. Sådana incitament kan ges genom bestraffningar eller belöningar.

Den hårdaste formen av bestraffning, som en arbetsgivare i vårt land kan tillgripa, är avskedande. För att detta skall vara ett verksamt medel krävs att arbetarna uppfattar avskedanden som en påtaglig nackdel för dem själva (och kanske deras anhöriga). Om det, som den klassiska löneteorin postulerar, är så att alla förekommande anställningar totalt sett är likvärdiga ur arbetarnas synvinkel, skulle avskedanden vara en lindrig form av bestraffning. Arbetarna skulle då gå från en anställning till en annan utan nämnvärd olägenhet. Endast om arbetarna i samband med byte av anställningar hade att räkna med arbetslöshet e.d. med en viss varaktighet, torde hotet om avskedande kunna utgöra ett verksamt incitament för de anställda att göra sitt bästa.

Som medel för att ge arbetarna incitament att göra sitt bästa är emellertid hot om avskedanden och andra bestraffningar mindre tillfredsställande. För att detta medel skall kunna användas behöver arbetsgivarna ange vissa minimikrav på prestationernas kvantitet och/eller kvalitet. Dessa krav är svåra att göra individuellt avpassade, varför det är svårt att undvika att kraven på de skickligare arbetarna blir onödigt låga. I så fall ger inte dessa krav de skickliga arbetarna incitament att göra sitt bästa; om de inte speciellt trivs med det kommer de att nöja sig med att göra prestationer, som enbart satisfierar kraven.

Med belöningar förhåller det sig annor-

lunda. De föranleder kanske inte arbetarna att göra sitt allra bästa i varje situation, men om de är lämpligt utformade kan de föranleda arbetarna att vilja prestera väsentligt mera än vad hotet om avskedande föranleder. Diagram A.3 illustrerar detta. Kurvan C i diagrammet visar ett tänkt samband mellan en arbetares prestationsnivå och belöning. Ren ackordslön antas gälla. Strålarna $w_i x$ visar lönemöjligheten vid olika ackordssatser. När ackordssatsen är w_i antas arbetaren välja prestationsnivån x_i , vilket ger lönen $w_i x_i$ per period (vecka e.d.). Kurvan C sammanbinder de kombinationer arbetaren väljer vid varierande värden på ackordssatsen. Denna kan kallas arbetarens offerkurva. Kurvan R i diagrammet visar det samtidiga värdet av arbetarens prestationer. Det lönar sig tydligen inte för arbetsgivaren att locka arbetaren att prestera mera än x_5 . Vid denna nivå tar intäkter och kostnader ut varandra. Bäst lönar det sig för arbetsgivaren att sätta ackordssatsen till w_2 . Då erhålles vinsten $R_2 - w_2 x_2$, vilken är största möjliga, eftersom C- och R-kurvorna vid $x = x_2$ har samma lutning. Marginalkostnad och marginalintäkt är där lika.

Den »lönestämningsregel», som här angivits, kan allmänt skrivas

$$w_i = MPR_i \quad i = 1, 2, \dots$$

där w_i betecknar lönen för anställningar av det i 'te slaget samt MPR_i betecknar dessa anställningars marginalproduktvärde. Regeln kan utläsas på flera sätt. För det första kan MPR_i läsas som värdet av det produktionstillskott som ytterligare en anställning av det i 'te slaget ger. På detta sätt kan E-kurvorna i diagram A.1—2 tolkas.²¹ För det andra kan MPR_i läsas som värdet av det produktionstillskott som ges av en kvalitativ förändring av en anställning av det i 'te slaget. Härtill kommer ett flertal andra tolkningar, som berörs i ett senare sammanhang.

Slutsatsen i anslutning till diagram A.3 är alltså helt i överensstämmelse med nyklassisk ekonomisk teori. Detta kan förstås så

²¹ För närmare detaljer, se not B.

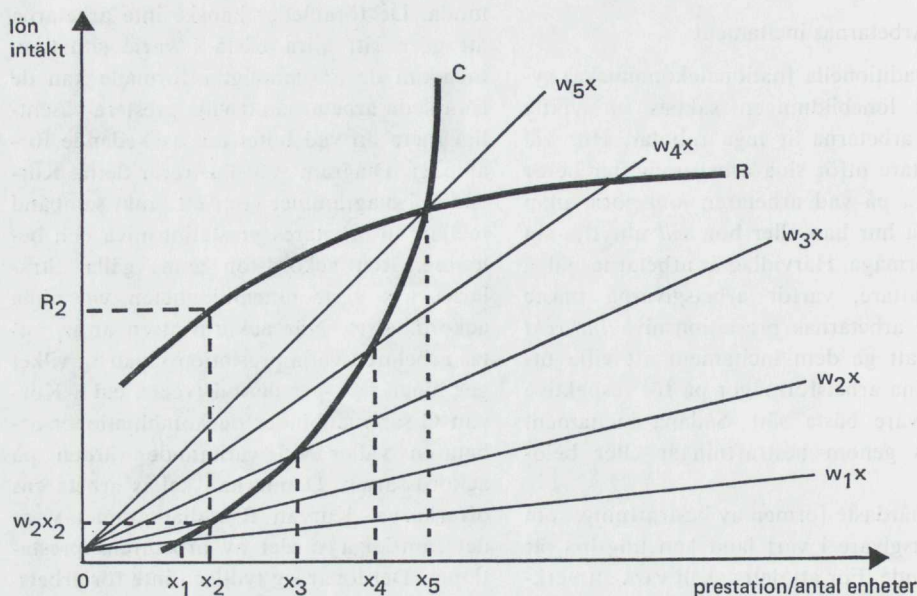

Diagram A.3

att arbetarnas icke-robotmässiga natur ej behöver föranleda någon revidering av de nyklassiska slutsatserna angående lönerelationerna på arbets/robot-marknaden. Den mänskliga faktorn kan tyglas genom lämpligt val av löneform. En viktig följdfråga blir därför om ett dylikt val alltid är möjligt.²²

Vi lämnar här frågan om möjligheterna att använda prestationsrelaterad lönesättning öppen och ser i stället på ett alternativt sätt för arbetsgivarna att ge arbetarna incitament till att göra sitt bästa. Vi avser *befordringssystemet*. Detta kan förstås så att möjligheterna för arbetarna att kunna ha en viss relativt förmånlig anställning görs avhängiga deras prestationer i andra relativt oförmånligare anställningar. Detta system besparar arbetsgivarna problemet att fastställa normer för prestationerna i de olika anställningarna. Det räcker att man i efterhand kan säga att en viss arbetare lyckats relativt bättre eller sämre än andra. Konkurrensen mellan arbetarna om befordringarna gör resten. Ju skickligare medtäv-larna är, desto mera av sin arbetsförmåga

behöver en arbetare utnyttja för att hävda en viss position i konkurrensen. Det ligger därvid i hans (befordrings-)intresse att utnyttja sin arbetsförmåga på det sätt han tror att arbetsgivaren särskilt uppskattar. Härigenom vinner också arbetsgivaren arbetare, som är lojala med hans förmodade ambitioner.

För att ett befordringssystem av skisserat slag skall fylla sin föregivna uppgift är det uppenbarligen viktigt att de anställda upplever förmånerna av en befordran som så goda att de är beredda att ta på sig de extra ansträngningar, som en konkurrens härom innebär. Ju hårdare konkurrensen är, desto större torde förmånerna av en befordran behöva vara för att en viss prestationsökande effekt skall nås. Dessa förmåner kan gälla lönens storlek, semester rättigheter-na, arbetsplatsförhållandena, maktpositionen m.m. En rimlig hypotes synes vara att förmånerna av en befordran behöver stå i om-

²² Huruvida den mänskliga faktorn måste tyglas är en av de centrala frågorna i den pågående debatten om vidgad användning av tids-löner, särskilt månadslöner.

vänt förhållande till sannolikheten för befordran för att en viss prestationsökande effekt skall nås.

I det enklaste fallet beror sannolikheten för befordran enbart av antalet arbetare som konkurrerar om befordran. Finns det 100 arbetare som »står på tur» att befordras till 10 »högre» befattningar är då sannolikheten för var och en 1/10. Detta kräver en viss storlek på förmånerna av befordran. Vore i stället sannolikheten 1/5 krävs troligen väsentligt mindre förmåner av befordran för att en viss prestationsökande effekt skall nås. Kandidaterna måste dock även i detta fall anstränga sig så mycket att de är märkbart bättre än konkurrenterna. Om förmånerna av befordran enbart utgörs av lönetillägg kan den här framställda hypotesen ses som en ekonomisk tolkning av de s.k. *hierarkilönemodellerna*. Simon (1957) och Lydall (1959, 1968) är de mest kända exemplen. Lydalls variant kan beskrivas på följande sätt:

Befattningarna antages pyramidformigt ordnade inom respektive organisation (företag). I ett visst företag finns k befattningsnivåer numrerade $i = 1, 2, 3, \dots, k$ (med nivå 1 längst ned). n_i betecknar antalet befattningar på den i 'te nivån och w_i betecknar normallönen för dessa. Lydall antar att

$$\frac{n_i}{n_{i+1}} = q > 1 \quad q \text{ konstant}$$

och att

$$\frac{n_{i+1}w_{i+1}}{n_iw_i} = \frac{w_{i+1}}{q \cdot w_i} = m < 1 \quad m \text{ konstant}$$

Konstanten q uttrycker antalet direkt underställda befattningshavare på respektive nivå, medan m anger relationen mellan lönesummorna på intilliggande nivåer.²³ I vårt enkla fall kan tydligen $1/q$ tolkas som befordringssannolikheten i pyramiden. Vår hypotes att löneförmånen behöver stå i omvänt förhållande till denna sannolikhet finns beaktad i det andra antagandet.²⁴

Låt Q_i beteckna andelen av befattningarna som ligger på lägst den i 'te nivån. Dessa ger minst lönen w_i . Det visas tämligen enkelt att sambandet mellan Q_i och w_i är

approximativt paretofördelat, vilket är av intresse med tanke på vad som sagts i avsnitt A.1 och A.2 ovan.²⁵ I den mån som vår hypotes angående lönerelationerna i befordringssystemet kan uttryckas enligt Lydalls hierarkilönemodell, finns således ett överväldigande empiriskt stöd för denna hypotes.

Att Paretofördelningen endast ger en god beskrivning av de översta 20 procenten av inkomstfördelningen är i detta sammanhang helt i sin ordning, ty det är bara »högre upp» i organisationsstrukturerna som befordringssystemet är aktuellt. Längre »ned», dvs. närmare den direkta produktionen, bör det vara både lättare och billigare för arbetsgivarna att använda prestationsrelaterad lönesättning. Det är lättare därför att ifrågasätta arbetsuppgifter är klarare avgränsade samt mera utåtriktade (fysiska i stället för intellektuella). Det är billigare därför att befordringsmöjligheterna »där nere» är små. För att ge en viss prestationseffekt måste då förmånerna av befordringar vara stora.

Som avslutning på detta avsnitt skall sägas att vår angivna hypotes bara är en bland flera möjligheter att förklara hierarkilönemodellerna. Vanligen förknippar man be-

²³ I Simon (1957) är det ej lönesummans relation utan relationen mellan antalet befattningar som är avgörande.

²⁴ Restriktionen $qm > 1$ behöver läggas till för att en befordran vekligen skall vara en förmån i lönehänseende.

²⁵ Det totala antalet befattningar över den i 'te nivån är

$$N_i = 1 + q + q^2 + \dots + q^{k-i} = (q^{k-i+1} - 1)/(q - 1)$$

Av det totala antalet befattningar utgör dessa andelen

$$Q_i = N_i/N_1 = (q^{k-i+1} - 1)/(q^k - 1)$$

som är lika med q^{1-i} för någorlunda stora värden på q eller k . Av sambandet

$$w_i = (qm)^{i-1} w_1$$

följer att

$$i - 1 = \frac{\log w_i - \log w_1}{\log qm}$$

varför således

$$\log Q_i \approx \lambda \log w_1 - \lambda \log w_i$$

där $\lambda = \log q / \log qm$.

fattningsnivåerna med olika stora ansvar och försöker sedan motivera varför olikheter i ansvar skall medföra löneolikheter. Ett alternativt synsätt går ut på att hierarkierna rätteligen är ordersystem och att det för detta systems funktionsduglighet är nödvändigt/önskvärt att ordergivningen förknippas med auktoritet/status, vilket bl.a. löneförmåner kan ge uttryck för. I not B ges några kommentarer till dessa föreställningar.

I denna not byggs resonemangen i not A, avsnitt 4, ut. Inledningsvis presenteras en formell jämviktsmodell för arbetsmarknaden. Därefter diskuteras vissa löne- och andra fördelningsteoretiska problem. Vårt syfte är inte att presentera en sammanhängande förklaring av lönebildningen och lönerelationernas utseende. I stället är vårt syfte att kritiskt granska vissa teser på löneteoriens område.

B.1 Arbetsmarknaden

Olika arbetsinsatser skiljer sig åt därigenom att de är olika svåra, att de utförs av olika personer samt att de är olika stora. Exempel på svårighetsklassificeringar ges i arbetsvärderingssystemen. Dessa och meritvärderingssystemen ger vidare exempel på klassificeringar av personerna. Storleken mäts i det enklaste fallet av en skalfaktor (arbetstiden). Vi går inte här närmare in på dessa ting, utan antar helt kort att insatserna är beskrivna genom (z, m, t) , där z är en vektor av svårighetsfaktorer, m är en vektor av merit- och skicklighetsfaktorer samt t är en skalfaktor som anger storleken. Med denna utgångspunkt skall i denna not en allmän beskrivning av arbetsmarknaden ges enligt konventionellt mönster i den nationalekonomiska litteraturen, dvs. med angivande av utbuds-, efterfråge- och jämviktsrelationer.¹

Det är arbetsgivarna som svarar för efterfrågan av insatser på arbetsmarknaden. Hur

dessa bestämmer sin efterfrågan blir närmare behandlat längre fram. Hur detta än sker kan efterfrågan beskrivas som en funktion $H(z, m, t)$, som anger hur många insatser av respektive slag arbetsgivarna vill ha. Efterfrågan kan ses som en produkt

$$H(z, m, t) = E h(z, m, t)$$

där E betecknar det totala antalet erbjudna insatser och $h(z, m, t)$ är en frekvensfunktion som anger hur stor *andel* av insatserna som faller på respektive (z, m, t) -kombination.

På motsvarande sätt kan arbetarnas utbud av insatser beskrivas av en funktion $G(z, m, t)$, vilken också kan skrivas som en produkt

$$G(z, m, t) = S g(z, m, t)$$

där S betecknar det totala antalet utbudna insatser och $g(z, m, t)$ är en frekvensfunktion som anger hur stor *andel* av insatserna som faller på respektive (z, m, t) -kombination. Observera att en person kan vilja göra en eller flera insatser — inklusive $(0, 0, 0)$ -kombinationen — och att därför S kan vara större än antalet arbetare/personer.

Utseendet på $H(z, m, t)$ och $G(z, m, t)$ beror bl.a. på lönestrukturens utseende. Under givna förhållanden i övrigt finns det under vissa förutsättningar ett utseende på lönestrukturen (W) som ger att

¹ Jfr Tinbergen (1956, 1970).

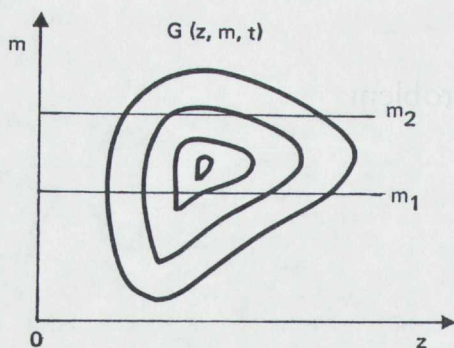
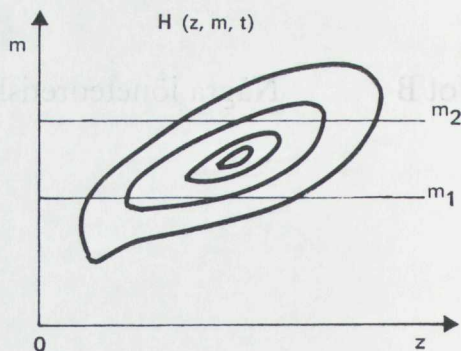

Diagram B.1

$$H(z, m, t) = G(z, m, t)$$

där likhetstecknet skall läsas för varje förekommande (z, m, t) -kombination. Denna W kallas balanslönestrukturen. Existensvillkoren för balans kan vi inte här gå in på, men det kan sägas att de i allmänhet ej torde vara särskilt starka. Deras exakta innebörd beror av vilka givna förhållanden i övrigt man har anledning räkna med.²

För att förtydliga det föregående antar vi att z och m bara innehåller ett element vardera samt att t är givet, lika med i . $H(z, m, t)$ och $G(z, m, t)$ kan då illustreras på det sätt som visas i diagram B.1. De inritade kurvorna är isofrekvenslinjer, vilka sammanbinder alla (z, m, t) -kombinationer med viss absolut frekvens. I diagrammet tänker vi oss att $H(z, m, t)$ och $G(z, m, t)$ är toppformiga och att lönestrukturen är given. Synbarligen är $H(z, m, t)$ och $G(z, m, t)$ inte lika, varför balans inte råder. Ändringar i W kan möjligen resultera i att de blir lika. Då har $G(z, m, t)$ och $H(z, m, t)$ samma utseende.

I diagrammet har två meritvärden, m_1 och m_2 markerats. Med dessa givna kan fördelningen över z anges. Hur dessa fördelningar ser ut visas i diagram B.2. Den *betingade* efterfrågan visas där av de hel dragna kurvorna och det *betingade* utbudet visas av de streckade kurvorna. Det är tydligt att personerna ej vill använda sina meriter på det sätt arbetsgivarna önskar i det illustrerade fallet. Eventuellt kan dock arbetsgivarna finna en lönestruktur för nivåer-

na $m = m_1$ och $m = m_2$ som ger balans. Det torde vara uppenbart att den lönestruktur som kan ge balans, kan behöva vara synnerligen komplicerad. Det kan inte a priori uteslutas att lönerna på en meritnivå sjunker med ökad svårighet och på en annan stiger med ökad svårighet.

Två slags obalans kan förekomma, nämligen

1. $E \neq S$
2. $E = S$ och $h(z, m, t) \neq g(z, m, t)$ för någon (z, m, t)

² För att konkretisera balansvillkoret kan den sats i den statistiska teorin utnyttjas, som säger att en fördelningsfunktion under tämligen allmänna förutsättningar är *entydigt* bestämd av dess nollpunktsmoment. Låt $\alpha_0 = 1, \alpha_1, \alpha_2, \dots$ beteckna nollpunktsmomenten till fördelningsfunktionen $Q(y)$. Om det gäller att alla nollpunktsmomenten är ändliga och att talföljden

$$\sum_{v=0}^{\infty} \frac{\alpha_v}{v!} r^v$$

är absolut konvergent för något $r > 0$, så gäller att $Q(y)$ är den enda fördelningsfunktion som har nollpunktsmomenten $\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \dots$. Om $Q(y)$ är fördelningsfunktionen för en begränsad variabel, $a < y < b$, där a och b är reella tal, så är satsens villkor alltid satisfierade enligt Cramér (1946, s. 176—177). Då kan alltså balansvillkoret skrivas

$$E = S \\ h_v = g_v \quad v = 1, 2, \dots$$

där h_v och g_v betecknar nollpunktsmomenten för utbudet respektive efterfrågan. Hur många nollpunktsmoment som behöver tas med går ej att generellt avgöra, men det kan sägas att det finns fördelningsfunktioner som är entydigt bestämda av bara ett eller ett par moment.

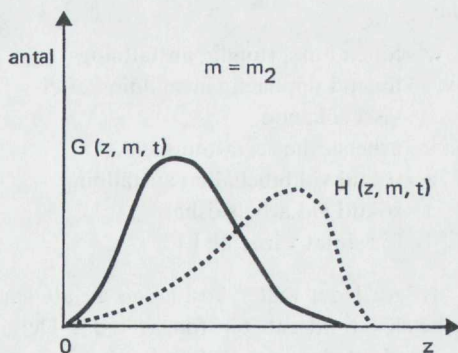
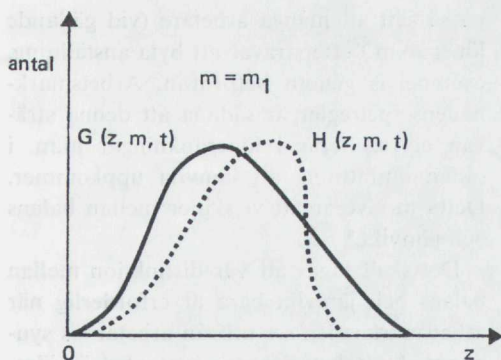

Diagram B.2

Fallet (1) kallas *konjunkturrell* obalans och fallet (2) kallas *strukturell* obalans. I fallet (1) kan också gälla att $h(z, m, t) \neq g(z, m, t)$, men det är i detta fall ovidkommande. Det är först när $E=S$ som det blir betydelsefullt att beakta den strukturella obalansen.³ Eftersom $E=S$ i detta fall måste det gälla att $h(z, m, t)$ både är större och mindre än $g(z, m, t)$, dvs. att det samtidigt finns både arbetslösa personer och lediga platser.

En starkare och en svagare variant av strukturell obalans kan särskiljas, beroende på om de arbetslösa saknar eller har *formell kompetens* att besätta de lediga platserna. Om deras meriter (m) är tillräckliga, är ett uppnående av balans en tidsfråga, varför man i sådana fall brukar tala om *friktionsarbetslöshet*. Om å andra sidan arbetslösheten beror på formell inkompetens kan balans bara uppnås genom att meriter, meritkrav och/eller löner ändras. I sådana fall brukar man tala om *strukturarbetslöshet*.⁴ Uttrycket motiveras av att man vanligtvis förutsätter att lönerna inte kan sjunka tillräckligt för att eliminera efterfrågeöverskotten.

Vad som orsakar konjunkturväxlingar och därmed konjunkturrell obalans på arbetsmarknaden är en omdiskuterad fråga, som ännu ej erhållit ett allmänt accepterat svar. Det skulle föra för långt att här gå in på detta, varför vi väljer att begränsa oss till fallet med konjunkturrell balans, dvs. $E=S$.

Friktionsarbetslöshet kan ses som ett uttryck för den låga informationsnivå som kännetecknar arbetsmarknaden. Detta gör personerna osäkra om vilka anställningsmöjligheter som faktiskt föreligger, vilket gör personerna benägna att förlänga arbetslöshetsperioderna i hopp om att ytterligare sökande skall ge utdelning i form av en bättre anställning. Eftersom det dessutom ofta är så att sökandet kan ske med större framgång om en person är arbetslös än om personen stannar kvar i en anställning (som personen finner otillfredsställande) kan den låga informationsnivån förklara att personerna i viss utsträckning väljer att vara arbetslösa. Denna teori har framförts av bl.a. Alchian (1970). Förenklat kan Alchians villkor för frivillig arbetslöshet av här angivet skäl skrivas

$$E[(w^* - \bar{w})(z - t)] > E[t(\bar{w} - c)]$$

³ Jfr Perlman (1969), kap. VIII. Detta kan förefalla vara en onödigt trång definition. Den motiveras av att det är först vid konjunkturrell balans som det är möjligt att exakt fastställa den strukturella obalansen geografiskt och på annat sätt. I praktiken har man givetvis anledning att gissa sig till de strukturella obalanserna även när konjunkturrell obalans råder, dvs. även när $E \neq S$.

⁴ Detta skulle man kanske också kunna göra när $E > S$, ty man kan då gissa vilka personer som är utan anställningsmöjligheter vid $E=S$. Eftersom det inte kan uteslutas att en konjunktturnedgång ökar sysselsättningsmöjligheterna för de vid $E > S$ arbetslösa, kan det dock bara bli fråga om en gissning i detta fall. Först vid $E=S$ när man visshet.

där

$\bar{w}$ = lönen i ursprunglig anställning

w^* = lönen i uppnåelig anställning efter visst sökande

c = arbetslöshetsersättning e.d.

z = söktid vid bibehållen anställning

t = söktid vid arbetslöshet

$E[]$ = förväntat värde av $[]$

Högra ledet mäter kostnaden av att vara arbetslös t tidsenheter (dagar e.d.). Denna kostnad utgöres av förlorad arbetsinkomst $\bar{w}$ minus eventuella arbetslöshetsersättningar. Vänstra ledet mäter intäkten av att vara arbetslös. Denna uppkommer därför att personen tidigare — $(z - t)$ dagar tidigare — kan erhålla den högre lönen w^* och under denna tid får en större arbetsinkomst.⁶

Ett verksamt medel att råda bot på friktionsarbetslöshet är enligt detta synsätt en utvidgad arbetsförmedlingsverksamhet, vari ingår även »varudeklaration» av de lediga befattningarna.

Sannolikt spelar friktionsarbetslösheten mindre roll för lönestrukturens utveckling, varför man med visst fog torde kunna bortse från denna typ av arbetslöshet i samband med löneteoretiska överväganden. Härvidlag är strukturarbetslösheten annorlunda. Denna beror på en fundamental obalans och kan inte fränkännas inverkan på lönebildningen. Vi skall återkomma till detta.

Termen *balans* har här använts för att karakterisera de tillstånd som i den ekonomiska litteraturen vanligtvis kallas jämviktslägen. Detta är inte utan skäl. Med *jämvikt* brukar man förstå ett tillstånd som är så beskaffat att varje agent uppnått en situation, som med hänsyn till respektive agents budget och preferenser, är den bästa som kan uppnås. Detta betyder bl.a. att det råder full sysselsättning⁷ och att ingen arbetare finner sig ha något att vinna på ett anställningsbyte.⁸ Det skall framgå i avsnitt B.2 att ett sådant tillstånd ej kan förväntas råda på arbetsmarknaden, utan att det i stället är så att arbetsgivarna (medvetet eller omedvetet) motsätter sig att jämvikt i denna mening uppkommer. Härigenom kommer balanslägena att karakteriseras av ojämvt

på så sätt att många arbetare (vid gällande löner m.m.) eftersträvar att byta anställning, exempelvis genom befordran. Arbetsmarknadens spelregler är sådana att denna strävan ej resulterar i lönesänkningar m.m. i sådan omfattning att jämvikt uppkommer. Detta motiverar att vi skiljer mellan balans och jämvikt.⁹

Det skall sägas att vår distinktion mellan balans och jämvikt bara är erforderlig när arbetsmarknaden ses utifrån arbetarnas synpunkt. Ur arbetsgivarnas synvinkel är jämviktslägen i klassisk mening inte uteslutna. För arbetsgivarna kan sådana lägen uppkomma att ingen arbetsgivare vid rådande priser m.m. finner anledning att önska sig en annan möjlig situation.

Detta innebär att den traditionella jämviktsanalysen av arbetsmarknaden är relevant så länge den begränsas till arbetsgivarnas situation. I avsnitt B.3 skall vi se närmare på denna analys.

B.2 Meriterings- och befordringsvägen⁹

Enligt vad som sagts i not A, avsnitt 4, skall enligt den klassiska doktrinen alla anställningskontrakt under vissa förutsättningar med tiden bli lika förmånliga. Till förutsättningarna hör att arbetarna är infomerade om de tillgängliga anställningsvillkoren, att de värderar dessa på samma sätt samt att de kan konkurrera om anställningarna på lika villkor. Att dessa förutsättningar är orealistiska lämnar vi nu åt sidan. I detta avsnitt skall nämligen visas att de utjämnande tendensen ej kan påräknas ens under

⁶ Som nämnts är Alchians egen formulering mera komplicerad. Bl.a. tar han explicit hänsyn till sökintensiteten och tidspreferensen. Han kallar sin teori »the differential cost of information about best available job opportunities theory of unemployment».

⁷ Vid full sysselsättning kan det råda friktionsarbetslöshet i Alchians mening.

⁸ Jfr not A, avsnitt 4, moment 1.

⁹ Jämför situationen på bostadsmarknaden. Där kan råda balans i den meningen att alla bor någonstans och det inte finns outnyttjade bostäder, men detta utesluter inte att många skulle vilja byta bostad vid gällande hyror.

⁹ Kompletterande synpunkter på personernas arbetsmarknadsbeteende ges i not C.

dessa förutsättningar. För att visa detta räcker det att förutsätta

- (1) att arbetslivet ej kan ordnas på annat sätt än att de förekommande befattningarna i det ena eller andra avseendet är olika, samt
- (2) att arbetsgivarna har intresse av att få »rätt man på rätt plats» och/eller att prestationsrelaterade löner ej genomgående kan användas.

Betydelsen av de sistnämnda omständigheterna framgår inte om man, som klassikerna och de som förespråkar arbetsvärderingssystem, enbart ser till arbetena i sig och glömmer det »kraftfält» vari arbetena förekommer.

Vi bortser från hur strukturen av befattningar bestäms. Vi antar att denna är given samt att den är given på sådant sätt att det finns befattningar med olika svårighet. Utan närmare motivering antar vi också att skickligare arbetare har komparativa fördelar som befattningshavare i svårare befattningar. »Rätt man på rätt plats» tolkas alltså så att de skickligare arbetarna innehar de svårare befattningarna. Huruvida lätta eller svåra befattningar är de mera ansträngande behöver vi inte ta ställning till. Vi kan för enkelhetens skull anta att alla befattningar är lika ansträngande/trivsamma.

Att arbetarna konkurrerar om de tillgängliga anställningarna på lika villkor innebär att alla arbetare med samma lätthet kan förvärva alla slags skickligheter. Dylika förvärv är åtminstone tidskrävande och görs därför inte utan något motiv. Enligt den klassiska doktrinen skall uppflyttningarna i samband med förvärvet av skickligheter nätt och jämnt kompenseras av lönetillägg eller andra förmåner i de befattningar där skickligheten används. Det inses omedelbart att detta är ett otillräckligt motiv för arbetarna att förvärva de skickligheter arbetsgivarna vill ha. Om det är så att alla oberoende av skicklighet erhåller lika förmånliga villkor finns det inget arbetsmarknadsmässigt skäl till att någon skulle bry sig om att förvärva skickligheter. *Arbetsmarknadsmässiga incitament till detta erhålles först när personer*

med större skicklighet kan påräkna relativt förmånligare anställningar. Under våra förutsättningar är detta liktydigt med att svårare befattningar ger förmånligare anställningsvillkor än lättare befattningar. I så fall kommer ingen att föredra en lättare befattning framför en svårare, vilket betyder att det kommer att råda en permanent över-skottsefterfrågan på anställningar i de *svårare* befattningarna. I detta läge måste anställningsförfarandet ske diskriminatoriskt eller slumpmässigt; bland hundra- eller tusentals sökande till svårare befattningar väljs någon ut. Den utvalde blir mer än kompenserad för sina upppoffringar vid förvärvet av skickligheter. De övriga når inte full kompensation, dvs. de förlorar (arbetsmarknadsmässigt) på att skaffa sig skickligheter.

Låt T beteckna en arbetares yrkesverkssamma period och låt t beteckna den tid varunder han förvärvar skickligheter (utbildningstiden). Utan förvärvade skickligheter kan han få anställning i en lätt befattning mot lönen w_1 . Detta ger honom en livsinkomst lika med Tw_1 . Föreligger inga direkta kostnader för skicklighetsförvärvet är kostnaden för detta enbart förlorad lön tw_1 . Denna kostnad skall jämföras med möjligheten att efter skicklighetsförvärvet få lönen $(T-t)w_s$, där w_s är periodlönen vid anställning i en svårare befattning. Denna möjlighet är emellertid inte helt säker. Låt p beteckna sannolikheten att arbetaren efter skicklighetsförvärvet får den svårare anställningen. Sannolikheten att skicklighetsförvärvet inte givit honom några arbetsmarknadsmässiga fördelar är då $(1-p)$. Hans förväntade livsinkomst med skicklighetsförvärv är alltså

$$p(T-t)w_s + (1-p)(T-t)w_1$$

Om detta uttryck är större än livsinkomsten utan skicklighetsförvärv väljer han att skaffa sig skickligheterna. Villkoret härför kan skrivas

$$p(T-t)(w_s - w_1) > tw_1$$

Vänstra ledet uttrycker den förväntade intäkten av ett skicklighetsförvärv som kos-

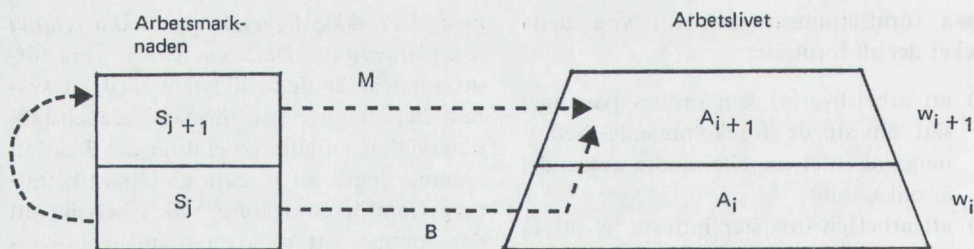

Diagram B.3

tar vad det högra ledet anger.¹⁰ Det är villkor av denna typ som ger »jämvikt» på arbetsmarknaden i det klassiska idealfallet. Dessa villkor innebär att den utjämnande tendensen stoppas upp innan den fullbordats.

Ta nu med befordringssystemet i bilden. Detta kan i detta sammanhang uppfattas som en alternativ möjlighet för arbetarna att erhålla anställningar i svårare befattningar. Diagram B.3 är en enkel illustration av detta. Rekryteringen av befattningshavare i en svårare befattning kan antingen ske internt genom befordringssystemet (»arbetslivet») eller externt från arbetsmarknaden. På arbetsmarknaden kan arbetarna välja vilken skicklighetsnivå de vill ha. (Verkställandet av detta val sker dock utanför arbetsmarknaden.) I diagrammet har två skicklighetsnivåer tagits med. De betecknas S_j och S_{j+1} . I arbetslivet finns befattningar med olika svårighet. I diagrammet är svårighetsnivåerna A_i och A_{i+1} medtagna. »Rätt man på rätt plats» antas innebära att arbetsgivarna kräver minst skickligheten S_j vid anställning på svårighetsnivån A_i samt minst skickligheten S_{j+1} vid anställning på svårighetsnivån A_{i+1} . Dessutom räknar vi nu med att de arbetare som redan har anställning på nivån A_i har möjlighet att befordras till nivån A_{i+1} . För en arbetare med skickligheten S_j finns det alltså två vägar som leder honom till en anställning på nivån A_{i+1} . Den ena vägen går via anställning på nivån A_i . Denna kallar vi *befordringsvägen* (B). Den andra går via skicklighetsförvärv från S_j till S_{j+1} . Denna kallar vi *meriteringsvägen* (M).

Lönerna på respektive svårighetsnivå betecknas w_i , $i = 1, 2, \dots$. För att både befordringsvägen och meriteringsvägen skall te sig (arbetsmarknadsmässigt) lockande är det nödvändigt att $w_{i+1} > w_i$. Befordringsvägen föredras om det dessutom gäller att¹¹

$$E[t(w_i - c)] > E[(z - t)(w_{i+1} - w_i)], \quad z > t, w_i > c$$

vilket är ekvivalent med villkoret

$$\frac{w_{i+1}}{w_i} < E \left[\frac{zw_i - ct}{w_i(z - t)} \right], \quad z > t, w_i > c$$

där variablerna har följande innebörd:

t = meriteringstiden

c = nettotinkomsten per tidsenhet under meriteringstiden

z = väntetiden på befordran

$E[\]$ = det förväntade värdet av $[\]$

w_i = lön per tidsenhet.

Det vänstra ledet i det första uttrycket är den förväntade meriteringskostnaden. Denna utgöres huvudsakligen av förlorad arbetsinkomst och är större än noll om $w_i > c$. Det högra ledet i samma uttryck är den förväntade meriteringsintäkten, vilken är positiv om väntetiden på befordran är längre än meriteringstiden, dvs. om meriteringsvägen är snabbare än befordringsvägen.

¹⁰ Om arbetaren har riskaversion och/eller en positiv tidspreferens, vilket innebär att tidigare inkomster värderas högre än senare inkomster, måste differensen mellan den förväntade intäkten och kostnaden vara påtaglig. Utan risk och/eller positiv tidspreferens räcker det att den förväntade intäkten är aningen större än kostnaden.

¹¹ Observera likheten med villkoret i avsnitt B.1 för att arbetslöshet skall vara »lönande».

gen.^{12, 13} Om den förväntade kostnaden är större än den förväntade intäkten på meriteringsvägen antar vi att befodringsvägen föredras.

Inspektion av det högra ledet i det andra uttrycket ger vid handen att kravet blir strängare ju större z och c är samt att kravet blir mildare ju större t och w_i är. (Ett strängare krav innebär att löneskillnaden måste vara mindre för att befodringsvägen skall föredras.) Låt Q beteckna kravet på lönerelationen $w_{i+1} : w_i$. De partiella derivatorna är

$$\frac{\partial Q}{\partial z} = -\frac{t(w_i - c)}{w_i(z - t)^2} < 0$$

$$\frac{\partial Q}{\partial c} = -\frac{t}{w_i(z - t)} < 0$$

$$\frac{\partial Q}{\partial t} = +\frac{z(w_i - c)}{w_i(z - t)^2} > 0$$

$$\frac{\partial Q}{\partial w_i} = +\frac{ct}{w_i^2(z - t)} > 0$$

Dessa relationer är av central betydelse för arbetsgivarna. Vi antar utan närmare motivering att arbetsgivarna föredrar att vissa arbetare går befodringsvägen samt att studiemedelssystemet e.d. ändras på sådant sätt att nettoinkomsten per tidsenhet under meriteringstiden (c) ökar. Arbetarna skulle då överge befodringsvägen om inte arbetsgivarna vidtog motåtgärder. Deras möjliga motåtgärder (i det fall vi betraktar) är att

1. höja w_i (eller sänka w_{i+1})
2. sänka z
3. höja t

Inget av dessa medel kan helt uppväga arbetsgivarnas nackdel av att c ökar.

Om w_i höjs (relativt w_{i+1}) blir fördelen av en befodran, ceteris paribus, mindre. Härigenom minskar arbetarnas ansträngningar på svårighetsnivån A_i .¹⁴ Motsvarande gäller på alla andra berörda svårighetsnivåer. Slutsatsen blir alltså att lönedifferentieringen blir mindre samtidigt som den allmänna lönenivån behöver höjas och incitamentet till ansträngningar minskar.

Detta är uppenbarligen till arbetsgivarnas nackdel.

En sänkning av z är liktydig med en snabbare genomströmning i befodrings-systemet. Förutsatt att befodringsstrukturen bibehåller sin avsmalnande karaktär kan detta bara ske om antingen utstötningen från arbetslivet ökar och/eller befodringsstrukturen byggs ut med nya nivåer i toppen. Den senare åtgärden underlättas om näringslivet befinner sig i en expansiv fas eller i en fas med ökad koncentration. Då kan chefsposterna tämligen lätt mångfaldigas. Helt kan man emellertid inte bortse från att utstötningarna ökar och arbetarna kanske redan i medelåldern tvingas uppleva att de är förbrukade. För arbetsgivarna kan också nackdelar förutses. En uppenbar nackdel är att ansvällningen av chefsbefattningarna kan vara improduktiv, men lika fullt kostsam. En möjlig nackdel är också att arbetarnas ansträngningar får en kort-siktigare karaktär. Om den nämnda väntetiden på befodran sänks från 3 till 2 år blir det olönsamt för arbetarna att ägna sina ansträngningar åt arbeten som ger avkastning om mellan 2 och 3 år. Samtidigt blir underlaget för beslut i befodringsärenden mindre, varför risken för felaktiga befodrningar och härmed större risker i förbindelse med ansvarsutövningen ökar.¹⁵ Mot detta skall emellertid de ökade tillgångarna på personal i svårare befattningar ställas. Till en del kan detta utnyttjas för att minska ansvaret per befattningshavare, för att utöva en intern kontroll av ansvarsutövandet samt för handläggningen av befodringsärenden. Hur långt detta räcker för att väga upp kostnaderna är svårt att se, men det torde

¹² Den senare kallas inte utan fog »den långa vägen».

¹³ Från eventuella befodringsfördelar av meriteringsvägen högre upp i befodringshierarkin, riskaversion och/eller positiv tidspreferens har vi bortsett. Dessa storheter kan tilläggas utan att resonemanget förlorar sin principiella innebörd.

¹⁴ Vore inte detta fallet skulle differensen mellan w_i och w_{i+1} i utgångsläget varit omotiverad och således innebärande en onödig kostnad för arbetsgivarna.

¹⁵ För närmare detaljer se avsnitt B.4.

kunna antas att ej heller en sänkning av z är utan nackdelar för arbetsgivarna.

Hur lång tid meriteringsvägen tar kan arbetsgivarna påverka indirekt därigenom att de kan bestämma meritkraven. En höjning av t kan åstadkommas på så sätt att arbetsgivarna kräver skickligheten S'_{j+1} där de förut nött sig med skickligheten $S_{j+1} < S'_{j+1}$. I detta fall åtföljs alltså förändring av c till c' av förändringen av t till t' . För att befördringsvägen skall framstå som oförändrat förmånligare än meriteringsvägen är det tillräckligt att

$$t'(w_i - c') \geq t(w_i - c)$$

Olikhetstecknet påminner om möjligheten att de arbetare som nu går meriteringsvägen inträder (återinträder) på en viss nivå i arbetslivet med större kvalifikationer än tidigare och att detta kan påskynda dessa arbetares fortsatta karriär. I extremfallet höjs meritkraven i sådan utsträckning att denna effekt blir det enda utbytet av den tid arbetarna tillbringar med att skaffa sig meriter. Över en viss nivå i befattningsstrukturen är det då bara befördringsvägen som ger tillträde.

Hur arbetsgivarna använder de tre nämnda möjliga motåtgärderna beror av deras konkurrensläge. Den arbetsgivare som först skärper meritkraven riskerar uppenbarligen att de nyexaminerade tar tjänst hos konkurrenterna.

Detta talar för att detta medel används med viss försiktighet. I någon mån kan risken emellertid begränsas därigenom att arbetsgivaren samtidigt lockar med en högre lön och/eller en snabbare befördringsgång, varför det inte synes finnas någon anledning tro att en skärpning av meritkraven ej skulle komma till stånd. Erfarenheterna i Sverige under senare år är att en sådan skärpning skett. Det är i dag svårare än tidigare att »läsa sig till» högre befattningar.

Avsikten i detta avsnitt har varit att påvisa den klassiska doktrinen ohållbarhet. Även under idealiserade förhållanden blir inte alla lönedifferenser enbart kompenserande för icke-monetära skiljaktigheter. Åtminstone utifrån arbetarnas synpunkt är

normalstillståndet på arbetsmarknaden icke-jämvikt: vid rådande anställningsförhållanden vill många (kanske alla) arbetare byta befattning. Detta inbjuder till en diskriminerande behandling av arbetarna samt är även i övrigt ägnat att skapa spänningar och otrygghet.

För att komma fram till denna slutsats har vi utgått från att

- (1) de arbetare som skaffar sig meriter vill ha belöning för detta samt att
- (2) prestationsrelaterade löner ej kan användas i hela arbetslivet.

Först när båda dessa förhållanden kunnat elimineras kan arbetsmarknaden fungera i enlighet med den klassiska doktrinen och ge rättvisa åt de försök med arbetsvärderingssystem som görs. En ej alltför optimistisk bedömning ger dock vid handen att inget av dessa förhållanden kan elimineras.

B.3 Om den nyklassiska fördelningsteorin

Slutsatsen i föregående avsnitt vänder sig inte bara mot den klassiska doktrinen. Den påverkar också tolkningen av den nyklassiska fördelningsteorin. Som tidigare nämnts är denna teori framför allt en teori om jämviktslägenas beskaffenhet. Slutsatsen ovan innebär att det åtminstone vad gäller arbetarnas situation ej kan påräknas att arbetsmarknaden kan befinna sig i jämvikt, varför det måste sägas att (åtminstone) den nyklassiska teorin om arbetsutbudets jämviktsegenskaper är av tvivelaktigt värde. Detta skall emellertid inte ses som en avgörande invändning mot den nyklassiska fördelningsteorin som sådan. Nyklassikerna har nämligen aldrig visat utbudssidan mera ingående intresse, utan tonvikten har legat på efterfrågesidan, dvs. arbetsgivarnas vinstmaximeringsvillkor och dessas beroende av marknadsformen, de tekniska sambanden (exogent bestämda), löneförändringar m.m. Särskilt intresse har därvid ägnats det s.k. uttömningsproblemet, vilket nämnts i det föregående och senare skall presenteras närmare. För analysen av detta samt en rad andra inslag i den nyklassiska fördelnings-

teorin är vår slutsats i föregående avsnitt av ringa betydelse.

B.3.1 Marginalproduktivetsteorin och E-kurvorna

Invändningarna mot den nyklassiska fördelningsteorin är emellertid inte slut med detta. En annan invändning gäller nyklassikernas teori angående utseendet på E-kurvorna i diagram A.1 och A.2 i not A. Som motivering för E-kurvornas negativa lutning anför nyklassikerna den s.k. *marginalproduktivetsteorin*, vilken förutsätter att olika produktionsfaktorer är substituerbara, att användningen av varje produktionsfaktor kännetecknas av avtagande avkastning samt att arbetsgivarna eftersträvar så stora vinster som möjligt. Villkoret för vinstmaximum skrives i detta fall

$$\frac{w_{i+1}}{w_i} = \frac{MPR_{i+1}}{MPR_i}$$

där w_i och MPR_i som tidigare betecknar lön (faktorpris) respektive marginalproduktvärde. Om w_i ökar och w_{i+1} hålls konstant, måste, *ceteris paribus*, MPR_i öka relativt MPR_{i+1} för att detta villkor skall vara uppfyllt. När användningen av produktionsfaktorerna kännetecknas av avtagande avkastning, måste detta ske därigenom att användningen av den $(i+1)$ te faktorn ökar relativt användningen av den i te faktorn. Vid given total produktion innebär detta att användningen av den i te faktorn minskar, vilket förklarar att E_i -kurvan har negativ lutning.

Mot detta kan invändningen göras att det inte finns något rimligt skäl att antaga att produktionsskalan hålls oförändrad och att det därför också kan uppkomma en *skaleffekt* som påverkar E-kurvans utseende.¹⁶

När en viss lön (eller ett visst faktorpris) höjs, måste detta fördyra produktionen och därför normalt medföra justeringar av utbudet på varumarknaden. För illustrationens skull antar vi att en viss kategori arbetare bara används i samband med produktionen av varan Q. Lönen för dessa arbetare betecknas w_i . När w_i höjs (av någon anledning) stiger den företagsekonomiska

kostnaden för att producera Q, varför Q-utbudet normalt genomgår ett negativt skift, varvid en höjning av priset på Q, beteckna det p_Q , och en sänkning av den nya jämviktskvantiteten för Q blir följden. Förändringens storlek beror på substitutions- och inkomsteffekterna i varuköparnas efterfrågan. Substitutionseffekten beror på en förändring i de relativa varupriserna (vid givna inkomster och inkomstfördelning). Inkomsteffekten beror på en förändring i köparnas reala budget. För de köpare som tillhör den i te arbetarkategorin uppkommer en inkomsteffekt både till följd av ändringen i p_Q och till följd av ändringen i w_i . Substitutions- och inkomsteffekten ger tillsammans ett skift i arbetsgivarnas efterfrågan på den i te kategorin. Detta skift kallar Hicks (1963) *skaleffekten*. Om den direkta inkomsteffekten på varuefterfrågan till följd av att w_i ökar är liten kommer kaleffekten troligen att bli negativ.¹⁷ Om den direkta inkomsteffekten av att w_i stiger är stor kan det dock inträffa att kaleffekten blir positiv och eventuellt att efterfrågan på den i te kategorin ökar när w_i stiger. Det är denna möjlighet som ej finns med i marginalproduktivetsteorin, vilken bara räknar med den tekniska substitutionseffekten.

Om vinsterna i den i te kategorin används i samband med produktionen av varan Q, R, S, T osv., blir priseffekterna mera spridda och substitutionseffekterna sannolikt mindre framträdande för de enskilda varorna. Inkomsteffekterna kan liksom i det föregående fallet vara positiva eller negativa och antingen vara mera eller mindre betydande än substitutionseffekterna. Skaleffektens riktning kan alltså inte entydigt fastslås. Om den i te kategorin utgör ett be-

¹⁶ Denna invändning finns antydd i Hicks (1963), men har, så vitt vi kunnat utröna, ej tagits upp till mera ingående behandling i senare litteratur på området. (Att just Hicks, vilken en gång betraktades som marginalproduktivetsteoriens främste företrädare, gör denna invändning är onekligen en doktrinhistorisk poäng.)

¹⁷ I samma riktning verkar den tekniska substitutionseffekten, som innebär att arbetarna i den i te kategorin ersätts med arbetare i nu relativt billigare kategorier.

tydande inslag på arbetsmarknaden — säg att denna kategori omfattar alla ingenjörer — och w_i stiger, kommer praktiskt taget alla varuutbud att genomgå ett negativt skift. Därigenom kanske substitutionseffekten uteblir. Inkomsteffekten för ingenjörerna bör vara positiv, medan inkomsteffekten för icke-ingenjörerna bör vara negativ. Det kan medföra att efterfrågan på ingenjörer ökar när ingenjörslönen höjs.

Om, slutligen, alla w_i höjs proportionellt och alla varor är ungefär lika arbetsintensiva blir troligen följden en allmän prisstegring utan substitutionseffekter samt en generellt positiv inkomsteffekt. En allmän lönestegring kan alltså leda till en allmän ökning i efterfrågan på arbetare. För att detta skall ske är det dock nödvändigt att arbetarna ej alltför lätt kan substitueras i produktionen. Åtminstone på lite sikt är de tekniska substitutionsmöjligheterna inte särskilt små, varför vi håller den sistnämnda möjligheten för osannolik. Däremot finner vi det inte osannolikt att partiella löneökningar kan medföra att en viss positiv skaleffekt uppväger en negativ teknisk substitutionseffekt. På det hela taget får man dock räkna med att skaleffekten bidrar till att göra E-kurvorna *mera elastiska* än vad marginalproduktivitetsteorin postulerar.

Invändningen mot nyklassikerna är alltså inte att de räknar med negativt lutande E-kurvor — det är oftast korrekt — utan invändningen är att deras förklaring till detta är otillräcklig och att härigenom tolkningen av dessa kurvor blir felaktig. Betydelsen av detta framgår omedelbart av vad som sagts i not A, avsnitt 4, nämligen att en nyklassisk förklaring av lönerelationerna förutsätter att hela strukturen av E- och S-kurvor kan förklaras. Därigenom att S-kurvorna inte bara beror på arbetarnas värderingar, utan också de »institutionella» hinder som finns för arbetarnas rörlighet (exempelvis befordringssystemet), samt dessutom E-kurvorna inte bara beror på de tekniska substitutionsmöjligheterna, utan också skaleffekterna till följd av substitutions- och inkomsteffekterna på varumarknaden, är åstadkommandet av dylika förklaringar — milt ut-

tryckt — ett vanskligt företag. Detta är också en god illustration av det ekonomiska livets sammansatthet. S- och E-kurvorna beror av preferensfunktioner och restriktioner för handlingsfriheten för samtliga i det ekonomiska systemet ingående agenter.

B.3.2 Den marginella fördelningsprincipen (MFP)

Ej heller den senaste invändningen rubbar emellertid den centrala nyklassiska tesen på fördelningsteoriens område, den s.k. *marginella fördelningsprincipen* (MFP). Denna utgår från arbetsgivarnas vinstmaximeringsvillkor, som för användningen av produktionsfaktorerna nu skrives

$$MPR_i = w_i \quad i = 1, 2, \dots$$

Vänstra ledet i detta uttryck är ett sammanfattande mått på hur en produktionsfaktor marginellt inverkar på arbetsgivarnas vinst, dock faktorns lön undantagen. Låt oss kalla det den *i*'te produktionsfaktorens *marginella bidrag*. Oftast antas att MPR_i är en okomplicerad storhet, men det är lätt att förvissa sig om att produktionsfaktorernas marginella bidrag kan vara en nog så komplicerad storhet. Allmänt kan sägas att samtliga produktionsfaktorer har någon inverkan på såväl företagets intäkter som kostnader. Detta kan skrivas

$$\pi = T(A_1, A_2, \dots) - C(A_1, A_2, \dots)$$

där π betecknar vinsten, $T()$ intäkterna och $C()$ kostnaderna (inklusive löner m.m.) i ett företag som använder kvantiteten A_i av den *i*'te produktionsfaktorn. Nödvändiga villkor för maximal vinst är

$$\frac{\partial T(A_1, A_2, \dots)}{\partial A_i} - \frac{\partial C(A_1, A_2, \dots)}{\partial A_i} = 0$$

$$i = 1, 2, \dots$$

Konkretiseras detta villkor ser det naturligtvis mycket olika ut beroende på vad ifrågavarande produktionsfaktor används till, såsom tillverkning, arbetsledning, investeringsplanering, försäljning, reklam, inköp, personalfrågor osv. En viss tillnärmelse till de mera komplicerade villkor, som en konkretisering medför, erhålles om

de nödvändiga villkoren för maximal vinst skrivs

$$\frac{\partial T(\cdot)}{\partial A_i} + \frac{\partial C^{\downarrow}(\cdot)}{\partial A_i} - \frac{\partial C^{\uparrow}(\cdot)}{\partial A_i} - w_i = 0 \quad i = 1, 2, \dots$$

där $C^{\downarrow}$ betecknar kostnadssänkande effekter och $C^{\uparrow}$ betecknar kostnadshöjande effekter.

I $\partial C^{\uparrow}(\cdot)/\partial A_i$ ingår bl.a. effekten på faktorpriset w_i av att mera A_i sätts in i företagets verksamhet.

Det sagda kanske är tillräckligt för att motivera påståendet att det alls inte är enkelt att empiriskt mäta en produktionsfaktors marginella bidrag och att det därför får anses vara en öppen fråga hur det nyklassiska vinstmaximeringsvillkoret skall tolkas.¹⁸

Här skall bara en särskild svårighet nämnas, nämligen att viss del av produktionsfaktorernas användande bara har kvalitativa effekter eller, i vissa fall, enbart immateriella effekter. En arbetsgivare kanske känner sig osäker om konjunkturutvecklingen och anställer därför en person med uppgift att sammanställa och analysera konjunkturprognoser. Resultatet av detta arbete behöver inte få några synbara effekter på företagets verksamhet, men likafullt kan arbetsgivaren anse att konsulten är värd sin lön. I så fall måste vi väl säga att det marginella bidraget, som verkar genom $\partial T(\cdot)/\partial A_i$ i ovanstående uttryck, är icke-materiellt och att $T(\cdot)$ även innefattar »poster» som ej framgår av företagens bokföring.

Att i fall som detta säga att MPR_i är lika med w_i är naturligtvis nonsens; det låter sig inte motbevisas. MPR_i kan lika gärna (eller hellre) vara större än w_i .

Detta har varit ett kortfattat resonemang, men mera torde inte behöva sägas för att det skall kunna anses uppenbart att den marginella fördelningsprincipen åtminstone inte kan hävdas ha universell tillämpbarhet. Låt oss därför gå vidare och begränsa resonemanget till den strikt produktiva verksamheten, dvs. tillverkningen, och undersöka om den marginella fördelningsprincipen här kan äga giltighet. Denna fråga har i hög

grad intresserat nyklassikerna. Främst har intresset knutits till det s.k. *uttömningsproblemet*, varvid det har gällt att fastställa de villkor som behövs för att MFP skall vara en tillräcklig fördelningsprincip, dvs. för att denna princip skall kunna förklara hela inkomstfördelningen (för produktionsfaktorer sysselsatta med tillverkning).

B.3.3 Uttömningsproblemet

De tillverkande produktionsfaktorernas marginella bidrag kan under vissa förutsättningar skrivas

$$MPR_i = pMP_i \quad i = 1, 2, \dots$$

där MP_i är den i 'te faktorns fysiska marginalprodukt (netto) och p är priset på den vara som faktorn är insatt att tillverka.¹⁹ Detta är riktigt om arbetsgivaren kan hyra produktionsfaktorer och sälja varor utan att behöva räkna med att priserna härigenom påverkas. Vårt resonemang angående arbetsmarknaden i föregående avsnitt gör denna förutsättning rimlig vad gäller arbetarna, dock med eventuellt undantag av de »sämsta» befattningarna.

Vinstmaximeringsvillkoret kan nu skrivas

$$w_i = pMP_i \quad i = 1, 2, \dots$$

Multiplieras båda sidor med kvantiteten av respektive produktionsfaktor (A_i) och summeras varje sida för sig erhålles villkoret för en uttömnande fördelning enligt MFP, dvs.

$$\sum_i w_i A_i = p \sum_i MP_i A_i$$

¹⁸ Machlup (1955) skiljer mellan fyra typer av marginalproduktsbegrepp, nämligen (a) »marginal physical product», (b) »value of the marginal physical product», (c) »marginal value product» eller »marginal revenue product» samt (d) »marginal net revenue product». Alla författare är inte lika explicita som Pigou. Han talar om »value of the physical marginal social net product». Vanligen ser man uttryck av typen »marginal contribution to value (Menger, von Wiesen), »marginal worth of services» (Wicksteed), »marginal product per unit of outlay» (Robinson). Se även Machlup (1937).

¹⁹ Att MP räknas netto betyder att effekten av variationer i råvarutillgången m.m. exkluderats. Det är alltså det fysiska bidraget till mervärdet (»value added») som avses.

För att denna likhet skall gälla är det nödvändigt att produktionsfaktorernas marginella och genomsnittliga fysiska produkt (netto) är lika, vilket vi skriver

$$MP_i = AP_i \quad i = 1, 2, \dots$$

Wicksell var den förste som närmare diskuterade detta villkor. Han fann två fall då villkoret gäller. Det första innebär att produktionen kännetecknas av linjär skalavkastning (linjärt homogen produktionsfunktion) eller, som Wicksell uttrycker det, »att produktionen i stor och produktionen i liten skala över huvud taget äro lika givande».²⁰ Det andra fallet innebär att produktionen av någon anledning råkar bli förlagd på sådant sätt att genomsnittskostnaderna (i tillverkningen) minimeras, vilket Wicksell uttrycker så att »samtliga produktiva företag redan uppnått en gräns, där ytterligare stegring av produktionsskalan inte längre skulle kunna medföra någon fördel».²¹

Av dessa två fall har det första ofta åberopats som stöd för MFP. (Detta gäller i synnerhet i samband med tillväxteoretiska studier.) Men det skall genast sägas att detta är omotiverat. Att linjär skalavkastning råder innebär nämligen att den enskilde arbetsgivaren inte kan bestämma sin vinstmaximerande produktion. Vinsten (av tillverkningen) är då *som mest* lika med noll vid varje storlek på produktionen.²² Om då inte all produktion upphör, vilket inte den nyklassiska modellen förbjuder, kommer produktionen att bestämmas slumpmässigt. Förekommer därvid olika produktionsfunktioner för olika varor — vilket förefaller rimligt — måste slutsatsen bli att E-kurvorna och inkomstfördelningen över produktionsfaktorerna sker slumpmässigt i detta fall. Man kan naturligtvis fortfarande hävda att MFP gäller, men vi finner detta vara ett påstående utan större intresse. Annorlunda är det om den nyklassiska modellen kompletteras med produktionsorder till företagen, såsom förutsatts i Langes modell för en socialistisk marknadsekonomi. Då elimineras slumpmässigheten och fallet med linjär avkastning kan åter tillmätas intresse.²³

Det andra fallet är intressant därför att

det kan ses som resultatet av en (visserligen orealistisk men) meningsfull ekonomisk anpassningsprocess vid fritt verkande konkurrens mellan flera arbetsgivare, som var för sig möter avtagande skalavkastning. Om konkurrensen är hård nog, så att alla företag som ej producerar *med lägsta möjliga styckkostnad* blir utslagna, blir det så småningom kvar ett antal företag för vilka det gäller att $MP_i = AP_i$. För att säkerställa förutsättningen om kvantitetsanpassning bör det tilläggas att den produktionsnivå som minimerar varje arbetsgivares styckkostnad är liten i förhållande till den totalt efterfrågade kvantiteten av varje vara. Eljest leder konkurrensen till oligopolitiska eller monopolitiska förhållanden.

Om man i det senast beskrivna fallet antar att alla företag har samma produktionsfunktion (när de producerar samma vara) samt att alla anpassningar till ändrade löner e.d. sker genom en *ändring i antalet företag* inom respektive industri, så kommer *industrierna* att kännetecknas av linjär skalavkastning. Hicks (1963) använder detta förhållande som ett argument för att det trots allt finns utrymme för Wicksells första fall.²⁴ Förutsättningarna härför är visserligen mycket starka, men det kan likafullt vara skäl att erinra om denna möjlighet. Den illustrerar att det som är sant för delarna kanske inte är sant för helheten.

För fullständighetens skull skall ytterligare en möjlighet nämnas. Denna förut-

²⁰ Wicksell (1938), s. 151.

²¹ Ibid.

²² Henderson—Quant (1958) räknar också med möjligheten att vinsten vid varje produktionsstorlek är positiv eller negativ. Eftersom vinsten vid linjär skalavkastning är proportionell mot produktionens storlek är båda dessa möjligheter enbart kuriosas. Den första möjligheten ger maximal vinst vid oändligt stor produktion. Den andra möjligheten ger ingen produktion alls.

²³ Lange (1938), s. 75—76. Vid varje uppsättning priser skall arbetsgivarna i denna modell välja sådana inputs och outputs att (1) den genomsnittliga kostnaden för varje output-uppsättning minimeras och (2) den output-uppsättning väljas som gör marginalkostnaderna lika med respektive priser.

²⁴ Samuelson (1947) s. 78—79, framför ett liknande argument.

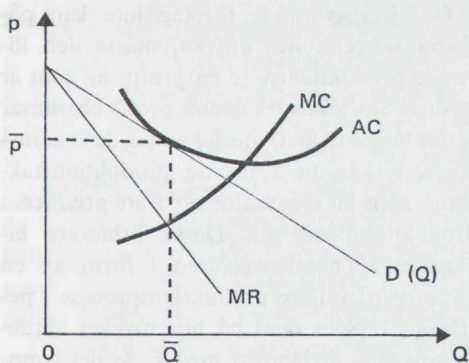

Diagram B.4

sätter inte att det råder en enligt ovan »perfekt» konkurrens mellan producenterna, utan den ger utrymme för en oligopolitisk konkurrenssituation. Varje producent väljer på vanligt sätt den produktionsskala som gör marginalkostnaden och marginalintäkten lika. Vid oligopolitiska förhållanden är marginalintäkten (MR) lägre än varans försäljningspris (p), varför det för uttömmande fördelning krävs att också marginalkostnaden (MC) är lägre än genomsnittskostnaden (AC), närmare bestämt så mycket lägre att $AC=p$ vid $MC=MR$. I detta speciella fall gäller att $MP=AP$. Fallet illustreras i diagram B.4.²⁵

B.3.4 Tidselementet

Den föregående framställningen har visat att MFP kan ge en uttömmande fördelning, om än endast under särskilda förutsättningar, vars realism är tvivelaktig. Dessa förutsättningar har härletts med avseende på den *tillverkande* verksamheten i ett företag. En uttrycklig förutsättning var ju att produktionsfaktorernas marginella bidrag mäts av $p \cdot MP_i$, där MP_i betecknar den *fysiska* marginalprodukten (netto). Inget företag ägnas emellertid till 100 procent åt tillverkning och det ligger därför nära till hands att fråga hur all annan verksamhet avlönas i det fall att MFP skulle ge uttömmande fördelning. En näraliggande tolkning är att uttömmande fördelning är oförenlig med ett

existerande företags existensvillkor och att därför uttömningsproblemet skulle sakna intresse. Vi vill dock inte dra denna slutsats och skall motivera detta med hänvisning till nyklassikernas försummande av tidsaspekten.²⁶

När vi talar om nyklassikernas försummande av tidsaspekten, tänker vi inte på den torftiga diskussionen om tidsperspektivet i arbetsgivarnas strävan efter största möjliga vinst, utan vi tänker på det förhållandet att all produktion tar tid och att de produktiva insatser, som görs under ett visst tidsintervall, ger olika snabba effekter. Beroende på vad en produktionsfaktor används till kommer dess bidrag till uttryck först i en senare tidpunkt. Detta betyder, för det första, att effekterna av olika insatser måste diskonteras innan dessa blir jämförbara samt, för det andra, att inkomstutbetalningarna ger ett finansieringsproblem.

Till en del kan finansieringsproblemet lösas därigenom att arbetarna och andra produktionsfaktorer får vänta en dag e.d. på att erhålla inkomsterna. Detta går vi inte närmare in på, utan vi säger att inkomsterna i detta fall betalas ur den löpande produktionen. Tar det längre tid för en insats att mogna kvarstår likväl finansieringsproblemet och det måste då sägas att de *aktuella* inkomsterna inte hänför sig till den *löpande* utan till den *framtida* produktionen. Detta påverkar tolkningen av uttömningsproblemet, som då inte längre gäller sambandet mellan *samtidig* inkomst och produktion, utan inkomster och produktion som hänför sig till olika tidsperioder. För exempelvis

²⁵ I anslutning till diagrammet bör sägas att MC-kurvan hänför sig till samtliga rörliga kostnader, alltså även kostnader för råvaror m.m. Detsamma gäller AC-kurvan. För att erhålla kostnaderna för produktionsfaktorerna måste kostnaderna för råvaror m.m. dras ifrån. Endast om då lika mycket dras ifrån såväl MC-kurvan som AC-kurvan, dvs. om $MC=AC$ för råvaror m.m., gäller att $MP=AP$ erhålles i det illustrerade fallet. Om $MC \neq AC$ för råvaror m.m. kan $MP=AP$ också erhållas när $\bar{p} \neq AP$. Detta ger ytterligare möjligheter, men det kan sägas att ingen av dessa möjligheter, lika lite som den illustrerade, är särskilt sannolik.

²⁶ För närmare detaljer, se Georgescu-Roegen (1967, 1971).

vissa administrativa befattningshavare gäller detta tydligt.

Låt oss se lite närmare på inkomsterna till produktionsfaktorer som har fördröjd verkan av sina insatser. Dessa inkomster utgår i förskott och måste därför vara förenade med krediter. Som säkerhet kan inteckningar i framtida produktionsvärden ställas. Den som ger krediten torde påräkna viss ränta för detta. Tillsammans med amorteringarna uppträder denna ränta som en *fast kostnad* i den framtida produktionen. Frånsett att denna kostnad skall täckas kan uttömmande fördelning av den (framtida) löpande produktionen ske period efter period. Men denna kostnad måste täckas på något sätt. Därför är inte uttömmande fördelning enligt MFP av det *löpande* produktionsvärdet förenlig med ett existerande företags existensvillkor. Ett existerande företag måste ge överskott (profit) i den *löpande* produktionen eller erhålla subventioner utifrån. (Detta gäller under såväl »kapitalistiska» som »socialistiska» förhållanden.)

Här skall genast tilläggas att denna slutsats inte utesluter att MFP äger generell giltighet. Som illustration härav tänker vi oss ett företag med endast två verksamheter: löpande varutillverkning och planering av varutillverkningen i nästföljande period. Med Georgescu—Roegens (1971) terminologi säger vi att den sisnämnda verksamheten *producerar produktionsprocesser*, som den löpande framtida varutillverkningen utnyttjar. Om F_t betecknar produktionsfunktionen för den löpande produktionen i period t och P_t betecknar den samtidiga produktionen av produktionsprocesser kan verksamheten i företaget under denna period beskrivas på följande sätt:

produktion av varor

prod.fakt. A_i , $i = 1, 2, \dots$

F_t
råvaror $\rightarrow Q$

produktion av produktionsprocesser

prod.fakt. A^*_i , $i = 1, 2, \dots$

P_t
kunnande $\rightarrow F_{t+1}$

Om ifrågavarande företag inte kan påräkna subventioner utifrån, måste den löpande produktionen ge en profit, π_t , som är positiv. Storleken på denna profit begränsar (i det långa loppet) storleken på de inkomster som kan utgå till de produktionsfaktorer, som är sysselsatta med att producera produktionsprocesser. Dessa faktorerers bidrag erhåller arbetsgivaren i form av en bättre/värdefullare produktionsprocess i period $t+1$. Som mått på hur mycket värdefullare F_{t+1} är jämfört med F_t är det lämpligt att ta differensen

$$v = \pi_{t+1}(1+d)^{-1} - \pi_t$$

där d är den relevanta diskonteringsfaktorn, vilken lämpligen sättes lika med »kapitalets» marginella bidrag i den *löpande* produktionen.²⁷ Tillägges villkoret

$$\frac{\partial v}{\partial A^*_i} = w^*_i \quad i = 1, 2, \dots$$

för allokeringen av de produktionsfaktorer, som är sysselsatta med produktionen av produktionsprocesser, blir cirkeln sluten. Vi får ett med vad som gäller för varutillverkningen analogt vinstmaximeringsvillkor och kan på nytt ta itu med frågan: när gäller det att denna allokeringsregel medför en uttömmande fördelning av produktionsvärdet? Vi avstår från att här penetrera denna fråga närmare.²⁸ Det sagda får anses nog för att motivera påståendet att MFP inte nödvändigtvis måste överges på grundval av våra ovan framförda anmärkningar.²⁹

²⁷ Uttrycket kan lätt generaliseras till ett godtyckligt antal perioder.

²⁸ Ett problem skall emellertid nämnas. De produktionsfaktorer som sysslar med att producera produktionsprocesser har inget observerbart marginellt bidrag i den stund deras faktorkomst utbetalas. Det gör ackordslöner e.d. besvärliga, varför de kanske inordnas i beföringssystemet. Detta upplöser, som vi sett, det direkta sambandet mellan en befattningshavares lön och produktivitet.

²⁹ I den mån som uttömmande fördelning ej kan åstadkommas genom (exempelvis) MFP kvarstår en fri profit, vars fördelning avgörs av maktfaktorer. En modell för detta ges i Frisch (1946), s. 159.

B.4 Om arbetslivets struktur

I anslutning till resonemanget i moment B.3.4 skall understrykas att det i praktiken inte går några vattentäta skott mellan olika verksamheter i ett företag. Enskilda befattningar innehåller i *varierande grad* element av tillverkning, planering, kontroll osv. Det betyder att varje befattningshavare i *varierande grad* erhåller sin inkomst ur den löpande produktionens profit.

Detta påpekande aktualiserar frågor angående arbetets natur samt arbetslivets uppbyggnad.

B.4.1 Arbetets natur

I den mån som alla befattningar kan sägas innehålla element av samtliga verksamheter i ett företag — om än i högst varierande grad — synes det rimligt att betrakta varje befattning som ett miniatyrföretag. I analogi härmed betraktas då befattningshavarna som miniatyrföretagsledare.

Gemensamt för befattningarna är att de producerar något, vilket inte nödvändigtvis behöver vara materiellt. De skiljer sig därigenom att de har olika produkter som syfte samt olika förutsättningar för produktionen. Vidare kan befattningarna skilja sig därigenom att olika befattningshavare väljer att utnyttja identiska förutsättningar olika för att uppnå identiska syften (produkter). Det är nämligen befattningshavarnas uppgift att organisera verksamheten på sådant sätt att givna förutsättningar i någon mening utnyttjas optimalt vid givna syften. Dessutom ingår befattningshavarna direkt i produktionen som kraftkällor.

I denna beskrivning kan åtminstone tre aspekter på *arbetet* särskiljas. Den första gäller arbetet som *kraft* och arbetaren som kraftkälla eller kraftproducent. Den andra gäller arbetet som *input-outputstyrande* verksamhet och arbetaren som maskin. Den tredje aspekten gäller arbetet som *planering* och arbetaren som beslutsfattare och ansvarstagare. Dessa aspekter finns var för sig behandlade i den ekonomiska teorin.

Det är ofrånkomligt att energi ingår i pro-

duktionsprocessen och det är rimligt att tänka sig att en viss mängd av den energi som åtgår kommer via arbetarna. Något större intresse kan emellertid inte tillmätas detta förhållande. Idag är arbetskraften mycket dyrbar energi. För cirka 25 öre kan man i form av elkraft köpa den energimängd som motsvarar vad en frisk man kan utveckla under en hel arbetsdag.⁸⁰ Anställandet av arbetare måste därför ges en annan motivering än att arbetarna kan leverera arbetskraft.⁸¹

I den nyklassiska teorin uppträder »arbete» och »kapital» som substituerbara produktionsfaktorer. Om kapitalet uppfattas som maskiner m.m., betyder substitutionsmöjligheterna att arbetarna i viss mån kan ikläda sig maskinernas roll i produktionen. Denna kommer till uttryck i en efterfrågan på »kroppsfärdigheter». Den enklaste av dessa är fysisk styrka parad med viss ut hållighet. Arbetarna kan emellertid substituera även mycket komplicerade maskiner. Vid arbetsfysiologiska undersökningar har man hittills funnit 180 olika aktiviteter, som samverkar i normalt muskelarbete. Genom tidsstudier försöker man kartlägga dessa i olika befattningar samt komma fram till arbetsställningar e.d., som ökar arbetarnas kapacitet i maskinrollen.⁸² Som en allmän fingervisning om betydelsen av arbetarnas maskinroll kan kanske arbetsstudiernas utbredning tas. Allt eftersom automatiseringen fortgår torde denna roll förlora i betydelse. Det är dessutom så att det är svårt att finna renodlade maskinroller för arbetarna i arbetslivet. De befattningar som ger denna roll ger också, och som det tycks i växande grad, beslutsfunktionen åt arbetarna. Redan

⁸⁰ I genomsnitt utvecklar en person ca 3 000 Kcal under en dag. Priset på kraft är ungefär 10 öre per kilowattimme, vilket motsvarar cirka 860 Kcal eller cirka 43 % av en vuxen mans kaloritveckling under en arbetsdag. Det har då antagits att personen avger 2/3 av sin kapacitet till produktionsprocessen.

⁸¹ Observera att termen arbetskraft i marxistisk mening betecknar ett vidare begrepp, nämligen »summan av de intellektuella och fysiska färdigheter som finns i en person och som personen utövar närhelst personen producerar ett bruksvärde». Marx (1922), s. 130.

⁸² För en orientering, se Johansson (1967).

idag klassificeras ungefär hälften av de anställda som tjänstemän och arbetsledare. Detta måste innebära att det nyklassiska synsättet förlorar i giltighet.

Arbetarnas roll som beslutsfattare är både den mest intressanta och den minst diskuterade i den ekonomiska teorin. Denna roll förutsätter att befattningshavarna har en viss självständighet eller valfrihet vid utformningen av verksamheten i befattningarna. Valfriheten gäller de givna förutsättningarnas utnyttjande för det likaledes givna syftet, exempelvis angående tempot i produktionen. Man kan räkna med att alla beslut fattas under viss osäkerhet om vad som är lämpligaste tillvägagångssätt, tempo m.m. Det är detta som gör beslutsfattandet icke-maskinmässigt. Osäkerheten ställer krav på befattningshavarnas kunskaper, omdömesförmåga och intuition. Detta gäller vare sig osäkerheten beror på bristande kunskap om produktionsresultatens avsättningsmöjligheter på varumarknaden, de tekniska produktionssambandens närmare innebörd, arbetsmaterialets hållfasthetsegenskaper etc. eller om den beror på bristande kunskaper om andra människors beslut.

Mångfalden av osäkerhetsfaktorer medför ett rikt sortiment av beslutssituationer. Förekomsten av många befattningar i vårt arbetsliv kan bara förstås mot bakgrunden av att osäkerheten är ett hinder för produktionens lönsamma bedrivande, som man vill bli kvitt. Detta förklarar att det finns befattningar som är specialiserade på marknadsundersökningar, prognostik, intern redovisning och bokföring, maskinkontroll etc. samt att en betydande del av arbetsdagarna ägnas åt utbyte av kunskaper, information och utarbetande av beslutsunderlag. Men osäkerheten finns i alla befattningar och är, som exempelvis Verkstadsföreningens arbetsvärderingssystem klart visar, den avgjort viktigaste faktorn vid bedömningen av en befattnings svårighet.³⁸

Motsatsen till osäkerhet är kunskap. I förbindelse med beslutsfattande kan säker kunskap sägas föreligga när konsekvenserna av varje möjligt handlingsalternativ korrekt kan förutses. I sådana fall kan kunskapsutövan-

det göras mekaniskt. Det räcker då att programmera in beslutsregler i en datamaskin och mata denna med relevanta informationer. Säker kunskap är dock oftast utesluten, varför beslut som regel måste baseras på subjektiva bedömningar angående de sannolika effekterna av olika handlingar. Detta är den mänskliga faktorns alltmör framträdande uppgift.

Sannolikhetsuppskattningarna i en viss beslutssituation kan göras på grundval av vad man erfarenhetsmässigt vet om liknande beslut (induktiv metod), eller på grundval av ett analytiskt resonemang utifrån antaganden om relevanta förhållanden (deduktiv metod). I båda fallen och alla dessas kombinationer ingår avgöranden om vad som är relevanta erfarenheter eller beaktansvärda förhållanden för ifrågavarande beslutssituation. I befattningar med över tiden relativt permanenta beslutssituationer är den induktiva metoden fullt tillräcklig och beslutsfattandet blir snart rutin, dock bara för den person som besitter erfarenheten. Ju mera föränderlig beslutssituationen i en befattning är, desto mera får man förlita sig på den deduktiva metoden. Också denna metod kräver en viss erfarenhet av sin utövare, men denna erfarenhet behöver inte nödvändigtvis förvärfvas i ifrågavarande befattning. Den kan t.ex. förvärfvas under en matematiklektion. Här finns tydligen en anknytning till resonemanget i avsnitt B.2 om meriterings- och befodringsvägen.

B.4.2 Arbetslivets struktur

Liksom osäkerhet kännetecknar varje befattning, kännetecknas företagen i sin helhet av detta. Detta medför risker i företagandet, vilka det förefaller rimligt antaga arbetsgivarna vill göra så små som möjligt. Reduceringar av riskerna kan emellertid inte ske utan kostnad. Priset är de högre

³⁸ För en beskrivning av detta arbetsvärderingssystem, se Johansson (1967). Systemet uppstår fyra huvudfaktorer — ansvar, skicklighet, ansträngning och arbetsplatsförhållanden — och tilldelar osäkerhetsrelaterade faktorer cirka 2/3 av den maximala svårighet befattningarna kan ha.

löner, som kunnigare arbetare betingar i form av utbildningsröntor eller lön under lärlingstiden. Detta ställer arbetsgivarna inför uppgiften att hushålla med den mänskliga kunskapen. Enligt den nyklassiska teorin sker detta på sådant sätt att följande villkor erhålles uppfyllt

$$\text{MPR}_i^{**} = w_i^{**} \quad i = 1, 2, \dots$$

där vi satt på (**) för att markera att det marginella bidraget nu enbart avser bidraget av arbetarnas kunskap och att lönen nu enbart avser kunskapens pris.

De praktiska implikationerna av detta villkor kan utläsas av den innebörd som MPR^{**} kan ges, nämligen som en minskad förlustrisk. Utan motivering antar vi att förlustrisken reduceras mera av en given kunskapskvantitet ju större osäkerheten är (utan denna kunskapskvantitet). Detta innebär att de största kunskapsinsatserna kan förväntas i befattningar med den objektivt största förlustrisken.³⁴ Värdet av det kapital vederbörande befattningshavare ansvarar för torde påverka detta mått. Vidare torde belutens långsiktighet, komplexitet, ovanlighet etc. samt den snabbhet med vilken besluten måste fattas påverka detta mått. Där dessa och andra liknande indikationer är för handen kan således de största kunskapsinsatserna förväntas bli gjorda.

För att det på grundval av denna slutsats skall kunna avgöras hur arbetslivet är strukturerat måste det klargöras vad det finns för sammanhang mellan befattningar med olika stor objektiv förlustrisk. Detta har med *ansvarsfördelningen* inom organisationen att göra. Denna bestäms av hur ansvars-spridningen sker inom organisationen. Ansvar är nämligen inte statiskt knutet till en viss befattning, utan överförs mellan befattningshavarna genom order och avlämnningar. (Detta är särskilt tydligt i militära organisationer.)

Order är uttryck för en överordnads beslut. Den innehåller vissa direktiv om vad som skall göras samt (eventuellt) vissa restriktioner för hur detta får ske (medelsangivelser). Normalt sägs i en order också hur rapporteringen av verkställandet skall

ske. Även mycket strikta order ger emellertid utrymme för en viss handlingsfrihet för ordertagaren, åtminstone vad gäller takten i verkställandet av densamma. För de förlustrisker som finns i samband med denna handlingsfrihet ansvarar ordermottagaren. När uppdraget är klart och avlämning skett går även detta ansvar (i den mån det finns någon osäkerhet kvar) över på ordergivaren och den tidigare mottagaren är fri från ansvar tills ny order kommer.³⁵

Alla aktiviteter tar en viss tid. Detta gäller informerande, kontrollerande och utredande verksamhet, lika väl som beslutsfattande och verkställande aktiviteter. Under, säg, ett verksamhetsår påbörjas och avslutas ett stort antal aktiviteter som alla implicerar ansvarstagande. Under ett år hinner ansvaret för resursernas ändamålsenliga användande vandra åtskilliga gånger mellan befattningarna. I vissa befattningar passerar ansvaret snabbt, medan det i andra befattningar lagras under längre tid. Även om det ständigt sker rörelse och förskjutning i ansvaret är dess summa i stort sett konstant, bestämd av hela organisationens värde, och dess fördelning på de olika befattningarna i stort sett oföränderlig. Ansvaret i befattningarna kan alltså uttryckas som produkten av befattningens (normala) förlustrisk och den (normala) tid varunder ansvaret för dess undvikande åligger respektive befattningshavare. Till samma slutsats har Jaques (1956) kommit, fastän från en helt annorlunda utgångspunkt.

B.4.3 Jaques' ansvarsmätningar

Jaques arbetade åren 1948—1955 som konsult åt det engelska företaget Glacier Metal

³⁴ Med »objektiv osäkerhetsgrad» avser vi den osäkerhet som föreligger för en person som inte har någon erfarenhet eller analytisk träning vad gäller ifrågavarande verksamhet. Vi medger att detta begrepp inte är särskilt klart, men vi har inte kunnat finna något bättre.

³⁵ Observera att vår terminologi i detta stycke inte med nödvändighet förutsätter ett auktoritärt system av militär modell. Ordergivaren kan vara en grupp, som fattar beslut enligt demokratiska regler, och ordermottagaren kan vara en medlem i gruppen.

Company med 1 700 anställda. Hans uppgift var att konstruera en lönestruktur, som de anställda upplevde som rättvis och därför arbetsgivaren hade anledning tro skulle minska konflikthanledningarna inom företaget.

Som utgångspunkt fastslog Jaques att ett (i angiven mening) rättvist lönesystem måste bygga på kardinala kriterier om hur olika arbetens kvalitet och kvantitet skall jämföras. I syfte att finna ett passande mått analyserade han de i arbets- och meritvärderingarna förekommande begreppen (fysisk ansträngning, fara, arbetstempo, smutsighet, antal underställda, värde på arbetsmaterial, utbildningskrav, fantasifullhet m.m.). Det visade sig att dessa begrepp både enskilt och i grupp var otillräckliga för att entydigt fastställa relationerna mellan *samtliga* befattningar på ett sådant sätt att den erhållna befattningsstrukturen överensstämde med vad de i företaget anställda ansåg vara en rimlig *rangordning* av befattningarna. Det framgick också att det rädde i det närmaste total enighet bland de anställda om hur befattningarna skulle rangordnas efter status/svårighet samt att man ansåg det vara rättvist att lön skulle utgå i proportion till status/svårighet. Detta är speciellt intressant eftersom det förekom hemlig lönesättning i företaget. Befattningshavarna hade som regel bara vetskap om sin egen lön och den egna kontrollspannslönen.⁹⁶

Vid en analys av den »rättvisa» rangordningen av *tjänstemannabefattningarna* fann Jaques att den finansiella aspekten dominerade. Befattningar med månadslön placerades över befattningar med veckolön och dessa placerades i sin tur över befattningar med dag- och timlön. Uppsägningstiderna varierade på samma sätt. Av detta drog Jaques slutsatsen att nyanskaftningstiden är längre ju högre upp i hierarkin en befattning är placerad och att detta beror på ansvarets tidsmässiga räckvidd (*tidsspannet*) i befattningen.

Hypotesen att en befattnings status kan mätas av tidsspannet prövades ingående och Jaques fann, dels att tidsspannet kunde fastställas i samtliga befattningar över en viss

nivå, dels att en rangordning av befattningarna efter deras tidsspann gav nästan exakt den »rättvisa» hierarkin som resultat. Kontroll med befattningshavarna på olika tidsspannsnivåer visade också att oavsett vilket typ av arbete man hade rädde stor överensstämmelse i svaren på frågan om vilken lön man ansåg rättvis. Svaren låg i allmänhet inom ramen för 5 % variation. I följande tabell ges några svar:

Tidsspann	Skälig lön ⁹⁷
1 tim	8 pund 0 shilling per vecka
1 dag	9 pund 0 shilling per vecka
1 vecka	10 pund 10 shilling per vecka
1 månad	12 pund 10 shilling per vecka
1 år	900 pund per år
2 år	2 000 pund per år

Jaques' slutsats av undersökningarna är att tidsspannen är ett *tillräckligt* mått för att gradera alla tjänstemannabefattningar på ett konsistent och rättvist sätt. Totalt undersöktes cirka 450 befattningstyper.

Grovt uttryckt anger tidsspannet den tid, som en befattningshavare ges förtroendet att efter sitt eget omdöme fatta beslut som rör företagets verksamhet. För dessa är de ansvariga till dess att en överordnad befattningshavare (i vissa fall en kund) har mottagit och godkänt rapport om verksamheten eller på annat sätt tagit över ansvaret.

För att fastställa en befattnings tidsspann användes följande tillvägagångssätt:

1. Kartlägg uppgifterna i befattningen och skilj de förelagda inslagen från dem som ger valfrihet.
2. Analysera hur omdömet och initiativet utövas.⁹⁸
3. Välj ut den *längsta* tidsperiod, varunder befattningshavaren förväntas suveränt utöva omdöme och initiativ, och låt denna vara befattningens tidsspann.

⁹⁶ Härmed avses lönesumman för de direkt underställda befattningshavarna. Jämför moment 4.3 i not A.

⁹⁷ Gamla myntenheter.

⁹⁸ Jaques använder termen »discretion», som vi valt att översätta med omdöme och initiativ.

I sin slutrapport framhåller Jaques att företagets status- och rangordningssystem för *tjänstemännen* styrs av tre principer. Bristande insikt om dessa hade varit den främsta konflikthanledningen.

A. Status och lön utgår efter den arbetsnivå (»level of work») som en person förväntades utföra och lyckas utföra och inte för hans skicklighet, erfarenhet, utbildning eller andra personliga kvalifikationer.

B. En persons arbetsnivå kan endast bestämmas utifrån de beslut som personen har i uppgift att självständigt fatta och handla efter. Arbetsnivån är ej relaterad till arbetsresultatets kvalitet eller det i arbetskontraktet förelagda arbetsinnehållet. — Detta förklarar att fysisk ansträngning och andra komponenter i arbetsvärderingarna inte kan användas för en entydig bestämning av en befattnings status. Dessa komponenter ingår antingen i det förelagda innehållet eller är resultat av de beslut befattningshavaren själv fattar.

C. Erfarenhetsmässigt är arbetsnivån lika med den tidsperiod varunder en befattningshavare har fullmakt att fatta sina egna beslut utan att efterhöra sin chefs åsikt eller råd.

Jaques framhåller också att en persons skicklighet och erfarenhet har betydelse från beföringssynpunkt och att arbetsnivån ofta svarar mot en persons skicklighet och erfarenhet. Men, om en person är överkvalificerad för en befattning, så får personen lön efter befattningens status och ej efter sin egen skicklighet. Vidare fann Jaques att status och lön oftast utgår av negativa skäl på så sätt att lön och status beror av den skada eller förlust (inklusive tidsförlust) en befattningshavare är satt att undvika, snarare än den vinst han har möjlighet att åstadkomma.

När undersökningen av tjänstemannabefattningarnas lönestruktur var avslutad inbjöds Jaques att utföra en motsvarande undersökning av *verkstadsbefattningarna*. Denna lades upp efter det tidigare använda mönstret. Liksom i fråga om de administrativa befattningarna fann Jaques att självständigheten ensam har betydelse för en befattnings status och placering i rangord-

ningen. Men Jaques fann också att tidsspannen var dåliga mätare av status när de underskred ett par dagar. I sådana fall framstod i stället skade- eller förlustrisken som mest statusgivande. Som mått valdes värdet av den skada/förlust (inklusive tidsförlust) som en befattningshavare potentiellt kunde göra genom sina självständigt fattade beslut, men som hans omdöme och skicklighet förväntades undvika. Kalla detta mått *förlustspannet*. Jaques fann att inga speciella arbetsmoment gav upphov till förlustspannet. Detta varierade från befattning till befattning, från person till person och från avdelning till avdelning utan någon påvisbar systematik.

Av intervjuerna framgick att förlustspannet var möjligt att använda vid konstruktionen av en rättvis lönestruktur. Det framgick också att i de delar av organisationen, där både förlustspannet och tidsspannet kunde användas, gav dessa samma resultat. Kanske ännu intressantare är observationen att när befattningshavare i administrationen och i verkstaden, som placerats på samma statusnivå, tillfrågades om vad de ansåg vara »skäliga» löner, så var deras svar inbördes konsistenta. (Variationsområdet var endast några få procent.)

Jaques' slutsats är att man entydigt kan rangordna tjänstemannabefattningar efter deras tidsspann och verkstadsbefattningar efter deras förlustspann samt att en tillämpning av den då erhållna rangordningen vid lönesättningen är konsistent med vad de anställda anser vara rättvist. Han framhåller att rang- eller statussystemet måste upprätthållas med stor elasticitet om konflikter skall undvikas inom organisationen. Det är viktigt att befattningshavarna befordras i den takt som deras individuella förmåga att ta ansvar medger. Varje gång det inträffar personella, tekniska eller andra förändringar måste hela rangordningen anpassas till den nya situationen. Han framhåller särskilt konfliktrisken i samband med »smygande» förändringar, t.ex. då en befattningshavare successivt övervältras mer och mer ansvar, utan att detta motsvaras av en motsvarande upphöjelse i fråga om lönen.

Vare sig en befattningshavares ansvarsför- måga är undervärderad eller övervärderad menar Jaques att detta leder till otillfreds- ställelse med arbetet, sämre prestationer och allmän ineffektivitet. Därför, fortsätter han, ligger det i företagsledningens intresse att tillse att den av de anställda som rättvis an- sedda rangordningen upprätthålls.

Vi har tämligen utförligt återgivit Jaques' resultat därför att hans undersökning är unik i den fördelningsteoretiska litteraturen. Den är utförd direkt i arbetslivet, så vitt vi kan bedöma helt opartisk samt mycket grundlig. Som nämnts arbetade Jaques med sin undersökning i åtta år, varvid han för- värvade såväl de anställdas som företagsled- ningens förtroende. Praktiskt taget all annan fördelningsteori är antingen skrivbordspro- dukter och/eller partsinlagor i samband med löneförhandlingar. Av här nämnda skäl till- mäter vi Jaques' resultat stor vikt och ser dessa som en bekräftelse på den (skrivbords- mässiga) tankegång som förmedlades i mo- ment B.4.2 och som kan föras tillbaka på flera av de punkter som berörts ännu tidi- gare i denna not.

Det är emellertid uppenbart att Jaques inte har löst lönesättningsproblemet. Av den ovan återgivna tabellen framgår att det inte råder något bestämt kvantitativt samband mellan befattningarnas tidsspänn och lön. Tidsspännen bestämmer bara rangordningen mellan befattningar och löner; de bestäm- mer inte lönerelationerna. Jaques' slutsats kan tolkas så att arbetarna är toleranta i sina uppfattningar av rättvisa lönerelationer och att det därför inte kan vara obefogat att se det slutliga fastställandet av lönerela- tionerna som en exklusiv uppgift för arbets- givaren. Vi kan inte se att den lönestruktur Jaques tonar fram skulle behöva vara prin- cipiellt skild från den lönestruktur som exempelvis beföringssystemet kräver.

B.5 Kommentarer

Inledningsvis i denna not karakteriserades arbetsinsatserna med hänsyn till arbetarnas meriter (m), arbetenas svårighet (z) och in- satsernas storlek (t). I rummet (m, z, t) de-

finierades insatsefterfrågan $H(m, z, t)$ och insatsutbudet $G(m, z, t)$. Där infördes också ett balansvillkor $H(m, z, t) = G(m, z, t)$.

I avsnitt B.2 diskuterades hur arbetarna når fram till svårare i betydelsen mera meritkrävande anställningar. Detta kan antas ske med vissa uppoffringar som arbetarna vill ha kompensation för, vilket motiverar att ifrågavarande anställningar hålls relativt förmånligare än andra. Härav följer att lö- nerna ur arbetarnas synvinkel endast kan vara jämviktslöner i förhållande till vissa givna spelregler vad gäller beföringsfrå- gor e.d. Arbetarna kanske kan acceptera dessa spelregler — vilka prioriterar utbild- ning och erfarenheter — men de befinner sig aldrig i ett läge då de kan sägas vara likgiltiga för anställningsbyten. Då skulle incitamentssystemet sättas ur funktion i alla de fall direkt prestationsrelaterade löner ej kan praktiseras. Där sådana löner kan prak- tiseras kvarstår likväl arbetsgivarnas intresse av att arbetarna gör investeringar i »det mänskliga kapitalet» genom utbildning, fy- sisk träning etc., vilket höjer prestationsför- mågan. För att tillgodose detta intresse måste arbetsgivarna vara beredda att ge ar- betarna viss vinst.

I avsnitt B.3 diskuterades den nyklassiska löneteorin, särskilt marginalproduktivitets- teorin och den därtill hörande marginella fördelningsprincipen. Det framgick att be- greppet marginalproduktvärde är oklart och att det i vissa fall kan vara av immateriell natur samt att det s.k. uttömningsproblemet vid en närmare granskning visar sig ha be- gränsat intresse, vilket dels sammanhänger med att marginalproduktvärdena är svår- fångade, dels sammanhänger med produ- tionens tidsutsträckning, som medför att samtida insatser hänför sig till i tiden olika produktioner. Även löner kan uppträda som fasta kostnader i den löpande produktionen.

Invändningarna mot den nyklassiska teo- rin (på detta område) föranledde en diskus- sion av arbetets natur och arbetslivets här- till hörande struktur. Arbetarens roll som beslutsfattare och ansvarstagare framhövdes, men det kunde konstateras att inga mera be- stämda löneteoretiska slutsatser går att dra

från detta. Enligt Jaques' mätningar synes lönerna kunna rangordnas med hjälp av ansvarsmått (tidsspann och/eller förlustspann), medan ingenting mera bestämt kan sägas om lönerelationernas storlek. Detta kan tolkas så att det inte är måttet på (m, z, t) utan spänningen mellan H(m, z, t) och G(m, z, t) som avgör lönerelationernas bestämning, dvs. att det är meningslöst att söka efter »tinget i sig». Tyvärr måste det konstateras att spänningen mellan H(m, z, t) och G(m, z, t) — ibland omtalad som »lagen om tillgång och efterfrågan» — är allt annat än lättfångad, vilket bl.a. sammanhänger med begränsningarna i arbetarnas rörlighet mellan anställningarna samt arbetsefterfrågans diffusa bestämning enligt vad som framkommit i avsnitt B.3.

Dessa slutsatser understryker den nationalekonomiska vetenskapens begränsningar vad gäller möjligheterna att förklara uppkomsten av specifika tillstånd. För närvarande ligger nationalekonomins styrka i dess förmåga att tolka, om man så vill kalla det eftertionalisera, tillstånd i det ekonomiska livet. Den kan ge plausibla förklaringar till att exempelvis en viss lön är högre än en annan och den kan ge insikt på ett allmänt plan angående exempelvis en realistisk lönestrukturs egenskaper, men den kan idag ej ge mera inträngande förklaringar av dylika företeelser. Saken kan uttryckas så att nationalekonomin trots sin inriktning på kvantitativa storheter hittills främst nått kvalitativa resultat. De försök som gjorts att ge nationalekonomin en substantiell grundval har än så länge misslyckats.³⁹

Det är triviale att det finns en relation mellan varor (insatser) och priser

$$F_i(m_i, z_i, t_i) \rightarrow w_i \quad i = 1, 2, \dots$$

och det är frestande att tolka dessa relationer som ett funktionellt samband

$$w = f(m, z, t)$$

men det hindrar inte att denna tolkning är missledande. Så vitt vi kan bedöma leder denna tolkning till metafysiska förvecklingar.

Vår slutsats är att prisbildningen och prisstrukturen inte kan förstås utifrån varornas eller insatsernas karaktär, utan att detta måste studeras utifrån marknadens spelregler, varigenom agenternas preferenser och budgeter verkar. Denna slutsats är på intet sätt ny, utan måste sägas vara nationalekonomins grundförutsättning. Särskilt i förbindelse med arbetsmarknadsteorin finns det dock skäl att erinra om denna förutsättning, eftersom det substantiella tänkandet på detta område är mera utbrett än på andra områden. Arbetsvärderingssystemen är exempel på detta.

Sägda grundförutsättning implicerar vissa givna undersökningsproblem. Det första är att klargöra spelreglerna och agenternas beroende av dessa. Hur tas kontakterna och med vilka medel kan parterna genomdriva sina önskemål? Förhandlingsmodellen i not A, avsnitt 3, liksom vår diskussion av meriterings- och befordringsvägen i avsnitt B.2 ovan, är steg i riktning mot ett klarläggande av spelreglerna. Ytterligare steg i denna riktning tas i detta betänkandes huvudtext, där problemet just är att finna spelregler som uppfyller vissa explicit angivna krav.

I och med att spelreglerna är klarlagda kan man dra slutsatser om vad som ger förmåga att utnyttja dessa för varierande specifika syften. Sannolikt varierar förmågan med hänsyn till vad syftena är, vilket tvingar oss att diskutera och om möjligt kartlägga de relevanta syftena i ett konkret samhälle. Detta är en betydningsfull uppgift med betydande svårighet.

Nationalekonomerna har brukat skjuta den ifrån sig genom att schablonmässigt utgå från vinst- och nyttomaximeringsantaganden.⁴⁰ Det förstnämnda kan sägas vara alltför speciellt, medan det sistnämnda van-

³⁹ Ett välkänt sådant exempel är arbetsvärde-läran, vilken kan föras tillbaka till 1600-talet, till William Petty. Det äldsta exemplet på en substantiell världsuppfattning ges av den grekiske filosofen Thales' tes »allt är vatten». Inom fysiken finns en modern variant i tesen »allt är energi».

⁴⁰ I not D diskuteras det senare antagandet. Angående antagandet om vinstmaximering finns en mycket omfattande litteratur, som vi inte här kan gå in på.

ligtvis används alltför allmänt. Hursomhelst kan man utifrån dessa antaganden komma tämligen långt när det gäller att kartlägga vilken förmåga som spelreglerna i det ekonomiska systemet gynnar. Även om man har vissa tivel om antagandenas realism är det uppenbart att en dylik kartläggning har intresse, exempelvis ur fördelningspolitisk synvinkel. Inget hindrar att man därvid uppfattar beteendebetäckningarna normativt.

Hur stor en agents förmåga att utnyttja spelreglerna är beror (troligen i första hand) på hur agentens handlingsmöjligheter ser ut i förhållande till handlingsmöjligheterna för andra agenter. Det blir i så fall fråga om en relativ förmåga, med vars hjälp agenterna kan styra utvecklingen i för dem önskvärd riktning. Vissa agenter har intresse av att exempelvis lönerna stiger, medan andra önskar motsatsen. Huruvida lönerna faktiskt stiger eller sjunker beror då på hur starka dessa intressen är. Detta är ett sätt på vilket det relativistiska betraktelsesättet kan uttryckas i termer av »marknadskrafter». Under vissa förutsättningar balanserar dessa, varvid det kan sägas att lönerna m.m. antagit bestämda värden.

Not C

Om personernas efterfrågan på arbetsinsatser i den sociala produktionen

I denna not behandlas personernas tidsanvändning, speciellt frågan om hur mycket tid personerna vill använda för att göra arbetsinsatser i den sociala produktionen. Framställningen anknyter till den nyklas-siska teorin på området.

Personerna som betraktas i denna not förutsättes ha fått den elementära försörjningen ordnad. Eventuellt har detta skett med en viss tidsinsats från personernas sida. Den tid som återstår benämnes personernas *fritid*. Denna kan användas för socialt produktivt arbete eller för andra aktiviteter. I det förra fallet talar vi om *övertidsarbete* för att understryka att det är fråga om frivilliga arbetsinsatser, vilka ej är nödvändiga för att garantera existensminimum. I det senare fallet talar vi om konsumtionsaktiviteter. Framställningen inleds med en presentation av en »aktivitetsvalsmodell» med tre restriktioner. Senare skall vi koncentrera oss på fallet att tiden är den enda bindande restriktionen för personernas aktivitetsval.

C.1 Allmänt om aktivitetsvalet vid linjära restriktioner

Mabry (1971) utgår från att förvärvsarbete är »a nonchoice activity» och behandlar val av aktiviteter i övrigt som ett maximeringsproblem under linjära restriktioner avseende tillgång på tid (t), energi (e) och inkomst/pengar (y). Aktiviteterna karakteriseras med hänsyn till vad de tar i anspråk av tid,

energi och pengar. Per »aktivitetsenhet» betecknas dessa koefficienter t_i , e_i respektive $r_i b_i$ ($i = 1, 2, \dots, n$). Med x_i ($i = 1, 2, \dots, n$) betecknas antalet »aktivitetsenheter» av visst slag.

Maximeringsproblemet kan formuleras sålunda: Sök maximum för funktionen

$$u(x_1, x_2, \dots, x_n)$$

under bivillkoren

$$\sum t_i x_i - t \leq 0$$

$$\sum e_i x_i - e \leq 0$$

$$\sum r_i b_i x_i - y \leq 0$$

Som villkor för maximum erhålles

$$\frac{\partial u / \partial x_i}{\partial u / \partial x_j} = \frac{e_i \lambda_e + t_i \lambda_t + r_i b_i \lambda_y}{e_j \lambda_e + t_j \lambda_t + r_j b_j \lambda_y} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \quad i \neq j$$

där λ_e , λ_t och λ_y är lagrange-multiplikatorer som hänförs sig till respektive bivillkor. Detta är det allmänna (nödvändiga) maximumvillkoret.¹ Efter omständigheterna kan det inträffa att en eller två multiplikatorer är lika med noll, vilket innebär att motsvarande bivillkor ej är bindande. Detta förklaras med hjälp av diagram C.1.

I diagram C.1 har tids-, energi- och inkomstrestriktionen för en viss person med avseende på den i 'te konsumtionsaktiviteten och alla andra konsumtionsaktiviteter lagts in. Beteckningarna är lättbegripliga. Det

¹ Mabry anger ett annorlunda villkor, vars felaktighet påtalats av Ng (1971).

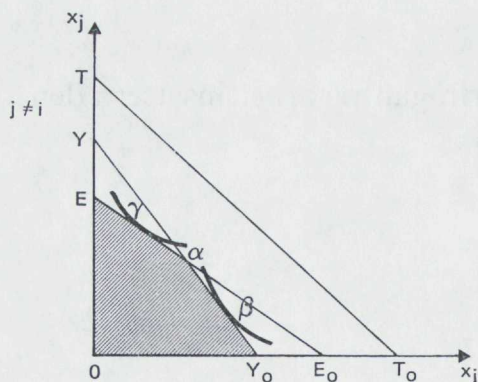

Diagram C.1

framgår att personen inte har någon bindande knapphet på tid och att det streckade området, vilket begränsas av inkomst- och energirestriktionen, är det som innesluter de realiserbara valmöjligheterna. Hur personen väljer inom detta område är en värderingsfråga. Valet kan exempelvis utfalla så att kombinationen β väljes. Då är, som synes, endast inkomstrestriktionen bindande. Preferenserna kan emellertid också vara sådana att kombinationen α föredras. Då är både inkomst- och energirestriktionen bindande. Naturligtvis kan det också tänkas att tidsrestriktionen har ett sådant läge att alla tre restriktionerna samtidigt är bindande.

Den situation som illustreras av kombination β i diagram C.1 kan sägas ge gynnsamma förutsättningar för att en person skall vilja ha övertidsarbete. Den bindande restriktionen är här inkomsten. Såväl tid som energi finns i övermått. Ett sätt att utnyttja detta är övertidsarbete eller sidoarbete (»extraknäck»). Observera att samtliga restriktioner ändras av att övertidsarbete eller sidoarbete verkligen kommer till stånd. För övriga fritidsändamål blir då t och e mindre samt y större.

Det illustrerade fallet (vid β) kan karakteriseras (y, e, t) , implicerande att restriktionerna är framträdande (snäva) i en viss ordning. Övriga tänkbara fall är (y, t, e) , (t, y, e) , (t, e, y) , (e, t, y) och (e, y, t) . I det illustrerade fallet kan det förväntas att ett billigare alternativ föredras framför ett dy-

rare även om det billigare alternativet skulle vara mera tidskrävande samt eventuellt också mera energikrävande, exempelvis cykelåkning framför hyrande av en taxibil för viss förflyttning. På motsvarande sätt kan hypoteser formuleras i de övriga fallen om hur personernas konsumtionsaktiviteter utformas. Observera dock att saken inte är helt enkel. Det kan tänkas att exempelvis fallen (y, e, t) och (e, y, t) är materiellt sett ekvivalenta. Det förra gäller vid β i diagram C.1 och det senare gäller vid γ i samma diagram. Skillnaden mellan dessa fall är tydligen enbart avhängig preferensernas utseende. I fallet (y, e, t) är den i 'te aktiviteten högt värderad i förhållande till andra aktiviteter, medan den i fallet (e, y, t) är relativt lågt värderad. Det är därför att den i 'te aktiviteten är relativt dyrare och relativt mindre energikrävande som en relativt hög värdering av denna medför att inkomsten är den mest framträdande restriktionen. Det är först när vi ser på de konsumtionsaktiviteter, vilka personerna är tämligen likgiltiga för, som den materiella sammansättningen av restriktionerna direkt avspeglar sig i beteendet, dvs. att det är »tidsfördriven» som avspeglar fritidens materiella förutsättningar. Det är emellertid alls inte utan intresse i föreliggande sammanhang, ty det är ju framför allt med »tidsfördriven» som de frivilliga insatserna i den sociala produktionen har att tävla.

Antag, att relativt låg inkomst (i betydelsen framträdande inkomstrestriktion) är den starkaste och att relativt tidsöverflöd är den näst starkaste drivkraften för frivilliga insatser i den sociala produktionen. Det kan då förväntas att insatsbenägenheten är störst i fallet (y, e, t) och minst i fallet (t, e, y) samt att följande storleksordning mellan de olika fallens insatsbenägenheter, betecknade $s(\quad)$, föreligger:

$$s(y, e, t) > \frac{s(y, t, e)}{s(e, y, t)} > \frac{s(e, t, y)}{s(t, y, e)} > s(t, e, y)$$

Skrivsättet ger uttryck för tveksamhet om hur en större, men svagare, drivkraft skall jämföras med en mindre, men starkare.

Den premiesats (premie per timme) som

en person kräver för att vilja göra ytterligare en timme övertidsarbete kan förväntas stå i omvänt förhållande till insatsbenägenhetens storlek. Under antagna förutsättningar betyder detta att premiesatsen w kan vara lägre för varje given övertidsinsats i fallet (y, e, t) än i fallet (t, e, y) . Att märka härvidlag är dock att övertidsarbetet medför att y ökar samt att t och e minskar, varför de övertidsarbetandes situation gradvis förändras i riktning från fallet (y, e, t) mot fallet (t, e, y) — eller kanske fallet (e, t, y) — och att därför insatsbenägenheten kan förväntas bli lägre ju flera övertidsinsatser en person gör.

C.2 Kommentarer

I Mabrys ansats förutsätts att personernas fritidsaktiviteter begränsas av tre tillgångar — tid, pengar och energi. Jämfört med Becker (1965) har energirestriktionen tillkommit. Hos Becker är det bara fråga om tid och pengar (prissatta varor).² Vi finner Mabrys innovation värdefull, vilket dock inte hindrar att vi ställer oss frågande inför det sätt på vilket energirestriktionen införes i resonemanget. I detta avsnitt skall en kort kommentar i detta ämne göras.

Energi kan uppfattas som ett fysikaliskt begrepp och har då synonymen arbete. I MKSA-systemet är måttenheten för denna storhet newtonmeter = wattsekund = joule. Genom sortförvandling kan energi = arbete också uttryckas i enheterna kWh, erg, kpm, cal och kcal. En fråga är om det är dessa måttenheter Mabry tänkt sig i sin ansats. Det är också möjligt att Mabry avsett det fysikaliska begreppet *effekt*, vilket är energi per tidsenhet och i MKSA-systemet har måttenheten newtonmeter per sekund = watt = joule per sekund. Genom sortförvandling kan effekten också uttryckas i enheterna kW, erg/s, kpm/s, cal/s, kcal/s eller hk (hästkraft).

Vi menar att effekt är ett ekonomiskt intressantare begrepp än energi. I flertalet ekonomiska problem är det nämligen energikutvecklingen per tidsenhet som utgör den verkliga restriktionen på valet av produk-

tionsmetoder e.d. För en enskild person torde också valet av aktiviteter i hög grad präglas av denna restriktion. Hursomhelst är det förmågan till energikutveckling under en viss given tidsrymd som är den väsentliga skillnaden mellan olika personers fysiska prestationsförmåga. Per dag kan den »starke» och »svage» utveckla ungefär lika stora energimängder, men det gör dem inte likvärdiga i ett 100-meterslopp eller vid lyftandet av vetesäcker. Detta är vår huvudsakliga motivering för att föredra begreppet effekt framför begreppet energi.

I not B avsnitt 1 har detta kommit till uttryck på så sätt att vi låtit z , dvs. svårigheten, beteckna tempot och inte arbetet, att vi använt m för att beteckna arbetsförmågan samt förutsatt ett samband mellan m , z och t , sådant att

$$m = M(z, t)$$

Detta samband är så allmänt skrivet att det inte motsäger existensen av separata övre begränsningar på z och t , vilka kan variera från person till person. I den föregående framställningen har vi dock inte utnyttjat detta.

Det kan sägas att Mabrys ansats fordrar att e tolkas som energi och inte som effekt, ty man kan inte, utom i mycket speciella situationer, tala om ett effektförråd, vilket gradvis tar slut allteftersom den ena aktiviteten efterföljer den andra. Det bör emellertid framhållas att de aktiviteter som kommer till utförande ej bara måste minska utan också kan öka förekomsten av tillgänglig energi. Åtande är en sådan aktivitet. Det betyder att restriktionen EE_0 i vissa fall förskjuts utåt precis som restriktionen YY_0 förskjuts utåt av övertidsarbete. Detsamma gäller inte om tidsrestriktionen. Per period är denna given. Dessa omständigheter är ägnade att försvåra tolkningen av Mabrys modell, ty de innebär att både energi- och

² På svenska finns en populariserad framställning av Beckers tankegång i Burenstam Linder (1969). »Den rastlösa välfärds människan» kanske närmast skall jämföras med personerna i situationen (t, e, y) ovan. Detta är bara en bland sex möjliga livssituationer.

inkomstrestriktionerna i viss utsträckning är fritt valda av personerna. Dessutom kanske de inte kan väljas oberoende av varandra. Detta valproblem har utelämnats i Mabrys framställning. Vidare är det naturligtvis svårt att tänka sig en överlevande individ som ej utnyttjar all tillgänglig tid.

Om Mabrys ansats kan vidare sägas att »aktivitetsenheterna» har karakteriserats med avseende på hur mycket tid, pengar och energi de innehåller. Det betyder att det trots allt smyger sig in ett effektmått, nämligen kvoten e_i/t_i ($i=1, 2, \dots, n$). För storleken på denna kvot finns emellertid ingen restriktion införd i modellen; kvoten kan bli godtyckligt stor. Detta finner vi med nyss angiven motivering vara en brist, vilken dock enkelt kan elimineras därigenom att restriktionerna modifieras till

$$\begin{aligned}\sum t_i x_i - t &\leq 0 \\ \sum r_i b_i x_i - y &\leq 0 \\ \sum z_i t_i x_i - e &\leq 0 \\ z_i &\leq z\end{aligned}$$

där z_i betecknar kvoten e_i/t_i ($i=1, 2, \dots, n$). På motsvarande sätt ändras maximeringsvillkoret. Om restriktionen på z_i ingenstans är bindande blir dock det tidigare givna maximeringsvillkoret de facto oförändrat.

I den fortsatta framställningen har vi ingen anledning att närmare studera valet av konsumtionsaktiviteter. Vårt intresse knyts främst till valet av restriktioner för dessa och då främst till tids- och inkomstrestriktionerna. I det följande används därför en annorlunda ansats. Presentationen av Mabrys modell kan i detta sammanhang ses som ett förtydligande av de underliggande faktorer som bestämmer den subjektiva värderingen av energi- och inkomstrestriktionerna. Vi skall utnyttja detta för att klargöra vissa frågor i det följande.

C.3 Individens fritidsanvändning

Det har ovan framgått att de enda strikta restriktioner som finnes för en persons fritidsaktiviteter är den tillgängliga tiden, här betecknad T , samt effektförmågan, betecknad z . Av dessa är T institutionellt bestämd

samt z fysiologiskt samt i viss mån historiskt bestämd, nämligen som ett resultat av fysisk träning e.d. i tidigare perioder. Under en viss period kan såväl T som z betraktas som givna, medan inkomst- och energirestriktionerna kan betraktas som endogent bestämda genom personernas egna beslut. I föreliggande avsnitt är det bestämningen av inkomstrestriktionen som skall analyseras. För att inte onödigtvis komplicera diskussionen härav införs förenklande förutsättningar.

Här förutsätts att personen har ett ändligt antal fritidsaktiviteter x_i ($i=1, 2, \dots, n$) att välja mellan och att varje aktivitet är karakteriserad med hänsyn till effektnivå och pris. I stället för att tala om »aktivitetsenheter» av varierande varaktighet låter vi t_i ($i=1, 2, \dots, n$) beteckna den tid som personen ägnar sig åt respektive aktivitet (effektnivå med visst pris). Endast aktiviteter för vilka det gäller att $z_i \leq z$ beaktas och individens arbetsförmåga (m) förutsätts vara så stor att $z_i T \leq m$ för alla förekommande aktiviteter. Denna förutsättning gör det möjligt för personen att, om han så önskar, ägna hela fritiden åt en, godtyckligt vilken, aktivitet. Individens inkomstrestriktion skrives

$$R = w_1 t_1 + w_2 t_2 + \dots + w_n t_n + f$$

där w_i betecknar priset per tidsenhet för den i 'te aktiviteten. Om denna aktivitet är en produktionsinsats är normalt $w_i > 0$. Eljest är $w_i \leq 0$. f betecknar inkomst som utgår fritidsberoende, exempelvis en ålderspension. R kan tydligen tolkas som den studerade periodens finansiella saldo. Om kreditmöjligheter föreligger kan R vara negativt.

Personen antas utnyttja fritiden på sådant sätt att funktionen

$$u(t_1, t_2, \dots, t_n, R)$$

når största möjliga värde. Förutom den monetära restriktionen ovan begränsas de möjliga värdena på u av tidsrestriktionen

$$t_1 + t_2 + \dots + t_n = T$$

En av dessa aktiviteter kan kallas »tids-

fördriv» för att garantera att tidsrestriktionen är bindande. Skrivsättet innebär att de olika aktiviteterna förutsätts vara ömsesidigt uteslutande.

Formulering av lagrangeuttrycket

$$L = u(t_1, \dots, t_n, R) + \lambda(\sum t_i - T) + \varrho(\sum w_i t_i + f - R)$$

och partiell derivering ger de nödvändiga villkoren för att u skall ha maximum. Förutom bivillkoren är dessa

$$\frac{\partial u}{\partial t_i} + w_i \frac{\partial u}{\partial R} = \frac{\partial u}{\partial t_j} + w_j \frac{\partial u}{\partial R} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \quad i \neq j$$

Normalt kan förutsättas att $\partial u / \partial R > 0$ samt att $\partial u / \partial t_i + w_i \partial u / \partial R \geq 0$ ($i = 1, 2, \dots, n$), varför $\partial u / \partial t_i$ bör vara positiv när $w_i < 0$. Det kan också inträffa att $\partial u / \partial t_i$ är positiv när $w_i > 0$. Detta kan kallas »fallet med social kallelse». Endast mycket stimulerande aktiviteter med $w_i < 0$ kan konkurrera med kallet.

Genom maximumvillkoren bestäms storleken på t_i ($i = 1, 2, \dots, n$). Allmänt kan dessa bestämmingar skrivas

$$t_i = F_i(w_1, w_2, \dots, w_n, f, z_1, z_2, \dots, z_n, T) \quad i = 1, 2, \dots, n$$

där z_i är karakteristiken av den i 'te aktiviteten, exempelvis dennas effektnivå. Eftersom z_i ($i = 1, 2, \dots, n$) är givna och individen antagits ej kunna påverka T beror eventuella variationer i t_i på att w_i ($i = 1, 2, \dots, n$) eller f ändras. Riktningen i variationen anges av derivatorna $\partial t_i / \partial w_j$ ($i, j = 1, 2, \dots, n$) samt $\partial t_i / \partial f$ ($i = 1, 2, \dots, n$). Antag för enkelhetens skull att alla t_i utom t_1 och t_2 är givna samt också att alla w_i utom w_1 och w_2 är givna. Då erhålles efter implicit derivering av maximumvillkoret

$$\frac{\partial t_1}{\partial w_1} = -\frac{1}{N} \left[\frac{\partial u}{\partial R} + t_1 \left(\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} \right) + t_1(w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial w_2} = +\frac{1}{N} \left[\frac{\partial u}{\partial R} + t_2 \left(\frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} \right) + t_2(w_2 - w_1) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial f} = -\frac{1}{N} \left[\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} + (w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

där

$$N = \frac{\partial^2 u}{\partial t_1^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial t_2^2} + (w_1 - w_2)^2 \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} + (w_1 - w_2) \left(\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} \right) - 2 \frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial t_2} < 0$$

samt motsvarande för $\partial t_2 / \partial w_2$, $\partial t_2 / \partial w_1$ och $\partial t_2 / \partial f$.

Under antagna förutsättningar gäller att $dt_1 + dt_2 = 0$, varför det är självklart att t_1 måste öka när t_2 minskar samt omvänt. Det framgår också att t_1 ändras på motsatt sätt inför en marginell (partiell) ökning av w_1 och w_2 . I vilken riktning som förändringarna sker kan dock inte generellt avgöras. Nämnaren N är negativ om maximumvillkoret ovan verkligen ger maximum (och ej minimum), varför tecknen på $\partial t_1 / \partial w_1$ och $\partial t_1 / \partial f$ överensstämmer med täljarens tecken. För $\partial t_1 / \partial w_2$ gäller motsatsen. Det kan förutsättas att $\partial u / \partial R > 0$ och $\partial^2 u / \partial R^2 < 0$. Tecknet på $(w_1 - w_2)$ är bl.a. beroende av vilken typ av aktiviteter som avses. Tecknen på $\partial^2 u / \partial t_1 \partial R$ och $\partial^2 u / \partial t_2 \partial R$ är avhängiga hur gränsnyttan av det finansiella saldot ändras när t_1 respektive t_2 ändras. Det vet vi inget om och har inte ens grund att göra en (»kvalificerad») gissning härom.

Anmärkningsvärt i sammanhanget är att det inte ens kan dras någon slutsats om tecknet på $\partial t_1 / \partial f$. Antag att aktivitet 1 är ett förvärvsarbete och att aktivitet 2 är någon form av konsumtion samt, rimligt nog, att $w_1 > 0$ och $w_2 < 0$. Intuitivt förväntar man i detta fall att $\partial t_1 / \partial f$ skall vara negativ. Vi ser att detta bara är riktigt om summan $(\partial^2 u / \partial t_1 \partial R - \partial^2 u / \partial t_2 \partial R)$ är negativ eller positiv, men då någorlunda liten. Antag, att detta villkor är uppfyllt för alla t_1 och t_2 . Beträffande tecknen på de andra derivatorna får vi då att^a

$$\text{teckn} \left(\frac{\partial t_1}{\partial w_1} \right) = \text{teckn} \left(-\frac{\partial u}{\partial R} + t_1(\text{neg. tal}) \right)$$

^a »teckn» utläses »tecknet på».

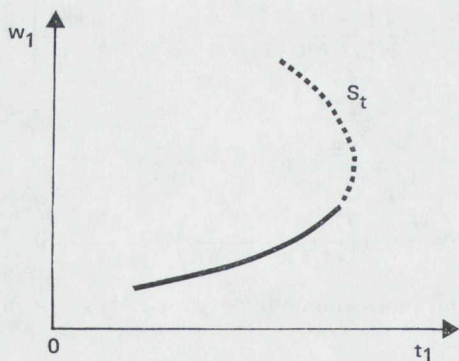

Diagram C.2

$$\text{teckn} \left(\frac{\partial t_1}{\partial w_2} \right) = \text{teckn} \left(-\frac{\partial u}{\partial R} + t_2(\text{neg. tal}) \right)$$

Eftersom $\partial u / \partial R \geq 0$ framgår det att tecknet på $\partial t_1 / \partial w_1$ är positivt för små värden på t_1 samt eventuellt negativt för stora värden på t_1 . Vidare ser vi att tecknet på $\partial t_1 / \partial w_2$ är negativt för alla värden på t_2 . Efterfrågan på frivilliga insatser i den sociala produktionen har alltså i detta fall det utseende som kurvan S_t i diagram C.2 beskriver.⁴

Är i stället $\partial t_1 / \partial f$ positivt för alla t_1 och t_2 blir tecknet på $\partial t_1 / \partial w_1$ positivt för alla värden på t_1 samt tecknet på $\partial t_1 / \partial w_2$ negativt för små värden på t_2 och eventuellt positivt för stora värden på t_2 . Observera att det inte generellt kan uteslutas att tecknet på $\partial t_1 / \partial f$ varierar med storleken på t_1 och att därför ytterligare fall kan tänkas.

Låt oss analysera derivatorna närmare genom att införa ytterligare förutsättningar. Antag, att derivatorna

$$\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} \text{ och } \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R}$$

är oberoende av storleken på t_1 respektive t_2 samt lika stora. Uttrycken ovan förenklas då till

$$\frac{\partial t_1}{\partial w_1} = -\frac{1}{N'} \left[\frac{\partial u}{\partial R} + t_1(w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial w_2} = +\frac{1}{N'} \left[\frac{\partial u}{\partial R} + t_2(w_2 - w_1) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial f} = -\frac{1}{N'} \left[(w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

där

$$N' = \frac{\partial^2 u}{\partial t_1^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial t_2^2} + (w_1 - w_2)^2 \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} - 2 \frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial t_2}$$

Ett teckenstudium ger i detta fall som resultat:

	$\partial t_1 / \partial w_1$	$\partial t_1 / \partial w_2$	$\partial t_1 / \partial f$
$w_1 > w_2$	?	neg	neg
$w_2 > w_1$	pos	?	pos

Antag, att det rör sig om två förvärvsarbeten. Effekten av att f ökar är tydligen att efterfrågan på det *sämre* premierade övertidsarbetet *ökar* och att efterfrågan på det *bättre* premierade övertidsarbetet *minskar*. Detta förklaras av att det *sämre* premierade arbetet måste vara det »trevligare», »lättare» etc. av de två. Detta inses omedelbart av maximumvillkorets utseende

$$\frac{\partial u}{\partial t_2} - \frac{\partial u}{\partial t_1} = (w_1 - w_2) \frac{\partial u}{\partial R}$$

Om $w_1 > w_2$ måste den direkta nyttoeffekten ($\partial u / \partial t$) av t_2 vara större än den direkta nyttoeffekten av t_1 . (Med indirekt nyttoeffekt avser vi $w \partial u / \partial R$.)

I schemat ovan finns frågetecken för tecknen på $\partial t_1 / \partial w_1$ och $\partial t_1 / \partial w_2$ när $w_1 > w_2$ respektive $w_2 > w_1$, dvs. för effekten av att den större av de två premiesatserna ökar. Vi kan bara säga att *en höjning av premiesatsen i det sämre premierade arbetet medför en minskad efterfrågan på det bättre premierade arbetet* samt, simultant, en ökad efterfrågan på det *sämre* premierade arbetet. Observera de förutsättningar som införts för att möjliggöra denna slutsats.

För fullständighetens skull borde vi nu studera effekten av att överlevandet blev lättare eller svårare, vilket enklast kan förstås så att fritiden ökar eller minskar. Behandlingen av detta fall är emellertid lämpligt att uppskjuta till avsnitt C.6, där existensminimum antages komma genom ordi-

⁴ Den avböjande delen av S_t -kurvan har streckats för att markera att den negativa lutningen är en eventualitet.

narie arbete, varvid ändringar i fritidens längd kan förstås som ändringar i arbetstidslagstiftningen.

C.4 Den totala insatsefterfrågan vid full valfrihet och endast en typ av befattningar

I detta avsnitt antas att individerna bara skiljer sig ifråga om hur mycket fritid de har samt att det bara finns övertidsarbete av ett slag. Maximumvillkoret ovan anger hur mycket övertidsarbete varje individ efterfrågar. Diagram C.2 visar hur de enskilda efterfrågekurvorna eventuellt ser ut. Vi skall här visa att utseendet på de individuella efterfrågekurvorna ej behöver påverka det allmänna utseendet på den totala efterfrågekurva, som riktar sig mot den enda typ av arbete som här antas finnas. Låt A beteckna antalet efterfrågade insatser. Eftersom alla insatser nu är lika kan vi låta A också beteckna befintliga individer, potentiella befattningshavare. För vissa skulle den efterfrågade arbetstiden (t) kunna vara noll.

Den maximalt möjliga insatsefterfrågan erhålles när varje individ vill använda hela sin fritid för övertidsarbete. Beteckna den *potentiella* insatsefterfrågan

$Ag^*(T)$

där $g^*(T)$ är en frekvensfunktion som anger hur stor andel av befolkningen som finns på respektive fritidsnivå, dvs. som har respektive antal sekunder fritid till förfogande. Den *faktiska* insatsefterfrågan betecknas

$Ag(t)$

Den intressanta frågan är nu hur relationen

$Ag^*(T) \rightarrow Ag(t)$

ser ut, dvs. hur kvoten t/T ser ut för olika värden på T . Vi antar att

$t = \xi(w_t, T)$

I detta skrivsätt är underförstått att alla personer med visst värde på T som möter ett visst värde på w_t väljer samma värde på t , dvs. att personerna åtminstone på varje

T -nivå har identiska preferensfunktioner. För tillfället accepterar vi denna förutsättning. I diagram C.3 visas den situation som då råder. Den potentiella insatsefterfrågan $Ag^*(T)$ är given. För $w_t = w_1$ och $w_t = w_2$ har ξ -kurvor ritats. Genom dessa avbildas $Ag^*(T)$ i $Ag_1(t)$ respektive $Ag_2(t)$, som är den faktiska insatsefterfrågan när $w_t = w_1$ respektive $w_t = w_2$.

I diagram C.3 förutsätts att $\partial t / \partial T > 0$ och $\partial^2 t / \partial T^2 < 0$. Detta är rimligt med tanke på vad som sagts i avsnitt C.3. Antagandet medför att $Ag(t)$ blir mera sammanpressad i sin övre del än vad $Ag^*(T)$ är, dvs. att avståndet mellan b, c och d är mindre än avståndet mellan 0, a och b. Observera att hela frekvensen för, säg, $T = 0B$ återfinnes för ett visst t -värde, $t = 0b$. Detta följer av preferensernas enhetlighet.

Antag, att w_t ändras. Då förskjuts hela ξ -kurvan uppåt eller nedåt. Härigenom förändras också $Ag(t)$ -kurvan. Jämför de två kurvorna $Ag_1(t)$ och $Ag_2(t)$. Dessa är visserligen olika, men vi ser att de har samma allmänna utseende. Detta gäller oberoende av om de individuella efterfrågekurvorna har positiv eller negativ lutning. Är deras lutning positiv inses lätt att w_2 måste vara större än w_1 . Har å andra sidan de individuella efterfrågekurvorna negativ lutning är $w_1 > w_2$. Komplikationen att de individuella efterfrågekurvorna för, säg, stora värden på T är negativt lutande och för små värden på T är positivt lutande är ej svår att hantera. Vi får då att ξ_2 -kurvan till en början ligger över ξ_1 -kurvan, vid något värde på T skär denna och sedan förlöper under ξ_1 -kurvan. Effekten av detta är bara att $Ag(t)$ blir än mera sammanpressad. I något t -intervall adderas flera T -frekvenser. Den allmänna formen ändras dock inte.

Så länge $Ag^*(T)$ -kurvan har ett »klocklikt» utseende och preferenserna på respektive T -nivå är enhetliga kan vi alltså räkna med att den totala efterfrågan på en viss t -nivå har det utseende som kurvan S_t i diagram C.4 förevisar. Observera dock att det för extrema t -värden kan vara så att den övre eller under delen av S_t -kurvan saknas samt att det kan finnas både maximi- och

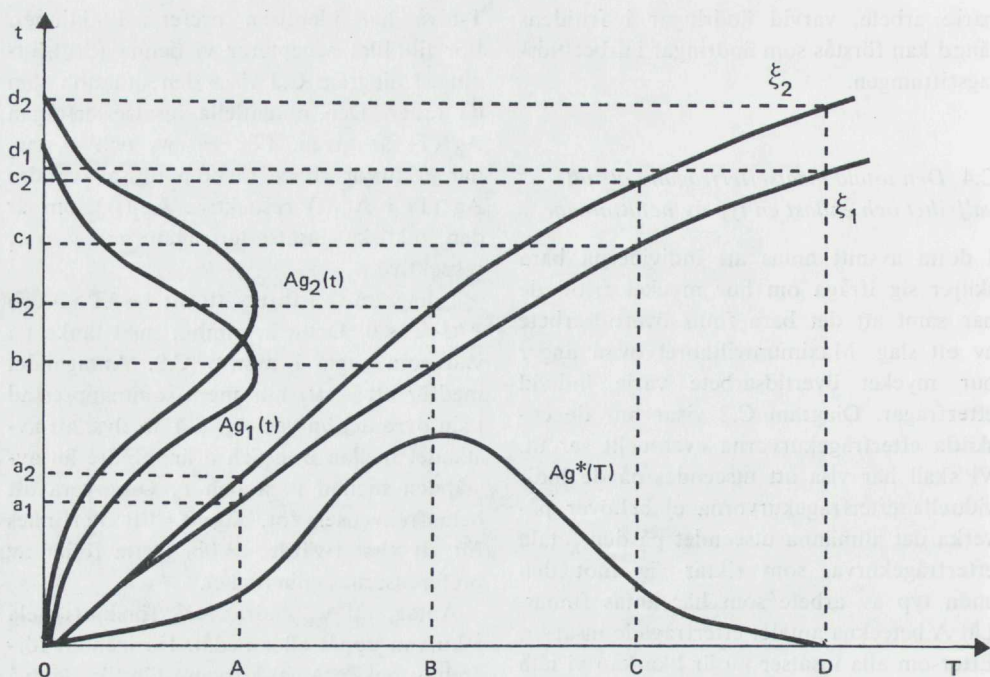

Diagram C.3

minimigränser för de värden som S_t kan ha.⁵ På höga t -nivåer och monotont tilltagande individuella efterfrågekurvor saknas S_t -kurvans övre (tillbakaböjande) del. Är de individuella efterfrågekurvorna i stället monotont avtagande saknas vid låga t -värden den nedre delen av S_t -kurvan.

En belysning av detta samband erhålles om vi ser på exempelvis t -värdena $t=0b_1$ och $t=0b_2$. På den förra nivån minskar den totala efterfrågan när $Ag_1(t)$ ändras till $Ag_2(t)$. På den senare nivån ökar i stället efterfrågan vid samma förändring.

Om de individuella preferensfunktionerna (på respektive T -nivå) är olika kommer sannolikt de enskilda frekvenserna i $Ag^*(T)$ att splittras upp på flera t -värden. Frekvenserna i $Ag(t)$ blir då summor och delar av frekvenser i $Ag^*(T)$. I detta fall är det ej möjligt att a priori bestämt avgöra utseendet på $Ag(t)$. För enskilda t -värden kan frekvenserna (A_t) förmodligen både öka och minska när premiesatsen w_t ändras och diskontinuiteter kan möjligen förekomma.

Komplikationerna skall emellertid inte överdrivas. Även om individerna sins emellan reagerar olika inför en premiesatsändring, kan en viss regelbundenhet i hela befolkningens reaktioner påräknas. Ett vanligt försvar för de individualistiska nytto betraktelserna i nationalekonomin är just att man genom att studera typiska beteenden kan dra slutsatser om genomsnittliga beteenden. Att de totala efterfrågekurvorna, illustrerade av diagram C.4, har en form som i hög grad påminner om de enskilda efterfrågekurvorna, illustrerade av diagram C.2, trots att dessa härletts helt olika, är en visuellt uttryck för korrespondensen mellan typiskt och genomsnittligt beteende. Det bör dock sägas att ekonomerna inte brukar kräva att de visuella uttrycken liknar varandra för att de skall kunna anse sig berättigade att

⁵ På låga t -nivåer förekommer undre begränsningar vid stora eller små värden på w_t . Det beror på om de individuella efterfrågekurvorna lutar positivt eller negativt.

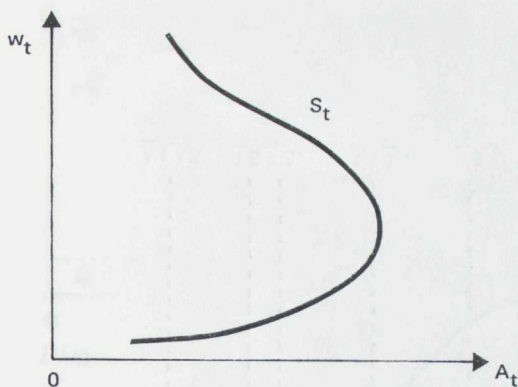

Diagram C.4

resonera som om det finnes en korrespondens av nämnts slag.⁶

Här skall vidare påpekas att individerna förutom olikheter i värderingar och tillgång på fritid kan förete olikheter av annat slag, exempelvis vad gäller storleken på den fritidsberoende inkomsten f . Om dessa olikheter varierar systematiskt i befolkningen, exempelvis om f och T är positivt eller negativt korrelerade, kan helhetsbilden ändras något. Hur denna i så fall ändras går ej att avgöra utan närmare förutsättningar om hur ifrågavarande systematik ser ut. Om f och T är positivt korrelerade samt $\partial t / \partial f < 0$ kanske inverkan av f inskränker sig till att göra $Ag(t)$ än mera sammanpressad därigenom att ökningen i ξ avtar snabbare (jämför diagram C.3).

C.5 Den totala insatsefterfrågan vid odelbarheter i valmöjligheterna. Eljest full valfrihet — Endast en typ av befattningar

För att komplettera den föregående framställningen antas nu att individerna ej kan välja t helt fritt. Antag, att Myndigheten⁷ bestämt vissa minimivärden för t , säg, $\bar{t}$ och $\bar{\bar{t}}$. Bortsett från tidsaspekten antas befattningarna vara lika. Om det inte utesluts att en person kan ha flera befattningar har individerna följande formella valmöjligheter beträffande insatser:

$t = 0, \bar{t}, \bar{\bar{t}}, 2\bar{t}, \bar{t} + \bar{\bar{t}}, 2\bar{\bar{t}}, 3\bar{t}$ etc.

De reella valmöjligheterna varierar från person till person och bestäms av villkoret

$t \leq T$

Situationen illustreras i diagram C.5. Där har frekvensfunktionen $Ag(T)$ lagts in för att det skall synas hur många personer som har respektive valmöjligheter. Befolkningen är indelad i grupperna A, B, C osv. Medlemmarna i grupp A har bara $t = 0$ att »välja» på. Medlemmarna i grupp B har dessutom $t = \bar{t}$ att välja. Medlemmarna i grupp C kan i tillägg till detta välja $t = \bar{\bar{t}}$ osv. Av naturliga skäl ökar valmöjligheterna när T ökar. Sannolikt blir också »avståndet» mellan dem mindre.

Hur individerna utnyttjar sina reella valmöjligheter beror av deras värderingar. I diagram C.6 åskådliggörs detta. Det förutsättes att alla individer har samma värderingar. I diagrammet är $\bar{t} = 0T - 0a$, $\bar{\bar{t}} = 0T - 0b$, $2\bar{t} = 0T - 0c$ osv. Den premie som dessa sysselsättningsalternativ ger beror av premiesatserna för $\bar{t}$ respektive $\bar{\bar{t}}$. Två fall illustreras, dels fallet $\bar{w}_t > \bar{\bar{w}}_t$, dels fallet att $\bar{w}_t > \bar{\bar{w}}_t$. Valmöjligheterna i det förra fallet markeras av punkter och valmöjligheterna i det senare fallet markeras av stjärnor.

Som individernas preferenser ser ut i diagrammet är $t = \bar{t} = 0T - 0b$ det allra bästa alternativet i det förra fallet ($\bar{w}_t > \bar{\bar{w}}_t$). Det betyder att medlemmarna i grupp C, D, E etc. i diagram C.5 väljer detta alternativ. Medlemmarna i grupp B väljer $t = \bar{t} = 0T - 0a$ och medlemmarna i grupp A »väljer» $t = 0 = 0T - 0T$. I det senare fallet är $t = 2\bar{t} = 0T - 0c$ det bästa alternativet vid de ritade värderingarna. Medlemmarna i grupp C kan inte välja detta, utan stannar kvar i sysselsättningen $t = \bar{t}$.

Som diagrammet är ritat framgår det att endast en liten ökning av $\bar{w}_t$ i förhållande till $\bar{\bar{w}}_t$ i det senare fallet medför att alternativet $t = \bar{t} = 0T - 0b$ blir det bästa också för

⁶ De som tänkt igenom saken är naturligtvis medvetna om att antagandet om en dylik korrespondens behöver stöttas med tämligen starka kvalifikationer. Se exempelvis Åkerman (1960).

⁷ Myndigheten står här som representant för »det ekonomiska systemet».

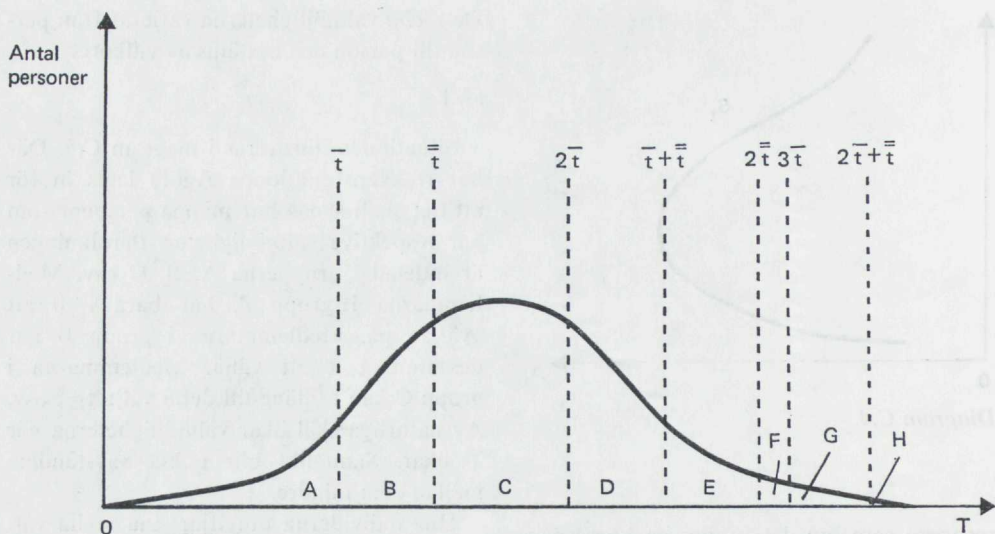

Diagram C.5

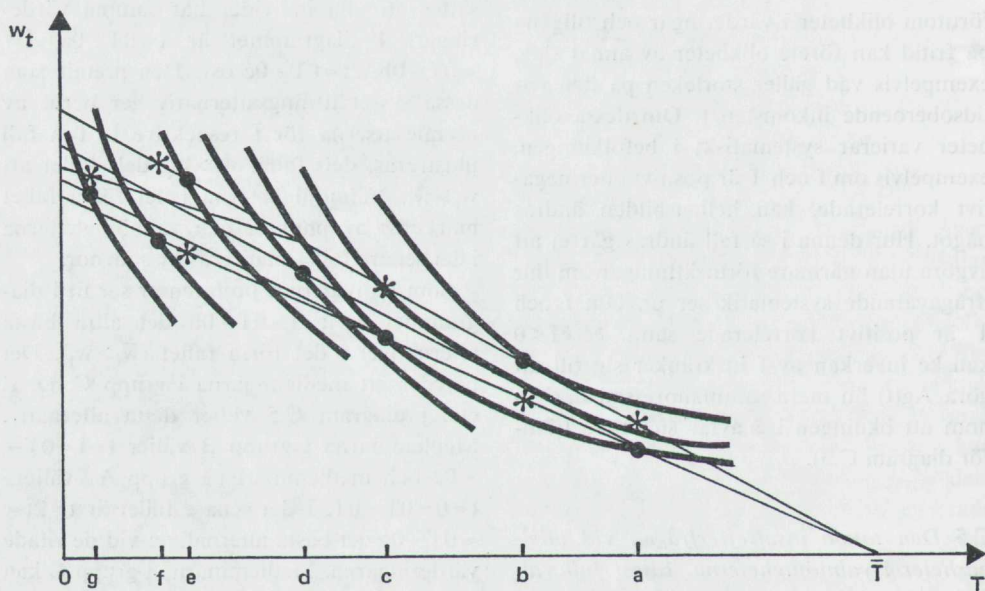

Diagram C.6

grupperna D, E, F etc. Det är alltså tydligt att den totala arbetsefterfrågan kan låta bli att ändra utseende vid vissa förändringar i lönesatserna, men att förändringar ändå kan inträffa vid vissa kritiska värden på $\bar{w}_t$ och $\bar{\bar{w}}_t$. I vissa w_t -intervall är alltså S_t -kurvorna oelastiska till följd av den tidsmässiga bindningen på befattningarna.

I diagram C.7 visas schematiskt hur S_t -kurvorna kan se ut för $t = \bar{t}$, $t = 2\bar{t}$ och $t = \bar{\bar{t}}$. Det antas där att $\bar{w}_t$ respektive $\bar{\bar{w}}_t$ varierar partiellt. I ett visst intervall för $\bar{w}_t$ ($\bar{\bar{w}}_t$ givet) finns efterfrågan på nivån $t = 2\bar{t}$. På nivå $t = \bar{t}$ uppträder grupp B redan vid en relativt låg nivå på $\bar{w}_t$. När $\bar{w}_t$ överstiger ett kritiskt värde kommer dessutom alla övriga

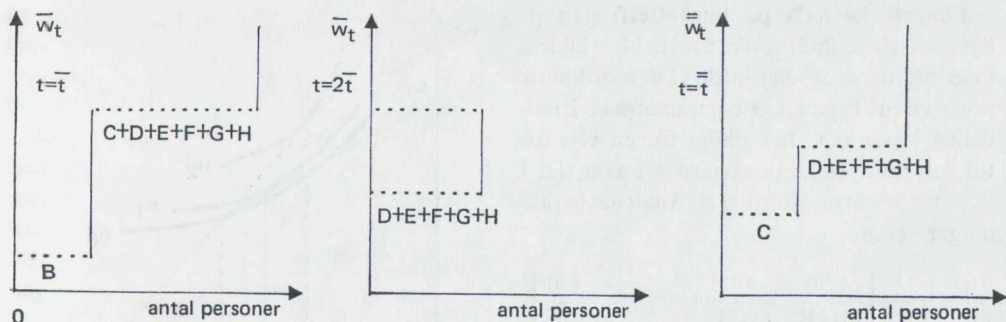

Diagram C.7

grupper utom A att efterfråga befattningar på denna nivå. Vid samma värde på $\bar{w}_t$ upphör efterfrågan på nivån $t=2\bar{t}$. Om i stället $\bar{w}_t$ är givet och $\bar{w}_t$ ökar kommer grupp C att tidigt uppträda på nivån $t=\bar{t}$. När $\bar{w}_t$ stiger partiellt över ett kritiskt värde kommer dessutom grupperna D, E, F, G och H att uppträda på denna nivå. Grupp C finns på nivån $t=\bar{t}$ i det intervall då relationen mellan $\bar{w}_t$ och $\bar{w}_t$ medför efterfrågan på nivån $t=2\bar{t}$.

Det skall understrykas att det är av stor vikt för utseendet på S_t -kurvorna att individernas värderingar antagits identiska och givna på ett visst sätt. Om inte individernas preferensfunktioner är identiska kommer S_t -kurvorna att få en mjukare form eftersom då omflyttningarna mellan nivåerna sker gradvis. Detta innebär naturligtvis att det blir svårare (kanske omöjligt) att hitta intervall för $\bar{w}_t$ och $\bar{w}_t$ där elasticiteterna är lika med noll.

Både av det nämnda skälet samt av det skälet att individerna i praktiken har betydligt flera och mera närliggande valmöjligheter än vad som ovan förutsatts, är det rimligt att räkna med att S_t -kurvorna är elastiska även när odelbarheter förekommer. Den allmänna bilden i avsnitt C.4 påverkas alltså inte på ett avgörande sätt av att odelbarhet införes. Att vi i avsnitt C.4 i illustrationerna utgått från att w_t är givet oberoende av t , medan vi i diagram C.6 och C.7 tänker oss att $\bar{w}_t \neq \bar{w}_t$, har ingen avgörande betydelse för denna slutsats.

C.6 Övertidsarbete i tillägg till ordinare arbete

I detta avsnitt antas att personerna inte kan ordna sin elementära försörjning utan att göra arbetsinsatser i den sociala produktionen. För att få viss anknytning till aktuella förhållanden kan vi tänka oss att övertidsarbete bara erbjuds de personer som dessförinnan arbetat 40 timmar under den aktuella veckan och att ingen kan välja mindre än en 40-timmarsvecka. (Dessa förutsättningar är inte helt realistiska, men kan användas för att belysa arbetsmarknadsvillkoren för en stor del av befolkningen.) I det ordinarie arbetet erhåller personerna en viss lön, som vi antar är en arbetspremie, dvs. utan pålägg.

Om den ordinarie premiesatsen är så stor att det ordinarie arbetet medger överlevande kommer premien (w_t) för det ordinarie arbetet att inta samma ställning som »friinkomsten» f i avsnitt C.3. Hur efterfrågan på övertidsarbete ändras när f ändras har vi ovan beräknat. Dessa beräkningar är relevanta för ändringar i w (givet t) — men ej för t (givet w). Vårt resultat var att efterfrågan på övertidsarbete både kan öka och minska när f eller w (i det ordinarie arbetet) ökar. Däremot kan vi säga att en ökning av f (eller w) medför en ändring av efterfrågan på övertidsarbete från det bättre till det sämre premierade övertidsarbetet. Detta förhållande kan naturligtvis Myndigheten utnyttja.

För att få reda på hur efterfrågan på övertidsarbete ändras när arbetstiden ändras i det ordinarie arbetet inför vi den ordinarie arbetstiden, betecknad $\bar{t}$ parametriskt i modellen i avsnitt C.3. I stället för en viss fritid betraktar vi nu personernas totala tid. I övrigt görs inga ändringar. Analoga beräkningar ger att

$$\frac{\partial t_1}{\partial f} = -\frac{1}{N^*} \left[\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} + (w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right]$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial \bar{w}} = \bar{t} \cdot \frac{\partial t_1}{\partial f}$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial w_1} = -\frac{1}{N^*} \frac{\partial u}{\partial R} + t_1 \frac{\partial t_1}{\partial f}$$

$$\frac{\partial t_1}{\partial w_2} = \frac{1}{N^*} \frac{\partial u}{\partial R} + t_2 \frac{\partial t_1}{\partial f}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial t_1}{\partial \bar{t}} = & -\frac{1}{N^*} \left[\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \bar{t}} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \bar{t}} + \frac{\partial^2 u}{\partial t_2^2} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial t_2} + \right. \\ & + (w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial \bar{t} \partial R} + (\bar{w} - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} - \\ & - (\bar{w} + w_1 - 2w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} + \\ & \left. + (\bar{w} - w_2)(w_1 - w_2) \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} \right] \end{aligned}$$

där

$$\begin{aligned} N^* = & \frac{\partial^2 u}{\partial t_1^2} - 2 \frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial t_2} + \frac{\partial^2 u}{\partial t_2^2} - \\ & - 2(w_1 - w_2) \left(\frac{\partial^2 u}{\partial t_1 \partial R} - \frac{\partial^2 u}{\partial t_2 \partial R} \right) + \\ & + (w_1 - w_2)^2 \frac{\partial^2 u}{\partial R^2} < 0 \end{aligned}$$

Givetvis påverkas inte tecknet på $\partial t_1 / \partial f$, $\partial t_1 / \partial w_1$ och $\partial t_2 / \partial w_2$ av att $\bar{t}$ kan ändras parametriskt. Likheten mellan $\partial t_1 / \partial f$ och $\partial t_1 / \partial \bar{w}$ framgår här tydligt. (Med $\bar{w}$ har vi alltså betecknat premiesatsen i det ordinarie arbetet.) På den speciella frågan om vilket tecken $\partial t_1 / \partial \bar{t}$ har måste svaret bli obestämt. Som synes är denna derivata komplicerad. Inte ens om vi skulle känna relationerna mellan $\bar{w}$, w_1 och w_2 kan en bestämd slutsats dras.

I diagram C.8 visas att övertidsarbete kan förekomma i samma slags arbete som det

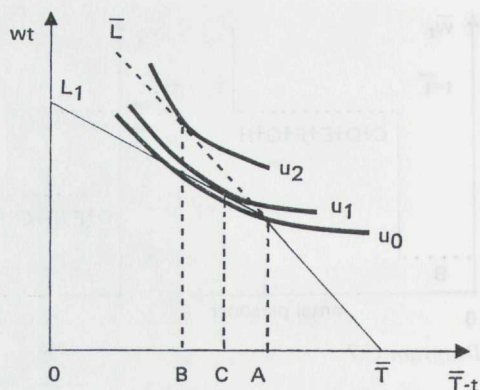

Diagram C.8

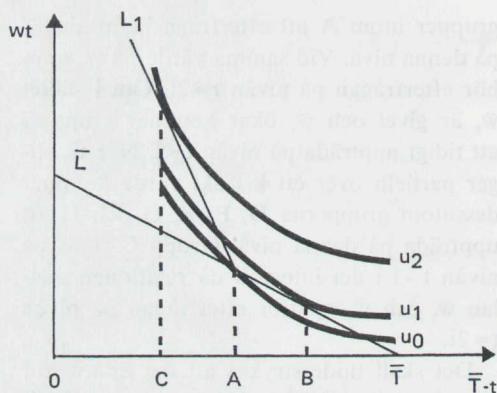

Diagram C.9

ordinarie arbetet trots att w_1 är mindre än $\bar{w}$. I diagrammet förutsätts att den ordinarie arbetstiden är $\bar{t} = 0\bar{T} - 0A$. Av detta erhåller individen nytta u_0 . Vid denna omfattning av det ordinarie arbetet är individen tydligen »undersysselsatt» enligt den egna uppfattningen. Om individen fritt kunde välja ordinarie arbetstid skulle $t = 0\bar{T} - 0B$ väljas, vilket skulle ge nytta u_2 . Om övertidsarbetet har en lägre premiesats, $w_1 < \bar{w}$, anges valmöjligheterna av linjen L_1 . Då är arbetstiden $t = 0\bar{T} - 0C$ optimal. Av detta är $t_1 = 0A - 0C$.

I diagram C.9 visas situationen för den »översysselsatte» personen. Vid $\bar{t} = 0\bar{T} - 0A$ skulle personen nå högre nytta om den ordinarie arbetstiden (vid oförändrad premiesats) kunde minskas till $t = 0\bar{T} - 0B$. Detta utesluter inte att personen efterfrågar över-

tidsarbete (av samma slag) om w_1 är någorlunda hög. När L_1 anger valmöjligheterna, $w_1 > \bar{w}$, efterfrågar personen $t = 0A - 0C$ övertidstimmar.

Med tanke på de institutionella förhållanden vi utgått från i detta avsnitt måste fallet med »undersysselsättning» anses vara sannolikare än fallet med »översysselsättning». För att fallet »översysselsättning» skall ha någon mening måste ju ifrågavarande personer antas erhålla en väsentligt högre premiesats än vad som behövs för att $\bar{w}t$ skall ge existensminimum. Under mera verklighetsnära förutsättningar är dock inte »översysselsättning» orealistiskt att räkna med.⁸ I Sverige är anställningsvillkoren exempelvis oberoende av civilstånd, varför det skulle kunna tänkas att en viss insats medför »översysselsättning» för en ensamstående person och »undersysselsättning» för en gift person med större försörjningsbörd.

⁸ För närmare detaljer, se Perlman (1969), s. 36—39.

undersöka t.ex. arbetstidslagstiftningens långsiktiga verkningar på arbetsutbudet.

Om det å andra sidan gäller att kartlägga de kortsiktiga variationerna i arbetsutbudet gör sig behovet av mikroekonomiska beteendeantaganden gällande. På kort sikt kan demografiska och sociala förhållanden betraktas som givna. De förändringar som då inträffar i arbetsutbudet får i stället hänföras till i första hand individernas varierande arbetsvilja. Är man inte nöjd med det traditionella nyttomaximeringsantagandet kan det i detta sammanhang finnas anledning att pröva andra beteendeantaganden, som är mera »individuellt nyanserade». Att denna nyansering inte behöver drivas så långt som psykologerna har för vana att göra är dock uppenbart. Ur den ekonomiska analysens synvinkel är den väsentliga uppgiften att konfrontera beskrivningen av de enskilda subjektens marknadsbeteende med en motsvarande beskrivning av företagets efterfrågan på arbete och studera verkningarna på arbetskraftsallokeringen, lönestrukturen m.m. utifrån denna konfrontation. Om arbetsutbudet spelar en underordnad roll i det sammanhanget kan en relativt enkel beskrivning av detta vara fullt tillräcklig och ekonomernas ringa intresse för »deskriptiv mikroekonomi» också i fråga om korttidsanalysen kunna motiveras.

Det är svårt att lösgöra sig från miss tanken att Simon i likhet med andra sociologiskt och psykologiskt orienterade personer grundar sin kritik av den traditionella ekonomiska arbetsmarknadsteorin på en sammanblandning av *två helt skilda frågeställningar*. Om det t.ex. är lönebildningen en arbetsmarknadsmodell avser att belysa, är det från ekonomisk synpunkt primära intresset knutet till problemet att förklara varför olika *positioner* i arbetslivet åsätts olika löner. Det problemet bör hållas skilt från problemet att förklara varför olika ekonomiska *subjekt* erhåller olika lön. Lönestrukturen för positionerna kan skilja sig avsevärt från lönestrukturen för de ekonomiska subjekten. T.ex. kan ett ekonomiskt subjekt inneha flera befattningar.² Olika individer kan ha olika frånvarofrekvens, ar-

betstempo, ambitionsnivå m.m. I det senare problemet kommer tonvikten att behöva läggas på en analys av intersubjektiva olikheter vad gäller förmågan och viljan att utnyttja en given lönestruktur för positionerna. I det sammanhanget kanske en satisfieringsmodell skulle ge ett högre förklaringsvärde än en maximeringsmodell skulle ge för arbetsutbudets bestämning. Det grundläggande problemet är emellertid att analysera *lönestrukturen för positionerna*. Utan att detta ges en tillfredsställande lösning måste alla resonemang om lönernas fördelning hänga i luften.

För att förklara lönestrukturen för positionerna är satisfieringsteorin förknippad med nackdelar som undgås genom ett maximeringsantagande. För det första ger en satisfieringsmodell som regel *ingen entydig lösning* till problemet. Detta inses lätt om vi antar att ett subjekt som målsättning har att satisfiera en viss vektor av målvariabler q , dvs. att ett val träffas, som uppfyller villkoren

$$q \geq \bar{q} \text{ och } q \in \theta$$

där $\bar{q}$ anger de uppsatta målen (»den invanda nivån») och θ är subjektets valmängd. En, flera eller ingen valmöjlighet kan uppfylla detta krav. I det senare fallet tvingas subjektet till en kompromiss. Istället väljer subjektet då en valmöjlighet som uppfyller ett villkor av typen

$$\sum_{m=1}^M b_m q_m \geq \sum_{m=1}^M b_m \bar{q}_m \text{ och } q \in \theta$$

eller mera allmänt

$$\forall (q_1, q_2, \dots, q_M; b_1, b_2, \dots, b_M) \geq$$

$\geq (\bar{q}_1, \bar{q}_2, \dots, \bar{q}_M; b_1, b_2, \dots, b_M)$ och $q \in \theta$ där $b_m, m=1, 2, \dots, M$ är vissa vikter och M anger det antal målvariabler subjektet beaktar. Också i detta fall kan det finnas en, flera eller ingen befattning som uppfyller satisfieringskravet. I det senare fallet tvingas subjektet (för så vitt det är tvunget att välja)

² Detta gäller inte bara när det ekonomiska subjektet består av flera individer.

att sänka ambitionsnivån, vilket kan betyda, antingen att subjektet sänker kraven på ett eller flera $\bar{q}_m$, $m = 1, 2, \dots, M$, eller att subjektet modifierar sina preferenser, dvs. ändrar på vikterna b_m , $m = 1, 2, \dots, M$. I nytto-maximeringsteorin brukar subjektets preferenser antas givna och en variation av $q \in \theta$ förutsätts ske tills maximum nåtts. Problemet att $\bar{q} \in \theta$ kan där inte uppkomma.

Som denna enkla illustration visar kommer (vid en given ambitionsnivå) det sannolika utfallet för ett subjekts vidkommande att enligt satisfieringsteorin bli ett slumpmässigt val mellan några valmöjligheter som alla uppfyller ett visst krav. Eftersom dessa val kan tillhöra olika positioner (om valet gäller ett subjekts deltagande i arbetslivet) kommer mera av en tillfällighet en bestämd position att föredras framför de andra. För att undvika denna obestämdhet kan man införa en förutsättning om att ambitionsnivån inte är given utan kan variera såväl uppåt som nedåt. Empiriska iakttagelser talar för detta. Därmed blir det inte längre möjligt att göra någon klar gränsdragning mellan en individ som satisfierar och en som maximerar sitt utbyte av arbetsinsatsen. Gränsen blir bl.a. beroende på hur komplicerad valsituationen är samt hur snabbt valmöjligheterna förändras. Antages ambitionsnivån vara på visst sätt flexibel kommer individernas beteende enligt de två antagandena att sammanfalla. Det viktiga är emellertid att *det är tillräckligt att ambitionsnivån för några individer är antingen hög (högre än vad som kan tillgodoses) eller flexibel* för att en satisfieringsmodell skall ge i stort sett samma resultat för positionernas lönestruktur som en maximeringsmodell.³ Därför kan man lika gärna från början göra det *analytiskt* enklare antagandet att individerna är nytto-maximerare.

Till detta skall anmärkningen fogas, att arbetsutbudets känslighet för företagets rörlighetsstimulerande åtgärder alltid kan bli explicit hänsynstaget i en arbetsmarknads-teori genom att en ny variabel införes i modellen. Detta kan ske vare sig man utgår från ett satisfierings- eller maximeringsantagande. Exempelvis kan ett befattningstill-

träde eller -byte antas vara förenat med en viss kostnad för individen ifråga.⁴ Görs denna kostnad någorlunda hög kommer endast markanta löneförändringar att få någon effekt på arbetskraftens allokering. Det är dock långt ifrån säkert att arbetsutbudet är oelastiskt på kort sikt. Empiriska resultat antyder motsatsen.⁵ Valet mellan ett maximerings- eller satisfieringsantagande skulle i så fall huvudsakligen bli en fråga om vilket *tidsperspektiv* man vill begagna. Vid extremt kortsiktig analys skulle en satisfieringsmodell kunna sägas vara överlägsen, medan en maximeringsmodell redan vid en måttligt långsiktig analys blir den lämpligaste.

Gemensamt för både maximerings- och satisfieringsteorierna är att de syftar till att förklara vad som väljes i ännu ej realiserade valsituationer. Om det vore så att historien ständigt upprepar sig och individer med givna preferenser ställdes inför ständigt oförändrade valsituationer, skulle det räcka med det empiriska antagandet att individerna är *konsekventa* i sitt handlande för att en utsaga om individernas framtida val skall kunna formuleras. Detta är tankegången i *valhandlingsteorin*, enligt vilken en individ definitionsmässigt är nytto-maximerare i det att den valmöjlighet som realiserar alltid säges ge individen minst lika stor nytta som de möjligheter som inte väljes. Mot detta betraktelsesätt finns emellertid goda skäl att vara tveksam. Dels är det diskutabelt om någon individ över tiden har oförändrade preferenser i valhandlingsteorins mening. Någon gång kanske en individ tröttnar på äpplen och börjar välja bananer i stället. Dels är det tveksamt om man kan bygga en teori på förutsättningen att valsituationer upprepar sig. Även om det skulle kunna inträffa, torde flertalet val som träffas ske i

³ Detta gäller även om det, som ibland hävdas, alltid är 80 % av individerna i en population som är nöjda med sina situationer vare sig de badar på Krim, sitter i Kumlafängelset eller studerar socialpsykologi.

⁴ Denna förutsättning finns behandlad redan i den senare 1800-talslitteraturen på området. För en kommentar, se Hicks (1963).

⁵ Se Crossley (1966).

för individen dittills okända beslutssituationer. Därigenom blir antagandet om konsekvent handlande från individernas sida i det närmaste meningslöst.⁶ För att alls välgrundade uttalanden om individernas framtida val skall kunna göras, synes det oundvikligt att valet måste antas ske utifrån vissa regler som på förhand låter sig bestämmas. Detta diskvalificerar en betraktelse utifrån ett abstrakt nyttobegrepp i valhandlingsteorins mening. Det räcker inte att ha en teori för vad som bestämmer individernas nytta; det behövs en teori som dessutom anger hur nyttan påverkas av bestämningsfaktorerna. Det betyder att funktionsformen i sambandet

$$u^n = g^n(q_1, q_2, \dots, q_M; \varrho_1, \varrho_2, \dots, \varrho_K) \\ n = 1, 2, \dots, N$$

där N betecknar antalet individer och ϱ_K , $k = 1, 2, \dots, K$, är vissa parametrar som måste anges. I enlighet med vad som ovan sagts kan det räcka (vid en inte alltför kortsiktig analys) att specificera funktionen g^n så att den ger uttryck för ett *genomsnittligt* individuellt motiv. I valhandlingsteorin lämnas frågan om funktionen g^n 's form i stort sett öppen. Där räcker det att föreskriva villkor för tecknen på derivatorna $\partial g^n / \partial q_m$, $\partial^2 g^n / \partial q_m^2$, $m = 1, 2, \dots, M$. Utom i mycket speciella fall kan då ett framtida val för ett subjekt förutsägas.⁷

Det kan observeras att kravet på ett angivande av funktionen g^n 's form gäller såväl maximerings- som satisfieringsteorin. Skillnaden mellan dessa är att det i det förra fallet förutsättes att subjektet väljer så att u^n maximeras, medan det i det senare fallet väljer så att $u^n \geq \bar{u}^n$ för så vitt $\bar{u}^n$ är möjlig att uppnå. I både maximerings- och satisfieringsteorierna ingår därför en nytto-betraktelse och i båda fallen kan det förutsättas att nyttan för ett subjekt är bestämd på samma sätt av samma bestämningsfaktorer. I båda teorierna möter man därför precis samma specificeringsproblem, nämligen att (1) definiera de värderade variablerna och de relevanta parametrarna, (2) bestämma funktionsformen g^n , samt (3) uttala sig om funktionen g^n 's eventuella föränd-

ringar över tiden. I satisfieringsteorin tillkommer dessutom (4) en bestämning av ambitionsnivån $\bar{u}^n$, $n = 1, 2, \dots, N$ samt (5) en teori för dennas anpassning över tiden när (a) $\bar{u}^n$ inte är uppnåelig och när (b) $\bar{u}^n$ är uppnåelig. Eftersom stegen (4) och (5) är mycket besvärliga kan man förstå dem som vill undvika att ta dessa steg. För att slippa detta behöver man (A) koncentrera intresset till positionslönerna, (B) begränsa sig till en inte alltför kortsiktig analys⁸ samt (C) förutsätta att *några* individer alltid är otillfredsställda och därför reagerar så att hela populationens beteende godtagbart kan förutsägas utifrån ett antagande om maximeringsbeteende.

För att ange en nyttofunktion behöver man således i första hand välja nyttans bestämningsfaktorer samt funktionsformen g^n . I dessa frågor är det svårt att ha några bestämda uppfattningar. I valet av bestämningsfaktorer har psykologer och sociologer ofta tagit sin tillflykt till olika slags *behov*, som en individ anses ha. Det har talats om överlevelsebehov, värmebehov, statusbehov, aggressionsbehov, sexuella behov, skapande behov samt mycket annat och dessa behovs tillfredsställande har ansetts ge individen nytta. För en ekonom är denna uppläggning föga tilltalande. Den innehåller för många bestämningsfaktorer, som dessutom

⁶ Detta innebär inte att vi fränkänner individerna förmåga att fatta rationella beslut även i mycket komplicerade valsituationer. Ett beslut är rationellt om det beslutande subjektet har en målsättning och väljer så att denna målsättning har största möjliga subjektiva sannolikhet att realiseras. Det är ej uteslutet att ett subjekt kan göra felaktiga uppskattningar av sannolikheten, men det är en annan sak. Det är exempelvis rationellt att ge omkörningsignal och öka hastigheten om man vill köra om ett framförvarande fordon. Detta är rationellt vare sig man hamnar i diket eller ej. Se Rottenberg (1956) för några ytterligare synpunkter på subjektens rationalitet.

⁷ Det skall tilläggas och understrykas att valhandlingsteorin inte är avsedd som en prognosteor. Som komponent i välfärdsteorin, där man framför allt studerar variationer i subjektens *valmängder*, fungerar den väl.

⁸ Vad som menas med kort sikt beror självfallet på problemställningen. En analys av den svenska lönestrukturens utveckling från ett år till ett annat förefaller arbeta med ett acceptabelt tidsintervall.

inte kan användas direkt utan måste härledas ur mer konkreta företeelser för att kunna tas med vid en ekonometrisk behandling. Till detta kommer att flertalet av dessa behovs tillfredsställande är positivt korrelerat med en individs köpkraft eller förmögenhet, varför de senare som bestämningsfaktorer kan ersätta flera av de nämnda behoven. Den dominerande tanken i ekonomisk analys har varit att de faktorer som är bestämmande för ett subjekts agerande på befattningsmarknaden är (a) den därigenom erhållna lönen, (b) den valda befattningens överensstämmelse med subjektets egenskaper samt (c) den köpkraft som subjektet förfogar över vid sidan av lönen. Som vi vet förs den politiska debatten vanligtvis i dessa termer.⁹ När arbetet antas vara en-dimensionellt, lika med ett antal timmar, brukar bestämningsfaktorn (b) kallas fritidsönskemål. Mycket ofta antas att arbetet är förenat med obehag och att därför en befattnings arbets(tids)krav överensstämmer med subjektens egenskaper ju mindre detta är.¹⁰ Att man som de två andra bestämningsfaktorererna väljer flödesstorheten köpkraft i stället för beståndstorheten förmögenhet behöver kanske ingen närmare förklaring. Utgår man från att subjekten eftersträvar maximal nytta, implicerar detta att subjekten försöker *öka* sin nytta när detta är möjligt. Hur mycket ett subjekt kan öka sin nytta beror till stor del på vilken köpkraft subjektet kan skaffa sig. (Köpkraften är emellertid bara den ena sidan av saken. För en fullständig analys behöver subjektets ansträngningar tas i beaktande.)

Denna inställning från ekonomernas sida betyder inte att man bortsett från begreppen »behov» och »önsknings». Tvärtom hänvisas alltid till dessa begrepp när man preciserar egenskaperna hos nyttobegreppet. För att förklara den centrala satsen om »avtagande gränsnytta» används förutsättningen att behov och önsknings är hierarkiskt ordnade. En närmare analys av den ekonomiska nyttoteorin visar att den ursprungligen vilar på tre principer, nämligen (1) principen om önskningsernas hierarkiska ordning, (2) principen om önskningsernas

mättnadsbarhet samt (3) principen om önskningsernas tillväxt.¹¹ Den första av dessa principer formulerades redan av Platon och nämns explicit av alla de ekonomer som lagt grunden till nyttoteorin.¹² Den andra principen anknyter direkt till satsen om avtagande gränsnytta och innebär att ett visst behov och den häremot svarande önskningsen efter en kontinuerlig ökning av dess tillfredsställande når ett mättnadsläge varefter ytterligare öknings inte medför en ökning i nyttan.¹³ Den tredje principen, slutligen, kan enklast översättas med regeln »det finns alltid ett nästa önskemål».¹⁴ Enligt denna regel är det omöjligt att finna helt tillfredsställda individer.

I den vanliga marginalnyttoteorin är den första och tredje av de nämnda principerna utelämnade. Marshall tillstår öppet detta. Andra nyklassiska ekonomer förlorade helt enkelt dessa två principer ur sikte när de antog att alla behov kan reduceras till en gemensam nämnare och att individernas multipla behov kan översättas i en abstrakt önskan efter en unik nytta. En konsekvens

⁹ Bestämningsfaktorn (b) har blivit särskilt uppmärksammas i den s.k. alienationsdebatten. I denna uppfattas arbetet som en flerdimensionell storhet och diskussionen gäller hur subjekten skall kunna finna utlopp för sina skapande, tjänande och andra intressen i arbetslivet. Detta brukar förstås så att subjekten skall ges tillfälle att använda sina utbildningar, talanger m.m.

¹⁰ Ibland renodlas bestämningsfaktorn (b) i den ekonomiska, speciellt välfärdsteoretiska, analysen i det man antar att ett subjekts nytta enbart beror på subjektets aktivitetsnivå. Man räknar då upp ett antal aktiviteter, såsom att köpa varan A, gå på filmen B, byta blöjor på barnet C, äta bananen D, utföra korrekturläsningen E osv. Dessa olika aktiviteter antas ge subjekten olika grad av nytta beroende på hur mycket subjekten gör av var och en av aktiviteterna. För en abstrakt tillämpning av detta synsätt, se Gale (1967). Det är denna idé som utnyttjas i not C.

¹¹ För en inträngande analys av dessa principer i den ekonomiska doktrinhistorien, se Georgescu-Roegen (1967), s. 184—215.

¹² Bland dessa kan Banfield, Jevons, Menger och Marshall nämnas. Pareto föredrog att i stället tala om en rangordning av varorna.

¹³ Principen blev tidigt ingående diskuterad av bl.a. Gossen.

¹⁴ Denna regel förknippas särskilt med Menger och Marshall.

av detta blev att många viktiga frågeställningar betecknades som meningslösa, därför att de inte kunde besvaras med hjälp av en abstrakt nyttoteori. Den sentida utvecklingen har gått ytterligare ett steg och i den moderna teorin för individernas val saknas referenser till såväl begreppet nytta som de mera grundläggande begreppen behov och önskningar. Men, som Georgescu—Roegen påpekat, det behövs bara att antagandet om en gemensam nämnare för alla behov ifrågasättes för att den traditionella nyttoteorin skall rasa samman och detta antagande kan verkligen ifrågasättas.¹⁵ Han nämner som exempel att en smörgås inte kan förhindra någon från att dö av törst. Behovet av vatten och behovet av bröd har ingen gemensam nämnare.

Erkännandet av principen om behovens oreducerbarhet utesluter emellertid inte möjligheten till en meningsfull teori om individernas beteende. Dels är behovshierarkin i långa stycken densamma för olika individer, dels är den i stor utsträckning socialt bestämd och således även högt upp ganska lika för olika individer. Av detta följer bl.a. att olika individers behovstillfredsställelse kan jämföras samt, vilket är av större betydelse i förbindelse med frågeställningen i denna not, att en konkret individs beteende kan förutsägas med en godtagbar precision. Men det vore fel att här gå på psykologernas och fysiologernas linje och starta en diskussion om vad som är en människas grundläggande behov och önskningar. Detta för oss inte närmare en förståelse av hur individerna i ett komplext samhälle gör sina val. Individernas val är nämligen inriktat på *det minst viktiga behovet* eller *den minst viktiga önsksningen* de kan nå inom ramen för sina valmöjligheter (budget). Drastiskt uttryckt köper inte en individ en viss bil för dess fortskaffningsegenskaper utan för t.ex. färgen på dess växelspak. Detta kan lätt missförstås så att individerna gör irrationella val eller inte vore intresserade av att maximera sin tillfredsställelse.

Det är nog riktigt att individen redan har nått mättnad med avseende på ett stort antal grundläggande och viktigare behov/önsk-

ningar och att han eller hon *med hänsyn till dessa* satisfierar och inte maximerar sin tillfredsställelse. Men detta är en oväsentlig anmärkning. Det väsentliga är att individen maximerar sitt beteende med hänsyn till något behov (någon önsksning) och att detta är det minst viktiga bland de behov som kan tillfredsställas.¹⁶

Av detta skäl finner man vid intervjuer individer som svarar att de är nöjda med sin arbetstid, lön etc. Ju mera grundläggande behov man frågar om, desto fler nöjda individer skall man finna. Men frågorna är fel ställda. Man skall fråga om de minst viktiga behoven. Gör man det blir bilden helt annorlunda. Då blir svaren att man inte är nöjd med arbetskamraternas svettluft, bullret från maskinerna, kontorsflickans klädsel, förmannens sätt att tilltala underordnade osv. och man skall också finna att individerna ständigt försöker att komma tillrätta med dylik otillfredsställelse. Bland alla lika väl betalda m.m. befattningar väljer man den som ger minst otillfredsställelse med avseende på svettluft, buller e.d.

Det är mot denna bakgrund ekonomernas antagande om nyttomaximering skall ses. Även om det förvisso är riktigt att många ekonomer fortfarande tror på möjligheten att reducera alla behov till en önskan efter abstrakt nytta, hindrar inte detta att deras modeller kan användas även av dem som förkastar denna möjlighet. Vi nämnde ovan (a) lönen, (b) »självförverkligandet» och (c) andra inkomster som element i individernas nyttofunktion med avseende på befattningsvalet. Vi har inte hävdat att detta är en uttömmande eller ens bra formulering som utgångspunkt för prognoser om individernas val. Om den är bra eller ej beror helt enkelt på vilket samhälle

¹⁵ Den traditionella nyttoteorin »rasar samman» därför att ej reducerbara pluralistiska behov inskränker möjligheterna att finna ordinala mått på valmöjligheternas nytta. Indifferens mellan A och D blir inte längre ett nödvändigt mellanläge mellan preferens för A och preferens för B. Se Georgescu—Roegen (1967), s. 201.

¹⁶ Jämför Fleishman (1961) och Gellerman (1963) för empiriskt stöd för denna hypotes.

som studeras. I ett samhälle där behoven av föda, husrum, värme etc. inte är mättade måste lönen tillmätas avgörande betydelse. I ett samhälle där varuefterfrågan gäller färgen på växelspaken e.d. torde lönen vara av underordnad betydelse och befattningsvalet mest ske utifrån möjligheterna till »självförverkligande», kontakt med arbetskamrater m.m.

Om man vill studera den svenska befattningsmarknaden är det senare alternativet mest lovande. Man får emellertid inte glömma att lönespridningen är betydande och att svenskarna befinner sig på olika nivåer i behovshierarkin. Både lönen och »självförverkligandet» behövs som förklarande variabler. Den mest angelägna uppgiften för närvarande är att på lämpligt sätt konkretisera vad »självförverkligandet» innebär, så att denna faktor kan behandlas på ett med lönen m.m. jämförbart sätt. I not C har denna faktor »dolts» i derivatorna $\partial u / \partial t_i$, $i = 1, 2 \dots$

E.1 Inledning

En vanlig uppfattning av vetenskaplig verksamhet är att denna går ut på att förklara verkligheten i ett eller annat avseende. Därvid förutsätts ofta som självklart att statistiska metoder behöver komma till användning. Inom experimentella vetenskaper, exempelvis kemin, kan kraven på de statistiska metoderna hållas höga, varför det i allmänhet gäller att dessa metoder ger godtagbara resultat. Annorlunda är det inom de icke-experimentella vetenskaperna, exempelvis nationalekonomin, sociologin och medicinen. Visserligen finns det där också anledning att ställa höga krav på de statistiska metoder som används, men dessa krav är av annat slag och det är mera sällan man bekymrar sig över att enstaka observationer motsäger de resultat som erhålles. Enkelt uttryckt nöjer man sig — och måste som regel nöja sig med — approximativt giltiga resultat. Detta är inget att säga om, det hör till de icke-experimentella vetenskapernas natur. Problemet är att detta förhållande gör det svårt att skilja mellan god och dålig vetenskap i den meningen att vissa approximationer är rimligare än andra. För detta finns inget objektivt kriterium, utan det kommer an på den enskilde forskaren eller den som vill utnyttja ett forskningsresultat att *bedöma* i vad mån detta är tillförlitligt eller ej. Detta har gett utrymme för mycket skumrask och det kan sägas att det årligen

förbrukas mycken tid, möda och andra resurser på undersökningar av högst tvivelaktigt värde.

Datateknikens utveckling har härvidlag varit på gott och ont. Samtidigt som den ger möjligheter till simuleringar och därmed viss experimentell verksamhet inom de »komplexa» vetenskaperna, innebär den en frestelse till eftergifter vad gäller de metodologiska kraven. Som exempel kan nämnas att det idag finns ett flertal mindre anläggningar med fasta operationer och att bland dessa operationen »regressionsskattning» är vanlig. Problemet är att fabrikanterna därvid utgått från att dylika skattningar skall göras med en speciell metod — »minsta kvadratmetoden» — och att denna i allmänhet inte är en lämplig metod, vilket nedan skall visas. Vi ser detta som en uppenbar risk för att ovannämnda skumrask breder ut sig. När »forskaren» bara behöver trycka på en knapp för att få ett resultat som eljest skulle ta veckor eller månader att nå fram till, vore det underligt om inte många föll för frestelsen. Samtidigt förlorar man naturligtvis förmågan att se vad det är för fel man gör.

I not A, avsnitt 2, har vi understrukt att konventionella regressionsstudier av inkomstfördelningens struktur/anatomi inte kan tolkas som förklaringar av inkomstfördelningen. Det är inte fråga om analys av orsak—verkan, utan om att *hänföra* iakttagna variationer till olika variabler. Det är

speciellt denna typ av vetenskaplig verksamhet som skall diskuteras i denna not. För att inte i onödan komplicera resonemanget har vi valt att utgå från en enklare variabel än inkomstfördelningen, nämligen hushållssparandet. För att anknyta till svenska förhållanden har vi valt att knyta resonemanget till den senaste svenska sparundersökningen och då speciellt den del som avser undersökningen av hushållssparandets inflationsberoende.^{1, 2} Detta kan tyckas vara en tämligen enkel sak att fastställa, men vi skall se att den är allt annat än enkel. Vi vill framhålla att anknytningen till Thore (1961) inte har gjorts därför att denna undersökning skulle vara särskilt dålig, utan snarare tvärtom. Det är inte kritik av en enskild undersökning vi är ute efter, utan vårt syfte är att framhäva generella svårigheter, varvid en enskild undersökning valts som illustration.

Här skall också framhållas att det som sägs om ekonometrin bara gäller dennas användbarhet vid förklaringar av ekonomiska storheter eller sammanhang. Ekonometrin används också i samband med insamlande av statistisk analys på ekonomisk statistik (beskrivande ekonometri) samt vid formuleringar av ekonomiska teorier med hänsynstagande till slumpmoment m.m., dvs. vad vi behandlat i not A, avsnitt 2 respektive 1. Till detta kommer att ekonomiska modeller kan formuleras i en statistisk begreppsapparat. Detta har gjorts i not B, avsnitt 1. Vad som här skall behandlas är bara ekonometrins roll vid test av ekonomiska teories realism (ekonometrisk analys).

E.2 Problemorientering

Denna not skall alltså behandla de problem som uppkommer då man önskar ge en kvantitativ ekonomisk förklaring av t.ex. sparandet i ett visst samhälle. Att ge en förklaring av en händelse (ett sammanhang) innebär »att inordna den under en allmän lag eller allmänna lagar, dvs. visa att händelsen inträffade i överensstämmelse med dessa lagar och på grund av vissa specifice-

rade, händelsen föregående villkor».³ Detta kan också uttryckas på följande sätt: Vi har (a) händelsen A, som skall förklaras, (b) en allmän lag L: närhelst B och C inträffar, så inträffar A och (c) ett konstaterande: B och C inträffade. Att förklara händelsen A innebär således att vi accepterar en hypotes om att A föreligger vid B och C i enlighet med lagen L. Detta är den ekonometriska analysens grundförutsättning.

Den ekonometriska analysen blir härigenom en växelverkan mellan ekonomisk teori (= statistisk hypotes) och statistisk verifikation (förkastande eller accepterande av hypoteser).⁴ Det bör observeras att ekonometriska förklaringar alltid sker på en viss »säkerhetsnivå», dvs. det finns alltid en viss sannolikhet för att en felaktig hypotes skall accepteras eller för att en riktig hypotes skall förkastas. Eventuella förklaringar innebär att de statistiska materialen med vissa sannolikheter ej talar mot våra hypoteser. Något annat får vi inte vänta oss.

Den ekonometriska grundförutsättningen kan illustreras av sparundersökningarna. Vi låter A vara sparandet som skall förklaras, L vara någon hypotes a priori om sparandets bestämning, B vara den institutionella ramen (det ekonomiska systemets struktur) och C vara värden på vissa storheter, som enligt L antages bestämma sparandet. Vi observerar att i ett visst system B_i vissa storheter antar värdena C_j och sluter härav att enligt lagen L antar sparandet värdet A_{ij} . Om denna slutsats bekräftas av det statistiska materialet är lagen L verifierad och en ekonometrisk förklaring av sparandet har givits. Om sparandet antar ett värde signifikant $\neq A_{ij}$ måste hypotesen L förkastas och någon förklaring har inte givits.⁵

¹ Thore (1961).

² Den första versionen av denna not (fr.o.m. avsnitt E.2) skrevs redan 1963. Att här se på sparandet förefaller dock naturligt mot bakgrund av modellen i kap. 2 ovan.

³ Höglund (1955), s. 236.

⁴ Om hypotesbildning, se t.ex. Wold (1956), s. 39 ff.

⁵ Vi bestämmer själva vad som skall menas med »signifikant $\neq A_{ij}$ » beroende på om vi är intresserade främst i ett accepterande eller i ett förkastande av vår hypotes.

Analysprincipen kan sammanfattas sålunda. Om lagen L kan uttryckas med ett regressions samband

$$A = F(C) \quad (1)$$

där funktionsformen F anger det ekonomiska systemets struktur, är det ekonometrin uppgift att dels finna vilka variabler och parametrar som ingår i C och dels ange på vilket sätt dessa ingår, dvs. ange formen på F .

Denna uppgift kan tolkas statistiskt eller dynamiskt. Den »statiska ekonometrin» förutsätter att (1) är givet oberoende av tiden, på så sätt att det ekonomiska systemets struktur antages given och inom denna struktur antages preferensskalor etc. givna. Detta innebär att de storheter som de facto bestämmer A är just de som anges av C samt att deras inbördes betydelse för A ej ändras över tiden. Den »dynamiska ekonometrin» förutsätter att F och C kan ändra sig med tiden och har, förutom den statiska ekonometrin uppgift att ange (1) för ett visst samhälle vid en viss tidpunkt, också till uppgift att ange detta tidsberoende.

Den dynamiska ekonometrin uppgift är synnerligen svår. Hur skall man t.ex. formulera L för att ta vederbörlig hänsyn till att, säg, förmögenhetens inverkan på sparandet kan ändra sig olika för olika individer över tiden? Vi skall betrakta denna uppgift som för närvarande omöjlig att lösa och i fortsättningen begränsa framställningen till den statiska ekonometrin. Värdet av statistiska test av de ekonomiska teoriernas realism med den statiska ekonometrin förutsättningar kan förnekas. Låt oss bortse från detta och se lite närmare på de problem som ett accepterande av den statiska ekonometrin grunder leder oss fram till.

Vi betraktar alltså F och C som givna och skall belysa några av de problem som uppkommer när en ekonometrisk förklaring av sparandet skall givas för en viss tidsperiod i ett visst samhälle. (Det bör observeras att en eventuell förklaring, som grundas på dessa förutsättningar, ej bör användas normativt, eftersom den inte har något prediktionsvärde.⁶ Som grund för politiska beslut

kan de ekonometriska förklaringarna endast tjäna om ekonometrin formuleras dynamiskt — för så vitt man ej kan fastställa att det finns tidlösa sammanhang i den ekonomiska världen.)

Några av de problem som är förknippade med regressions sambandet (1) skall behandlas. Vår målsättning är att ge en översikt. I vissa fall finns grundligare detaljstudier genomförda i den anförda litteraturen och annorstädes. Vi skall behandla mängden C i avsnitt 3. Därvid skall vi speciellt uppehålla oss vid frågan om hur empirisk kunskap skall kunna erhållas om de ingående variablerna med utgångspunkt från olika datatyper. Vi skall se på några skattningsproblem i avsnitt 4. Det blir i huvudsak problemet med heteroscedasticitet (olika stora varianser för feltermerna) som behandlas. I avsnitt 5 övergår vi så till formen på F . Därvid skall vi inte så mycket upphålla oss vid olika statistiska möjligheter härvidlag, utan mera se på de statistiska konsekvenserna av ett par olika ekonomisk-teoretiska uppfattningar om det ekonomiska systemets struktur (dvs. den institutionella ramen B).

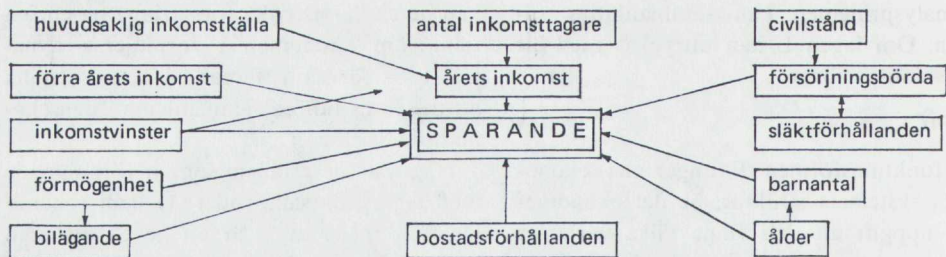
E.3 Faktorkatalogens innehåll

En individs sparande under en viss tidsperiod bestäms troligen av en mängd ekonomiska och icke-ekonomiska faktorer. Vi har betecknat denna mängd med C i (1) och skall med Thores terminologi kalla den »faktorkatalogen». Faktorkatalogen består i allmänhet inte av sinsemellan oberoende variabler,⁷ utan variablerna bildar en struktur, vad Thore kallar ett »kauslträd».⁸ Ett kauslträd i vilket sparandet ingår kan exempelvis ha följande utseende:

⁶ En förutsägelse föreligger om man med hjälp av L och kunskapen om att B och C är för handen sluter sig till att A kommer att inträffa, varvid således denna slutledning sker innan man har kunskap om att A inträffat. Jfr Höglund (1955).

⁷ Förutom variabler ingår givetvis också parametrar i systemet, men vi skall betrakta dessa som givna, varför de inte bekymrar oss i detta avsnitt.

⁸ Thore (1959), s. 109.

Detta är en enkel bild av verkligheten. I praktiken har man att räkna med mycket mer komplicerade samband för det enskilda hushållets bestämning av sparandet. Vi skall emellertid uppskjuta den mer detaljerade behandlingen av kausalträdets utseende till senare (avsnitt 5) och i detta avsnitt endast koncentrera oss på frågan om vilka variabler som ingår i faktorkatalogen och hur empirisk kunskap om dessa skall kunna erhållas.

För att få en uppfattning om de i faktorkatalogen ingående variablerna är det lämpligt att först systematisera dessa. Haavelmo⁹ räknar med att den j 'te individens sparande i tidpunkten t påverkas av följande variabeltyper:

- Variabler som är olika för olika individer. Vi skiljer mellan observerbara dito: $y_{1j}^t, y_{2j}^t, \dots, y_{rj}^t$ och inte observerbara dito; tagna tillsammans: u_j^t .
- Variabler som är samma för alla individer och bara beror av tiden. Vi skiljer mellan observerbara dito: $z_1^t, z_2^t, \dots, z_s^t$ och inte observerbara dito, tagna tillsammans: v^t .
- Slumpvariabler: w_j^t ; en för varje enskild individ, som representerar möjligheten av individeulla sparandevariationer vid fixa värden på alla variabler under (a) och (b).

I denna indelning behandlas t.ex. »inkomst» som en y -variabel och t.ex. »prisnivå» som en z -variabel.

Modellen (1) kan nu skrivas på följande sätt:

$$s_j^t = f(y_{1j}^t, \dots, y_{rj}^t, z_1^t, \dots, z_m^t) + \varepsilon_j^t \quad (2)$$

($j = 1, \dots, n$)

där ε_j^t ($j = 1, \dots, n$) är residualer, vilka omfattar allt som inte explicit medtagits i faktorkatalogen. (2) utsäger att sparandet, så när som på en residual, förklaras av $k+m$ kausala faktorer. I residualerna ingår förutom slumpvariationerna w_j^t ($j = 1, \dots, n$) också dolda kausala faktorer: e_j observerbara u - och v -variabler samt $r-k+s-m$ observerbara, men okända y - och z -variabler.

Sedan den primära specificeringen av faktorkatalogen ägt rum och de ingående storheterna klart definierats (!), återstår för ekonometrikern att (i) erhålla data mot vilka (2) kan testas och (ii) försöka reducera residualerna så mycket som möjligt.¹⁰ Eftersom man i allmänhet inte har eller kan få tillgång till data, som omfattar de enskilda individerna över flera tidsperioder, är dessa problem delvis avhängiga varandra.

När det gäller data, har man att välja mellan två typer av statistiska material: tvärsnittsdata och tidsseriedata. Ett tvärsnitt genereras av en stokastisk process vid givet värde på tiden t och aggregerade¹¹ tidsseriedata får man genom att ta upprepade tvärsnitt och aggregera dessa för varje t .¹² I ett tvärsnitt kommer z -variablerna i (2) att betraktas som konstanter och i en tidsserie kommer somliga y -variabler att betraktas som konstanter. Till den senare kategorin

⁹ Haavelmo (1957), s. 146 f.

¹⁰ I praktiken är kanske ekonometrikerens största svårighet förknippad med uppgiften att finna de storheter som de facto bör ingå i faktorkatalogen. Vi förutsätter här att denna uppgift i stort sett är löst.

¹¹ »Aggregerade» därför att det i allmänhet är praktiskt omöjligt att erhålla individuellt specificerade tidsseriedata.

¹² Jfr Thore (1961), s. 254.

hör ålder, familjestorlek m.m., som för populationen som helhet inte varierar alls eller mycket litet över tiden.

Vilken datatyp man väljer är beroende på vilka initiala hypoteser man ställt. När t.ex. sparandet skall förklaras kan man arbeta med

- (a) en hypotes om interpersonell jämförbarhet (tvärsnittsdata): en person P_1 med, säg, inkomsten y_1 skulle handla som personen P_2 med inkomsten y_2 , om P_1 hade inkomsten y_2 under i övrigt lika förhållanden,¹³ eller
- (b) en hypotes om intertemporal jämförbarhet (tidsseriedata): t.ex. 1 000 personers sparande under perioden t_1 med den totala (genomsnittliga) inkomsten y_1 är jämförbart med deras sparande under perioden t_2 med inkomsten y_2 under i övrigt lika förhållanden.¹⁴

Den första hypotesen innebär att f i (2) är oberoende av j och den andra att f är oberoende av t . En förklaring, som ges med någon av dessa förutsättningar kallas en ceteris paribus-förklaring. Alla statistiskt-ekonometriska förklaringar är av denna typ.

De praktiska svårigheterna härvidlag kan illustreras med Thores försök att ekonometriskt förklara sparandet.¹⁵ Han arbetar bl.a. med variablerna 'inkomst', 'förmögenhet' och 'prisnivå'.¹⁶ Thore har valt specificerade tvärsnittsdata som material. Detta synes vara lämpligt beträffande variablerna »inkomst» och »förmögenhet», eftersom dessa variabler är relativt konstanta hela tiden. Men, som titeln på hans arbete indikerar, har Thore som huvuduppgift att studera prisförändringarnas inflytande på hushållens sparande och om detta säger Ruist: »Det kan förefalla egendomligt att man kan dra slutsatser om reaktioner inför prisförändringar ur ett material som avser ett enda tillfälle och alltså en enda prisnivå . . .».¹⁷

Thore menar att detta är möjligt, därigenom att han förutsätter att det är realinkomsten och inte den nominella inkomsten som bestämmer sparandet. Därigenom anser han att effekten av prisförändringarna på sparandet kan utläsas ur skillnaderna mel-

lan olika inkomstgruppers beteende.¹⁸ Hans metod är att stratifiera hushållen efter deras prisförväntningar¹⁹ och anpassa sparandestregressionslinjer till de olika strata. Skillnaderna mellan dessa regressionslinjer menar han ger en bild av prisförväntningarnas effekt på sparandet.

Han presenterar sitt material i 125 olika regressionslinjer,²⁰ men eftersom han inte närmare kommenterar dessa är det svårt att utan vidare avgöra huruvida hans metod är användbar eller inte. Ruist vågar sig på ett omdöme, som intuitivt kan förefalla acceptabelt: »Att från dessa utgångspunkter göra några som helst uttalanden om prisförändringarnas inverkan på sparandet synes rec. djärvt för att inte säga otillåtligt.»²¹

Den andra ekonometriska uppgiften gäller att reducera residualerna. Dessa kan reduceras genom att dolda kausala faktorer förvandlas till explicit medtagna kausala faktorer. Detta är ett svårt problem och hittills har det varit så att man vid ekonometriska undersökningar varit tvungen att acceptera stora residualer. Som exempel kan nämnas, att på 1955 års sparandematerial nödgas Thore ge följande konklusion: »Den enkla sparandestregressionen förklarar inte mer än tre, fyra procent av sparandets totala variation. Inrycka vi också an-

¹³ Jfr Klein (1953), s. 212.

¹⁴ Det är tveksamt om man vid tidsseriedata kan erhålla dessa för samma 1 000 personer vid två tillfällen, varför ett antagande om båda hypotesernas giltighet troligen erfordras vid arbete med denna datatyp.

¹⁵ Thore (1961).

¹⁶ 'Prisnivån' förekommer mera sällan explicit i framställningen utan representeras oftast av skalvariabeln 'prisförväntningar'.

¹⁷ Ruist (1962), s. 342.

¹⁸ Detta resonemang bygger på djärva förutsättningar: t.ex. bortser Thore helt från att ett visst hushåll kan vara fattigare än ett annat, därför att det under alla omständigheter handlar på ett annorlunda sätt, dvs. Thore drar de yttersta konsekvenserna av förutsättningen om interpersonell jämförbarhet.

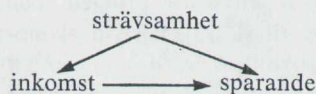
¹⁹ En uppfattning om prisförväntningarna får han genom att hushållen får ange om de tror att priserna skall »stiga mycket», »vara konstanta», »stiga mindre än inkomsterna» etc. under en viss period. Se Thore (1961), s. 167.

²⁰ Se Thore (1961), s. 170—184.

²¹ Ruist (1962), s. 344.

talet av inkomstenheten²² försörjda personer som förklarande variabel, en av de viktigaste förklarande variablerna som erbjuder sig näst efter inkomsten, så förklara vi ytterligare kanske några hundra procent av sparandets variation(!)». ²³

Detta nedslående resultat är väl värt att begrunda. Så länge inte residualerna kan nedbringas högst avsevärt kommer det inte att vara möjligt att med någon säkerhet verifiera ekonomiska hypoteser av typen (2) med statistiska metoder. Problemet har uppmärksamats av Haavelmo och han ställer frågan: »Does an individual have high savings because he has a high income partly because he has a preference function which means that he is by nature a thrifty person?». ²⁴ Med andra ord, förklaras det låga sambandet mellan inkomst och sparande av att vi egentligen har följande schema att estimera

Genom att med psykologins, sociologins m.fl. likande vetenskapers hjälp genomföra attitydundersökningar etc., kanske ekonometrikern kan göra 'strävsamheten' till en kausal faktor och ge en bättre förklaring av sparandet, men det är tvivelaktigt om man kan komma tillräckligt långt på denna väg. (En misstanke om att det finns ett grundläggande fel i den statiska ekonometrins premisser och arbetsmetod insmyger sig gärna i detta sammanhang. Det förefaller inte omöjligt att de stora residualerna kan förklaras av att det ekonomiska systemet (beteendemönstret) är dynamiskt till sin karaktär och inte ens i efterhand låter sig beskrivas, än mindre förklaras, vid ett statiskt betraktelsesätt.)

När en dold faktor (t.ex. strävsamheten) upptäckts (hur den upptäckes spelar ingen roll i detta sammanhang) gäller det att visa, att den verkligen är en kausal faktor. Detta visar sig därigenom att den har en s.k. skiktningseffekt på materialet — om data avsattes efter den »dolda» faktorn, formar data sig i grupper (skikt). ²⁵

Skiktningseffekter brukar påvisas med variansanalys och kovariansanalys. Båda dessa metoder förutsätter att (i) observationerna är oberoende och (ii) residualerna är normalt fördelade med samma varians (homoscedastiska). Det senare villkoret är problematiskt. Även om korrigering för eventuell heteroscedasticitet kan göras, ²⁶ kvarstår problemet eftersom vi inte kan känna residualernas sannolikhetsfördelning(ar), då vi inte vet vad som ingår i residualerna. Om variansanalysen har det visserligen sagts, att den är relativt robust och kan användas även om vi ej kan garantera normalfördelning, ²⁷ men det hindrar inte att den största försiktighet alltid måste vidtagas vid tillämpning av statistisk teori utan säkerhet att förutsättningarna är uppfyllda. Ett annat problem i samband med påvisandet av skiktningseffekter uppkommer därigenom att antalet observationer i de olika skikten kan variera mycket, vilket kan försvåra bl.a. beräkningen av antalet frihetsgrader. Kendall anför gentemot detta en metod, som innebär att de olika skiktmedelvärdena betraktas som originalobservationer på vilka variansanalysen utföres. Denna metod, ehuru approximativ, har också den fördelen att materialet för relativt få observationer kan betraktas som approximativt normalfördelat och alltså kan anses uppfylla första delen av villkoret (ii) ovan. ²⁸

Problemet att ge faktorkatalogen ett innehåll är alltså inte enbart en fråga om att

²² Enligt Wallberg (1959), s. 3, räknas som självständig inkomstenhet varje ogift person född 1940 eller tidigare. Giftna par räknas alltid till samma inkomstenhet. Barn födda 1941 eller senare räknas till föräldrarnas (vårdarnas) inkomstenhet. Inkomstenhet torde vara synonymt med hushåll i Thore (1959) och (1961).

²³ Thore (1959), s. 75.

²⁴ Haavelmo (1957), s. 149.

²⁵ En relativt ingående analys av skiktningseffekterna ges av Thore (1959), s. 44 ff.

²⁶ Heteroscedasticitetskorrigerig behandlas i nästa avsnitt.

²⁷ Thore anför G. E. P. Box, »Non-normality and Tests on Variances», *Biometrika*, dec. 1953.

²⁸ Det är vanligt att man genom ett liknande resonemang också betraktar originalobservationerna som av vissa element sammansatta uttryck.

»uppgiftna» möjliga dolda kausala faktorer, utan det är i lika hög grad en fråga om att få fram ett representativt material över de kausala faktorerna. Endast genom ett simultant beaktande av dessa uppgifter kan ekonometrikerna hoppas på att nå fram till små residualer och rimliga resultat.²⁹

E.4 Två skattningsproblem

Vi antar i detta avsnitt att modellen (2) är given till sitt innehåll och skall något beröra två problem som uppkommer vid estimeringen av (2). Sambandet (2) är ett stokastiskt samband. Inom ramen för en given ekonomisk teori kan man nå fram till ut-sagor a priori om hur sparandet varierar med andra ekonomiska storheter. På så sätt erhålles ett teoretiskt funktionssamband. Med ledning av detta (matematiskt) exakta samband kan en teoretisk regressionsmodell specificeras, som ger uttryck för en stokastisk relation mellan randomiserade variabler. Vi skall här inte gå in i detalj på hur dylika specifikationer kan göras,³⁰ utan antaga att sambandet (2) är specificerat på följande sätt

$$s_1 = \beta_1 x_{11} + \beta_2 x_{12} + \dots + \beta_k x_{1k} + \varepsilon_1$$

$$S_2 = \beta_1 X_{21} + \beta_2 X_{22} + \dots + \beta_k X_{2k} + \varepsilon_2$$

• • • • •

$$S_n = \beta_1 X_{n1} + \beta_2 X_{n2} + \dots + \beta_k X_{nk} + \varepsilon_n$$

eller i matrisform

$$S = X\beta + \varepsilon \quad (3)$$

Att vi specificerat vår modell över sparrandet på detta sätt innebär att

- (a) en viss individs sparande antages vara möjligt att skriva som en linjär kombination av k kausala faktorer plus en residual,
- (b) alla individers sparande $(s_1, s_2, \dots, s_n)$ antages bli bestämt av samma kausala faktorer $(x_1, x_2, \dots, x_k)$ och
- (c) de olika kausala faktorernas relativa inverkan $(\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k)$ på respektive individers sparande antages samma för alla individer.

Detta innebär dock inte ett antagande om

att två individer med samma värden på alla kausala faktorer nödvändigtvis måste spara lika mycket. De kan ha olika stora residualer. Residualerna garanterar individuella avvikelser. Residualerna har vissa medelvärden och varianser. När vi önskar skatta parametervektorn β kommer residualerna att spela en avgörande roll, eftersom det är de som i denna specificering ger probabilitetsbakgrund åt analysen.

Låt residualernas varianser ges av följande dispersionsmatris

$$V(\varepsilon) = \sigma^2 \Omega \quad (4)$$

där σ^2 är en positiv konstant och Ω är en $n \times n$ positivt definit matris. Att vi har skrivit dispersionsmatrisen på detta sätt medför att modellen (3)—(4) är tillräckligt allmän för att inkludera både heteroscedasticitet²¹ och korrelation mellan residualerna. Det förra inträffar om diagonalelementen i $\Omega \neq 1$ och det senare inträffar om Ω inte är en diagonalmatris. Endast den förra möjligheten skall emellertid behandlas i denna uppsats.

Den metod som vanligen användes inom ekonometrin för att skatta parametrarna i

²⁰ Detta gäller inte bara vid testning av givna hypoteser, utan också när man använder befintligt material för att formulera hypoteser. Att uppgifterna måste betraktas simultant beror på att om vi t.ex. väljer tvärsnittsdata och en av våra kausala faktorer är 'prisnivån' kommer inflytandet från denna faktor att bli konstant, dvs. ingå i residualen, eftersom vi inte kan dela upp residualen i en konstant »kausall» och en slumpmässig variabel del vid praktiskt statistiskt arbete. Materialet måste väljas så att det på bästa sätt representerar de storheter som antagits vara kausala faktorer. Det följer härur att i allmänhet endast specificerade tidsseriesdata är användbara i den ekonomiska analysen.

³⁰ Hur specificeringen göres är emellertid av stor vikt för estimeringen. Ett felaktigt angivande av en modells stokastiska egenskaper leder (normalt) till felaktiga estimeringsresultat även om modellens innehåll är korrekt specificerat. Denna punkt i det ekonometriskt arbetet är därför synnerligen vänslik. Vissa synpunkter på hithörande problem ges av Haavelmo (1944). Hos t.ex. Wold (1952), s. 205 ff., ges exempel på ett par alternativa statistiska specifikationer av regressions samband.

⁸¹ Heteroscedasticitet innebär »olika stora varianser» hos de stokastiska variablerna i fråga.

(3) är minst kvadratmetoden (LS-metoden). Förutsättningarna för metodens tillämplighet är delvis avhängiga specifikationen av regressions sambandet. Generellt kan sägas att det alltid krävs av residualerna, bl.a. att

- 1) $E(\varepsilon_i) = 0 \quad i = 1, 2, \dots, n$
- 2) $V(\varepsilon) = E(\varepsilon\varepsilon') = \sigma^2 I$ där I är enhetsmatrisen.

Om förutsättningarna för LS-metoden är uppfyllda skattas β med den vektor B , som minimerar respektive kvadrater på

$$\varepsilon_j = s_j - \sum_{i=1}^k x_{ij}\beta_i \quad j = 1, 2, \dots, n$$

eller i matrisform

$$\varepsilon'\varepsilon = (S - X\beta)'(S - X\beta)$$

med avseende på β . Genom att utföra minimeringen får vi³²

$$B = (X'X)^{-1}X'S \quad (5)$$

Denna skattning är medelvärdeskorrekt enligt den första förutsättningen³³ med variansen

$$V(B) = \sigma^2(X'X)^{-1} \quad (6)$$

enligt den andra förutsättningen.³⁴

Ger vi avkall på förutsättningen 2 blir det inte lämpligt att tillämpa LS-metoden direkt, men det finns metoder som överför den nya situationen till ett läge där LS-metoden är tillämplig. Tillvägagångssättet blir beroende av om vi känner Ω eller inte. Vi utgår från att Ω under alla omständigheter är en diagonalmatris, dvs. att felen är okorrelerade. Följande fyra metoder för att skatta β i ett heteroscedastiskt material skall närmare behandlas: (i) vägning av observationerna med vikter omvänt proportionella mot varianserna, (ii) variabeltransformation, (iii) successiv skattning av Ω och β (»iterative procedure») och (iv) klassisk skattning enligt (5) och korrektion av resultatet. Alla utom den tredje av dessa metoder förutsätter att Ω är helt känt.

De två första metoderna kan enkelt illustreras med följande modell

$$s_j = \beta x_j + \varepsilon_j \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (7)$$

dvs. alla $\beta_i = 0$ för $i \geq 2$. Antag att för givet värde på x_j är

$$V(\varepsilon_j/x_j) = \sigma^2 x_j^2 \quad (8)$$

Om s är sparandet och x inkomsten menar Thore med stöd av andra författare, att antagandet (8) väl överensstämmer med verkliga förhållanden.

Den första metoden innebär att observationerna väges med vikter w_j , sådana att

$$w_j^2 = \frac{\sigma^2}{V(\varepsilon_j)}$$

så att (7) efter vägning blir

$$s_j w_j = \beta x_j w_j + \varepsilon_j w_j \quad j = 1, 2, \dots, n$$

och för givet värde på x_j

$$V(\varepsilon_j w_j/x_j) = w_j^2 V(\varepsilon_j/x_j) = \sigma^2$$

Det vägda materialet uppvisar homoscedasticitet och LS-metoden ger en effektiv m.m. skattning av regressionskoefficienten.

Vi övergår nu till den andra metoden. När en variabeltransformation skall företagas menar Thore att det är önskvärt att transformationen är sådan att man »samtidigt skapar god anpassning till linearitet och låg heteroscedasticitet». ³⁵ Om (8) antas gälla ges en sådan transformation av

$$\frac{s_j}{x_j} = \beta + \frac{\varepsilon_j}{x_j}$$

ty för givet värde på x_j är

$$V\left(\frac{\varepsilon_j}{x_j}\right) = (1/x_j^2)V(\varepsilon_j/x_j) = \sigma^2$$

³² $\varepsilon'\varepsilon = (S' - \beta'X')(S - X\beta) = S'S - 2\beta'X'S + \beta'X'X\beta$, ty $\beta'X'X = X\beta$. Genom att differentiera med avseende på β erhålles kolonnvektorer

$$(\partial \varepsilon' \varepsilon / \partial \beta_1, \dots, \partial \varepsilon' \varepsilon / \partial \beta_k)$$

och

$(\partial / \partial \beta) \varepsilon' \varepsilon = -2X'S + 2X'X\beta$, varur resultatet (5) följer. Jfr Prais och Aitchison (1954), s. 5.

³³ $E(B) = E[(X'X)^{-1}X'S] = E[(X'X)^{-1}X'(X\beta + \varepsilon)] = \beta + [(X'X)^{-1}X'E(\varepsilon)] = \beta$. Jfr Prais och Aitchison (1954), s. 5.

³⁴ $V(B) = E[(B - \beta)(B - \beta)'] = E[(X'X)^{-1}X'\varepsilon\varepsilon'X(X'X)^{-1}] = (X'X)^{-1}X'E(\varepsilon\varepsilon')X(X'X)^{-1} = (6)$. Jfr Prais och Aitchison (1954), s. 5.

³⁵ Se Thore (1961), s. 38 f.

Dvs. om man istället för det absoluta sparandet tar det relativa sparandet uppvisar materialet homoscedasticitet.

När det gäller det allmänare systemet (3) är det säkerligen svårt att finna en lämplig variabeltransformation. Det är nämligen möjligt att om man korregerar för en viss faktor (uppsättning faktorer) man samtidigt ökar heteroscedasticiteten för andra.³⁶ Låt oss emellertid antaga att det finns en godtagbar transformation T, sådan att

$$T\Omega T' = I.$$

Förutsättningen om homoscedasticitet kan då uppfyllas av den transformerade regressionsmodellen

$$TS = TX\beta + T\varepsilon$$

Residualvektorn uppfyller villkoren 1 och 2 ovan, ty

$$E(T\varepsilon) = TE(\varepsilon) = 0$$

och

$$V(T\varepsilon) = T\sigma^2\Omega T' = \sigma^2 I$$

Skattningen av β blir i detta fall

$$B = [(TX)'TX]^{-1}(TX)'TS = [X'T'TX]^{-1}X'T'TS = (X'\Omega^{-1}X)^{-1}X'\Omega^{-1}S \quad (9)$$

med variansen

$$V(B) = \sigma^2(X'\Omega^{-1}X)^{-1} \quad (10)$$

Detta är samma resultat som erhålles vid minimeringen av $\varepsilon'\Omega^{-1}\varepsilon$.³⁷ Dock förutsättes Ω vara känt, varför metodens användbarhet är begränsad.

I allmänhet är Ω inte känt och måste skattas på något sätt. I den tredje metoden tages hänsyn till detta och Ω skattas med, säg, Z, samtidigt som β skattas med B.³⁸ Något antagande om formen på Ω måste göras. Det vanligaste antagandet härvidlag är³⁹

$$E(\varepsilon_j^2) \approx [E(s_j)]^r \quad (11)$$

varigenom Ω ges av

$$\Omega = (\text{diag } X\beta)^r$$

där operatoren 'diag' avser transformering av en kolonnvektor till en diagonalmatris. Detta medför att de ursprungliga observationerna transformeras av en matris M, sådan att

$$M = (\text{diag } X\beta)^{-r/2}$$

Det följer härur att en skattning av β måste erhållas innan M kan beräknas. Tillvägagångssättet vid den tredje »iterativa» metoden blir sålunda:

- (a) skatta β med B_1 som om $\Omega = I$, dvs. vanlig LS-skattning,
- (b) skatta Ω med $Z_1 = (\text{diag } XB_1)^r$
- (c) ersätt Ω med Z_1 i (9) och beräkna B_2
- (d) förnya skattningen av Ω med $Z_2 = (\text{diag } XB_2)^r$ osv.

Tillvägagångssättet vid de successiva skattningarna har särskilt diskuterats av Fisher. Han säger bl.a. att det varje gång kommer att bli svårt att beräkna B enligt (9) och »this will form the major task in the computational procedure»,⁴⁰ varför han undersöker möjligheterna att nå fram till målet på enklare sätt. Han analyserar maximum likelihoodskattningen (ML-metoden) under normalfördelningsförutsättning och alternativa beräkningsmetoder, men finner att de alla är ungefär lika arbetsamma som den återgivna metoden ovan. En approximativ metod är dock enklare. Den innebär att en representativ⁴¹ variabel x_m utväljes, som om (11) är riktigt, kan ersätta s_j i (11), dvs.

³⁶ I den svenska sparundersökningen har stickprovet tagits ut med tanke på heteroscedasticiteten med avseende på inkomsten — man har överrepresenterat de stora inkomstenheter. Huruvida man därigenom helt lyckats undvika heteroscedasticitet med avseende på andra variabler kan synas tvivelaktigt. Jfr Klein (1953), s. 38.

³⁷ Se Prais och Aitchison (1954), s. 7.

³⁸ Dessa skattningar blir inte oberoende av varandra. B's beroende av Z ses tydligt i (9) och (10).

³⁹ Se t.ex. Prais och Aitchison (1954), s. 18, Fisher (1962), s. 153 och antagandet (8) ovan.

⁴⁰ Fisher (1962), s. 154.

⁴¹ Representativ i meningen »a large part of variability in S is explained by one of the x's». Fisher (1962), s. 156.

$$V(\varepsilon_m) = \sigma_m^2 \sim (x_m)^2$$

Detta ger

$$Z = (\text{diag } X_m)^r$$

och beräkningarna blir mycket enklare eftersom X_m är kolonnvektorn $(x_{1m}, x_{2m}, \dots, x_{nm})$. Fisher utvidgar detta betraktelsesätt genom att analysera lineära kombinationer av representativa variabler. Därvid blir givetvis även den approximativa metoden relativt komplicerad och i motsvarande grad mindre fördelaktig.

Den fjärde metoden att korrigera för heteroscedastiska inslag i materialet har lanserats av Theil.⁴² Den är fördelaktig på grund av sin principiella enkelhet, men ger endast approximativa resultat även om Ω är känt. Metoden innebär att LS-skattningen (5) beräknas som om $E(\varepsilon_j^2) = \sigma^2$ för $j = 1, 2, \dots, n$ och därför beräknas en korrektionsterm för $V(B)$. Theil härleder en korrektionsterm för fallet (11) med enbart en kausal faktor. Hans härledning, som sträcker sig över flera sidor,⁴³ ger ett ganska komplicerat uttryck som resultat. Och detta är det enklast tänkbara fallet! I sin kommentar till Theils metod säger Prais bl.a. att eftersom man i alla fall på något sätt måste bilda sig en uppfattning om Ω kan man lika gärna övergå till den tredje iterativa metoden.⁴⁴

Med god kännedom om materialet kan alltså korrigering ske för heteroscedastiska varianser. Göres ej en sådan korrigering kommer resultaten att bli missvisande. Bristen på homoscedasticitet hos materialet är emellertid inte den enda felkälla som statistikern har att räkna med. De statistiska undersökningarnas tillförlitlighet kan reduceras av flera andra orsaker, av vilka vi skall nämna:⁴⁵ (i) Fel genom bortfall (non-response). Denna typ av fel behandlas grundligt i samplinglitteraturen och skall därför endast omnämnas i detta sammanhang.

(ii) Definitionsfel. Vi har ovan (avsnitt E.4) förutsatt att de ingående storheterna klart specificerats på ett sådant sätt att teoretiska och praktiska begrepp överensstämmer. Vi behöver bara tänka på de många

abstrakta begrepp som förekommer i den ekonomiska teorin, för att inse att specifikationen kan vara svår att genomföra. Det gäller t.ex. att skilja ut »sparande (icke-konsumtion)» från »köp av varaktiga konsumtionsvaror» på ett sådant sätt att i teorin väl förankrade begrepp väljes, eftersom det troliga utbytet av ekonomiska undersökningar ökar därav. I praktiken kan detta emellertid i brist på tillgängliga data vara omöjligt och kompromisser bli nödvändiga.

(iii) Mätfel. Genom att man vid stickprovsundersökning är hänvisad till flera »människa faktorer» uppkommer lätt mätfel. Dessa kan bero på att intervjuaren uppfattar svar på vissa frågor fel eller leder den intervjuade att svara fel; att den intervjuade inte vet eller inte vill uppge korrekta svar; att man vid bearbetning av materialet kodar eller stansar fel; etc. Fel av detta slag borde kunna reduceras genom omsorgsfull planering, men är troligen svåra att helt eliminera.

Konsekvenserna av att det förekommer fel i våra observationer blir att våra skattningar antar ett annat värde än vad den teoretiska modellen ger vid handen. Detta kan belysas sålunda: Om vi vill estimera det lineära sambandet

$$y = a + bX + \varepsilon$$

men endast kan observera X approximativt, med $x = X + \varepsilon_x$, kommer vår skattning av b att bli lägre än den teoretiska modellen anger. Teoretisk har vi nämligen

$$b = \Sigma yX / \Sigma X^2$$

enligt LS-metoden, men vi skattar

$$b' = \Sigma yx / \Sigma x^2$$

Om vi antar att x räknas från sitt medelvärde X , dvs. $E(\varepsilon_x) = 0$, får vi

⁴² Theil (1951), s. 141 ff.

⁴³ Härledningen sker via observationernas fjärde moment; se Theil (1951), s. 144—6.

⁴⁴ Prais (1954), s. 28.

⁴⁵ Jfr Thore (1959), s. 4 ff.

$$yx = a\Sigma x + b\Sigma(x - \varepsilon_x)x + \Sigma \varepsilon_x = \\ = b\Sigma X(X + \varepsilon_x) = b\Sigma X^2$$

och

$$x^2 = \Sigma(X + \varepsilon_x)(X + \varepsilon_x) = \Sigma(X^2 + \varepsilon_x^2 + 2X\varepsilon_x)$$

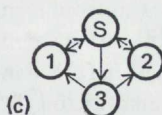
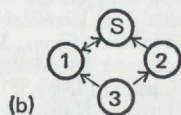
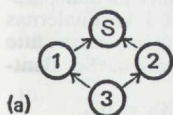
vilket ger

$$b' = \frac{b\Sigma X^2}{\Sigma X^2 + \Sigma \varepsilon_x^2 + 2\Sigma X\varepsilon_x} < b$$

Genom att observationsfelen på så sätt ger upphov till systematiska fel i skattningarna blir det alltid problematiskt att testa statistiska hypoteser a priori. På ekonometris fält arbetar man ofta med svåråtkomliga storheter, varför man där har att räkna med att framräknande samband är ganska mycket för låga. Detta kan eventuellt i någon mån förklara varför man får så låg »förklaringsnivå» vid de ovan (avsnitt 3) omtalade skattningarna. Det vore emellertid säkerligen en överdrift om man ville förklara mera än en mindre del av de stora residualerna med detta systematiska fel.

E.5 Faktorkatalogens struktur

Vi har i avsnitt E.3 behandlat faktorkatalogens innehåll. Nu skall vi se lite närmare på hur de ingående storheterna strukturellt ingår i faktorkatalogen och vilka statistiska konsekvenser som följer härur. Att en variabel strukturellt ingår i ett system innebär i detta sammanhang att den står i något beroendeförhållande till en eller flera andra ingående variabler. Ett beroende mellan variabler kan vara ensidigt (rekursivt) eller ömsesidigt (simultant).⁴⁶ Ett system som enbart innehåller ensidiga relationer kallas rekursivt; alla andra system är (mer eller mindre) simultana. För fyra variabler, varav tre tänkes vara kausala faktorer till den fjärde (s), har vi t.ex. de möjliga systemtyperna:

Här är det endast systemet (a) som är rekursivt; systemen (b) och (c) innehåller ömsesidiga kausala relationer mellan 1 och 2 samt 2 och 3.

Som utgångspunkt för diskussionen i detta avsnitt skall vi betrakta följande modell för sparandets bestämning:

$$s_t = a_1 y_t + a_2 y_{t-1} + a_0 + u_t \quad (12)$$

$$c_t = b_2 y_{t-1} + b_0 + v_t \quad (13)$$

$$y_t = s_t + c_t \quad (14)$$

där s = sparande, c = konsumtion, y = inkomst, a_i och b_i är parametrar som skall estimeras samt u_t och v_t är residualer. Residualerna har viss sannolikhetsfördelning och innehåller slumpmoment och dolda kausala faktorer.

Vi ser att värdet på a_1 är avgörande för om systemet (12)–(14) är rekursivt eller simultant. Om $a_1 \neq 0$ har vi ett ömsesidigt beroende mellan s_t och y_t , varför systemet är simultant (jfr typ b ovan). Om $a_1 = 0$ är systemet rekursivt (jfr typ a ovan). Vi skall nu studera om och hur sambandet (12) kan estimeras i dessa båda fall, dvs. till skillnad från tidigare, då vi betraktade »sparande» som en isolerad ekonomisk företeelse, skall vi nu också ta hänsyn till den omgivande ekonomiska strukturen vid estimeringen.

Först skall vi visa att det inte går att betrakta sambandet (12) isolerat om systemet de facto är simultant. Vi måste då estimeras systemet i dess helt. För att se detta adderar vi (13) och (14) och får

$$s_t = y_t - b_2 y_{t-1} - b_0 - v_t \quad (15)$$

Multiplicerar vi (12) med m och (15) med $(1 - m)$ och adderar ekvationerna får vi vidare

⁴⁶ Förväxla inte begreppen »simultan» och »samtidig». En händelse kan inträffa samtidigt med en annan utan att vara simultant bestämd med denna. Istället för simultanitet brukar man ibland tala om »interdependens».

$$s_t = [m(a_1 - 1) + 1]y_t + [m(a_2 + b_2) - b_2]y_{t-1} + ma_0 + (m-1)b_0 + mu_t + (m-1)v_t \quad (16)$$

Sambandet (16) har samma form som (12) och (15) och residualtermen har precis samma allmänna egenskaper som u_t och v_t .⁴⁷

Genom att variera m får vi oändligt många samband, som alla kan ersätta (12). Uppenbarligen kan det statistiska materialet inte ge någon information om hur vi skall identifiera det speciella sambandet (12). Att så är fallet klargöres av följande exempel:

Antag, att vi har följande hypotes, som skall testas⁴⁸

$$s_t = 0,50y_t + 0,25y_{t-1} - 46 + u_t \quad (12')$$

$$c_t = 0,75y_{t-1} + 46 + v_t \quad (13')$$

$$y_t = s_t + c_t \quad (14)$$

Denna hypotes kan anses ha (keynesiansk) ekonomisk-teoretisk relevans, men vi skall inte betona eventuella ekonomisk-teoretiska implikationer av modellen. Ur det statistiska materialet hämtar vi värdena

$$y_{t-1} = 84 \quad y_t = 90 \quad s_t = 20 \quad c_t = 70$$

och vi önskar testa hypotesen mot dessa. Betraktar vi (12') isolerat sätter vi in värdena i detta samband och finner att $u_t = 0$. Denna stora överensstämmelse mellan teori och empiriskt material ger emellertid inte anledning att acceptera hypotesen (12'), ty om det »sanna» sambandet för sparandet lyder ($m = 0,5$ i (16)):

$$s_t = 0,75y_t - 0,25y_{t-1} - 46 + (0,5u_t - 0,5v_t)$$

blir $s_t = 20$ för värdet 0 på u_t som förut och -39 på v_t , dvs. den »sanna» residualen är 19,5. I verkligheten förklaras alltså sparandet till 97,5 % av andra storheter än detta och föregående periods inkomst. Av exempel ser vi att inte ens en 100 % överensstämmelse mellan hypotes och material i det simultana fallet behöver ge statistisk säkerhet för ett accepterande av hypotesen.

Vi står inför ett allvarligt problem här, som tyvärr inte alltid uppmärksammas av ekonometrikerna. Den främsta anledningen till att så är fallet beror (troligen) på den framskjutna plats LS-metoden haft i den ekonometriska analysen. Denna metod är

nämigen oanvändbar för att estimerar simultana system. LS-metoden mäter ju ett samband åt gången och att den därför inte kan användas framgår av vad som sagts i det föregående. Vi skall nu se att metoden är lika problematisk vid deskriptiv användning på simultana system, dvs. vid formulerandet av simultanta hypoteser.

Residualernas fördelningar är i allmänhet okända, men antages nästan alltid följa den normala fördelningslagen. För att LS-metoden skall kunna användas förutsättes bl.a. att residualerna är okorrelerade. Detta leder till svårigheter, ty »if we postulate that u and v are normally distributed, the fact that they are uncorrelated implies their independence . . .»,⁴⁹ dvs. ett antagande om att residualerna är okorrelerade implicerar att de är korrelerade med de andra variablerna på högra sidan i samma ekvation,⁵⁰ varför LS-metoden inte kan användas. Om nämligen u_t är okorrelerad med y_t och korrelerad med s_t , medför detta att u_t också måste ha en speciell korrelation till c_t . Samvariationen mellan u_t och c_t måste vara av samma storlek men av motsatt tecken som samvariationen mellan u_t och s_t enligt (14). Detta medför att vi får ett mycket speciellt antagande om (o)beroendet mellan u_t och v_t .⁵¹ Bentzel—Hansen menar att »since such special correlations cannot be assumed to hold in general the assumption of zero-correlation between u_t and y_t cannot be maintained in general either. Accordingly the method of least squares cannot be the appropriate standard method of estimation».⁵²

För att kunna estimerar parametrarna i simultana system synes vi alltså få använda

⁴⁷ Residualerna u_t och v_t förutsättes vara normalfördelade och okorrelerade. Mera härom nedan.

⁴⁸ Det är endast sambandet (12') som är föremål för primärt intresse.

⁴⁹ Kendall—Stuart (1961), s. 83.

⁵⁰ Bentzel—Hansen (1954—55), s. 165. Jfr också Valavanis (1959), s. 65, fotnot.

⁵¹ Antagandet är speciellt i den meningen att det implicerar en relation a priori mellan parametrarna och karakteristikerna i residualernas fördelningsfunktioner. Vanligtvis impliceras inte parametrarna i sådana antaganden. Se Bentzel—Hansen (1954—55), s. 166.

⁵² Bentzel—Hansen (1954—55), s. 166.

oss avandra metoder än LS-metoden. Haavelmo har därför infört ML-skattningarna på detta område. Han hävdar att i ett simultant system av typen

$$y = ax + \varepsilon_1$$

$$x = by + \varepsilon_2$$

måste man utnyttja kunskap om residualernas fördelningar optimalt. Detta sker om man betraktar systemet som ett transformeringssystem, »by which to derive the joint probability distribution of the observable variables from the specified distribution of the error terms. And then to avoid inconsistencies . . . all formulae for estimating the parameters involved should be derived on the basis of this joint probability law . . .».⁵³

När vi önskar estimer (12) blir således tillvägagångssättet enligt Haavelmos metod att först bestämma den simultana fördelningen

$$f(u_1, u_2, \dots, u_t, v_1, v_2, \dots, v_t)$$

och härur härleda fördelningen för de 2t observerbara variablerna⁵⁴

$$\begin{aligned} f^*(s_1, s_2, \dots, s_t, y_1, y_2, \dots, y_t) = \\ = (1 - a_1)^t f[(s_t - a_1 y_t - a_2 y_{t-1} - a_0), \\ (y_t - s_t - b_2 y_{t-1} - b_0)] \end{aligned}$$

Därefter estimeras parametrarna enligt ML-metoden i den simultana fördelningen på basis av stickprovet ($s_1, y_1, s_2, y_2, \dots, s_t, y_t$). Denna metod rymmer ett väsentligt problem — estimeringen är beroende av formen på f . ML-metoden kräver att residualernas fördelningslag(ar) är specificerad(e). Om vi inte kan bestå med detta, kan vi inte gå vidare på denna väg. En ekonomisk-teoretisk residualteori behövs.

En ekonomisk-teoretisk residualteori har till uppgift att ge statistikerna (ekonometriker) sådan information om residualerna att det blir möjligt att genomföra statistisk analys på ekonomiska data. Därvid är det viktigt att ge residualerna egenskaper, som är ekonomisk-teoretiskt meningsfulla. Man kan alltså inte antaga att residualerna t.ex. är icke-autokorrelerade och okorrelerade med de predeterminerade storheterna⁵⁵ bara

därför att statistiska metoder i allmänhet kräver detta.⁵⁶

Om behovet av en ekonomisk-teoretisk residualteori står klart, står det inte lika klart hur en dylik teori skulle kunna gestalta sig. Residualerna innehåller ju allt som inte »får plats» i den exakta delen av modellen. Hit räknas a) vissa inflytanden som alltid måste utelämnas, t.ex. klimatets växlingar och b) allt som inte explicit blivit medtaget efter aggregering, eliminering etc., t.ex. individuella avvikelser. Svårigheterna inses lätt om vi betraktar klimatstörningarna. Det är uppenbart att dessa på något sätt påverkar de flesta individerna i samhället med det resultatet att residualerna kan bli såväl interkorrelerade som autokorrelerade.⁵⁷ Hur man statistiskt skall lösa detta torde länge än förbli en gåta.

När det gäller att skatta parametrarna i ett simultant system nödgas vi alltså konkludera att LS-metoden är otillfredsställande och att metoder som bygger på kända residualfördelningar (exempelvis den förhållandevis »enkla» normalfördelningen) torde fordra för mycket av det ekonomiska systemet. Till den senare kategorin hör Haavelmos metod.

Om metoder skulle givas för skattningar av rekursiva system skulle dessa svårigheter kunna förbigås, men endast under den förutsättningen att det ekonomiska systemet (eller delar därav) kunde visas vara rekursivt. Detta är två skilda problem, som vi nu var för sig skall ta upp till behandling.

Systemet (12)—(14) är rekursivt om $a_1 = 0$, dvs. om det ömsesidiga beroendet mellan s_t och y_t ersättes av ett ensidigt beroende:

$$y_{t-1} \rightarrow s_t \rightarrow y_t \rightarrow s_{t+1}$$

(»a causal chain») enligt Wolds terminologi). Här beror inte y_{t-1} på u_t och v_t utan bara på $u_{t-1}, u_{t-2}, \dots, v_{t-1}, v_{t-2}, \dots$. Detta medför att residualerna är okorrelerade med

⁵³ Haavelmo (1943), s. 7, och (1944), kap. V.

⁵⁴ Vi tar y_0 som ett givet initialvärde.

⁵⁵ Dvs. variabler vid tidpunkterna $t-1, t-2, \dots$ och även konstanterna.

⁵⁶ Jfr Bentzel—Hansen (1954—55), s. 167.

⁵⁷ Det är ju i allmänhet inte klimatväxlingarna som bestämmer periodlängden.

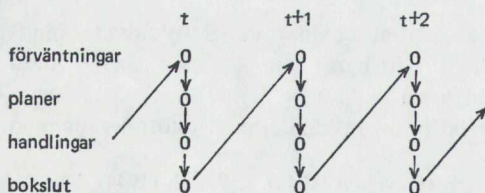
variablerna på högra sidan och alltså måste inte ett antagande om oberoende mellan u_t och v_t leda till de ovan omtalade »speciella antaganden» om u 'na och v 'na.

För så vitt residualerna är oberoende av varandra kan LS-metoden ge konsistenta, asymptotiskt medelvärdeskorrekta skattningar av parametrarna och vi kan få så goda estimat vi önskar genom att ta ett tillräckligt stort stickprov.

När det gäller den deskriptiva delen kan vi alltså använda LS-metoden vid rekursiva system, men vid hypotesprövningar måste vi känna residualernas fördelningar även i detta fall,⁵⁸ så även om det ekonomiska systemet skulle kunna visas vara rekursivt kvarstår behovet av en ekonomisk-teoretisk residualteori.⁵⁹ I det rekursiva fallet blir dock kraven mindre eftersom sambanden kan skattas var för sig.⁶⁰

Från statistisk synpunkt synes det således vara fördelaktigt om det ekonomiska systemet (eller delar därav) kunde visas vara rekursivt. Om vi nu ser efter vad den ekonomiska teorien har att säga om det ekonomiska teorin har att säga om det ekonomernas meningar härvidlag är delade. Det stora flertalet ekonomer hävdar emellertid att systemet är simultant. Bland de som företräder en rekursiv uppfattning kan nämnas Herman Wold och den s.k. Stockholmsskolan. För att få en inblick i de ekonomisk-teoretiska motsättningarna torde det vara lämpligt att utgå från en kortfattad beskrivning av Stockholmsskolans rekursiva system.⁶¹

Stockholmsskolans ekonomiska teori är en periodanalys. Med Tinbergens pilschema illustreras deras tankegång sålunda:

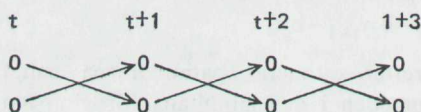

Detta kallas en »disequilibrium-analysis» därför att det ekonomiska förloppet antages bli bestämt av de enskilda subjektens försök att realisera sina planer. Planerna bestäm-

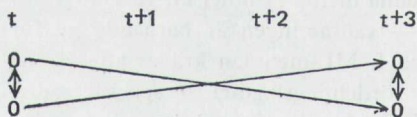
mes av förväntningarna om framtiden, vilka i sin tur är beroende av det tidigare faktiska förloppet. Planerade (ex ante) storheter och realiserade (ex. post) storheter behöver inte överensstämma. När planerna realiseras (handlingar) uppkommer en viss situation för individen och han gör bokslut. Därvid får han nya förväntningar och planer. Viktigt är här att observera att Stockholmsskolan definierar periodlängden som tiden mellan planrevisionerna, vilka sker samtidigt men betingade av förväntningarnas variationer.

När system av detta slag skall utsättas för statistisk analys uppkommer många problem, av vilka vi skall peka på två: (i) hur skall modellen kunna aggregeras utan att rekursiviteten går förlorad och (ii) hur skall ex ante-storheterna mätas. Det är bl.a. svaren på dessa två frågor som motiverar många ekonomers uppfattning att det ekonomiska systemet måste antagas ha en simultan struktur.

Det första problemet har fått en enkel illustration av Briggs.⁶² Han säger: »If the observation period is twice that of the causal relation then it can be seen that the arrow scheme

collapses into interdependent form

⁵⁸ Se t.ex. Kendall—Stuart (1961), s. 83.

⁵⁹ Viss information om residualerna krävs vid all statistisk estimering, varför denna (kanske av mindre omfattning) också behövs vid beskrivning av rekursiva system.

⁶⁰ Något uttryck som motsvarar (16) kan inte uppskrivas i det rekursiva fallet.

⁶¹ Detta val motiveras också av att det är ur Stockholmsskolans teorikomplex som Thore hämtar sina hypoteser i den svenska sparundersökningen. Han gör emellertid några smärre ändringar i »moderniserande» syfte, varför man kanske riktigare kan säga, att han hämtar principerna för sina hypoteser hos Stockholmsskolan.

⁶² Se Kommentarererna i anslutning till texten Wold (1956).

Consequently in many practical situations causal inference require resource to the more general inference of the theory of association.» Eftersom Stockholmskolans definition av periodlängden säkerligen gör densamma ganska kort och observationer om sparandet troligen inte kan göras så ofta, blir slutsatsen att ur praktisk statistisk synpunkt måste Stockholmskolans system betraktas som simultant om hänsyn tages till aggregering över tiden. Inte ens Wold, som är den kanske främste förespråkaren för rekursiva system, kan bortse från detta faktum. Han tillägger emellertid »Wo content ourselves with nothing that in ordinary cases it seems to be rather small . . .».⁶³ Det torde vara tveksamt om Wold har rätt eller inte i denna sin uppfattning, som under alla omständigheter inte eliminerar problemet.

Den grundläggande svårigheten vid estimering av Stockholmskolans modeller gäller hur ex ante-storheterna skall mätas. Det är ju väsentligen dessa, eller de tidigare ex post-variablernas inverkan på dessa, som påverkar ett hushålls planer och därför är av avgörande betydelse för förklaringen av t.ex. sparandet. Bent Hansen uttrycker stor tillförsikt härvidlag, då han säger att »man kan nog utan överdrift konstatera att survey-metodernas användning på hushållsbeendet . . . betyder något av en triumf för Stockholmskolan och dess teorier».⁶⁴ Thore är inte mindre optimistisk, när han konstaterar att »probably in the 30's they never imagined that it would one day be possible to make a systematic collection of statistical information about expectations and plans and to *measure ex ante concepts*».⁶⁵

Detta synes emellertid väl optimistiskt. För att man skall kunna *mäta* de tänkta ex ante-storheterna fordras ju nämligen att dessa har empirisk relevans. Även om man skulle ha precis klart för sig vilka ekonomisk-psykologiska storheter man söker, finns det, efter vad man intuitivt kan förstå, inga garantier för att de verkligen existerar, och det är endast »det verkliga» eller yttringar därav, som kan vara föremål för statistisk verifikation. — Hur många individer kan sägas ha den självkänedom m.m.

som behövs för att de skall kunna ange hur mycket de avser att spara under en viss period? Och, om sparandet ex post ej blir lika med sparandet ex ante, vad beror detta på? — Hade individen felbedömt situationen eller inträffade något oförutsett? — Om man till det oförutsedda räknar att individerna påverkas av reklam etc., hur mycket av konsumtions- och därmed också sparandevariationerna kommer då *inte* att förklaras av den »kausala faktorn» 'oförutsedda händelser' i Stockholmskolans modeller? Och hur påverkas periodlängden av att individerna utsättes för reklam etc. nästan kontinuerligt? — Här finns många frågor att besvara innan Hansens och Thores optimism kan anses befogad.⁶⁶ Därmed inte sagt att ekonometriska undersökningar som bygger på Stockholmskolans grunder skulle vara förfelade och missvisande. En viss försiktighet vid tolkning av resultaten kan emellertid anses välbehövlig.

E.6 Sammanfattande kommentar

Vi har nu mer eller mindre kortfattat berört flera ekonometriska problem. Allt som har sagts om ekonometri i denna not gäller om ekonometrin som »kvantitativ ekonomisk förklaring». Resonemangen är inte utan vidare tillämpliga på andra ekonometriska fält.

Den ekonometriska analysen utgår från förutsättningen att det finns ekonomiska »naturlagar» som kan empiriskt bestämmas. Man förutsätter att de ekonomiska sammanhangen är kausalt bestämda. Om detta säger Hellwig: »Categorical judgements about the existence of causal relations should not be

⁶³ Bentzel—Wold (1946), s. 112.

⁶⁴ Hansen (1955), s. 285.

⁶⁵ Thore (1961), s. 208.

⁶⁶ Tyvärr bidrar Thores starkt tidsaggregerade och därför simultana konkreta »lösning» på dessa problem inte till dessa frågors besvarande. Det är t.ex. tveksamt hur hans begrepp »income ex ante over the whole year» skall tolkas, än mera estimeras. De uppgjorda frågeformulären i Wallberg (1959), exempelvis fråga 2: 20, eliminerar inte denna tveksamhet. Se Thore (1961), kap. 6, speciellt s. 186—9.

formed on the basis of numerical relationships. A causal relation may exist but does not necessarily exist.»⁶⁷ Enligt Hellwig kan vi alltså aldrig empiriskt konstatera en kausal ekonomisk »naturlag», endast antaga förekomsten av en sådan.

Även om en sådan lag antages föreligga, och föreligga på ett påvisbart sätt, återstår problemet att påvisa densamma. Här kan antagandet om »ceteris paribus» vålla problem. Med Wolds ord: »Variations of the causal factor x cannot be brought in relief against a constant background, and therefore the very specification of the hypothesis $x \rightarrow y$ can be questionable.»⁶⁸ De förutsättningar som antas gälla vid initialtidpunkten $t=t_0$ kan möjligen anges korrekt, men valet av exogena faktorer konstans blir godtyckligt. Därför blir också dessa faktorer (t.ex. utrikespolitiska händelser) inverkan på de endogena variablerna (t.ex. sparandet) godtyckligt behandlat.

I någon mån kan denna svårighet avhjälpas genom en stokastisk formulering av hypoteserna, eftersom de förenklade relationerna blir mer elastiska och lättare att applicera därigenom.⁶⁹ Detta måste emellertid betalas med osäkerhet i resultaten. Kanske så stor osäkerhet (stora residualer) att resultaten blir värdelösa.

Residualernas storlek påverkar det statistiska testets styrka. Om vi tvingas arbeta med stora residualer tvingas vi samtidigt ha låg styrka på våra test. Detta är den väsentliga konklusionen av ceteris paribus-förutsättningarna, eller som Haavelmo uttrycker det: »The essential thing is not the way in which we choose the hypothesis to be tested. Essential is what we know or believe to be the class of a priori admissible hypothesis, and what power our test has of rejecting the hypothesis tested, if a 'really different' one among the alternatives be true.»⁷⁰

Ekonometrin arbetar alltså med en godtycklig förutsättning att det finns ekonomiska »naturlagar». Detta är en nödvändig förutsättning. Utan den vore ekonometrisk analys omöjlig. När detta är konstaterat är det självklart att man måste ta de konsekvenser som en sådan förutsättning leder

till. I Thores avhandling om hushållens sparande finns denna förutsättning ej explicit redovisad, vilket vid disputationen föranledde Haavelmo avge följande kommentar: »Uten dette grunnsyn at vi leter etter en fast, men ukjent struktursammenhang, risikerer vi at våre resultater av manipulasjoner med data bare blir døgnfluer i svermen av mer eller mindre overfladiske regressionsberegninger. Uten et slikt grunnsyn blir også alle beregninger med utgangspunkt i moderne statistisk estimerings- og hypoteseprøvnings-teori mer eller mindre hengende i luften. Statistisk estimering og statistisk hypoteseprøvnings har jo nemlig alltid som en nødvendig forutsetning at det er 'noe' bestemt som er riktig i motsetning till visse alternativer som er feil.»⁷¹

Ekonometrisk analys kan inte bedrivas som endast ett mekaniskt bearbetande av statistiska material. För att nå värdefulla resultat måste man ta hänsyn till det ekonomiska systemets struktur (karaktär). Vi har funnit att det är praktiskt nödvändigt antaga att det ekonomiska systemet är simultant och att det är välbehövligt att vara försiktig med periodanalys på Stockholmsskolebasis, eftersom »endast fullt specificerade enhetsperiodmodeller är nödvändigtvis rekursiva».⁷² Tyvärr är vår kunskap om det ekonomiska systemets struktur ännu så ofullständig att visst godtycke är ofrånkomligt vid specificeringen av hypoteserna.

Det är vidare godtyckligt vilka storheter som antages ingå i faktorkatalogen och på vilket sätt dessa specificeras. Vi har omnämnt de statistiska svårigheterna att påvisa kausala faktorer. De semantiska problemen bör också beaktas.

När de teoretiska svårigheterna behandlats kan ekonometrikern möjligen få fram ett A som skall förklaras, ett C som anger förklarande variabler och ett B som anger

⁶⁷ Hellwig (1963), s. 9.

⁶⁸ Wold (1962), s. 1.

⁶⁹ Jfr Haavelmo (1943), s. 1.

⁷⁰ Haavelmo (1944), s. 83.

⁷¹ Haavelmo (1962), s. 36.

⁷² Bentzel—Hansen, den svenska versionen av (1954—55), Ekonomisk Tidskrift, 1953, s. 97, fotnot.

det strukturella sammanhanget mellan A och C. Ur detta skall ett statistiskt användbart teoretiskt funktionssamband formuleras. Att formulera regressionssambandet (1) som vi gjort är en möjlighet, men inte den enda möjligheten. Det gäller att detta är ett vanskligt steg i analysen, där våra ofullständiga kunskaper om verkligheten lätt tvingar fram mer eller mindre godtycklighet.

Vi har i olika sammanhang talat om statistiska felkällor. Valet av datatyp är viktigt, men praktiska svårigheter kan hindra oss från att göra ett riktigt val. Observationsfel m.m. måste beaktas. Förutsättningar om ej auto- och/eller interkorrelerade etc. residualer är godtyckliga, för att inte säga felaktiga i många fall. Antaganden om interpersonell och/eller intertemporal jämförbarhet är godtyckliga, men troligen ofrånkomliga.

När det gäller residualernas egenskaper står man inför allvarliga svårigheter. Kan inte en ekonomisk-teoretiskt motiverad residualteori råda bot mot det slentrianmässiga godtycket vid fastställandet av dessa egenskaper, kommer hela den statistiska estimate-rings- och hypotesprövningsproceduren att bli hängande i luften. Med tanke på de stora (kanske olösliga) svårigheterna i detta sammanhang är det inte lätt att se optimistiskt på den ekonometriska analysens framkomlighet.

Valet av skattningsmetod kan ske godtyckligt. LS-metodens begränsningar uppmärksammas inte alltid. ML-metoden förutsätter att problemet med residualernas egenskaper är löst (eller att man kan bortse från det). Andra skattningsmetoder finns, men

tycks inte vara i bruk inom ekonometrin. Allmänt kan man med Valavanis säga att »if endogenous variables ... are connected in several ways ... every statistical procedure that ignores even one of the ways is bound to be wrong. The statistical procedure must reflect the economic interdependence».⁷³ Vore Valavanis inställning lite mera allmänt accepterad skulle säkerligen en hel del av de senaste årens ekonometriska undersökningar aldrig sett dagens ljus.

Vilka möjligheter har då den ekonometriska analysen att bidra till det samhällsvetenskapliga kunskapsförrådet? Kan ekonometrin hjälpa statsmakterna att fatta kloka politiska beslut? Svaret på dessa frågor beror på vad man vill att ekonometrin skall ha för resultat; vad man väntar sig av den. Vissa uppgifter, t.ex. beräkningar av elasticiteter för efterfråge- och utbudskurvor (vad vi kallat beskrivande ekonometri), kan ekonometrin tillfredsställande klara av. En ekonometrisk formulering av ekonomiska teorier kan säkerligen också vara fördelaktig i många sammanhang. Men att man med den ekonometriska analysens hjälp skulle kunna förklara större ekonomiska sammanhang synes väl optimistiskt för närvarande. Man får i sista hand lita på sin »ekonomiska känsla» när det gäller att avgöra om en ekonomisk teori är realistisk eller ej.

⁷³ Valavanis (1959), s. 64. Det följer att de ovan angivna metoderna för att korrigera för heteroscedasticitet blir tvivelaktiga, eftersom de alla bygger på LS-metoden. Kanske kan vissa av resultaten i avsnitt E.4 vara tillräckligt allmänna för att vara användbara även under andra premisser.

Litteratur

- AMS verksamhetsberättelse 1969/70.
- Adams, F. G., 1958, »The size of individual incomes, Socio-economic variables and change variation», *The review of economics and statistics*, vol. 40.
- Aitchison, J. & Brown, J. A. C., 1957, *The log-normal distribution, With special reference to its uses in economics*, Cambridge, Mass.
- Alchian, A. A., 1970, »Information costs, pricing and resource unemployment», *Micro-economic foundations of employment and inflation theory*, (Red. E. S. Phelps), New York.
- Arbetskraftsresurserna 1965—1990, 1970 års långtidsutredning, bilaga 1, *SOU* 1971: 8, Stockholm.
- Becker, G. S., 1965, »A theory of the allocation of time», *The economic journal*, vol. 75.
- Bentzel, R. & Hansen, B., 1954—55, »On recursiveness and interdependency in economic models», *The review of economic studies*, vol. 22.
- Bentzel, R. & Wold, H., 1946, »On statistical demand analysis from the viewpoint of simultaneous equations», *Skandinavisk aktuarietidskrift*, vol. 29.
- Bilagor till KSA-utredningens betänkande, *SOU* 1971: 44, Stockholm.
- Bjerke, K., 1964, *An analysis of the personal income distribution for wage and salary earners in 1955*, Köpenhamn.
- 1970, »Income and wage distributions, part I, A survey of the literature», *The review of income and wealth*, serie 16.
- Boulding, K., 1965, *The meaning of the twentieth century*, New York.
- Burenstam Linder, S., 1969, *Den rastlösa välfärds människan, Tidsbrist i överflöd — en ekonomisk studie*, Stockholm.
- Caplovitz, D., 1963, *The poor pay more, Consumer practices of low-income families*, Glencoe.
- Cramér, H., 1946, *Mathematical methods of statistics*, Princeton.
- Crossley, J. R., 1966, »Collective bargaining, wage structure and the labour market in the United Kingdom», *Wage-structure in theory and practice*, (Red. E. M. Hugh-Jones), Amsterdam.
- Dahrendorf, R., 1968, *Essays in the theory of society*, Stanford.
- Den svenska köpkraftsfördelningen 1967, Betänkande avgivet av låginkomstutredningen, *SOU* 1971: 39, Lund.
- Edgren, G., Faxén, K.-O. & Odhner, C.-E., 1970, *Lönebildning och samhällsekonomi*, SAF, LO och TCO, Stockholm.
- Elmér, Å., 1958, *Svensk socialpolitik*, (6:e uppl.), Lund.
- Elmgren, B. m.fl., 1969, *Politik och jämlikhet*, Lund.
- Fisher, R. G., 1962, »Iterative solutions and heteroscedasticity in regression analysis», *Revue l'institut international de statistique*, vol. 30.
- Flanders, A. (red.), 1969, *Collective bargaining*, Penguin modern management readings, Suffolk.
- Fleishman, E. A., 1961, *Studies in personnel and industrial psychology*, New York.
- Frisch, R., 1946, *Notater till ökonomisk teori*, (3:e utg.), Oslo (stencil).
- Försäkringar och annat kontant stöd vid arbetslöshet, Betänkande av KSA-utredningen, *SOU* 1971: 42, Stockholm.
- Gale, D., 1967, »On optimal development in a multi-sector economy», *The review of economic studies*, vol. 34.
- Gellerman, S. W., 1963, *Motivation and productivity*, New York.

- Georgescu-Roegen, N., 1967, *Analytical economics, Issues and problems*, Cambridge, Mass.
- 1971, *The entropy law and the economic process*, Cambridge, Mass.
- Girshick, M. A. & Haavelmo, T., 1947, »Statistical analysis of the demand for food, Examples of simultaneous estimation of structural equations», *Econometrica*, vol. 15.
- Haavelmo, T., 1943, »The statistical implications of a system of simultaneous equations», *Econometrica*, vol. 11.
- 1944, »The probability approach in econometrics», *Econometrica*, vol. 12.
- 1957, »Econometric analysis of the saving survey data», *Bulletin of the Oxford university institute of statistics*, vol. 19.
- 1962, »Om sparing og inflasjon. Noen marknader till Sten Thore's doktoravhandling 'Household saving and the price level'», *Ekonomisk tidskrift*, vol. 64.
- Hansen, B., 1955, »Sparandestudier», *Ekonomisk tidskrift*, vol. 57.
- 1957 a, Kommentar till Shackle, G. L. S., »The nature of the bargaining process», *The theory of wage determination*, The international economic association, (Red. J. T. Dunlop), London.
- 1957 b, Recension av Myrvoll, O., *Studier i arbetslönsteorin*, *Ekonomisk tidskrift*, vol. 59.
- Hellner, A. (red.), 1969, *Skatteplanering*, Stockholm.
- Hellwig, Z., 1963, *Linear regression and its application to economics*, Warszawa.
- Henderson, J. M. & Quant, R. E., 1958, *Microeconomic theory, A mathematical approach*, New York.
- Hicks, J. R., 1963, *The theory of wages*, (2:a uppl.), London.
- 1970, *Den ekonomiska historiens teori*, Lund.
- Hill, T. P., 1959, »An analysis of the distribution of wages and salaries in Great Britain», *Econometrica*, vol. 27.
- Höglund, B., 1955, »Form och fakta i ekonomisk teori», *Ekonomisk tidskrift*, vol. 57.
- Jaques, E., 1956, *Measurement of responsibility, A study of work, payment and individual capacity*, London.
- Johansson, S., 1970, *Om levnadsnivåundersökningen* (Utkast till kapitel 1 och 2 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden att avgivas av låginkomstutredningen), Stockholm.
- Johansson, S.-Å., 1967, *Arbetsstudier, Begrepp och metodik*, Stockholm.
- Kendall, M. G. & Stuart, A., 1961, *The advanced theory of statistics*, vol. II, London.
- Kerr, C., »Wage relationship, The comparative impact of market and power forces», *The theory of wage determination*, The international economic association, (Red. J. T. Dunlop), London.
- Klein, L. R., 1953, *A textbook of econometrics*, Evanston, Ill.
- Kosiol, E., 1963, »Theory of wage forms», *Internal wage structure*, (Red. J. L. Meij), Amsterdam.
- Krelle, W. m.fl., 1968, *Überbetriebliche Ertragsbeteiligung der Arbeitnehmer, Mit einer Untersuchung über die Vermögensstruktur der Bundesrepublik Deutschland*, band 1. Als Forschungsauftrag des Bundesministeriums für Arbeit und Socialordnung, Tübingen.
- Lange, O., 1938, »On the theory of socialism», *On the theory of socialism*, (Red. B. E. Lippincott), New York.
- Lebergott, S., 1959, »The shape of the income distribution», *American economic review*, vol. 49.
- Lester, R. A., 1964, *Economics of labor*, (2:a uppl.), New York.
- LO, 1971, *Lönepolitik, Rapport till LO-kongressen 1971*, Stockholm.
- Lydall, H. F., 1959, »The distribution of employment incomes», *Econometrica*, vol. 27.
- 1968, *The structure of earnings*, Oxford.
- Mabry, B. D., 1971, »An analysis of work and other constraints on choices of activities», *Western economic journal*, vol. 9.
- Machlup, F., 1937, »On the meaning of the marginal product», *Explorations in economics*, (festschrift till F. W. Taussig), New York.
- 1955, »Reply to professor Takata», *Osaka economic papers*, vol. 4.
- Marshall, A., 1961, *Principles of economics, An introductory volume*, (8:e uppl.), London.
- Marx, K., 1922, *Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie*, Band I, (10:e uppl.), Hamburg.
- Medelantalet sysselsatta 1960—1969, *Statistiska meddelanden*, N 1970: 44.
- Meidner, R. & Öhman, B., 1972, *Solidarisk lönepolitik, Erfarenheter, problem, framtidsutsikter*, Karlskrona.
- Morgan, Ch. A., 1966, *Labor economics*, Homewood, Ill.
- Musgrave, R. A., 1959, *The theory of public finance, A study in public economy*, Tokyo.
- Myrvoll, O., 1956, *Studier i arbetslönsteorin*, Bergen.
- Nationalräkenskaper 1950—1968, *Statistiska meddelanden*, N 1970: 21.
- Niklasson, H. & Söderström, L., 1971, *Välfärds-teori och ekonomisk politik*, Lund.
- Ng, Y.-K., 1971, »An analysis of work and other constraints on choices of activities, Comment», *Western economic journal*, vol. 9.

- Pareto, V., 1897, *Cours d'economie politique*, vol. II, Paris.
- Pen, J., 1959, *The wage rate under collective bargaining*, Cambridge, Mass.
- Perlman, R., 1969, *Labor Theory*, New York.
- Pigou, A. C., 1932, *The economics of welfare*, (4:e uppl.), London.
- Prais, S. J., 1954, »A note on heteroscedastic errors in regression analysis», *Revue l'institut international de statistique*, vol. 22.
- Prais, S. J. & Aitchison, J., 1954, »The grouping of observations in regression analysis», *Revue l'institut international de statistique*, vol. 22.
- Reynolds, L. G., 1957, »The impact of collective bargaining in the wage structure in the United States», *The theory of wage determination*, The international economic association, (Red. J. T. Dunlop), London.
- Rottenberg, S., 1956, »On choice in labor markets», *Industrial labor relations review*, vol. 9.
- Ruist, E., 1962, Recension av Thore, S., Household saving and the price level, *Statistisk Tidskrift*, vol. 5.
- Rutherford, R. S. G., 1955, »Income distributions, A new model», *Econometrica*, vol. 23.
- Samuelson, P. A., 1947, *Foundations of economic analysis*, Cambridge, Mass.
- Shackle, G. L. S., 1957, »The nature of the bargaining process», *The theory of wage determination*, The international economic association, (Red. J. T. Dunlop), London.
- Simon, H. A., 1957, »The compensation of executives», *Sociometry*, vol. 20.
- 1966, »Theories of decision-making in economics and behavioural science», *Surveys of economic theory*, vol. III, New York.
- Sjöberg, I. & Lindqvist, K., 1971, *Sysselsättning, arbetslöshet, förvärvshinder*, (Utkast till kapitel 8 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden att avgivas av låginkomstutredningen), Stockholm.
- Smith, A., 1963, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, Homewood, Ill.
- Statistisk årsbok för Sverige, 1969, Stockholm.
- Svenska folkets inkomster, Betänkande avgivet av låginkomstutredningen, del 1, *SOU* 1970: 34, Stockholm.
- Taussig, F. W., 1925, *Principles of economics*, vol. II (3:e uppl.), New York.
- Theil, H., 1951, »Estimates and their sampling variance of parameters of certain heteroscedastic distributions», *Revue l'institut international de statistique*, vol. 19.
- Thore, S., 1959, »Hushållens sparande år 1955», En provundersökning, del II, Ekonometrisk metodstudier, *Meddelanden från Konjunkturinstitutet*, serie B 26, Stockholm.
- 1961, *Household saving and the price level*, National institut of economic research, Konjunkturinstitutet, Stockholm.
- Thorsrud, E. & Emery, F., 1969, *Mot en ny bedriftsorganisasjon*, Oslo.
- Tinbergen, J., 1956, »On the theory of income distribution», *Weltwirtschaftliches archiv*, vol. 77.
- 1970, »A positive and a normative theory of income distribution», *The review of income and wealth*, serie 16.
- Titmuss, R. M., 1962, *Income distribution and social change, A study in criticism*, London.
- Wadensjö, E., 1972, *Immigration och samhälls-ekonomi*, Lund (stencil).
- Valavanis, S., 1959, *Econometrics, An introduction to maximum likelihood methods*, New York.
- Wallberg, U., 1959, »Hushållens sparande år 1955», En provundersökning del 1, Undersökningens genomförande och resultat, *Meddelanden från Konjunkturinstitutet*, serie B 25, Stockholm.
- Vernay, A., 1970, *Skatteparadisen*, Halmstad.
- Wicksell, K., 1938, *Föreläsningar i national-ekonomi*, del 1, (4:e uppl.), Lund.
- Vind, K., 1968, *The structure of the concepts used in the description of an economy*, Köpenhamn (stencil).
- Wold, H., 1952, *Demand analysis, A study in econometrics*, (i samarbete med L. Jureén), Uppsala.
- 1956, »Causal inference from observational data. A review of ends and means», *Journal of royal statistical society*, serie A, vol. 119.
- 1962, »Forecastings by the chain principle», *Symposium on stochastic processes*, Brown University, 11—14 juni.
- Åkerman, J., 1960, *Samhällsstruktur och ekonomisk teori*, Lund.
- Öhman, B., 1968, »Från arbetslöshetshjälp till samhällsidé», Tio ekonomer om arbetsmarknadspolitiken, *SOU* 1968: 62, Stockholm.

Kronologisk förteckning

1. Ämbetsansvaret II. Ju.
2. Svensk möbelindustri. I.
3. Personal för tyg- och intendenturförvaltning. Fö.
4. Säkerhets- och försvarspolitiken. Fö.
5. CKR. (Centrala körkortsregistret) K.
6. Reklam I. Beskrivning av reklamen. U.
7. Reklam II. Beskrivning och analys. U.
8. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. U. (Utkommer senare.)
9. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. U. (Utkommer senare.)
10. Godsbefordran till sjöss. Ju.
11. Förenklad löntagarbeskattning. Fi.
12. Skadestånd IV. Ju.
13. Kommersiell service i glesbygder. In.
14. Revision av vattenlagen. Del 2. Ju.
15. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning. Ju.
16. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning. (Följdförfattningar) Ju.
17. Nomineringsförfarande vid riksdagsval · Riksdagen i pressen. Ju.
18. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. Ju.
19. Uppsökande verksamhet för cirkelstudier inom vuxenutbildningen. U.
20. Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanestudier. U.
21. Svävarfartslag. K.
22. Domstolsväsendet IV. Skiljedomstol. Ju.
23. Högre utbildning — regional rekrytering och samhällsekonomiska kalkyler. U.
24. Vägfrakttavla II. Ju.
25. Naturgas i Sverige. I.
26. Förskolan 1. S.
27. Förskolan 2. S.
28. Konsumentköplag. Ju.
29. Konsumentupplysning om försäkringar. H.
30. Bostadsanpassningsbidrag. In.
31. Lag om hälso- och miljöfarliga varor. Jo.
32. Kommunalt samlingsstyre eller majoritetsstyre? C.
33. Förhandlingsrätt för pensionärer. In.
34. Familjestöd. S.
35. Skogsbrukets frö- och plantförsörjning. Jo.
36. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. U.
37. Samhälle och trossamfund. Bilaga 1—19. U.
38. Samhälle och trossamfund. Bilaga 20. Andra trossamfunds ekonomi. U.
39. Abortfrågan. Remissyttranden. Ju.
40. Konkurrens i bostadsbyggandet. In.
41. Familj och äktenskap I. Ju.
42. Vägtrafikbeskattningen. Fi.
43. Utnyttjande och skydd av havet. I.
44. Reformerad skatteutjämning. Fi.
45. Kulturminnesvård. U.
46. Landskapsvård genom täktsamverkan. Ju.
47. Data och integritet. Ju.
48. Riksdagen och försvarsplaneringen. Fö.
49. Tryckfriheten och reklamen. Ju.
50. Skyddsrum. Fö.
51. Sjölagens befraktningskapitel. Ju.
52. Rapport angående kommunal information m.m. C.
53. Handräckningstjänst i försvaret. Fö.
54. Skyddat arbete. In.
55. Decentralisering av statlig verksamhet — ett led i regionalpolitiken. Del 2. Slutrapport. Fi.
56. Glesbygder och glesbygdspolitik. In.
57. Ledningsrättslag. Ju.
58. Koncession för pipelines. K.
59. Att välja framtid. Ju.
60. Beskattade förmåner vid sjukdom och arbetslöshet m.m. S.
61. Försök med bibliotek. Litteraturutredningens biblioteksstudier. U.
62. Offentligt stöd till de politiska partierna. Ju.
63. Näringslivets försörjning med riskkapital från allmänna pensionsfonden. Fi.
64. Kriminalvård. Ju.
65. Barnavårdsmanfrågan. Ju.
66. Ny kulturpolitik. Del 1. Nuläge och förslag. U.
67. Ny kulturpolitik. Del 2. Sammanfattning. U.
68. Värnpliktsförmåner. Fö.
69. Värnplikts ekonomiska och sociala situation. Bilaga 5 till UFV betänkande Värnpliktsförmåner. Fö.
70. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 1. Allmän motivering. Ju.
71. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 2. Lagtext och specialmotivering. Ju.
72. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 3. Expertutredningen. Ju.
73. Ersättning för vissa obefogade frihetsinskränkningar. Ju.
74. Arbetskraften inom byggnadsverksamheten. In.
75. Skyddat arbete. Bilagor. In.
76. Unga lagöverträdare. Ju.
77. Låginkomstproblemet. In.

Statens offentliga utredningar 1972

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Ämbetsansvaret II. [1]
Gudsbefordran till sjöss. [10]
Skadestånd IV. [12]
Revision av vattenlagen. Del 2. [14]
Grundlagberedningen. 1. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning. [15] 2. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning (Följdförfattningar) [16] 3. Nomineringsförfarande vid riksdagsval · Riksdagen i pressen. [17]
4. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. [18]
Domstolsväsendet IV. Skiljedomstol. [22]
Vägfrakttavla II. [24]
Konsumtökoplag. [28]
Abortfrågan. Remissyttranden. [39]
Familj och äktenskap I. [41]
Landskapsvård genom täktsamverkan. [46]
Data och integritet. [47]
Tryckfriheten och reklamen. [49]
Sjölagens befraktningskapitel. [51]
Ledningsrättslag. [57]
Att välja framtid. [59]
Offentligt stöd till de politiska partierna. [62]
Kriminalvård. [64]
Barnavårdsmanfrågan. [65]
Trafikmålskommittén. 1. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 1. Allmän motivering. [70] 2. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 2. Lagtext och specialmotivering. [71] 3. Rätten till ratten. Förslag till körkortsreform. Del 3. Expertutredningen. [72]
Ersättning för vissa obefogade frihetsinskränkningar. [73]
Unga lagöverträdare II. [76]

Försvarsdepartementet

Personal för tyg- och intendenturförvaltning. [3]
1970 års försvarsutredning. 1. Säkerhets- och försvarspolitik. [4] 2. Riksdagen och försvarsplaneringen. [48]
Skyddsrum. [50]
Handräckningstjänst i försvaret. [53]
Utredningen rörande systemet för förmåner åt värnpliktiga m.fl. (UFV) 1. Värnpliktsförmåner. [68] 2. Värnpliktigas ekonomiska och sociala situation. Bilaga 5 till UFV betänkande Värnpliktsförmåner. [69]

Socialdepartementet

1968 års barnstugeutredning. 1. Förskolan 1. [26]
2. Förskolan 2. [27]
Familjestöd. [34]
Beskattade förmåner vid sjukdom och arbetslöshet m.m. [60]

Kommunikationsdepartementet

CKR. (Centrala körkortsregistret) [5]
Svärfartslag. [21]
Koncession för pipelines. [58]

Finansdepartementet

Förenklad löntagarskattning. [11]
Vägrafikbeskattningen. [42]
Reformerad skatteutjämning. [44]
Decentralisering i statlig verksamhet — ett led i regionalpolitiken. Del 2. Slutrapport. [55]
Näringslivets försörjning med riskkapital från allmänna pensionsfonden. [63]

Utbildningsdepartementet

Reklamutredningen. 1. Reklam I. Beskrivning av reklamen. [6] 2. Reklam II. Beskrivning och analys. [7] 3. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. [8] (Utkommer senare.) 4. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. [9] (Utkommer senare.)
Uppsökande verksamhet för cirkelstudier inom vuxenutbildningen. [19]
1968 års litteraturutredning. 1. Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läs- vanestudier. [20] 2. Försök med bibliotek. Litteraturutredningens biblioteksstudier. [61]
Högre utbildning — regional rekrytering och samhällsekonomiska kalkyler. [23]
1968 års beredning om stat och kyrka. 1. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. [36] 2. Samhälle och trossamfund. Bilaga 1—19. [37] 3. Samhälle och trossamfund. Bilaga 20. Andra trossamfundens ekonomi. [38]
Kulturminnesvård. [45]
Kulturrådet. 1. Ny kulturpolitik. Del 1. Nuläge och förslag. [66] 2. Ny kulturpolitik. Del 2. Sammanfattning. [67]

Jordbruksdepartementet

Lag om hälso- och miljöfarliga varor. [31]
Skogsbrukets frö- och plantförsörjning. [35]

Handelsdepartementet

Konsumentupplysning om försäkringar. [29]

Inrikesdepartementet

Kommersiell service i glesbygder. [13]
Bostadsanpassningsbidrag. [30]
Förhandlingsrätt för pensionärer. [33]
Konkurrens i bostadsbyggandet. [40]
Utredningen rörande den skyddade sysselsättningen. 1. Skyddat arbete. [54] 2. Skyddat arbete. Bilagor. [75]
Glesbygd och glesbygdspolitik. [56]
Arbetskraften inom byggnadsverksamheten. [74]
Låginkomstproblemet. [77]

Civildepartementet

Kommunalt samlingsstyre eller majoritetsstyre? [32]
Rapport angående kommunal information m.m. [52]

Industridepartementet

Svensk möbelindustri. [2]
Naturgas i Sverige. [25]
Utnyttjande och skydd av havet. [43]

